

SOTAHISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

27

2008

Journal of Military History

27

Published by:

The Military History Society of Finland
and The Military Museum of Finland

Sotahistoriallinen aikakauskirja

27

Helsinki 2008

Suomen Sotahistoriallinen Seura
Sotamuseo

PÄÄTOIMITTAJA

Touko Perko

TOIMITUSSIHTEERI

Riitta Blomgren

TOIMITUSKUNTA

Ove Enqvist, Ohto Manninen, Pekka Saloranta, Pasi Tuunainen

ENGLISH SUMMARIES

J. E. O. Screen

TAITTO JA TYPOGRAFIA

Jorma Luotio

ISSN 0357-816X

Distributor:

TIEDEKIRJA

Kirkkokatu 14

00170 Helsinki

Finland

Tel + 358-9-635 177

Fax +358-9-635 017

e-mail tiedekirja@tsv.fi

www.tiedekirja.fi

Gummerus Kirjapaino Oy

Jyväskylä 2008

Lukijalle

Suomalaisten menestys globaalissa maailmassa vaatii vahvaa kansallista itsetuntoa. Historian tuntemus on tärkeä osa tätä identiteetin selkäranka-
kaa, ja sotahistoria taas olennainen osa historiaa, koska sotien aikana on ratkaistu se, minkälaiseksi kansainvälinen asemamme on muodostunut. Vaikka pienen kansan sotamenestys on harvoin ollut loistelas, ovat menestykselliset torjunta- ja itsenäisyystaistelut, kuten talvisota ja jatkosota, lujittaneet kansallista selkärankaamme. Joskus tuntuu vähän siltä, että suhteessa naapurimaihimme itsetuntomme on saanut jopa yli-
korostuneita piiteitä.

Suomalaisten vuosisatainen sotahistoria lienee hyvin tyypillinen pienelle kansalle. Sotia on ollut paljon, ne ovat olleet raskaita ja niitä on käyty pääosin isompien kansojen ehdoilla. Sotien tuloksena suomalaiset on liitetty ensin Ruotsiin, sitten Venäjään ja lopulta saavutettu itsenäisyys. Itsenäisyyden turvaaminen puolestaan on vaatinut omat raskaat taistelunsa.

Ei siis ihme, että sodissamme on paljon sellaista, joka edelleen kiehtoo ihmismieltä: on sankaruutta, uhrimieltä ja sodankäynnin taitoa mutta myös runsaasti tappioita ja epäonnistumisia. Jatkosodan jälkeinen aika osoittaa, että peräänantamattomuuden ja sankaruuden korostamisella on ollut tärkeä rooli sotien seurauksena syntyneessä henkisesä selviytymistaistelussa.

Kun sodat elävät kollektiivisessa muistissamme jopa vuosisatoja, ne tarjoavat jatkuvasti uusia mahdollisuuksia myös tutkijoille. Tuttu klisee siitä, että jokainen sukupolvi kirjoittaa historiansa uudelleen, pätee myös sotahistoriassa. Hyvä näin, sillä tutkijan esittämät kysymykset ovat silloin uusia ja hän kirjoittaa kokonaan uusille lukijoille. Sodan eri osapuolilla on myös omat totuutensa, jotka lähtökohdiltaan ja tulkinnoiltaan poikkeavat toisistaan. Kansallisia elementtejä näyttäisi olevan selvästi enemmän kuin universaaleja, kansalliset rajat ylittäviä elementtejä.

Toimituskuntamme jäsen, sotahistorian dosentti Pasi Tuunainen on laskenut, että kaikista historian julkaisuista Suomessa on vuodesta 1917 lähtien ollut sotahistoriaa kuutisen prosenttia. Yhteensä sotahistorian julkaisuja on itsenäisyytemme aikana kirjoitettu noin yhdeksän tuhatta

kappaletta. Luvussa ovat mukana niin teokset kuin tieteellis pohjaiset artikkelitkin. Kokonaisuudesta vajaa kolmannes käsittelee talvi- ja jatkosotaa, neljännes Ruotsin vallan ajan sotia ja 15 prosenttia vuoden 1918 sotaa.

Viime vuosikymmeninä sotahistoria on olennaisesti laajentunut perinteisestä taistelujen, strategioiden ja asevoimien analyysistä muun muassa aatteellisiin ja ideologisiin ulottuvuuksiin. Kaikkiaan sotahistoria lienee yksi harrastetuimpia historian lajeja. Se on ollut avoin kenttä myös muille kuin ammattitutkijoille. Tämän laajan tutkimusharrastuksen rinnakkaisilmiö on se, että sotahistoria jatkuvasti niin sanotusti myy hyvin, sitä siis luetaan, ostetaan ja lainataan. Uutena piirteenä tässä vaikuttaa nuorison kasvanut sotahistorian harrastus. Yleinen asevelvollisuutemme lienee siihen merkittävä selittäjä.

Suomen Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon yhteisjulkaisu Sotahistoriallinen Aikakauskirja täyttää tänä vuonna kunnioitettavat 60 vuotta. Vaikka hyvien sotahistoriallisten teosten julkaisukynnys onkin Suomessa ollut kohtuullisen matala, aikakauskirjalla on oma selkeä tehtävänsä alan julkaisuna. Se on tarjonnut ja tarjoaa foorumin ennen muuta pienimuotoisille sotahistoriallisille tutkimuksille, jotka rajallisesta sivumäärästään huolimatta täyttävät tieteelliset kriteerit lähteiden ja niiden kriittisen analyysin sekä esitystavan osalta.

Monista artikkeleista koostuvan aikakauskirjan ominaispiirre on aiheiden kirjavuus. Epäilemättä sen kääntyy lukijan silmissä rikkaudeksi. Valittu toimituslinja sallii samalla sen, että aikakauskirja on avoin kaikille tutkijoille ja huolella tutkituille aiheille.

Tämän aikakauskirjan teemat painottuvat jatkosotaan, mutta teoksesta löytyy kiinnostavia näkökulmia myös *Ateenalaisten lauluun*, Leskikuningattaren henkivartiorykmenttiin 1772–1808, vuoteen 1918 sekä jalkaväenkenraali Yrjö Keinosen sotilasuran loppuhetkiin.

Miellyttäviä lukutuokioita Sotahistoriallisen Aikakauskirjan parissa.

TOUKO PERKO
dosentti
päätoimittaja

Sisällys

Lukijalle	5
PAAVO CASTRÉN <i>Ateenalaisten laulun tarina</i>	9
J. E. O. SCREEN The Queen Dowager's Life Regiment in Finland, 1772–1808..	23
JUHA POTERI Valkoisten kaatuneiden huolto Savon rintaman paikallis- hyökkäyksissä maaliskuun 1918 vaihteessa	50
CARL-FREDRIK GEUST Mitä lentäjävangit kertoivat	72
JUSSI JALONEN Kolmannen valtakunnan idänsotaretki suomalaisen jääkäri- upseerin esiköisen silmin	107
LAURI LEHTONEN Ilmavoimien radiotiedustelu jatkosodassa	137
JUHANI LIEVONEN Saksalaisten sukellusveneiden toiminta Suomen lähivesillä vuosina 1944–45	170
TUOMAS RIMPILÄINEN Aseveljistä lapinpolttajiksi – saksalaiset suomenkielisessä lehdistössä Lapin sodan aikana 1944–45	217
ESA SEPPÄNEN Kenraali Yrjö Keinosen salamaeron taustat, syyt ja tapahtumat ..	237
PEKKA SALORANTA <i>Sotamuseon vuosikirjojen I–VI (1948–1955), Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon vuosikirjojen VII–X (1971–1978) ja Sotahistoriallisen Aikakauskirjan 1–26 (1980–2007) sisällys- luettelot</i>	251
SUOMEN SOTAHISTORIALLINEN SEURA RY – KRIGSHISTORISKA SAMFUNDET I FINLAND RF. Toimintakertomus vuodelta 2007	259

Contents

To the Reader	5
PAAVO CASTRÉN	
The Story of <i>The Song of the Athenians</i>	9
J. E. O. SCREEN	
The Queen Dowager's Life Regiment in Finland, 1772–1808..	23
JUHA POTERI	
Care of the Whites' Dead During the Local Attacks on the Savo Front in March 1918	50
CARL-FREDRIK GEUST	
What Soviet Aircrew Prisoners of War told the Finns	72
JUSSI JALONEN	
The Third Reich's Eastern Campaign as seen by Tauno Polón in the Finnish SS Battalion, 1941–43	107
LAURI LEHTONEN	
Air Force Radio Intelligence during the Continuation War, 1941–44	137
JUHANI LIEVONEN	
The Activity of German Submarines in the Waters near Finland in 1944–45	170
TUOMAS RIMPILÄINEN	
The Portrayal of the Germans in the Finnish-Language Press during the Lapland War, 1944–45	217
ESA SEPPÄNEN	
The Background, Reasons and Events Surrounding the Sudden Departure of General Yrjö Keinonen	237
PEKKA SALORANTA	
The Lists of Contents of the <i>Yearbook of the Military Museum</i> (Sotamuseon vuosikirja) I–VI (1948–1955), the <i>Yearbook</i> of the <i>Military History Society and the Military Museum</i> (Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon vuosikirja) VII–X (1971–1978) and the <i>Journal of Military History</i> (Sotahistoriallinen Aikakauskirja) 1–26 (1980–2007)	251
THE MILITARY HISTORY SOCIETY OF FINLAND	
Annual Report for 2007	259

(s. 1938) FT, klassillisen filologian professori emeritus. Julkaisuja: *Ordo populusque Pompeianus. Polity and Society in Roman Pompeii* (1975), *Post-Herulian Athens. Aspects of Life and Culture in Athens A.D. 267–529* (1994), *Antiikin käsikirja* (2000), *Pompejilaisia kohtaloita* (2006).

Ateenalaisten laulun tarina

Niin kauan kuin Kadettikoulu oli vielä Kadettikoulu, sen kunniamarsina oli Jean Sibeliuksen säveltämä *Ateenalaisten laulu*. Tällä laululla on pitkät ja kunniakkaat perinteet, sillä sen traditio ulottuu aina 2700 vuoden taakse, siihen aikaan, jolloin kreikkalainen yhteiskunta, sellaisena kuin me sen tunnemme, oli vasta muovautumassa.¹

700-luku eKr. oli kreikkalaiselle kulttuurille erittäin ratkaiseva vuosisata. Silloin sovellettiin kreikan kieleen seeminkielisiltä foinikialaisilta omaksuttu äännekirjoitus, johon kaikki nykyiset eurooppalaiset aakkostot perustuvat; silloin vakiintui tunnettu kuuden jumalparin muodostama Olympoksen jumalien ryhmä; silloin alkoi länteen suuntautunut kreikkalainen siirtolaisuus, joka omasta puolestaan pani liikkeelle muun muassa lakien muistiin kirjoittamisen, ja silloin myös kaupunkivaltioihin perustuva kreikkalainen yhteiskuntajärjestelmä sai alkunsa.

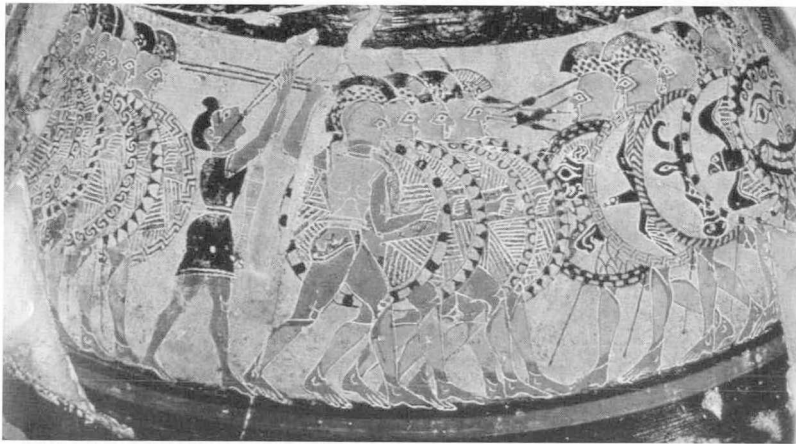
Samaisella 700-luvulla kirjallisen muotonsa saaneissa mutta suulliseen traditioon perustuvissa Homeroksen runoissa on eri-ikäisiä kerrostumia. Varsinkin vanhimmat osat kertovat vielä pronssikautisista patriarkaalisista yhteisöistä, joissa yhteiskunnallinen, taloudellinen ja sotilaallinen toiminta keskittyi aatelisten maanomistajan ympärille. Alustalaiset olivat täysin hänestä riippuvaisia, ja sodassakin he toimivat vain isäntänsä avustajina ja aseenkantajina, kuljettivat vaunuilla hänet taistelukentälle ja huolehtivat hänen aseistaan. Raamatun kertoma Daavidin ja Goljatin välinen kaksintaistelu on hyvä esimerkki tällaisesta pronssikauden lopun taistelukohtauksesta.

700-luvun ulkoisten kosketusten ansiosta tilanne oli kuitenkin nopeasti muuttumassa, ja kaikkein ensimmäiseksi tämä näkyi sodankäyn-

nissä.² Falangit, keihäillä varustettujen raskasaseisten jalkamiesten eli hopliittien rivistöt, olivat korvaamassa päälliköiden kaksintaistelut, ja sotaan aktiivisesti osallistuvien kansalaisten joukko kasvoi huomattavasti. Kaikkein köyhimvät eivät vielääkään voineet hankkia verrattain kallista jalkaväen varustusta, joka muodostui kypärästä, koko ylävartalon suojaavasta haarniskasta, johon liittyi alavatsaa suojaava »esiliina», keihästä, miekasta ja säärisuojuksista. Mutta sotaan osallistuvan »keskiluokan» itsetunto kasvoi huomattavasti, ja se alkoi vaatia myös laajempia poliittisia oikeuksia.

Kreikkalainen sotarunous

Tähän muutosvaiheeseen osui varhainen kreikkalainen lyyrinen runous, jota esitettiin aina suullisesti jonkin soittimen säestyksellä. Runoilijoita pidettiin nimenomaan nuorison kasvattajina, kun taas lapset saivat oppinsa koulumestareilta.³ Suunnilleen samaan aikaan kehittyi pito-, rakkaus- ja poliittista runoutta, joita esitettiin erilaisissa yläluokan piiriin kuuluvissa yhteisöissä. Sekä sisäisiin että ulkoihin sotilaalli-

Kreikkalaisia hopliitteja marsilla. Korinttilainen malja n. 640 eKr. Rooman Villa Giulian etruskimuseo.

Greek hoplites on the march. Corinthian bowl, circa 640 BC. Villa Giulia Etruscan Museum, Rome.

siin selkkauksiin joutuneet kreikkalaiset tarvitsivat myös uskoa ja intoa vahvistavaa sotarunoutta, joka alkoi kehittyä Homeroksen runojen pohjalta varhaisella 600-luvulla eKr.

Huilun säestyksellä esitetyn elegiamuotoisen sankarillisen sotarunouden ensimmäinen edustaja oli efesoslainen Kallinos (n. 700–650 eKr.), joka rohkaisi mielestään liian saamattomia kansalaisiaan taisteluun kimmeriläisiä vastaan.⁴ Skyyttalaiset olivat karkottaneet kimmeriläiset asuinsijoiltaan nykyisessä Ukrainassa, ja nämä olivat 700-luvun lopulla uhanneet Assyriaa, 600-luvun alussa tuhonneet Fryygian rikkaan kuningas Midaksen ja pian myös Gygeen hallitseman Lyydian valtakunnat ja uhkasivat vuoden 675 tienoilla eKr. Vähän-Aasian rannikon kreikkalaiskaupunkeja.

Kallinokselta on säilynyt ainoastaan yksi pitempi katkelma, joka kuuluu suunnilleen näin:

Kuinka kauan aiotte pysyä toimeettomina? Milloin saatte rohkeutta, te nuoret miehet?

Eivätkö naapurinnekaan saa teitä häpeämään joutilaisuuttanne?

Luulette, että voitte vetelehtiä, koska on rauha. Mutta mehän olemme sodan partaalla.

Miehen pitää heittää viimeinen keihäänsä vielä kuollessaan.

Sillä miehelle on kunniakasta ja arvokasta taistella vihollista vastaan Puolustaa maataan, lapsiaan ja aviopuolisoaan.

Kuolema tulee aikanaan, sillä hetkellä, johon Kohtalottaret ovat elämän langan säätäneet.

Käy siis viipymättä vihollisen kimppuun heti kun sotajoukot kohtaavat Keihäs tanassa ja sydän kilven takana rohkeutta täynnä.

Mies ei voi paeta kuolemaansa, vaikka olisi kuolemattomien jumalien sukua.

Jotkut välttävät verenvuodatusta ja aseitten kalinaa Ja kohtaavat kuolemansa kotonaan.

Mutta sellaisia ei kansa rakasta eikä kaipaa,

Kun taas sankarin kohtaloa surevat sekä alhaiset että ylhäiset.

Jokainen on pahoillaan rohkean miehen kuolemasta,

Ja jo eläessään hänet luetaan puolijumalien joukkoon.

Kansa katsoo häneen kuin hän olisi puolustustorni,

Jo yksin sotajoukon arvoinen.

Tässä runossa ilmenee yksi antiikin yhteiskunnille ominainen piirre. Koska ruumiin ylösnousemukseen ei uskottu ja koska sielunkin kuolemattomuus oli monien mielestä epävarmaa, muiston säilyminen kansalaisten mielessä oli varmin kuolemattomuuden taie. Sotasankarien lisäksi myös taiteilijat, runoilijat ja hyväntekijät uskoivat maineensa säilyvän vuosisatoja tai jopa ikuisesti.

Realistisempaa linjaa edusti Kallinoksen vähän nuorempi aikalainen Arkhilokhos (n. 680–630), Parossaarella syntynyt aatelisen isän ja traakialaisen orjattaren poika.⁵ Antiikin yhteiskunnissa syntyvä lapsi seurasi tavallisesti säädystä äitiään, minkä roomalainen laki vielä ilmaisi luonteenomaisen ytimekkäästi: »Mater semper certa, pater numquam» (Äiti on aina varma, isä ei koskaan). Arkhilokhos ei kuitenkaan joutunut tavanomaisiin orjan töihin, vaan elätti itsensä palkkasoturina ja osallistui isänsä kanssa muun muassa Thasossaarelle lähetetyn siirtokunnan perustamiseen. Hän oli aika harvinainen ammattisotilas, joka oli samalla myös runoilija. Elegioiden lisäksi hän kirjoitti myös purevia jambirunoja. Näin hän ilmaisi itse elämäntehtävänsä:

*Minähän olen sodan Herran Areksen palvelija,
Mutta hallitsen myös muusain ihanan lahjan.*

Ehkä hämärän syntyperänsä johdosta hän oli taipuvainen kostamaan katkerasti kärsimänsä vääryydet. Hän oli rakastunut tyttöön, jonka isä oli jo luvannutkin hänelle. Mutta isä tulikin katumapäälle eikä antanutkaan tytärtään. Katkeran Arkhilokhoksen sanotaan silloin kirjoittaneen niin hirveän haukkumarunon, että sekä isä että tytär menivät hirtteen.

Sodassa hän ei suinkaan ollut sellaisen sankarillisuuden edustaja kuin spartalainen äiti, joka sanoi sotaan lähtevälle pojalleen, että tämän piti tulla sotaretkeltä kotiin joko kilpeään kantaen tai sen päällä maaten.⁶ Arkhilokhos väitti jopa jossakin kiperässä tilanteessa heittäneensä kilpensä pensaikkeen säästääkseen henkensä:

*Joku barbaari ylpeilee nyt minun kilvelläni,
Koska minun oli pakko heittää aivan hyväkuntoinen kاپine pensaikkeon.
Mutta minä selvisin kuin selvisinkin hengissä.
Mitä minä kilvestä: ostan uuden ja paremman.*

Kolme hopliittia taistelemassa kaatuneen sotilaan ruumiista. Korinttilainen viininsekoitusastia n. 600 eKr.

Three Hoplites fighting over the body of a fallen soldier. Corinthian wine-mixing dish, circa 600 BC.

Kuitenkin voi olla, että tämä kuului vain hänen tapaansa liioitella ja laskea leikkiä, sillä kuolemansa jälkeen häntä kunnioitettiin Parossaa-rella suurena sankarina.

Kuvaava on myös Arkhilokhoksen lyhyt palkkasoturin ohjelman-julistus:

*Keihään varassa on minun leivänkannikkani,
Keihään varassa on minun mainio viinini,
Ja keihäeseen nojaten minä sen juon.*

Lähemmäksi *Ateenalaisten laulua* meidät tuo 600-luvun puolivälissä vaikuttanut spartalainen Tyrtaios.⁷ Hänen elämästään on esitetty monenlaisia arvioita. Joidenkin antiikin lähteiden mukaan hän oli spartalainen sotapäällikkö, joka rohkaisi kansalaisiaan taisteluun Peloponne-

soksen niemimaan lounaisosassa asuneita messenialaisia vastaan 600-luvun puolivälissä. Toisen tradition mukaan hän oli rampa ateenalainen koulumestari, jonka ateenalaiset olivat piloillaan lähettäneet avuksi spartalaisille, kun Delfoin oraakkeli oli kehottanut näitä kääntymään ahdingossaan ateenalaisten puoleen. Platonin mukaan⁸ Tyrtaios onnistui joka tapauksessa tehtävässään niin hyvin, että messenialaiset voitettiin ja alistettiin täysin oikeudettomiksi maaorjiksi, helooteiksi.⁹ Tyrtaios on tuntenut Kallinoksen elegiat ja noudatti enemmänkin perinteistä Vähän–Aasian joonialaista kuin Spartan doorilaista runotraditiot. Tyrtaioksen tuotanto oli laaja ja sisälsi sotaelegioitten lisäksi myös poliittista runoutta ja marssilauluja. Hänenkin tuotannostaan vain vähän on säilynyt.

Tyrtaioksen tunnetuin runo on *Ateenalaisten laulun* esikuvana ollut elegia:

*Kuinka kunniakasta onkaan rohkean miehen kuolla
Taistellessaan eturivissä isänmaansa puolesta!
Mutta miten surkeaa on joutua jättämään kaupunkinsa
Ja viljava maansa ja lähteä kerjuulle!
Vaeltaa ympäriinsä rakkaan äitinsä, vanhan isänsä,
Pienten lastensa ja aviovaimonsa kanssa.
Kaikki ylenkatsovat häntä, kenen puoleen hän kääntyykin
Köyhyyden ja kauhean puutteen pakottamana.
Hän häpäisee sukunsa ja tahraa jalon ulkomuotonsa
Ja kaikki onnettomuudet ja vastoinkäymiset vainoavat häntä.
Kun kerran tälle näin vaeltavalle miehelle ei koskaan
Osoiteta huomiota, kunnioitusta eikä sääliä,
Taistelkaamme me rohkeasti isänmaamme puolesta
Ja kuolkaamme lastemme puolesta
Säästämättä koskaan henkeämme.
Oi te nuoret miehet! Taistelkaa pysytellen vieri vieressä,
Älkääkään antako periksi häpeälliselle paolle ja pelolle,
Vaan osoittakaa sisimmässänne suurta rohkeutta.
Älkääkään säästäkö henkeänne taistellessanne vihollista vastaan.
Älkää paetko ja jättäkö vanhempia miehiä,
joiden polvet eivät enää taivu; nuo vanhusraukat!
Sillä on todella häpeällistä, jos nuorten edessä*

*Makaa eturintamassa kaatunut vanhus,
 Jolla on jo valkeat hiukset ja harmaa parta,
 Joka on heittänyt henkensä pölyn keskellä
 Ja suojaa käsillään veristä häpyään jäsenet paljaina.
 – Tämähän on häpeällinen ja vastenmielinen näky –
 Nuorukaiselle tämä kaikki kuuluu,
 Niin kauan kuin hän elää ihanan nuoruuden kukoistuksessa.
 Elässään hän on miesten mielestä ihailtava näky,
 Naisten mielestä kaunis katsella,
 Yhtä kaunis hän on myös eturintamassa kuoltuaan.
 Pysykää siis jalat maassa, lujassa asennossa.
 Paikallanne, hammasta purren.*

Tässäkin runossa on joitakin kreikkalaiselle kulttuurille ominaisia piirteitä. Vaihtoehtoina pidetään kunniaakasta kaatumista taistelussa tai selviytymistä hengissä mutta taistelussa tappion kärsineenä ja maansa menettäneenä. Suurimpana häpeänä pidettiin sitä, että mies ei enää kyennyt huolehtimaan vanhemmistaan ja perheestään, vaan joutui pakkotamaan nämäkin kerjuulle kanssaan. Oli parempi kaatua kuin joutua kärsimään sellaista häpeää. Köyhyyttä sinänsä pidettiin jumalien rangaistuksena ja siinä suhteessa häpeällisenä. Varakkaat olivat »agathoi» (hyviä) tai jopa »aristoi» (parhaita) ja köyhät »kakoi» (huonoja, pahoja). Jos köyhyyteen liittyi vielä omien kansalaisten halveksunta, oli onnettomuus täydellinen, todellinen varoittava esimerkki.

Toinen aspekti on esteettinen, jota ei yhtä lailla ole korostettu runon moderneissa jäljitelmissä. Se, että vanhus kaatuu taistellessaan eturintamassa nuorten edessä, ei ole ainoastaan moraalisesti tuomittavaa, vaan se on myös vastenmielinen näky: valkeat hiukset, harmaa parta, paljaat jäsenet ja verinen alavatsa, jota vainaja viimeisillä voimillaan oli yrittänyt peitellä. Kuva on hyvin realistinen.

Miksi Ateenalaisten eikä Spartalaisten laulu?

Vaikka Tyrtaios olisikin ollut ateenalainen koulumestari, tämä ei kuitenkaan selitä runon muuttumista spartalaisesta sotalaulusta ateenalaiseksi. Tämän ongelman selvittämiseksi tarvitaan vielä pari poikkeamaa pääasiasta.

Ateenassa 400-luvun lopulla elänyt Thukydidēs, Marathonin voittajan Miltiadeen jälkeläinen, oli antiikin arvostetuin ja jäljitellyin historioitsija. Hän tiesi itsekin työnsä arvon, sillä hän sanoi, että hänen historiateoksensa Ateenan ja Spartan välisestä Peloponnesolaissodasta¹⁰, siihen johdaneista syistä ja sen vaikutuksista, oli *ktēma es aei* (ikuisesti arvonsa säilyttävä omaisuus). Hän toimi yhtenä kymmenestä strategista (Ateenan vaikutusvaltaisin virkamies) vuonna 424 ja joutui puolustamaan Traakian ja Makedonian raja-alueella sijaitsevaa Amphipoloksen kaupunkia spartalaista Brasidasta vastaan. Hän ei tässä tehtävässä menestynyt, vaan joutui virkakautensa päätyttyä tappiostaan tilille ja tuomittiin 20 vuodeksi maanpakoon. Peloponnesoksella ja Traakiassa viettämänsä maanpaon aikana kirjoit-

tamassaan teoksessa hän kertoo tästäkin tapahtumasta, mutta ei missään puolustele toimintaansa.¹¹ Teoksen tunnetuimpia osia on Perikleen hautajaispuhe sodan ensimmäisten ateenalaisten sankarivainajien hautajaisissa. Se on Ateenan poliittinen ja ideologinen ohjelmanjulistus.¹²

Eräs Thukydidēen myöhäisistä jäljittelijöistä oli 200-luvun puolivälissä jKr. vaikuttanut ylhäinen ateenalainen historioitsija Deksippos (Publius Herennius Dexippus). Hänen aikanaan, vuonna 267 jKr., goottisukuiset herulit valloittivat Ateenan ja hävittivät kaupunkia pahoihin. Kaupunkilaiset eivät näyttäneet kykenevän vastarintaan, kunnes Deksippos vanhojen sankarirunojen ja Thukydidēen esimerkin innoittamana kokosi 2000 miehen sotajoukon ja ajoi herulit tiehensä.¹³

Ruotsalainen runoilija Viktor Rydberg (1828–95) oli aikoinaan tuottoisa ja vaikutusvaltaisen kirjailija, lehtimies ja kulttuurihistorioit-

Klassisen ajan kreikkalainen sotilas. Ateenalainen viiniamfora n. 440 eKr.

Greek soldier of the classical period. Athenian wine amphora, circa 440 BC.

sija, joka toimi myös valtiopäivämiehenä ja lyhyen aikaa Ruotsin Akatemian jäsenenä. Vuonna 1882 hän kirjoitti runoelman *Deksippos* ateenalaisen edeltäjänsä muistoksi. Tähän runoelmaan sisältyi hänen laatimansa mukaelma Tyrtaioksen elegiasta, josta nyt siis tuli *Atenarnes sång*. Samassa runoelmassa sitä vastasi myös *Goternas sång*.¹⁴

Viktor Rydberg on nykyään Ruotsissa miltei unohdettu, mutta 1800-luvun loppuvuosikymmeninä, jolloin humanismi oli suuressa suosiossa, hänen vaikutuksensa oli erittäin suuri.

ATENARNES SÅNG

*Härlig är döden, när modigt i främsta ledet du dignar,
dignar i kamp för ditt land, dör för din stad och ditt hem.
Därför med eldhåg upp att värna fädernejorden!
Ila att offra med fröjd livet för kommande släkt!
Fram, I ynglingar, fram i täta, oryggliga leder!
Aldrig en känsla av skräck, aldrig en tanke på flykt!
Skam och nesa drabbar en här, då i fylkingespetsen
framom de unge man ser gubben förblöda och dö.
Detta höves ju främst en yngling, medan han ännu
älskligt i lockarne bär vårliga blommornas krans.
Fager för kvinnor, ståtlig för män må han synas i livet;
skön är han ännu som död, fallen i slaktningens mitt.*

Ateenalaisten laulu ja Suomen historia

Keisari Nikolai II oli 15. helmikuuta 1899 allekirjoittanut ns. Helmi-kuun manifestin, jonka mukaan muun muassa kaikki yleisvaltakunnalliset lait oli säädettävä Venäjällä.¹⁵ Tämä merkitsi Suomen suuri-ruhtinaskunnan erityisaseman loukkaamista ja aiheutti kiivaan vasta-reaktion. Jean Sibelius johti 26.4.1899 Helsingin filharmonisen seuran orkesterin, Akademiska Sångföreningenin ja poikakuoron konsertin, jossa hänen I sinfoniansa lisäksi kantaesitettiin myös hänen Viktor Rydbergin tekstiin säveltämänsä *Atenarnes sång*.¹⁶ Siitä tuli niin suosittu, että ensimmäinen sinfonia jäi säveltäjän harmiksi aluksi täysin sen varjoon. Monet koettivat heti kääntää laulun suomeksi, ja Yrjö Weijola sai jo seuraavana kesänä valmiiksi yleisimmin käytetyn käännöksen.

ATEENALAISTEN LAULU

*Kaunis on kuolla, kun joukkosi eessä sa urhona kaadut
taistellen puolesta maas, puolesta heimosikin.*

Hehkuvin mielin puoltaan nouse syntymämaatas!

Riemuiten, lastesi vuoks, uhriksi henkesi suo.

Eespäin voittaen siis, te sankarit vahvat ja nuoret;

väistymys mielestä pois, pelvosta tunnetta ei!

*Joukon maine mustuvi aina, kun vimmassa taiston
nuorien eessä sä vaan vanhuksen kuolevan näät.*

Nuorukaiselle kuolla kuuluu, kun hällä vielä

kuotrissa tuoksuavat nuorteat kukkaset on.

Naisista kaunein, miehistä uljain aina hän olkoon;

taistossa kaatuen hän kaunis on, kuolossa myös!

Ateenalaisten laulun tarina liittyy siis jo eurooppalaisen kulttuurin varhaishistoriaan. Sen kreikkalaiset esikuvat ovat olleet rohkaisemassa kansalaisia, ja nimenomaan nuorisoa, taistelemaan ja jopa uhrautumaan kunniansa, isänmaansa ja oman perheensä puolesta. Näiden esikuvien

Herulien hyökkäyksen jälkeen Ateenan keskustaan rakennettiin rauniojätteistä puolustusmuuri, n. 270 jKr.

The defensive wall constructed in the centre of Athens using rubble following the attack of the Heruli in 270 AD.

henkeä oli tavoiteltu sekä kreikkalaisten keskinäisissä taisteluissa että barbaarien uhatessa eurooppalaista kulttuuria. Meillä tämä laulu on ollut vaikuttamassa silloin kun itsemääräämisoikeuttamme loukattiin ja itsenäisyysaate alkoi konkretisoitua. Siinä on myös samaa henkeä kuin viime sotien aikana syntyneessä Sillanpään suositussa *Marssilaulussa*:

MARSSILAULU

*Kotikontujen tienoita tervehtien
Tämä laulumme kaikukohon
Yli peltojen, vetten ja tunturien
Aina Hangosta Petsamoon
Sama kaiku on askelten,
Kyllä vaistomme tuntee sen,
Kuinka kumpujen kätköistä, mullasta maan
Isät katsovat poikiaan.
Sinä tiedäthän veikko mun vierelläin,
Mikä retkemme tänne toi
Ilomielin me riensimme sinnepäin
Mistä yhteinen kutsu soi.
Täpa tuttu jo taattojen
Nyt on hoidossa poikasien:
Kun on vaaralle alttiina syntymämaa
Kotiaskareet jäädä saa.
Mitä lieneekin aarteita Suomessa,
Töki kallehin on vapaus.
Tääll' on suorana seistä ja kaatua
Joka miehellä oikeus.
Siis te lapset ja vanhukset
Ja te äidit ja morsiamet,
Niin kauan teillä on suojattu lies,
Kun on pystyssä ykskin mies.*

Ateenalaisten laulu on siis ollut eri tavoin mukana Euroopan ja oman maamme historian tärkeissä vaiheissa. Se ei jouda syrjään vanhentuneen ideologian edustajana. Ehkä tästä vuosituhantisesta ja silti niin ajankohtaisesta traditiosta ei kannattaisi ainakaan kevyin perustein luopua!

Epilögi

Tämän artikkelin viimeistelyvaiheessa heräsi kysymys, kuka oikeastaan on *Ateenalaisten laulun* suomentaja. Muutamissa lähteissä suomentajaksi mainitaan nimittäin Eino Leino, ja tämä tieto on levinnyt monille ta-hoille. Tutkimuksissa, joissa minua ovat auttaneet prikaatikenraali Pent-ti Airio ja musiikkikapteeni Jukka Vuolio, on kuitenkin käynyt ilmi, et-tä virallisen version kääntäjä on todellakin runoilija, näytelmäkirjailija, sanoittaja ja kustantaja Yrjö Weijola (oik. Yrjö Hugo Karl Weilin, 1875–1930, joka käytti myös salanimeä Juho Aura).

Lähdeviitteet

- ¹ Osborne, Robin, *Greece in the Making 1200–479 BC*, London 1996.
- ² Hanson, V. D., *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience*, London 1991.
- ³ Aristofanes, *Sammakot*, säkeet 1054–1056.
- ⁴ Bowra, C. M., *Early Greek Elegists*, Oxford 1938 (1960), 13–16.
- ⁵ Rankin, H. D., *Archilochus of Paros*, Park Ridge, N.J. 1977.
- ⁶ Plutarkhos, *Laconica apophthegmata*, 241f.
- ⁷ Bowra, C. M., op. cit., 37ss.
- ⁸ Platon, *Lait*, 629a.
- ⁹ Forrest, W. G., *A History of Sparta*, London 1971.
- ¹⁰ Powell, Anton, *Athens and Sparta. Constructing Greek Political and Social History from 478 BC*, London 1988.
- ¹¹ Thukydides, 4, 104–106.
- ¹² Thukydides, 2, 35–46.
- ¹³ Stein, F. J., *Dexippus et Herodiamus quatenus Thukydidem secuti sint*, Diss. Bonn, 1957.
- ¹⁴ Rydberg, Viktor, *Dikter*, Stockholm 1996, 17–23 (Med introduktion av akademi-ledamoten Lars Forssell).
- ¹⁵ Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-Kokoelma. N. 3 (Julkiluettava saarnastuolista.) *Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistuskirja*, annettu Pietarissa, 3/15 p:nä Helmikuuta 1899.
- ¹⁶ Murtomäki, Veijo, *Jean Sibelius ja isänmaa*, Jyväskylä 2007.

The Story of *The Song of the Athenians*

Summary

The former ceremonial march of the Finnish Cadet Corps, *The Song of the Athenians*, is based on old and honourable traditions stretching back about 2700 years. Its model, the elegy of war written by the Spartan Tyrtaeus in the mid 600s B.C., arose from the tradition of the poetry of Homer and the Ionian war poetry of Asia Minor, the purpose of which was to encourage the sense of duty, patriotism and self-confidence, especially among the young, at a very tumultuous and dangerous time.

Apart from Tyrtaeus, Callinus of Ephesus represented an idealistic and heroic attitude to warfare, while on the other hand Archilochus from the island of Paros, who had earned his living as a mercenary soldier, appeared a supporter of a more realistic approach. However, Tyrtaeus has also very realistic descriptions of heroic conduct.

The person and motives of Tyrtaeus aroused interest already in ancient times. Some regarded him as a successful Spartan commander in war, who had led troops against the Messenians in the south-western Peloponnesus and subjugated them. Others claimed that on the contrary he had been a crippled Athenian schoolmaster, whom the Athenians had sent in jest to aid the Spartans. However, all were unanimous that he succeeded in emboldening the youth of Sparta.

Nevertheless, the song is not that 'of the Spartans' but 'of the Athenians'. This is because the Athenian historian and general Dexippus succeeded in 267 A.D. in driving off the Heruli, related to the Goths,

who had attacked Athens, taking as his model Greek poets and writers of the ancient and classical periods such as Tyrtaeus and Thucydides.

Viktor Rydberg, the Swedish humanist, politician and poet of the latter half of the nineteenth century and an admirer of Dexippus, wrote a poem in his honour, to which were added both *The Song of the Athenians* and *The Song of the Goths*. As the model for the song of the Athenians he had taken the elegy by Tyrtaeus, which was thus transferred from Sparta to Athens. However, the content of Rydberg's song is different: it emphasises in particular the heroism and idealism of youth and does not depict the reality of battle and defeat.

*It is glorious to die when you fall as a hero before your own troops
Fighting for your country and your people.
It is the duty of the young man to die
While the bloom of youth still remains on his locks.*

As such the old poem adapted by Rydberg matched perfectly the mood in Finland when the Emperor of Russia began for the first time to attack the country's autonomy with the February Manifesto in 1899. Only a couple of months after the publication of the manifesto Jean Sibelius conducted his composition *The Song of the Athenians* together with his first symphony. This represented Sibelius's first 'protest song', and it immediately achieved great popularity. Already the same year Yrjö Weijola produced the Finnish words for it.

The content of *The Song of the Athenians* seems to have suited very well also the so-called 'Winter War spirit', because the same sentiment appears again in the *March Song* written by Frans Emil Sillanpää in 1940. *The Song of the Athenians* has thus accompanied the decisive phases both in the history of Europe and of Finland and has well deserved its place among Finnish military marches.

(s. 1939) Doctor of Philosophy, Honorary Senior Research Fellow, School of Slavonic and East European Studies, University College London. Julkaisuja: *Suomalaiset tarkk'ampujat* (2000), *Mannerheim* (2001), *The Army in Finland during the Last Decades of Swedish Rule* (2007). Tekeillä Leskikuningattaren henkirykmentin historia.

The Queen Dowager's Life Regiment in Finland, 1772–1808

During his tour of Finland in the summer of 1802 King Gustav IV Adolf acquainted himself with the army there. After attending the large camp at Parola, he inspected the fortress of Viapori (Sveaborg) on 30 June and saw parades by a battalion of the Jägerhorn Regiment and the two battalions of the Army Fleet's maritime artillery. On 1 July the King left Helsinki and observed an exercise by the Finnish Artillery Regiment followed by a parade and exercises by the Queen Dowager's Life Regiment in camp at Helsingin malm.¹ Of the army units which Gustav IV Adolf inspected around Helsinki, comprehensive histories have been written of the Finnish Artillery Regiment and the Jägerhorn Regiment. However, the Queen Dowager's Life Regiment has had only a modest article by J. E. Roos devoted to its history, concentrating on the period before 1772, and the valuable unpublished Helsinki University dissertation by Kaarina Lindholm on the national and social composition of its officers.²

The Queen Dowager's Life Regiment (Enke-Drottningens lifregemente, to use the spelling of the time) had its origin in the Hamilton Regiment which was ordered to be raised in 1741. As was the custom with enlisted regiments, it was named after its colonel, Gustaf David Hamilton af Hageby. Enlistment took place in southern Sweden where the regiment was divided between a number of garrisons. In 1747 it undertook fortification work at Malmö. Although the reason behind the formation of the regiment had been the need to strengthen the army in Finland, one of its two battalions was transferred to

Finland only in 1751 to help build and garrison the new fortress of Viapori. The second battalion was sent to Viapori in 1753. During the Pomeranian War the regiment was ordered to Stockholm in 1757–59 for garrison duty but in 1763 it returned to Viapori.

The name of the Hamilton Regiment changed as one colonel succeeded another until 1771 when it became known as the Manteuffel Regiment after its then colonel, Otto Jacob Zöge von Manteuffel. On 25 September 1772 it received the name Queen Dowager's Life Regiment in honour of Queen Lovisa Ulrika, the consort of the late King Adolf Fredrik. Zöge von Manteuffel remained in command.

The regiment was loyal to Gustav III at the time of his *coup d'état* in 1772 and a third battalion was raised in Stockholm out of soldiers who had been transferred there from Finland. Some of these men came from the regiment and others from the future Jägerhorn Regiment. The third battalion came to Finland only during the War of 1788–90. In 1793 it was separated from the regiment, becoming the Enlisted Battalion of the Light Infantry of the Life Regiment Brigade and in 1796 the Enlisted Infantry Battalion of the Life Regiment. In 1803 this became the Finnish Guard Regiment and was moved to Finland, returning to Stockholm in autumn 1805.³

The aim of this article is to sketch the history of the regiment's two battalions in Finland from 1772, when it acquired its final name, until it ceased to exist with the surrender of Viapori in May 1808. The battalion of the regiment in Stockholm and its successors will not be considered here. Roos thought the material for a history of the regiment was defective, particular weaknesses being the lack of muster rolls prior to 1798 and the existence of pay rolls only from 1777 and accounts from 1798. However, as he pointed out, official correspondence has been almost completely preserved. This material is to be found in the National Archives of Finland in Helsinki.⁴ Letters from the colonels of the regiment to the King, preserved in the National Archives of Sweden in Stockholm, are available on microfilm at the National Archives in Helsinki, as are general muster rolls from the Military Archives of Sweden, including some antedating 1798. These muster rolls form part of other material on the regiment held by the Military Archives in Stockholm.⁵ Glimpses of the regiment can be obtained in other sources so there are considerable possibilities even for a detailed history of it.

Organization

The initial establishment of the Hamilton Regiment was 1,000 men in eight companies but in 1766 this became 800 men. In January 1778 the establishment of the eight companies of the Queen Dowager's Life Regiment in Finland comprised 32 corporals and 786 drummers, fifers and privates.⁶ The establishment at the beginning of 1789 was 800 corporals and soldiers. In 1806 the regiment was reduced by twenty men per company, or 160 men in all, the establishment now becoming 640 corporals and soldiers. Plans to increase the size of the tenure (*ruotujakoinen; indelta*) part-time army in Finland were accompanied by the intention of reducing the enlisted garrison troops by amalgamating the Queen Dowager's Life Regiment with the Jägerhorn Regiment and transferring surplus officers and non-commissioned officers (NCOs) to the new tenure units in Pohjanmaa. However, war with Russia began in 1808 before these plans could be implemented.⁷ As will be seen later, the number of effectives often differed from the authorized establishment.

The regiment in Finland was divided into the first or Life Battalion, commanded by the colonel, and the second or Lieutenant-Colonel's Battalion, commanded by that officer. In addition to the colonel and the lieutenant-colonel, the regimental headquarters staff comprised the major and second major (one for each battalion), the regimental quartermaster, one or two adjutants, the regimental judge, the regimental chaplain and a battalion chaplain, the dresser (later doctor) and his three assistant dressers, the regimental provost-sergeant (*väbel*) and four provosts. Each battalion comprised four companies. Two of these in each battalion, known as 'staff' companies, were commanded by the regimental staff officers (the colonel, lieutenant-colonel and the majors) and two in each battalion by a captain. There were eight lieutenants and eight ensigns. Each company normally had a sergeant-major and a sergeant and three junior NCOs: the colour-sergeant (*lip-pumies; förare*), quartermaster (*majoittaja; furir*) and the quartermaster-sergeant (*varusmestari; rustmästare*). There were four corporals and nominally one clerk per company.⁸ However, the pay of four company clerks supported the regimental commissary, who dealt with finance.⁹ In the 'staff' companies, the lieutenant acted as commander and was

known as a staff captain (captain-lieutenant), the ensign became a staff lieutenant and a staff ensign took the pay of a senior NCO. A company numbered three or four officers, four or five NCOs, four corporals, ninety-six or seventy-six men and two drummers.

In practice the number of officers was greater than the expected norm. For example in 1806 they numbered thirty-two: the colonel, four lieutenant-colonels, eleven captains (one of whom was Adolf af Schenbom, the general intendent of the Finnish War Commissariat, who held the brevet rank of colonel in the army), seven lieutenants and nine ensigns. In 1807 the colonelcy was vacant but there were eleven ensigns so that the total number of officers rose to thirty-three.¹⁰

Officers were appointed by a commission from the King although colonels made recommendations which were normally accepted.¹¹ Colonels thus had considerable powers of patronage over officers' appointments and promotions. NCOs were appointed and promoted at the colonels' sole discretion. The colonels of the regiment, as was the case throughout the Swedish army, were noblemen.¹² Baron Otto Jacob Zöge von Manteuffel was succeeded in February 1782 by Baron Carl Pfeiff, who served until February 1791. Pfeiff's successor was Hans Leonard Swedenhjelm, who had served in the regiment since the early 1770s. He was followed in 1793 by Count Johan Adam Cronstedt, who held the colonelcy until the end of 1806 when he left to become commander of the Savo Brigade and colonel of the Savo Infantry Regiment. As an officer in the regiment he had distinguished himself in the fighting during the War of 1788-90.¹³ The appointment of colonel then remained vacant and command was exercised by Lieutenant-Colonel Carl Johan Nordenstam.¹⁴ It was Nordenstam who participated in the councils of war in April 1808 which led to the surrender of Viapori to the Russians.¹⁵ However, Baron Axel Gabriel Leijonhufvud was appointed colonel in February 1808 (without learning of the honour) and formally continued as such until October 1808. Leijonhufvud had long served in the regiment and was taken prisoner in May 1808. It was he who presented the officers of the regiment to the victorious Russian General Kamenskii.¹⁶

Both nobles and commoners served as officers in the regiment. However, the percentage of nobles was falling: in 1778 it was 87.8 per

cent, in 1798 70.3 per cent and in 1808 59.4 per cent. The percentage of higher nobility (counts and barons) more or less halved from 20.9 per cent in 1778 to 10.5 per cent in 1808.¹⁷ There were also some nobles among the NCOs but commoners were predominant in those ranks.

Recruitment

Garrison regiments like the Queen Dowager's Life Regiment were recruited by enlistment, normally for six or three years but men could and did re-enlist. In 1773 the prohibition of enlistments for garrison regiments in Finland (to protect recruitment for the tenure regiments) was ended. Recruits could then be obtained in Finland as well as in Sweden and abroad.¹⁸ Recruits had to be aged 17–40 but bandsmen could be taken younger. Company commanders were paid a sum of money by the crown to use for recruiting and they were directed not to enlist men with bad characters. However, the unemployed were legally liable for compulsory enlistment and recourse was had to compulsion if volunteers were not forthcoming. Some criminals had their sentences remitted if they joined the army, making a mockery of the requirement that recruits should be of good character. In 1798 a soldier of the Häme Infantry Regiment (a part-time tenure unit), who had earlier been punished for insolence and drunkenness, and who had finally been flogged for striking his captain, was sent to serve in the Queen Dowager's Life Regiment for six years instead of being permitted to remain in his own regiment. He was not to be allowed out of the garrison.¹⁹ It was no wonder that garrison regiments were thought to contain men of poorer moral character than those in the tenure regiments when a troublesome man from the latter could be dumped on them.

Recruitment was a constant preoccupation. Replacements were needed for men discharged, deserted or died. At the general muster of 1799 wastage since the previous general muster in 1801 had amounted to no fewer than 188 men out of the establishment of 800, with seventy-three desertions being the biggest single cause.²⁰ War took its toll and recruiting then became more difficult as all regiments were

chasing recruits. When the regiment's first and second battalions were mustered on Viapori on 16 January 1789 only 461 men out of the establishment of 800 were present; 5 had been sent on detachment, 194 were sick and there were 140 vacancies.²¹ There were fewer vacancies at musters in peacetime. For example, there were five at the muster in 1778, twenty-two in 1783, twelve in 1798, and at the end of 1807 only one soldier was lacking.²² However, an effort had to be made in mid 1801 to fill gaps left by the return to Russia of twenty-five Russian deserters who had been enlisted in the regiment but returned in 1800 under the terms of the Treaty of Gatchina between Sweden and Russia in 1799.²³

The corporals and soldiers of the regiment were overwhelmingly from Finland and Sweden. Figures from 1780, 1783, 1798 and 1799 (not always for the entire regiment) showed between 48 and 53 per cent born in Finland and between 41 and 53 per cent in Sweden. There was a trend for the number born in Sweden to fall: by 1803 almost 65 per cent were born in Finland. However, the recruitment of men from Sweden obviously remained important despite the regiment being stationed on Viapori. Foreigners comprised between 1 and 10 per cent, with their countries of origin the Russian Empire, Norway, Prussia and Poland.²⁴

The soldiers

A soldier was paid a small bounty on enlistment and received his uniform and quarters without payment although he had to pay small sums towards medical care from the dresser and spiritual care from the chaplain. He was allowed a ration of grain or bread (about 500 grams of per day by 1807).²⁵ His money pay was small, 11 rdr 12 sk per annum, according to the regiment's 1778 establishment.²⁶ Leave was permitted to soldiers of good conduct but their pay was stopped whilst on leave. About a third of the soldiers were married. A married man had a struggle to make ends meet and additional paid work was allowed except during the summer training period. For example, in 1798 there were opportunities for some suitable men from the regiment to work at the Leppävaara (Alberga) brickworks.²⁷ Relatively

few soldiers had a trade. Some soldiers' families lived away from Viapori, no doubt to improve their livelihood. The family of one soldier from the regiment, Johan Lindberg, and other soldiers' families lodged with the widow of a shopkeeper in Porvoo in the early 1800s. Lindberg lived on Viapori. Other soldiers lodged in more modest homes in Porvoo.²⁸

Soldiers sometimes served into their fifties and a very few even into their sixties but their median age in 1798–1803 was between thirty-one and thirty-five.²⁹ Given the physical demands of military service, the men of the regiment were not particularly young.

It was possible for a soldier to leave the army before the end of his term of service if he could provide a replacement. Men who were no longer fit for service were discharged at a muster and those who had served for thirty years might be recommended for a pension. From 1786 the normal pension was 3 rdr 16 sk per annum.³⁰ Between 1796 and 1808 an average of three soldiers per annum from the regiment were granted pensions from the soldiers' pension fund (Soldiers' Home Fund). Occasionally a corporal was also granted a pension from the same fund.³¹

A capable soldier might be promoted corporal by his company commander. This put his pay up to 21 rdr per annum. A man promoted corporal had to serve three years longer than the period of his current enlistment. If exceptionally lucky, he might go on to become a junior NCO. This promotion required a good knowledge of spoken and written Swedish, the army's official language. This was not always possessed by Finnish-speaking recruits from Finland and only rarely by those recruited abroad.

NCOs and officers

For some men the rank of NCO was a stepping stone to becoming an officer, for others it was the limit of their careers. The pay was poor – 30 rdr per annum for junior NCOs and 36 rdr for sergeants and sergeant-majors – and NCOs were by no means free from financial difficulties. An additional 2 sk per day was paid to them from 1791 in recognition of the high prices of necessities.³² Some supernumerary

officers (who might be minors) received the pay of NCOs, a practice which impoverished the NCOs who then received lower pay or even that of soldiers. To make matters worse, pay did not always arrive on time. Officers in the regiment complained that they had not been paid for the second and third quarters of 1793 and the governor in Hämeenlinna was asked to help as much as possible.³³ Ensigns and lieutenants received 82 rdr per annum. Company commanders were paid 125 rdr, the regimental quartermaster 112 rdr, the first major 250 rdr, the lieutenant-colonel 375 rdr and the colonel 635 rdr.³⁴ Pay was subject to deductions for the pension fund and various taxes. For officers these might total between 14 and 16 per cent of gross pay but in some cases the deduction was much more.³⁵

The careers of men with money were assisted by the practice of officers purchasing their commissions, a retirement or movement out of the regiment setting off a chain of sales and purchases. Purchase was officially banned between 1774 and 1793 but in practice tolerated. Many officers borrowed money to advance their careers and in consequence acquired a burden of debt. In 1793 a tariff of purchase prices was laid down, ranging in garrison infantry regiments from 3,250 rdr for a captaincy with a company to 300 rdr for an ensign. Prices were to be reduced by 2 per cent per annum. However, large over-regulation payments continued to be made. To help poor men and cadets from the Military Academy at Karlberg, appointments as adjutants with NCOs' pay and staff ensigns were made without purchase.³⁶ Selling out on retirement provided a useful capital sum to supplement the modest pensions from the Army Pension Fund, to which officers and NCOs contributed. Thirty years' service was normally needed for an officer to receive a pension and in practice NCOs also only received pensions after long service in the army. Thirty-three years had been served in the regiment by Colour-Sergeant Petter Bergström when, in 1807, he was allowed to resign as requested because of ill health.³⁷

Perhaps surprisingly, given that the first two battalions of the regiment had been stationed so long in Finland, their officers came mostly from Sweden – as many as 71.4 per cent in 1772 and 70.5 per cent in 1784. However, from the 1790s the proportion of officers from Finland rose as fewer Swedes came to replace those who left. Between 1800 and 1808 63.6 per cent of new officers came from Finland and

in 1808 the officers divided equally, with Swedes and Finns each comprising 50 per cent. The influx of Finns towards the end of the regiment's existence meant that they became better represented in the junior officers' ranks but it seems to have been harder for Finns than Swedes to progress to captain and above. Officers continued to be mainly the sons of military personnel but that proportion was falling – from 73.3 per cent in 1778 to 59.4 per cent in 1808.³⁸

There were few opportunities for future officers to receive a professional military education either at the Military School at Haapaniemi (from 1781) or the Military Academy at Karlberg (from 1792). Therefore both new junior officers and NCOs learned on the job. According to the 1775 Infantry Regulations, NCOs should have served at least two months as privates and corporals and should have been examined on their duties by the major of their regiment. All new officers who had not already served in the lower ranks had to perform the duties of a private and corporal for fourteen days and those of an NCO for a month. They, too, were examined by the major.³⁹ Garrison regiments like the Queen Dowager's Life Regiment not only trained their own officers and NCOs in this way but also trained the new officers for the tenure regiments, that is the provincial regiments whose officers and men were not in full-time military service and who were supported by the land. From 1802 new officers in tenure regiments had to undertake officers' duties in a garrison regiment for two months and be certified as proficient.⁴⁰ One such officer was Staff Ensign Gustaf Adolf Björkell of the Uusimaa Infantry Regiment who passed the officer's examination (in the service regulations) in the Queen Dowager's Life Regiment in August 1805 and went on to complete successfully two months' officers' duties there.⁴¹

The officers of the regiment may not, for the most part, have been professionally trained but they were not inattentive to their profession. The Swedish Military Society, started in 1796 at the Military Academy at Karlberg, was intended to raise interest in military science among officers throughout the army. Its *Handlingar* (Proceedings), published from 1797, provided stimulating professional reading.⁴² Subscriptions were solicited from every regiment. For 1798 the Queen Dowager's Life Regiment had fifteen subscriptions, rising to thirty for 1799 and 1800 but falling back to only nineteen for 1804.⁴³ There was a lively

interest in books, including military books, on the part of some officers on Viapori.⁴⁴ This extended to officers in the Queen Dowager's Life Regiment. Military books from the library of the late Lieutenant-Colonel Jakob Salsvärd were bought in 1786 by Axel Gabriel Leijonhufvud, then a captain in the regiment.⁴⁵

Some officers in the Swedish army gained professional experience in foreign armies, principally in pre-revolutionary France. Unusually, Sergeant-Major Fredrik Wennerberg of the Queen Dowager's Life Regiment received permission in 1778 to obtain a passport as an ensign so that he could enter English service. It is not certain whether he did so but in 1784 he was serving in the Russian army. Captain Adolf Ludvig von Rosenheim of the regiment spent many years in Neapolitan service.⁴⁶

There was always movement in the Swedish army from regiment to regiment although some officers and NCOs stayed in the same regiment throughout their careers. Some transfers took place between garrison regiments, like the Queen Dowager's Life Regiment, and tenure regiments. The number of transfers of officers and NCOs between the Queen Dowager's Life Regiment and tenure units involving appointments accompanied by a *puustelli* (the house, farm and associated taxes in cash or kind intended to pay the holder) was just thirty-six in the period after 1772 according to the lists compiled by Kaarlo Wirilander.⁴⁷ Sixteen of these transfers were to or from the Häme Infantry Regiment. Ten officers and four NCOs were involved in exchanges. Although the tenure pay for each rank was higher (because of the profits of the *puustelli*) than the money pay received for the same rank in enlisted regiments, the pensions for enlisted regiments were higher, making a transfer from a tenure regiment advantageous shortly before retirement.⁴⁸ One officer who benefited from such an exchange was Major Carl Ephraim Carpelan of the Pohjanmaa Infantry Regiment who transferred to the Queen Dowager's Life Regiment in February 1778 and retired with the rank of lieutenant-colonel a month later.⁴⁹ Some transfers to or from tenure units resulted in promotion but by no means all.

Transfers between the Queen Dowager's Life Regiment and the eventual Jägerhorn Regiment, its companion enlisted unit on Viapori, seem to have been few in number and mostly to have involved NCOs

but promotion usually resulted. An officer who transferred to the future Jägerhorn Regiment in 1774 was Captain-Lieutenant Pehr af Lund, who became a company commander.⁵⁰ In the case of transfers to newly-raised or expanding regiments, those transferring normally secured promotion; indeed, that must usually have been the incentive to transfer. No fewer than thirteen officers and NCOs left for the new enlisted but part-time Adlercreutz Regiment between 1803 and 1807 and three officers in early 1808 joined the new tenure Vaasa Regiment.⁵¹ There were a few movements from the Queen Dowager's Life Regiment to the artillery in Finland, mostly involving boys. One was Pehr Pfeiff, son of the colonel of the regiment, who joined it as a volunteer at the age of eight in 1786 and became a second lieutenant in the Finnish Artillery Brigade the following year.⁵²

Four cadets at the Military School at Haapaniemi had a connection with the Queen Dowager's Life Regiment. Two of these were enrolled in the regiment as boys: Hans Reinhold Blomstedt, born in 1786, was a quartermaster when he became a Haapaniemi cadet in 1798 (and the following year a cadet at Karlberg); Samuel Fredrik von Born, born in 1782, became a sergeant in 1787 and transferred to the eventual Jägerhorn Regiment as an ensign in 1788, becoming a cadet at Haapaniemi in 1794 and an ensign in the Svea Life Guard in 1799 before transferring to units in Savo in 1800. Two cadets subsequently entered the Queen Dowager's Life Regiment: Carl Johan Blom, a cadet from 1796 to 1800, became a supernumerary ensign in the regiment in 1801 and a second lieutenant in 1804; Magnus Wilhelm Charpentier was a cadet between 1786 and 1792 (interrupted by the closure of the school because of the War of 1788–90), and was a sergeant in the regiment in 1794, being commissioned as a staff ensign in the eventual Jägerhorn Regiment the same year.⁵³ The practice of giving boys appointments as volunteers, NCOs and even officers was widespread although diminishing by the end of the period. It detracted from military efficiency by blocking appointments but was thought advantageous because it helped officers to pay for the education of their sons and ensured the eventual supply of serving NCOs and officers from military families.

Discipline

The soldiers of enlisted regiments had a reputation for bad conduct.⁵⁴ Of course soldiers in the Queen Dowager's Life Regiment committed offences and were punished for them. The majority of cases heard by the regimental court martial concerned deserters who had been recaptured. For example, in 1802 the soldier Hindric Nordberg, who had deserted, was condemned to run the gauntlet.⁵⁵ Particularly bad soldiers were discharged. However, misdemeanours in the regiment were not confined to the men. In 1798 Sergeant-Major Ljungberg, who had boxed the ear of a soldier in the eventual Jägerhorn Regiment when off duty, had to pay a fine of 24 sk. In 1792 Captain Durietz, who had broken the terms of his leave, was ordered to report for duty on Viapori and not to be allowed outside the garrison. In 1799 there was a theft of items of equipment which led to a board of enquiry. A serious loss occurred in October 1801 when the regimental commissary, Carl Johan Åström, absconded abroad with 1,265 rdr 5 rst intended to pay the men for September. His sureties were pursued for several years in a partially-successful attempt to recover the money.⁵⁶

Uniforms and Colours

From 1765 until the introduction of the Swedish 'national' uniform in 1779 the regiment wore a blue coat with red facings, cuffs and collar; waistcoat and trousers were also red. From the 1779 pattern uniform, through that of 1792 (received in 1797–98) to that of 1802 (received in 1806), the regiment had a dark blue coat with white facings; the collar and plastron were light red with a white edge; trousers and scarves were black.⁵⁷

The crown provided corporals and soldiers every three years with the so-called large clothing, comprising a coat, waistcoat, two pairs of trousers (lined), a hat, two shirts, a scarf, a pair of woollen stockings and a pair of shoes. In between the large clothings there was an issue of 'small clothing', comprising a pair of trousers, two shirts, two pairs of woollen stockings and two pairs of shoes. Each corporal and soldier also received a cloak every sixteen years. The clothing costs were con-

siderable. For example, the small clothing for the corporals and soldiers of the regiment in 1780–82 amounted to a little over 5,200 rdr. Significantly, company commanders were allowed an extra 10 per cent of the cost of the men's uniforms to allow for losses caused by desertion. The colonel was allowed 5 per cent of the clothing contract costs and the regimental quartermaster 1 per cent as their legitimate perquisites. Clothing mostly came from Sweden. NCOs received from the crown a clothing allowance of 8 rdr when the men received their large clothing and the cash equivalent of the cost of the soldiers' small clothing when that was issued. In 1780 this amounted to 6 rdr 20 sk 9 rst. Officers had to buy their own uniforms, ordering such items as epaulettes and hats from Sweden.⁵⁸

Information about the regiment's colours is imprecise. Colours were presented by the Queen Dowager in 1773. They were probably white with the monogram of Gustav III on one side and that of Queen Lovisa Ulrika on the other, with a royal crown on each side. The colonel's colour had the combined coats of arms of Sweden and Prussia (Lovisa Ulrika was a Prussian princess). Probably after 1792, the Queen Dowager's monogram was changed to that of the new Queen Dowager, Sofia Magdalena. In 1805 the regiment had four colours, presented by the late Queen Dowager, and all described as worn out.⁵⁹

Life on Viapori

The regiment's first location on Viapori was Länsi Mustasaari but in 1774 it exchanged accommodation with the eventual Jägerhorn Regiment and moved to Susisaari. Länsi Mustasaari had a bad reputation as exposed to storms which could sweep away the boats used to take across to Susisaari the men required there for guard duty.⁶⁰ In 1779, after personnel of the Army Fleet had left Länsi Mustasaari, the commandant of Viapori ordered a company of the Queen Dowager's Life Regiment to move there. This upset Colonel Fleming of the future Jägerhorn Regiment who believed the accommodation had been promised to his men; moreover, officers from the Queen Dowager's Life Regiment were said to have taken the best rooms for themselves,

displacing those of his own regiment, while in any case the company was due to return to Susisaari as soon as buildings there had been extended.⁶¹

The entitlement to crown quarters of officers, NCOs and the regimental headquarters staff depended on rank. The colonel received five rooms, the lieutenant-colonel and the majors four rooms each, the regimental quartermaster three rooms, captains and staff captains three rooms each, and lieutenants and ensigns one room each plus a room for a servant for every two subalterns. There was one room for every two NCOs. The crown paid the cost of firewood and light at the local official rate, according to the number of rooms. There was also an annual allowance for bed and bedclothes, falling from 6 rdr for the colonel to 1 rdr 24 sk for an NCO.⁶² The corporals and men had barrack accommodation, with beds (for two men) and bedding supplied by the crown.

Over time, Viapori became for the officers stationed there and their families the centre of a flourishing social life, increasingly independent of that of Helsinki. Edward Daniel Clarke, a British scholar who visited Viapori in 1800, commented that:

All the officers reside here with their families, in very comfortable apartments; but we were informed, by those who had served in France, in the Régiment Royale de la Suède, that in Lisle, and other fortresses of that country, the accommodations were far superior; a captain being lodged better there, than a colonel in Sweaborg. The inhabitants of the garrison live in the most pleasant and social manner: they have their assemblies and balls, at which more than forty ladies, many of them of great beauty, make their appearance.⁶³

The number of officers' wives on Viapori had increased during the late 1770s and early 1780s but in 1789 none of the officers of the Queen Dowager's Life Regiment had their wives with them in the fortress, which was understandable in a wartime year. Even in 1796 there were only three regimental wives on Viapori, but that was a year of tension between Sweden and Russia, when the army in Finland was mobilized.⁶⁴ The wives may have been living in Helsinki. Families in any case left for the country and for watering places during the summer, the period when regiments were most occupied with training. Society life resumed in October and November with regular as-

semblies. Weddings took place in the winter. Johan Adam Cronstedt, colonel of the Queen Dowager's Life Regiment from 1793 to 1806, was a keen and experienced amateur actor and theatre director who, with his wife, created an active theatre on Viapori, which performed mostly French plays.⁶⁵

The bands of the regiments on Viapori were available to play at functions as well as on military occasions. Between 1798 and 1806 the band of the Queen Dowager's Life Regiment comprised six clarinetists, two bassoonists, eight French horn players and one trumpeter.⁶⁶ The colonel was allowed to leave unfilled two places for soldiers in each company and to use the resulting savings to help pay for the band. The band could be supplemented by the drummers and fifers carried on the regimental establishment. It was in the regiment's band that the future composer Bernhard Henrik Crusell served as a boy volunteer in 1787–91.⁶⁷

From the 1760s Viapori became a centre of several secret societies, to which some officers and officials of the Queen Dowager's Life Regiment belonged. Baron Axel Gabriel Leijonhufvud was a member of the Valhalla Order, which was devoted to the discussion of political and moral questions, and of the Carpenters' Order (*Timmermansorden*), a charitable society to which other senior officers, Lieutenant-Colonel Carl Johan Nordenstam and Count Johan Adam Cronstedt, also belonged. The Hypotenuse Order (*Hypothenusorden*) attracted eight officers and officials from the regiment between 1798 and 1799 but the officers were in the ranks of captain and lieutenant, suggesting that it was less prestigious than the Carpenters.⁶⁸ Freemasonry also attracted several members from among the officers and officials of the regiment.⁶⁹

Regiments on Viapori felt a sense of responsibility for the education of the children of their soldiers and organized special regimental schools for them. In 1802 that of the Queen Dowager's Life Regiment had twenty-six pupils. The following year the regimental schools were amalgamated and in 1804 a separate school and practical school or workshop were set up, the former teaching reading, writing, religion and basic arithmetic, and the latter, intended primarily for older girls, giving instruction in weaving and handicrafts.⁷⁰ Regimental wives and children who were sick received care in the hospital on Viapori.⁷¹

Like other garrison regiments, the Queen Dowager's Life Regiment formed a Lutheran parish to which its officers, NCOs, officials and soldiers belonged as well as their wives and children. There were very few non-Lutherans among the soldiers. The regiment had its own church plate and the regimental chaplain kept a record of births, marriages and burials.⁷²

Curiously, the Jägerhorn Regiment held a monopoly of the appointment of fortress major (*platsmajor*), who assisted the commandant of Viapori, until 1808, when Major Hans Gustaf Hauswolff (captain in the Queen Dowager's Life Regiment) was made acting fortress major.⁷³

Musters, inspections and training

The strength and fitness for service of all regiments in the army were checked regularly at musters by a general or other senior officer (in Finland this was usually the commander-in-chief there). He was accompanied by a specially-appointed commissary of musters. The regiment's economy and discipline were also checked and its drill examined. Soldiers were asked if they had any complaints.⁷⁴ In the 1780s (apart from the war years) and from the mid 1790s the Queen Dowager's Life Regiment was usually mustered every year, a general muster alternating with a lesser muster. Soldiers could be confirmed in service or discharged at either type of muster. Musters took place either on Viapori or during the regiment's summer training camp at Kamppi (Helsinki) or Helsinge malm.⁷⁵ Transfer to the mainland, leaving the eventual Jägerhorn Regiment to continue garrison duty in the fortress, was essential for effective field training because Viapori lacked the necessary space.

In summer 1781 the regiment's two battalions had each a camp of two weeks at Kamppi. General Posse, the commander-in-chief, commented that the regiment had not camped for some years. However, it was in a good state.⁷⁶ The wartime general muster on Viapori in January 1789 by Colonel Nils Mannerskantz, the commandant of the fortress, revealed (as already mentioned) low numbers of men. Tents were defective and needed repair and there were other small defects in

equipment. Yet the battalions made a good impression, full of 'cheerfulness and desire to serve the King and the Fatherland'.⁷⁷

The regiment received notice in April 1793 that it was to be mustered on Viapori in June. Like the rest of the army in Finland, it was to be drilled at the muster only by companies because time was lacking for regiments to be fully prepared in drill.⁷⁸ In May 1795 the regiment was told that it was to join the Uusimaa Brigade (tenure troops) in camp at Helsinge malm together with some artillery to improve the possibilities for effective manoeuvres. The Queen Dowager's Life Regiment had handed over its tents to the army during the war and they ought now to be replaced or tents drawn from the depot at Töölö (Helsinki), in so far as stocks were available.⁷⁹ The latter was ordered.⁸⁰ The general muster of the regiment took place on 23 June 1795 and it was noted that the men had no complaints.⁸¹

In 1797 the regiment and the future Jägerhorn Regiment were ordered to camp alternately in order to improve their readiness for service in the field. The latter was to start the sequence.⁸² The following year the Queen Dowager's Life Regiment had a lesser muster at Helsinge malm on 12 June.⁸³ After the general muster on Viapori in 1799, General Klingspor, the commander-in-chief, recorded that Colonel Cronstedt had spared no pains to instruct his officers.⁸⁴ The normal pattern of musters followed in subsequent years. The regiment was in camp at Helsinge malm in July 1802, as mentioned at the beginning of this article.

In 1805 the regiment camped for fourteen days in June at Helsinge malm. General Klingspor reported on a long inspection tour of units in Finland that summer. He had seen the Queen Dowager's Life Regiment drill on 25–26 June and found it 'completely fit for service'. The battalion commanded by Lieutenant-Colonel Baron Axel Gabriel Leijonhufvud had drilled particularly well, especially as he had not previously had the opportunity to lead it. Klingspor commented that the training in field service would be very useful for the enlisted regiments which camped.⁸⁵ The last lesser muster of the regiment, in the summer of 1807, was required to include the inspection of the most important parts of the drill regulations.⁸⁶

It can be concluded from the regiment's muster and inspection reports that it was usually fitter for garrison duty – its principal peace-

time occupation – than for service in the field. The garrison regiments held in any case no waggons or field equipment in peacetime. By 1808 these were held for them in the army's depot at Töölö.⁸⁷ Moreover, their weapons were often defective. The commander-in-chief in Finland commented in his report of 8 December 1807 that the muskets of the Queen Dowager's Life Regiment and the Jägerhorn Regiment 'are ... of less reliable quality, they fire very badly, but they are nevertheless useable as training muskets in peacetime'. He added that shooting with these muskets exceeded expectations 'for all shots which did not hit the target maintained direction'.⁸⁸

Although nominally a full-time unit, the officers and men of the Queen Dowager's Life Regiment were much occupied with guard duty and received even less training for service in the field than the part-time tenure regiments which normally had some collective training each year, either by companies, battalions or as an entire regiment. The training of the regiment at camp every other year must have been a welcome change from the normal routine although for some disaffected soldiers transfer to the mainland meant a better chance to desert. However, camps gave the officers and NCOs in particular the opportunity to improve their military skills.

Active service and the end of the regiment

Between 1772 and 1808 the regiment was involved in two wars and two emergencies. During Gustav III's Russian War of 1788–90 all three battalions of the regiment formed part of the army in the field.⁸⁹ Towards the end of July 1788 a small detachment from the two battalions on Viapori embarked, with other troops, on galleys of the Army Fleet to provide support at Summa. A little later the remainder of the two battalions, commanded by Colonel Pfeiff, embarked as part of the force under Lieutenant-General Gustaf Adolph von Siegroth which was intended to attack Hamina from the sea as part of a coordinated operation to capture the fortress. They landed at Brakkila on 3 August and Pfeiff, with 200 grenadiers taken from the Queen Dowager's Life Regiment and other troops, advanced towards Hamina during the night of 3/4 August, fighting a lively outpost action. However, the at-

tempt to capture Hamina was abandoned because of lack of cooperation between the attacking forces. In the morning of 4 August the regiment helped to cover the withdrawal to the coast where the troops re-embarked and on 8 August landed at Korkeakoski. There the two battalions from Viapori were united with the third battalion from Stockholm.

At the end of August 1788 the troops on the Russian side of the frontier at Korkeakoski and Kymi under Lieutenant-General Philipp Julius Bernhard von Platen included the entire Queen Dowager's Life Regiment. By mid November the regiment had gone into winter quarters, with the first and second battalions at Viapori, where they were mustered in January 1789.

During the 1789 campaign the Queen Dowager's Life Regiment formed part of the coastal force under General Johan August Meijerfelt. Battalions of the regiment were engaged at Suttula in July and during Gustav III's advance along the road towards Hamina and his subsequent early withdrawal to Korkeakoski. When the enemy threatened to cross the Kymi at Anjala in early August, two battalions of the regiment were moved there, including one which had been disembarked from the Army Fleet. At the end of October the regiment as a whole went into winter quarters at Lapinjärvi.

In 1790 the regiment formed part of Platen's forces located between Anjala and Elimäki. The Russian night attack at Anjala on 4/5 May struck at one battalion of the Queen Dowager's Life Regiment and some recently-raised troops without the enemy's initial assault force being observed.⁹⁰ Colonel Swedenhjelm, who was commanding the battalion, was captured. The Swedish troops, having lost 300 men in the action at Anjala, retired to Villikkala. Another battalion of the regiment, under Lieutenant-Colonel Cronstedt, was engaged in the attack at Hirvikoski on 6 May. At the end of May this battalion helped drive the enemy from Koroinen. In June the regiment was at Hämeenkylä and Raussila. The war ended in August 1790. There had been little glory in the army's poorly-led operations in southern Finland but the regiment had fought well despite the lapse in outpost work at Anjala in May 1790.

The regiment continued to serve as part of the Viapori garrison during the mobilizations of 1796 and 1803 when there was a danger

of war with Russia. Men were recalled from leave.⁹¹ Recall from leave also occurred in early February 1808 when the army again mobilized shortly before the Russian invasion. The Queen Dowager's Life Regiment once more remained on Viapori. The authors of the Swedish General Staff's history of the War of 1808-09 considered it the best of the enlisted troops there. With the Jägerhorn Regiment, it probably formed the garrison on Susisaari and Iso Itä-Mustasaari.⁹²

Good and bad, the units on Viapori were all surrendered on 3 May 1808, the terms of the capitulation allowing Swedish officers to return to Sweden on condition that they would not fight against Russia or its allies. Swedish NCOs and men were to be sent under guard to Viipuri or other places nearby. They ended up in St Petersburg. Finnish officers and others who refused to swear allegiance to the Emperor were sent to Russia although many of the soldiers went home.

According to Major Carl Jacob Durietz, one of the company commanders, the soldiers were deeply upset by the capitulation of Viapori and when Admiral Cronstedt, the commandant, took leave of the men on parade 'he was not answered with a single word. One heard only how they gnashed their teeth and a few swore quietly'.⁹³ The capitulation marked the end of the Queen Dowager's Life Regiment: it was the last regiment to leave the fortress on 6 May. Some of its soldiers managed to join the field army in northern Finland.⁹⁴ One officer, who had been sent as a courier to Stockholm, joined the Vaasa Regiment in June 1808. Another joined the Oulu Regiment in July. The three officers who joined the Vaasa Regiment in March, including its commander, had been away from the fortress when the Russians reached it.⁹⁵ No attempt was made to revive the regiment. Surrender overshadowed its history which, although unremarkable apart from its active service in 1788-90, does not deserve to be forgotten.

References

¹ *Stockholms Post-Tidningar*, 12 July 1802, no. 83. The training area known as Helsing malm lay to the south-east of the village of Malmi and was in later years used as a cemetery.

² Jonas Hedberg, *Kungliga Finska artilleriregementet* (Helsingfors, 1964. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 404); Hans Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn. Ett värvat regemente i Finland 1751-1808* (Helsingfors, 1970. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 441); J. E. Roos, 'Ur Hamiltonska regementets historia',

- Historiallinen Arkisto*, XXXII: 13, 1924, p. 1–13; Kaarina Lindholm, *Hamiltonin-Leskikuningattaren henkirykmentin upseeriston kansallinen ja sosiaalinen rakenne vuosina 1742–1808*, Suomen historian pro gradu -kirjoitus 1975, Helsingin yliopisto. There is also some information about the regiment in John E. Roos, 'Garnisonsregementena på Sveaborg under svenska tiden', in *Piirteitä Suomenlinnan historiasta*, 5, 1960, p. 8–22.
- ³ Roos, 'Ur Hamiltonska regementets historia', p. 1–13; C. G. Aminoff, *Nyuppsatta truppförband i Finland 1770–1808. Administrativ historia och personal* (Helsingfors, 1971. Historiallisia tutkimuksia, 82), p. 29, 30, 59, 266; *Sveriges krig åren 1808–1809*. Utgivet af Generalstabens krigshistoriska afdelning (Stockholm, 1890–1922. 9 vols), I, p. 151; Carl Herlitz, 'Units of the Swedish Army 1788–1815', in *Between the Imperial Eagles. Swedens Armed Forces during the Revolutionary and the Napoleonic Wars 1780–1820* (Stockholm, 2000. Meddelande 58–59. Armémuseum 1998–1999), p. 44.
- ⁴ Roos, 'Ur Hamiltonska regementets historia', p. 1. The regiment's surviving records in Finland are in Kansallisarkisto [KA, National Archives of Finland], Militaria [M] III, 597–614.
- ⁵ KA, Microfilms FR 568–69 (Riksarkivet [RA, National Archives of Sweden], Administrativa handlingar rörande armén, Överstars skrivelser, Serie III, WR 8. Änkedrottingens livregemente, 1766–82); KA, Microfilms WA 625–26, 1273–75 (Krigsarkivet [KrA, Military Archives of Sweden], Rullor; Generalmönsterrullor. Änkedrottingens livregemente, 1791–1807, 1789–1801); KrA, Förteckning 141.
- ⁶ Roos, 'Ur Hamiltonska regementets historia', p. 21–22; Lindholm, pro gradu -kirjoitus, f. 19.
- ⁷ *Sveriges krig*, I, p. 146, 159.
- ⁸ Roos, 'Ur Hamiltonska regementets historia', p. 21–22, gives the establishment of 1778. At the end of 1772 there had been four officers in each company: the company commander, lieutenant, second lieutenant and ensign. Gillis Bergensträhle, *Historiska anteckningar om Kungl. Göta Lifgarde. I. Regimentets historia* (Stockholm, 1907), p. 272–73.
- ⁹ KrA, Änkedrottingens livregemente. 1. och 2. Bataljon. D.1. Besigtnings Munster Rulla, 1783.
- ¹⁰ *Arméns anciennitet och Rang-Rulla för år 1806* (Stockholm, 1806); *Armeens Rang Rulla för 1807* (Stockholm, 1807).
- ¹¹ For examples see KA, FR 569.
- ¹² On the colonels of the regiment see Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelse* (Stockholm, 1925–36. 9 vols): II, p. 115 (Cronstedt); IV, p. 550 (Leijonhufvud); V, p. 492 (Nordenstam); V, p. 698 (Pfeiff); VIII, p. 63–64 (Svedenhelm); IX, p. 161 (Zöge von Manteuffel).
- ¹³ Lenn Jacobson, 'Johan Adam Cronstedt', in *Svenskt biografiskt lexikon*, 9 (Stockholm, 1931), p. 300–05.
- ¹⁴ Roos, 'Ur Hamiltonska regementets historia', p. 11; KA, FR 569.
- ¹⁵ [Gustaf Hauswolff], 'Journal öfver Sveaborgs belägring 1808', meddelad af J. Oskar I. Rancken, *Historiallinen Arkisto*, VI, 1878, p. 87, 93.
- ¹⁶ Osmo Durchman, 'Tietoja värvetyistä rykmenteistä 1721–1809', *Suomen sukututkimusseuran vuosikirja*, XXVIII, 1944, p. 11. Leijonhufvud is noted as colonel in the list of colonels for 1791–1808 provided in KA, Microfilm FR 569. *Sveriges krig*, II, p. 364–65. Lindholm, pro gradu -kirjoitus, f. 49.
- ¹⁷ Lindholm, pro gradu -kirjoitus, f. 62.
- ¹⁸ *Kongl. Maj:ts Förnyade Krigs-Artiklar* (Stockholm, 1795), cap. 14; *Kongl. Maj:ts Nädiga Stadge om Wärfning och Manskapets legande til Krigstjenst, 7 April 1802*; Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn*, p. 89–92, 97–102.
- ¹⁹ KA, M III, 609, 29 May 1798.
- ²⁰ KA, M III, 597 [microfilm 55072], General Munster Rulla, 1799.
- ²¹ Erik Ludvig Birck, *General Tolls krigsplan år 1788. Dess utförande och sammanbrott* (Helsingfors, 1944. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, CCXCVI), p. 206–07.
- ²² Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn*, p. 103; *Sveriges krig*, I, appx. 9B; KrA,

- Änkedrottningens livregemente. 1. och 2. Bataljon. D.1. Besigtning Munster Rulla, 1783; KA, M III, 597 [microfilm 55072], Besigtning Munster, 1780.
- ²³ KA, M III, 610a, 18 March 1800; 17 June 1800; 14 March 1801; Hans Hirn, 'Ryska desertörer i svensk tjänst under gustavianska tid', *Historisk Tidskrift för Finland*, 52, 1967, p. 53–54.
- ²⁴ KrA, Änkedrottningens livregemente. 1. och 2. Bataljon. D.1. Besigtning Munster Rulla, Captain Boij's Company, 1783; D.2. Rulla, Life Company, 1780; KA, M III, 597 [microfilm 55072], Besigtning Munster Rulla, 1780; General Munster Rullor, 1799, 1803.
- ²⁵ KA, M III, 610b, 1807 års September Månads Bröd Lista för Öfverste Lieutenanten Nordenstams Compagnie.
- ²⁶ Roos, 'Ur Hamiltonska regementets historia', p. 20–22. The riksdaler (rdr), introduced in 1776, with the value of 6 daler silver, was divided into 48 skilling (sk) and 576 rundstyck (rst). The soldier's pay may be compared with the average price of a barrel of rye in Finland (*tyynyri*; approximately 146 litres), which was 2 rdr 11 sk 6 rst in 1777 and 6 rdr 24 sk in 1800. It was reckoned that 4 barrels of rye was the lowest quantity needed to feed a farm hand for a year. *Suomen taloushistoria*, 3 (Helsinki, 1983), p. 434; Eli F Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*, II.1 (Stockholm, 1949), p. 154; *Suomen maatalouden historia*, I (Helsinki, 2003. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 914:1), p. 622.
- ²⁷ KA, M III, 610a, 19 July 1798.
- ²⁸ Carl Jacob Gardberg, *Gamla staden i Borgå. Bebyggelse och sociala miljöer intill mitten av 1800-talet* (Helsingfors, 2000. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 625), p. 52–53.
- ²⁹ Figures derived from KA, M III, 597 [microfilm 55072], General Mönsterrullor 1798–1803.
- ³⁰ Kongl. Maj:ts Förnyade Förordning, angående underhåll af Wadstena Krigsmanshus medlen för afskedade Ryttere, Dragoner och Soldater, 10 III.1785, R. G. Modée, *Utdrag utur ... Publique Handlingar* (Stockholm, 1742–1829), 13, p. 165–67.
- ³¹ Kongl. Maj:ts och Rikets Krigs-Collegii Kungörelse, om Underhålls-Utdelningen af Krigsmanshusmedlen till afskedade Ryttere, Dragoner, och Soldater för innevarande å 1796 (–1801; 1803–08).
- ³² Roos, 'Ur Hamiltonska regementets historia', p. 21–22; Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn*, p. 87.
- ³³ KA, M III, 609, 6 December 1793.
- ³⁴ Roos, 'Ur Hamiltonska regementets historia', p. 21–22.
- ³⁵ Figures based on information in KA, M III, 614.
- ³⁶ Kongl. Maj:ts Förordning och Reglemente angående accorderne uti Armeen, 30.VI. 1793, Modée, *Utdrag utur ... Publique Handlingar*, 15, p. 419–35.
- ³⁷ KA, M III, 610b, Petter Bergström.
- ³⁸ Lindholm, pro gradu -kirjoitus, f. 32–44, 52, 74–82, 115, 116, 118.
- ³⁹ Kongl. Maj:ts Nädiga Förordning och Reglemente för Regementerne til Fot. Första Delen (Stockholm, 1776), p. 6–7.
- ⁴⁰ KA, M III, 609, 11 May 1802.
- ⁴¹ KA, M II, 384a, 11 October 1805.
- ⁴² Lars Ericson, 'Från Sällskap till Akademi 1796–1870', in *Fäderneslandets försvar. Kungl. Krigsvetenskapsakademien 1796–1966*. Redaktör Erik Norberg (Stockholm, 1996), p. 11–139.
- ⁴³ KA, M III, 610b, 16 January 1798; 22 November 1798; 8 October 1799; 30 May 1800; 28 October 1805.
- ⁴⁴ Henrik Grönroos, 'När Sveaborgsofficerarnas böcker såldes på auktion', in *Bland böcker och människor. Bok- och personhistoriska studier till Wilhelm Odelberg den 1 juli 1983* (Uddevala, 1983), p. 69–88.
- ⁴⁵ Grönroos, 'När Sveaborgsofficerarnas böcker såldes', p. 81.
- ⁴⁶ KA, Microfilm FR 569, 10 June 1778; 18 May 1784; 4 December 1798; 2 February 1802; 15 February 1803.

- ⁴⁷ Kaarlo Wirilander, *Suomen armeijan upseeristo ja aliupseeristo 1718–1810. Virkatalonhaltijain luettelot* (Helsinki, 1953. Suomen Historiallinen Seura. Käsikirjoja, III), nos 17, 39, 61, 105, 121, 189, 194, 271, 326, 330, 331, 340, 346, 347, 352, 363, 365, 366, 368, 370, 441, 488, 530, 534, 576, 577, 813, 816.
- ⁴⁸ Kaarlo Wirilander, *Suomen upseeristo 1700-luvulla. Sosiaalishistoriallinen tutkimus Suomen armeijan jakopalkkeista upseeristosta* (Helsinki, 1950. Historiallisia tutkimuksia, XXXIV), p. 228.
- ⁴⁹ C-B. J. Petander, *Kungliga Österbottens regemente under Gustaf III:s tid* (Vasa, 1975. Arkiv för Svenska Österbotten, 13), p. 206.
- ⁵⁰ Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn*, p. 66, 229, 242, 244, 246, 247, 248, 257, 264.
- ⁵¹ Aminoff, *Nyuppsatta truppförband*, nos 844, 849, 869, 895, 899, 903, 907, 909, 921, 927, 948, 954, 986, 990.
- ⁵² Hedberg, *Kungliga Finska artilleriregementet*, p. 227, 231, 246–47, 259, 263, 271.
- ⁵³ E. S. Tigerstedt, *Haapaniemi krigsskola, dess lärare och elever. Teckningar, handlingar, bref och matrikel* (Helsingfors, 1910), p. 193–94, 196, 199–200.
- ⁵⁴ Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn*, p. 114–19.
- ⁵⁵ KA, M III, 608a, 20 December 1802; 610b, 27 December 1802.
- ⁵⁶ KA, M III, 610b, 16 December 1798; 610a, 9 October 1792; 609, 25 October 1799; 20 May 1806; 604, 28 October 1801; Gustaf Cygnaeus, 'Hypothenuserorden i Finland', *Förhandlingar och uppsatser*, 9, 1895, p. 187.
- ⁵⁷ Leif Törnquist, 'Colours, Standards, Guidons and Uniforms, 1788–1815', in *Between the Imperial Eagles*, p. 162; Ole Gripenberg, *Finsk krigsmannabeklädnad genom fyra sekler* (Borgå, 1966. Sotahistoriallisen Seuran julkaisuja, 2), p. 90, 93, 94–95, 105.
- ⁵⁸ Roos, 'Ur Hamiltonska regementets historia', p. 15, 17; KA, M III, 610b, *Beklädnings Stat*, 6 October 1778; 22 March 1780; Eva-Christina Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella* (Helsinki, 1972. Historiallisia tutkimuksia, 86), p. 142.
- ⁵⁹ Törnquist, 'Colours, Standards, Guidons and Uniforms', p. 146–47; KA, M III, 598 [microfilm 55073], General Munster Rulla, 1805.
- ⁶⁰ Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn*, p. 127.
- ⁶¹ Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn*, p. 161–62; Hans Hirn, 'Fredrik Fleming som regementschef', *Historisk Tidskrift för Finland*, 45, 1960, p. 56.
- ⁶² KA, M III, 609, *Transumt af ... Stat för år 1804*.
- ⁶³ Edward Daniel Clarke, *Travels in various Countries of Europe, Asia and Africa*. Part the Third. *Scandinavia*. Section the Second (London, 1823), p. 464–65.
- ⁶⁴ Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä*, p. 49–50.
- ⁶⁵ Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä*, p. 94, 124, 169–70, 204–06.
- ⁶⁶ Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä*, p. 183.
- ⁶⁷ Kari Laitinen, 'Sotilasnuusikot 1700-luvun lopun Suomen musiikkielämässä', in *Kasarmien aidan kahden puolen. Kaksisataa vuotta suomalaista varuskuntayhteisöä*. (Toim.) Jussi T. Lappalainen (Helsinki, 1993. Historiallinen Arkisto, 101), p. 37–38.
- ⁶⁸ K. G. Leinberg, 'Ordenssällskapet Wallhall', *Förhandlingar och uppsatser*, 20, 1906, p. 345, 349; K. G. Leinberg, 'Timmermansorden och dess medlemmar i Finland', *Förhandlingar och uppsatser*, 21, 1907, p. 285, 289, 291; Cygnaeus, 'Hypothenuserorden', p. 186–89.
- ⁶⁹ Armas Gräsbeck, *S:t Johannes logen S:t Augustins matrikel 1762–1808* (Helsingfors, 1954).
- ⁷⁰ Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn*, p. 122–23; John E. Roos, 'Skolundervisning och filantropi på Sveaborg under svenska tiden', *Historisk Tidskrift för Finland*, 7, 1922, p. 96–111.
- ⁷¹ KrÅ, Änkedrottningens livregemente. 1. och 2. Bataljon. List, 2 July 1789.
- ⁷² KA, M III, 611b. Regements kyrkiobok.
- ⁷³ Hans Hirn, 'Platsmajorer på Sveaborg under svenska tiden', *Historiallinen Arkisto*, 58, 1962, p. 237–38. Hauswolph held the brevet rank of major in the army, while his regimental rank remained that of captain.
- ⁷⁴ Kongl. Maj:ts förnyade Instruction, hwarefter de til General Munstringars förrättande med Indelte och Wärfwade Regementerne til Häst och Fot förordnande General

Munster-Herrar och General Munstrings-Commissarier hädanefter hafwa sig att Rätta, 18 III.1779, Modée, *Utdrag utur ... Publique Handlingar*, 11, p. 700–23; Kongl. Maj:ts förnyade nådiga Instruction för de Fördelnings-Chefs, Generaler, eller andre Tjenstemän, hwilka til General-mönstringars förrättande med indelte eller wärfwade Regementer til häst och fot, kunna undfä des nådiga förordnande, 24.III.1794, Modée, *Utdrag utur ... Publique Handlingar*, 15, p. 578–601.

⁷⁵ KA, M III, 610a, *passim*.

⁷⁶ KA, Microfilm FR 279, 27 October 1781; Hirn, *Från Lantingshausen till Jägerhorn*, p. 128–29.

⁷⁷ Birck, *General Tolls krigsplan*, p. 206.

⁷⁸ KA, M III, 610a, 13 April 1793.

⁷⁹ KA, Microfilm FR 281, 2 May 1795.

⁸⁰ KA, M III, 610a, 22 May 1795.

⁸¹ KA, Microfilm FR 281, 23 June 1795.

⁸² KA, M III, 610a, 29 April 1797.

⁸³ KA, M III, 610a, 6 June 1798.

⁸⁴ KA, Microfilm FR 281, 16 July 1799.

⁸⁵ KA, M III, 610a, 8 May 1805; Microfilm FR 282, 2 August 1805.

⁸⁶ KA, M III, 610a, 12 June 1807.

⁸⁷ *Sveriges krig*, I, p. 220.

⁸⁸ *Sveriges krig*, I, p. 180–81.

⁸⁹ The account of the regiment's participation in the War of 1788–90 is taken from J. Mankell, *Anteckningar rörande finska arméens och Finlands krigshistoria särskildt med afseende på krigen emellan Sverige och Ryssland åren 1788–90 samt 1808–1809* (Stockholm, 1870. 2 vols), I; J. Mankell, *Anteckningar rörande svenska regementers historia* (Stockholm, 1864), p. 13 (Kongl. Andra Lif-Gardet); Bergensträhle, *Historiska anteckningar om Kongl. Göta Lifgarde*, I, p. 25–40. The various sources rarely state which of the regiment's battalions was involved in a particular action and are often vague and contradictory.

⁹⁰ Carl Christopher Ekman, *Dagbok förd under kriget i Finland 1788–1790*. Utgifven af Reinh. Hausen (Helsingfors, 1900 Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland, XLIV), p. 184–85.

⁹¹ G. Rein, 'Klingspors försvarsåtgärder i Finland 1796', *Historisk Tidskrift för Finland*, 6, 1921, p. 103; G. Rein, 'K. N. af Klerckerin puolustustoimet Suomessa v. 1803', *Historiallinen Arkisto*, XXXII:16, 1924, p. 3.

⁹² *Sveriges krig*, II, p. 276–77.

⁹³ C. J. Durietz, *Underdånig relation rörande Sweaborgs öfvergång* (Stockholm, 1810), p. 23–24.

⁹⁴ Eirik Hornborg, *När riket sprängdes. Fälttågen i Finland och Västerbotten 1808–1809* (Helsingfors, 1955), p. 219–20.

⁹⁵ Aminoff, *Nyuppsatta truppförband*, nos 986, 990, 991, 1050; C.-B.-J. Petander, 'Kungliga Wasa regemente 1808–1809', *Österbotten. Årsbok*, 1987–1988, p. 131, 133, 136–37.

Leskikuningattaren henkirykmentti Suomessa 1772–1808

Tiivistelmä

Leskikuningattaren henkirykmentti oli perustettu Ruotsissa vuonna 1741. Se oli alun perin Eversti Hamiltonin värvätty rykmentti. Vuonna 1751 ja uudelleen 1753 rykmentin kaksi pataljoonaa oli lähetetty Suomeen avustamaan Viaporin rakennustöissä. Sen jälkeen ne olivat osa Viaporin varuskuntaa lähes linnoituksen antautumiseen saakka touku-kuussa 1808, jolloin rykmentti hajotettiin. Rykmentistä ei ole kirjoitettu perusteellista historiaa lukuun ottamatta J. E. Roosin 1924 julkaisemaa artikkelia, joka keskittyy aikaan ennen vuotta 1772. Ainoa uudempi tutkimus on Kaarina Lindholmin erinomainen Suomen historian pro gradu -tutkielma rykmentin upseeriston kansallisesta ja sosiaalisesta rakenteesta (Helsingin yliopisto, 1975).

Vuonna 1772 rykmentin nimi vaihtui. Sitä ei enää nimetty everstin Hamiltonin mukaan, vaan siitä tehtiin Leskikuningattaren henkirykmentti kunnianosoituksena kuningatar Lovisa Ulrikalle, joka oli kuningas Adolf Fredrikin leski. Rykmentin alkuperäinen vahvuus oli 1000 miestä (kaksi pataljoonaa, yhteensä 8 komppaniaa), mutta vuoteen 1778 mennessä sen vahvuutta oli supistettu 800 korpraaliin ja sotamieheen ja vuonna 1806 edelleen 640 korpraaliin ja sotamieheen. Komppaniassa oli tavallisesti kolme tai neljä upseeria, neljä tai viisi aliupseeria ja neljä korpraalia. Upseerien lukumäärä saattoi olla suurempikin.

Vuodesta 1773 miehiä voitiin värvätä sekä Suomesta että Ruotsista. Palvelusaika oli yleensä kolme tai kuusi vuotta, ja usein palvelusta jatkettiin määrävuosien jälkeenkin. Tavallisesti vähän yli puolet miehistä tuli Suomesta, loput suurimmaksi osaksi Ruotsista, ja värvättyjä vierasmaalaisia oli vain muutama. Sotamies sai pienen päiväannoksen jauhoja tai leipää ja vähäisen rahapalkan. Perheellisen miehen oli vaikea tulla toimeen palkallaan ja siksi sotamiesten sallittiin hankkia lisäansioita tekemällä töitä linnoituksessa tai siviileille. Vain kesäharjoitusten aikana työntekeä oli kielletty.

Komppanianpäällikkö saattoi ylentää kyvykkään sotamiehen korp-raaliksi, ja poikkeuksellisen onnekas saattoi edetä nuoremmaksi ali-upseeriksi. Monille aliupseereille tämä sotilasarvo oli heidän uransa huippu, mutta toisille, erityisesti säätyläisten jäsenille, jotka astuivat armeijaan vapaaehtoisina tai suoraan aliupseereina, se oli askel kohti upseerinarvoa. Aliupseerit ja nuoremmat upseerit kärsivät jatkuvasta rahapulasta, sillä heidän palkkaansa ei aina maksettu ajallaan. Upseerit saattoivat yletä urallaan ostamalla virkanimityksen armeijasta eläkkeelle siirtyviltä. Tämä käytäntö johti monien velkaantumiseen.

Useimmat aliupseerit ja upseerit oppivat ammattinsa työssään, mutta Leskikuningattaren henkirykmentin samoin kuin muiden värvättyjen rykmenttien osaksi tuli antaa peruskoulutusta ruotuväen rykmenttien uusille upseereille. Leskikuningattaren henkirykmentin ja ruotuväen yksikköjen välillä oli myös jonkin verran upseerien vaihtoa. Monet upseerit ja osa aliupseereista olivat aatellisia, everstin arvoiset poikkeuksetta. Upseerit tulivat enimmäkseen Ruotsista, mutta Suomesta tulleiden upseerien osuus kasvoi 1790-luvulta lähtien, ja vuonna 1808 nämä kaksi ryhmää olivat samansuuruiset.

Värvättyjen jalkaväkirykmenttien sotilaat olivat pahassa maineessa huonon käytöksen takia, ja karkaamiset olivat tavallisia, mutta rikkomukset eivät rajoittuneet vain miehistöön. Esimerkiksi vuonna 1806 rykmentin komissaari karkasi ja vei mukanaan suuren summan rahaa.

Viaporissa rykmentin ensimmäinen majoituspaikka oli Länsi-Mustasaari, mutta vuonna 1774 se siirrettiin Susisaareen. Upseerien asuntojen huoneluku kasvoi arvoasteen mukaan. Viaporin varuskunnan seuraelämä oli vilkasta. Kreivi John Adam Cronstedt, Leskikuningattaren henkirykmentin eversti 1793–1806, oli innokas amatöörinäyttelijä ja ohjaaja, joka perusti varuskuntaan vilkkaasti toimivan teatterin.

Rykmentillä oli soittokunta, jossa muun muassa klarinettitaiteilija ja säveltäjä Bernhard Henrik Crusell palveli nuorena vapaaehtoisena 1787–91.

Rykmentin vahvuutta, taloutta, kuria ja peruskoulutusta valvottiin säännöllisten katselmusten avulla. Yleensä raportit olivat tyydyttäviä. Ajoittain järjestettiin harjoitusleirejä. Loppuaikoina rykmentti lähti leirille joka toinen vuosi. Lyhyet kenttäharjoitukset toivat varmasti tervetullutta vaihtelua varuskuntapalveluksen rutiiniin.

Venäjää vastaan käydyn sodan aikana 1788–90 Leskikuningattaren henkirykmentti osallistui sotatoimiin Etelä-Suomessa, muun muassa epäonnistuneeseen hyökkäysyritykseen Haminaan elokuussa 1788 ja Anjalan puolustukseen toukokuussa 1790. Vuosien 1796, 1803 ja 1808 liikekannallepanojen aikana rykmentti pysyi Viaporissa. Se antautui venäläisille muun varuskunnan mukana toukokuussa 1808. Tämä murheellinen päätös on varjostanut rykmentin muistoa. Vaikka sen historia ei ole erityisen merkittävä lukuun ottamatta osallistumista sotatoimiin 1788–90, se ei kuitenkaan ansaitse unhoon jäämistä.

(s. 1962) teologian maisteri, kauppatieteiden maisteri, valmistelea väitöskirjaa aiheesta Kaatuneiden huolto Suomen vapaussodan 1918 aikana.

Valkoisten kaatuneiden huolto Savon rintaman paikallishyökkäyksissä maaliskuun 1918 vaihteessa

Valkoisten kaatuneiden sankarihautajaisia järjestettiin helmikuun 2. päivästä lähtien. Helmikuun loppuun mennessä eri puolilla valkoista Suomea oli järjestetty jo lukuisia sankarihautajaisia. Suurimpia vähintään kolmen kaatuneen yhteishautajaisia oli vietetty Vaasassa, Laihialla, Imatralla, Jyväskylässä, Antreassa, Savonlinnassa, Joensuussa, Lapväärtissä sekä Kauhajoella. Niiden lisäksi erityisesti Pohjanmaalla, Karjalassa sekä Pohjois-Suomessa oli pidetty puolestaan useita yhden tai kahden kaatuneen hautajaisia. Myös Savon radan varren sotilaspiirien esikunta-kaupungeissa oli järjestetty helmikuun aikana kaatuneiden yhteisiä sankarihautajaisia. Mikkelissä oli pidetty jo kahdet sankarihautajaiset, joista ensimmäisissä hautajaisissa 21. helmikuuta haudattiin kaksi ja toisissa 27. helmikuuta kaikkiaan viisi valkoista. Kuopion ensimmäisissä sankarihautajaisissa haudattiin puolestaan 27. helmikuuta peräti yhdeksän kaatunutta.¹

Kaatuneiden evakuointi kotiseuduilleen haudattaviksi ei kuitenkaan ollut aina yhtä vaivatonta kuin esimerkiksi Oulussa. Vaikka 3. helmikuuta päättyneissä Oulun valtaustaisteluissa kaatui ja kuoli haavoittuneina mahdollisesti jopa 35 valkoista, kaatuneet haudattiin pääosin kotiseuduilleen yhteishautoihin alle kolmessa viikossa. Oulun kaatuneiden evakuoimista helpotti taistelukentän jääminen valkoisten haltuun sekä toisaalta kaupunkiolot.²

Myös kaatuneiden alhaisten määrrien vuoksi evakuoimiseen ei tar-

vinnut juuri erityisesti kiinnittää huomiota. Toisen sotakuukauden taitteessa kaatuneiden määrät lisääntyivät paikallisissa punaisten selustaan ulottuneissa sotatoimissa, joissa myös kaatuneiden kotiseuduilleen toimittaminen muodostui varsin haasteelliseksi. Paikallisissa hyökkäyksissä kaatuneiden huollon onnistuminen oli yleensä suoraan verrannollinen sotatoimen onnistumiseen. Milloin hyökkäyksissä oli sotilaalista menestystä, kaatuneet saatiin evakuoituiksi yleensä lähes ongelmitta. Tämä piirre ilmeni jo Oulussa, jossa kaikki kaatuneet saatiin haudatuiksi pääosin kotiseuduilleen suhteellisen lyhyessä ajassa. Toisen sotakuukauden alussa ennen yleishyökkäyksen alkua kaatuneiden huolto toimi vielä suhteellisen suunnittelemattomana ja organisoitumattomana. Hyökkäyssodan johdosta lisääntyneet kaatuneiden määrät lisäsivät paineita myös kaatuneiden hautaustoimen tehostamiseksi.³ Valkoiset tekivät paikallisia hyökkäyksiä jo ennen maaliskuun puolivälissä aloittamaa laajempaa erityisesti Tampereen valtaamiseen tähdännyttä yleishyökkäystä. Näistä kaatuneiden hautaustoimen kannalta haasteellisimmiksi muodostuivat paljon tappioita tuottaneet sotatoimet Savon rintamalla Heinolassa ja Mouhulla.⁴

Heinolassa kaatuneet jäävät pääosin paikallisten haudattaviksi

Heinolassa taistelut alkoivat 28. helmikuuta, kun valkoiset aikoivat lähettää Uudellamaalla eristyksiin jääneille suojeluskuntalaisille apua pohjoisen suunnalta Sysmästä ja Mäntyharjulta kootuilla joukoilla. Ruotsalaisen everstiluutnantti Harald Hjalmarsonin johtama noin 700 miehen retkikunta yritti murtautua punaisten rintaman läpi Heinolan kaupungin kohdalta, jota puolusti tuolloin lähes 300 kiväärein varustautunutta punaista tukenaan vielä kolme konekivääriä. Retkikunta lähestyi kaupunkia aamuyöstä pohjoisesta Heinolan kirkonkylän suunnalta neljällä komppanialla. Tämän lisäksi komppanian suuruinen osasto kiersi järven jäätä pitkin punaisten selustaan aikomuksenaan katkaista näiden pakotie Jyrängön virran sillan kautta Lahteen.

Heinolan punaiset olivat tienneet jo edellisenä iltana valkoisten suurten rekikolonniin lähestymisestä kohti kaupunkia, minkä lisäksi valkoiset ryhtyivät ammuskelemaan juuri ennen hyökkäystä paljastaen lopullisesti punaisille aikeensa. Metsäiseltä harjulta kaupunkiin laskeva

etelärinne oli aukeaa ja sen reunassa valkoisia kohtasi kiivas kivääri- ja konekiväärituli, jonka vuoksi nämä jäivät paikalleen metsän suojaan odottamaan punaisten selustaan kiertäneen komppanian vaikutuksia. Saarrostamaan lähtenyt komppania menetti kuitenkin täysin taistelukykinsä johtajansa, ruotsalaisen majuri Gustaf Glimstedtin kaaduttua varhain aamulla ja palasi tappioita kärsineenä iltapäivällä muiden joukkojen yhteyteen. Edellä mainitun ruotsalaismajurin lisäksi taistelussa kaatui ainakin 20 suomalaista valkoista.⁵

Todennäköisesti suurin osa kaatuneista oli peräisin punaisten selustaan kiertäneestä komppaniasta, mikä vaikeutti myös kaatuneiden evakuoimista. Glimstedtin ruumista yritettiin hakea taistelukentältä päivän aikana useasti ja yrityksissä jopa kaatui yksi valkoinen. Punaiset kuljettivat ruumiin ilmeisesti jossakin vaiheessa Helsinkiin, mistä Ruotsin konsuli puolestaan sai tämän aikanaan haltuunsa. Ruumiin säilytyspaikka ei ole tiedossa, mutta valkoisten oltua vallassa Helsingissä jo kuukauden päivät tämä lähetettiin 14. toukokuuta Ruotsiin. Tuolloin Glimstedtin ruumisarkku kuljetettiin hautausaatossa Marian sairaalasta rautatieasemalle. Siellä arkulle laskettiin seppeleitä ja nostettiin Hankoon menevään junaan edelleen kuljetettavaksi laivalla Tukholmaan ja siten kotimaahansa haudattavaksi.⁶

Heinolassa kaatuneiden osalta hautauskäytäntö muodostui kirjavaksi lähinnä sen vuoksi, että taistelussa surmansa saaneista useat olivat koitoisin punaisten alueilta sekä lähes kaikki kaatuneet jäivät käytännössä taistelukentälle. Valkoisten tuolloin kentältä evakuoimien ruumiiden määrä jäi varsin vähäiseksi. Valkoiset saivat tuolloin mukaansa taistelukentältä ainakin jaalalaisen Juho Poterin, hollolalaisen Paavo Heinosen, sysmääläisen Eemil Mäselin sekä mahdollisesti artjärveläisen Arvid Eerolan ruumiit, jotka kuljetettiin Sysmään sekä haudattiin todennäköisesti kaikki samalla kertaa 17. maaliskuuta Sysmän yhteishautaan. Tuossa vaiheessa evakuoituja tosin saattoi olla enemmänkin, koska 7. maaliskuuta Sysmän suojeluskunta osti viisi ruumisarkkua kaatuneita varten. Haudankaivajalle suojeluskunta puolestaan maksoi palkan hautaamisesta, hautojen havutuksesta ja kirkonkellojen soittamisesta juuri 17. maaliskuuta pidetyistä hautajaisista.

Pääosa Heinolan ensimmäisessä taistelussa kaatuneista ja tuolloin haudatuista jäi myös lopullisesti haudatuksi Sysmän yhteishautaan. Poikkeuksena Arvid Eerolan ruumis kaivettiin sodan päättymisen jäl-

keen Sysmän yhteishaudasta ja haudattiin uudelleen 19. toukokuuta kotiseudulle Artjärvelle.⁷ Samoissa yhteishautajaisissa Sysmän sankarihautaan 17. maaliskuuta haudattiin myös Heinolan myöhemmissä taisteluissa kaatuneista ainakin kolme. Sysmän suojeluskunnan ostamien arkkujen perusteella näissä hautajaisissa haudattiin mahdollisesti kaikkiaan yhdeksän kaatunutta, joista viisi olisi ollut Heinolan ensimmäisessä taistelussa ja puolestaan neljä toisessa taistelussa kaatuneita.⁸

Useimmat Heinolan ensimmäisessä taistelussa kaatuneiden ruumiista jäivät kuitenkin valkoisilta taistelukentälle. Jotkut omaiset epäilivät »punaisten heittäneen» kaatuneet hautaan ja toiset puolestaan uskoivat »heinolalaisten haudanneen» nämä ensin väliaikaisesti.⁹ Taistelukentälle jääneiden kaatuneiden hautaamisesta maaliskuussa huolehtivat paikkakuntalaiset, eivätkä punaiset kuten eräät omaiset olivat uskooneet. Sodan jo päätyttyä toukokuussa Heinolan suojeluskunnan esikunta antoi kaatuneiden uudelleen hautaamisen sankarihautaan pastori G. F. Harvion tehtäväksi. Tilittäessään toukokuussa aiheutuneita hautauskustannuksia Harvio hyväksyi maksettavaksi myös paikkakuntalaisille maaliskuussa aiheutuneita hautauskuluja, kuten ruumisarkkutarvikkeita. Lisäselvitykseksi maaliskuun hautauskuluista esikunnan päällikkö kirjoitti Mikkelin intendenttipiirikonttorille tilityksen yhteydessä lähetettyyn laskuun seuraavasti. »Tähän laskuun sisältyy myöskin ne kustannukset, joita paikkakuntalaisille oli suojeluskuntaan kuuluvien ruumiiden hoitamisesta, siksi kunnes paikkakunta joutui meidän haltuumme.»¹⁰

Heinolan yhteishautaan haudattiin sodan jo päätyttyä ainakin seitsemän edellä mainitussa taistelussa kaatunutta, joista viisi haudattiin 8. toukokuuta ja kaksi mahdollisesti tätä myöhemmin. Yhteishautaan haudatuista paikkakuntalaisia oli todennäköisesti vain kolme. Kaatuneista heinolalainen Yrjö Miettinen haudattiin puolestaan tietävästi yksityishautaan 8. huhtikuuta, vaikka hänen nimensä löytyy myös Heinolan sankarihaudasta. Epäselväksi jäi, miksi hautaus olisi tapahtunut vasta viisi viikkoa kaatumisesta ja ruumiin löytymisestä. Ulkopaikkakuntalaisista Glimstedtin viereen kaatunut lahtelainen Erkki Veijola haudattiin ensin Heinolaan, mutta siirrettiin sodan päätyttyä 9. toukokuuta Lahden yhteishautaan.

Lahtelaisen lisäksi kotiseuduilleen Sysmään, Asikkalaan, Lammille, Hollolaan ja Nastolaan haudattiin ilmeisesti sodan päätyttyä ainakin vielä viisi Heinolassa tuolloin kaatunutta ja kentälle jäänyttä valkoista.

Kaikki edellä mainitut 13 kaatunutta olivat siis kaupunkilaisten jo kertaalleen hautaamia sekä alkuperäisistä haudoistaan suojeluskunnan ylös kaivamia. Heinolan sankarihautaan haudattiin myös vasta joulukuussa löytyneen, ilmeisesti taistelussa vangiksi otettuna surmatun hollolalaisen Lauri Äijälän ruumis.¹¹

Mouhun aseman valtauksessa kaatuneet evakuoidaan kotiseuduilleen haudattaviksi

Maaliskuun 3. päivästä muodostui kaatuneiden määrissä mitattuna valkoisten kannalta siihen mennessä synkin. Suurin osa kaatuneista aiheutui epäonnistuneesta »kiertoliikkeestä» punaisten selustaan Hillosensalmella. Valkoisten tarkoituksena oli murtaa Mikkelistä Kouvolaan kulkeneen Savon radan varteen Mäntyharjun eteläpuolelle Mouhun aseman seudulle muodostunut punaisten rintama.

Hyökkäys Mouhun aseman valtaamiseksi alkoi varhain aamulla, ja päivän kestäneissä taisteluissa kaatui ilmeisesti yhdeksän valkoista lähes 400 miehen vahvuisesta pataljoonasta. Kaatuneet olivat kotoisin Muuruvedeltä, Ristiinasta, Sotkamosta, Mäntyharjulta, Mikkelin maalaiskunnasta, Viitasaarelta, Keiteleeltä sekä Tampereelta. Tosin tamperelainen opiskeli Mikkelin lyseossa ja kuului Mikkelin suojeluskuntaan. Heidät kaikki haudattiin asuin- tai kotiseutujensa yhteishautoihin, joista ainakin kuuden hautaaminen tapahtui maaliskuun loppuun mennessä.¹²

Edellä mainituista kaatuneista Viitasaaren kirkkoherran poika jääkäriiluutnantti Arvo Thauvón kuljetettiin muiden kaatuneiden tavoin Mouhulta junalla ensin Mikkelin lääninsairaalan ruumishuoneelle. Sieltä ruumis siirrettiin 9. maaliskuuta 12 muun Mäntyharjun rintaman taisteluissa kaatuneen kanssa rautatieasemalle lähetettäväksi edelleen kotiseudulle. Ruumiit kuljetettiin sotilassaatossa, joka lähti lääninsairaalan edustalta. Suojeluskunnan soittokunta kulki saattuessa ensimmäisenä surumarssia soittaen, ja asemalle saavuttaessa sotilaat asettuivat riviin molemmin puolin valkoista arkkuriviä. Toimittaja Vih-tori Simonen piti jäähyväis- ja muistopuheen, ja tilaisuudessa laskettiin myös seppeleitä. Thauvónin ruumis kuljetettiin tietävästi jo samana päivänä junalla Jyväskylään ja seuraavana päivänä noin sadan kilomet-

rin etäisyydelle Viitasaarelle ensin junalla matkan puoliväliin Suolahteen, josta kuljetuksen oli täytynyt jatkua hevosella.

Samassa yhteydessä Mikkelistä lähetettiin Thauvónin henkilökoh-
taiset arvoesineet Jyväskylän saniteettiosastolle osoitettuna. Jo seuraava-
na päivänä esineet sisältänyt käärö lähetettiin puolestaan Jyväskylästä
Thauvónin muiden tavaroiden kanssa tämän isälle Viitasaarelle, ilmei-
sesti samassa kyydissä ruumiin kanssa. Mahdollisesti myös samassa yh-
teydessä lähetettiin Jyväskylän suojeluskunnan päällikön osanottokirje
Thauvónin isälle poikansa kaatumisesta. Jyväskylässä oli tapana lähettää
kaikille piiriesikunnan alueelta kotoisin olleiden kaatuneiden omaisille
surunvalittelukirje. Thauvón haudattiin paikkakuntansa ensimmäisenä
kaatuneena 14. maaliskuuta kotiseudulleen sankarihautaan.¹³

Todennäköisesti samassa sotilassaatossa lääninsairaala-
sairaalmalle siirrettiin Mouhulla kaatuneista ainakin Vilho Iskaniuksen sekä
Nestori Hakulisen ruumiit kuljetettaviksi puolestaan junalla Kuo-
pioon. Nestori Hakulisen ruumis lähetettiin edelleen 18. maaliskuuta
kotiseudulleen Keiteleelle ja haudattiin yhteishautaan 31. maaliskuuta.
Vilho Iskaniuksen ruumis puolestaan haudattiin kotiseudulleen Muu-
ruvedelle yhteishautajaisissa sankarihautaan jo 14. maaliskuuta.¹⁴

Hillosensalmella kaatuneista saadaan vain osa kuljetetuksi Mäntyharjulle

Jo Mouhun hyökkäystä edeltäneenä iltana yli 300-miehininen pataljoon-
a lähetettiin hyökkäämään punaisten selustaan ja räjäyttämään rauta-
tiesilta nuoren ruotsalaisen aatelisluutnantti Gabriel Cronstedtin joh-
dolla. Pataljoona kiersi Vuohijärven yli Mouhun asemalta etelään si-
jainneelle Valkealan Hillosensalmelle, jossa se valtasi rautatieaseman aa-
mupäiväisen neljän tunnin taistelun jälkeen. Hyökkäyksessä avonaista
jäätä pitkin kaatuneiden määrä muodostui jo alkuun suureksi, minkä
lisäksi rautatiesilta jäi vielä räjäyttämättä. Valkoiset joutuivat jättämään
rautatieaseman iltapäivällä, koska punaisille saapui junalla apujoukkoja
aseman eteläpuolelle. Tämän lisäksi vetäytymistä nopeutti huollon rek-
ikuormien palaaminen omin lupineen Mäntyharjulle, joten alkuillasta
myös valkoisten pataljoonan pääjoukko lähti paluumatkalle suunta-
naan Vuohijärven pohjoispäässä noin kymmenen kilometrin etäisyy-

dellä sijainnut Paljakanlahti. Sieltä oli tarkoitus jatkaa matkaa edelleen maantietä pitkin noin 30 kilometriä Mäntyharjulle.

Jaalan Paljakanlahdelle oli kuitenkin tällä välin saapunut konekiväärein varustautunut joukko punaisia odottamaan valkoisten saapumista. Valkoisten lähestyttyä Paljakanlahden rantaa punaiset aloittivat tulituksen, jonka seurauksena valkoisten räjähdysainekuorma räjähti aukais-ten jäähän toistakymmentä metriä leveään avannon. Sekä valkoiset että myös punaiset joutuivat pakokauhun valtaan ja hajaantuivat metsiin sekä läheisiin taloihin ja muihin rakennuksiin. Suurin osa valkoisista hakeutui lähivuorokausien aikana Mäntyharjulle osan kaatuessa tai jää-
dessä punaisten vangeiksi.¹⁵

Hillosensalmella ja Paljakanlahdella kaatuneiden määristä on esitetty useita toisistaan poikkeavia arvioita. Hillosensalmen kaatuneiden mää-riksi on ilmoitettu 10–13, mutta tiedot Paljakanlahdella kaatuneista ovat olleet suhteellisen epämääräisiä tai ne on jätetty kokonaan ilmoit-
tamatta. Arviot ovat vaihdelleet muutamasta kymmenestä kahdeksaan-
kymmeneen kaatuneeseen. Sotasurmaprojektin tietoihin perustuneen tutkimuksen mukaan Mouhun ja Hillosensalmen taisteluissa 3. maaliskuuta olisi kaatunut tai kuolettavasti haavoittunut kaikkiaan 38 val-
koista.¹⁶

Todellisuudessa kaatuneiden ja haavoittuneina kuolleiden määrä oli kuitenkin suurempi. Boströmin matrikkelin mukaan tuossa taisteluissa Mouhulla kaatui yhdeksän, Hillosensalmella 10 sekä Paljakanlahdella 23 valkoista. Tämän perusteella kaatuneiden yhteismäärä olisi siten 42. Tarkempi selvitys vertailemalla Boströmin matrikkelia ja kokoelman kortistoa, Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiirin saniteettiosaston kaa-
tuneiden ja haavoittuneiden kortistoa, Savottaren ja Savon Sanomien kirjoituksia, hautaus- ja kuolinilmoituksia sekä Suomen sotasurmapro-
jektin tietoja osoittaa kaatuneiden määrän aiempia tutkimuksia sekä myös Boströmin tietoja suuremmaksi. Toisaalta Paljakanlahdella kaatu-
neita ei pystytä aivan varmuudella selvittämään, koska lopullisesti ka-
donneiden määrä oli suhteellisen suuri.

Hillosensalmen retkellä kaatuneita, lopullisesti kadonneita, haavoit-
tuneina kuolleita ja vangittuina surmattuja kertyi kaikkiaan ainakin 48 henkilöä, joista myöhemmin haavoittuneina sekä vangittuina kuolleita oli 10 henkilöä. Mouhun asemalla kaatuneiden yhdeksän lisäksi val-
koisten lopulliset tappiot Mouhun rintamalla kuolleina nousivat tuon

päivän taisteluiden vaikutuksesta 57 henkilöön. Pelkästään tuona maaliskuun 3. päivän aikana kaatuneita, lopullisesti kadonneita tai haavoit-
hinsa kuolleita kertyi rintamalta kaikkiaan 47 henkilöä. Lisättäessä lu-
kuun myöhemmin haavoittuneina kuolleet päästään kaikkiaan 51
kuolleeseen ilman vangittuina surmattuja kuutta henkilöä. Sotatoimi
aiheutti valkoisille siihen mennessä koko sodan raskaimmat tappiot
yksittäisen päivän kaatuneiden määrissä mitattuna. Myös kaatuneiden
hautaaminen jäi tuolloin suurelta osin tekemättä ja siirtyi siten sodan
jälkiselvittelyiden aikaan. Mouhun rintamalla taistelussa kuolleet ja-
kautuivat hautaamisen osalta kaatuneina evakuoituihin, haavoittuneina
kuolleisiin, taistelukentälle jääneisiin, lopullisesti kadonneisiin sekä
vankeina surmattuihin.¹⁷

Kaatuneista pystyttiin evakuoimaan taistelupäivän aikana viisi. Heis-
tä pielaveteläinen haudattiin kotiseudulleen yhteishautaan 1. huhti-
kuuta. Muut neljä haudattiin Kuopioon yhteishautaan 22. maaliskuuta.
Heistä kolme oli kotoisin tai asui Kuopion maalaiskunnassa. Kuopio-
laisista Otto Kärkkäisen nimeä ei löydy sotasurmaprojektin eikä Bo-
strömin tiedoista, mutta saniteettiosaston mukaan hän olisi kaatunut
Hillosensalmella 3. maaliskuuta. Ruumis kuitenkin kuljetettiin var-
muudella Kuopioon, haudattiin yhteishautaan 22. maaliskuuta ja mer-
kittiin hautakiveen kaatuneeksi 3. maaliskuuta Mouhulla.¹⁸

Neljäs Kuopioon haudattu oli puolestaan Paljakanlahdella kaatunut
Paavo Mustonen, jonka ruumis ruhjoutui räjähdyksessä niin pahoin,
että tunnistaminen osoittautui alkuun mahdottomaksi. Ruumis toimi-
tettiin tunnistamattomana Kuopioon, jossa tämä 17. maaliskuuta sani-
teettiosaston selvityksissä tunnistettiin virheellisesti Pekka Nuutiseksi
ja haudattiin yhteishautaan Kuopioon 22. maaliskuuta. Saniteettiosasto
oli yhteydessä asian selvittämiseksi Päämajan henkilösastoon Seinä-
joelle sekä myös Nuutisen pataljoonan esikuntaan ja komppanian vää-
peliin Lapualle. Myöhemmin virhe todettiin, ja Mustosen ruumis kai-
vettiin haudasta 18. toukokuuta ja lähetettiin vielä samana päivänä ko-
tiseudulleen Kaaville, missä hänet haudattiin yhteishautaan 21. touko-
kuuta.¹⁹

Hillosensalmen taistelukentällä tai kuljetuksen aikana haavoittunei-
na kuolleista ainakin kolme saatiin evakuoituksi ja haudattiin kotiseu-
duilleen maaliskuussa. Lauri Juntunen kuoli sanitäärireessä matkalla
Mäntyharjulle, josta ruumis kuljetettiin junalla Mikkeliin lääninsairaa-

lan ruumishuoneelle. Sieltä myös tämän ruumis kuljetettiin aiemmin jo selostetussa 13 kaatuneen sotilaallisessa juhlasaatossa ja nostettiin Kuopioon menneeseen junaan 9. maaliskuuta. Kuopiosta ruumis lähetettiin omaisten pyynnöstä vielä samana päivänä ensin Kajaaniin ja sieltä edelleen kotiseudulleen Ristijärvelle haudattavaksi.

Hannes Hakkarainen kuoli ilmeisesti taistelukentän lähistöllä sijainneessa asuinrakennuksessa. Ruumis kuljetettiin Mikkelistä Kuopioon samalla junalla kuin Juntusen ruumis ja haudattiin 14. maaliskuuta kotiseudulleen Muuruvedelle yhteishautaan samoissa hautajaisissa Mouhulla kaatuneen Vilho Iskaniuksen kanssa. Taistelupäivän iltana kuollut jääkärialiupseeri Aukusti Hassinen kuljetettiin myös samalla junalla edellisten kanssa Mikkelistä Kuopioon, jonne hänet maalaiskuntalaisena haudattiin yhteishautaan 22. maaliskuuta.²⁰

Haavoittuneina kuoli myöhemmin ainakin neljä, jotka yhtä lukuun ottamatta haudattiin kotiseuduilleen. Kuopion sotilassairaalassa 5. maaliskuuta kuollut maaninkalainen haudattiin Kuopion yhteishautaan 22. maaliskuuta ja 30. maaliskuuta kuollut pielaveteläinen kahta päivää myöhemmin yhteishautajaisissa kotiseutunsa sankarihautaan. Mikkelin sotilassairaalassa 6. maaliskuuta kuolleen Yrjö Hytösen ruumis kuljetettiin ensin Kuopioon junalla ja toimitettiin edelleen kotiseudulleen, mutta haudattiin Vesannon yhteishautaan vasta 7. huhtikuuta. Paljakanlahdella haavoittunut Yrjö Pulkkinen kuoli Mikkelin sairaalassa 12. maaliskuuta ja haudattiin yhteishautaan kotiseudulleen Karttulaan 7. huhtikuuta. Saniteettiosasto oli merkinnyt ohjeekseen, että mikäli Pulkkisen ruumis tuotaisiin Kuopioon, olisi Karttulan esikuntaa pyydetävä hakemaan tämä kotiseudulleen. Ohjeet saniteettiosastolle olivat tietävästi saapuneet Karttulan suojeluskunnan esikunnalta.²¹

Paljakanlahdella taistelukentälle jääneet kaatuneet haudataan suohon

Joukkojen vetäytyessä Hillosensalmelta nostettiin rekiin vielä edellä mainittujen evakuoitujen Hillosensalmella kaatuneiden neljän lisäksi mahdollisesti kahdeksan ruumista, jotka räjähdysken tapahduttua putosivat kuljetuksesta ja jäivät Vuohijärven jäälle Paljakanlahdelle. Puddinon joukossa oli kiuruveteläinen Juho Remes, jonka ruumista

paikallisen suojeluskunnan päällikkö pyysi kirjeitse 16. maaliskuuta sotilaspiirin esikuntaa etsimään ja lähettämään kotiseudulle. Myös kuopiolaisen jääkäriluutnantti Otto Larssonin ruumis putosi reestä Paljakanlahdelle ja jäi muiden ruumiiden kanssa virumaan jäälle.²² Edellä mainittujen kahdeksan reestä pudonneen ruumiin lisäksi taistelulentäille Vuohijärven jäälle jäivät vielä ilmeisesti 15 Paljakanlahden taisteluissa kaatuneen ruumiit. Kaatuneista neljä oli kotoisin Nilsistä, kolme Pielavedeltä, kaksi Hirvensalmelta ja loput Iisalmelta, Karttulas- ta, Vesannolta, Siilinjärveltä, Tuusniemeltä ja Valkealasta. Yksi jäälle jää- neistä ruumista jäi lopullisesti täysin tunnistamatta.²³

Taistelulentäille jääneiden 23:n lisäksi ilmeisesti ainakin seitsemän valkoista katosi lopullisesti Paljakanlahdella tapahtuneen räjähdysten seurauksena. Tosin Kuopioon haudattiin yksi tunnistamaton, joka todennäköisesti oli yksi seitsemästä lopullisesti kadonneeksi uskotusta. Omaiset ilmoittivat läheisensä joko »kadonneen, menneen näkymättö- miin tai joutuneen ahtilan saaliiksi» räjähdysainekuorman räjähdettyä punaisten tulituksessa. Lähteissä on yleensä eniten ristiriitaisia tietoja kadonneista, mutta ei juurikaan viitteitä mahdollisesta hautaamisesta.

Edellä mainituista ainoastaan Emil Valjakka voisi olla maalaiskunta- laisena haudattuna Mikkeliin yhteishautaan, koska häntä ei ilmoitettu varsinaisesti kadonneeksi ja hänen nimensä löytyy hautakivestä. Toi- saalta hautakiviedot kaikilla paikkakunnilla eivät sinänsä tarkoita, että henkilö olisi haudattu kyseiseen hautaan. Antti Keurulaisen nimi löy- tyy myös kotiseutunsa Vesannon yhteishaudan kivistä, mutta muut läh- teet varmistavat hänen kiistatta kadonneen lopullisesti Paljakanlahden räjähdyksessä. Muut kadonneet olivat kotoisin eri puolilta Suomea ku- ten Kuopiosta, Lapinlahdelta, Paltamosta, Kotkasta sekä Mäntyharjul- ta.²⁴ Paljakanlahdella ja Hillosensalmella alkuun kadonneista tai kaatu- neiksi uskotuista ainakin 19 joutui punaisten vangitsemiksi. Heistä 13 säilytti vankeudessa henkensä ja vapautui toukokuun alussa punaisten vetäytyttyä Kouvolasta.²⁵

Kaikkien vangiksi joutuneiden osa ei ollut yhtä onnekas, vaan kuusi heistä surmattiin vankeina maaliskuun alkupuolella ilmeisesti Korialla. Heistä neljän ruumiit löytyivät myöhemmin toukokuussa Kymijoesta. Lauri Soininen jäi punaisten vangiksi Paljakanlahden taistelussa tapah- tuneen ammuskuorman räjähdysten jälkeen ja joutui punaisten sur- maamaksi maaliskuun alussa. Soinisen ruumis löytyi Kymijoesta ja hä-

net haudattiin ensin tuntemattomana Valkealan yhteishautaan. Soinisen äiti tunnisti tämän jälkeensä vaatteiden perusteella ja siirretti ruumiin Kuopioon. Saniteettiosasto merkitsi hänet ensin kaatuneeksi Paljakassa 3. maaliskuuta, mutta sittemmin kadonneeksi ja ammutuksi Kouvolassa 10. maaliskuuta. Hautakivessä hänet taas mainitaan murhatuksi Koriolla. Lopulta kuitenkin Soinisen ruumis saapui Kuopioon 29. toukokuuta junalla ja haudattiin Kuopion sankarihautaan kaupungin toiseksi viimeisissä yhteishautajaisissa 6. kesäkuuta.

Kouvolasta lähetetty Heikki Pekkarisen ruumis saapui Kuopioon 26. toukokuuta ja haudattiin Kuopion sankarihautaan samoissa hautajaisissa edellä mainitun Soinisen kanssa. Muista vankeina surmatuista hirvensalmelaisista toisen ruumis jäi lopullisesti kadoksiin tai haudattiin tuntemattomana ja toinen haudattiin kotiseudulleen yhteishautaan 20. toukokuuta. Hankasalmelainen haudattiin puolestaan tuntemattomana Valkealan yhteishautaan toukokuussa ja lapinlahtelainen kotiseudulleen yhteishautaan 27. toukokuuta.²⁶

Paljakanlahden suohaudasta kaatuneet toimitetaan toukokuussa kotiseuduilleen

Valkoisten 23 kaatuneen ruumiit jäivät kahdeksi viikoksi Vuohijärven jälle, koska voimakkaan räjähdysten takia taistelun molemmat osapuolet joutuivat pakokauhun valtaan ja lähtivät etsiytymään varhaisen talvi-illan pimeydessä omiensa puolelle parhaan kykynsä mukaan. Joukot olivat niin sekaisin, että yksittäisiä punaisia ja valkoisia saattoi majailta samoissa maalaistaloissa samaan aikaan toisiaan vihollisiksi tunnistamatta tai toistensa tietämättä. Valkoiset pyrkivät Sysmän ja Mäntyharjun suunnalle ja punaiset puolestaan Kouvolan ja Jaalan suuntaan. Vaikka edellisestä Heinolan taistelusta Mikkeliin palaamassa olleet valkoiset pysähtyivät matkallaan Paljakkaan, jäi paikkakunta kuitenkin rintamalinjojen punaisten puolelle.

Ilmeisesti paikalliset asukkaat ja punaiset keräilivät jälle jäänyttä kaatuneiden tavaraa itselleen. Ainakin Larssonilta väitettiin paikkakuntalaisen varastaneen aseensa sekä punaisten puolestaan jääkärimerkkejä, sarkahousut sekä lapikkaat. Ilmeisesti valkoiset jopa ampuivat myöhemmin kaksi nuorta poikaa tavaroihin kajoamisen vuoksi punaisiksi epäil-

tyinä. Paikalliset asukkaat tai punaiset hautasivat ruumiit ilmeisesti 16. maaliskuuta läheisellä rannalla olleeseen suohon noin metrin syvyyteen. Hauta oli merkitty myöhemmin löydettyä kepillä, jonka päähän laite- tussa savukelaatikon kannes- sa oli lukenut »Sortovallan kätyrit. Haudattu 16/3.18».

Tämä ei kuitenkaan si- nänsä todista sitä, että hautaa- misen olisivat suorittaneet punaiset. Hautaamisen saat- toivat suorittaa yhtä hyvin lä- heisessä maalaistalossa asu- neet ja hautamaan omista- neet Lahdenpään tilan isän- nät tai paikalliset punaiset. Punaisten vetäydyttyä huhti- kuun lopulla paikkakunnalta etelään Kouvolan suuntaan saapui jääkäriluutnantti Lar- sonin veli Oskar Larsson etsi- mään tämän ruumista ja löy- si haudan viimeistään 1. tou- kokuuta. Ilmeisesti kahdessa eri haudassa olleet todennä- köisesti yhteensä 23 ruumis- ta kaivettiin ylös ja siirrettiin läheiseen riiehen. Tosin eri lähteiden mukaan haudasta löytyneiden ruumiiden määrä vaihteli enimmäkseen 23:n ja 25:n välillä. Ruumiiden ylösnostamiseen käytet- tiin ilmeisesti paikkakunnalta kiinni otettuja paikallisia punaisia.²⁷

Oskar Larsson kuljetti veljensä ruumiin hevosella Mäntyharjulle, jonka asemalta hän lähetti iltapäivällä 1. toukokuuta sähkösanoman

Vapaussankarit

Jääkäriluutnantti	Otto Larsson
Jääkärivärnikki	Onni Harlin
Jääkäriväpeli	Eino Lindegrén
Joukkuepääll.	Benjamin Eskelinen
Sanittäri	Eino Koponen
”	Lauri Miettinen
Sotilas	Martti Niskanen
”	Pekka Soininen
”	Eino Rissanen

haudataan Kuopiossa keskiviikkona touko- kuun 8 päivänä kello 12 päivällä.

Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiirin julkaisema 9 kaatuneen yhteinen hautajais- ilmoitus Savottaressa 5.5.1918. Ilmoituksessa on mukana myös Hillosensalmella 3. maaliskuta kaatuneiden ja Paljakanlahdelta suohaudasta kaivettujen jääkäriluutnantti Otto Larssonin ja sanitääri Lauri Miettisen nimet.

The announcement of the common burial of nine of the fallen, published by the North Savo and Kajaani Military District in the newspaper Savotar on 5 May 1918.

kotiinsa Kuopioon: »Oton hyvin säilynyt ruumis löytynyt». Mäntyharjulta ruumis kuljetettiin junalla Mikkeliin, josta Larsson hankki veljelleen ruumisarkun. Seuraavana aamuna hän ilmoitti sähkösanomalla Kuopion suojeluskunnan esikunnalle ruumiin saapumisesta Kuopioon vielä samana päivänä sekä pyysi suojeluskuntalaisia noutamaan tämän asemalta.²⁸ Omaisille syntynyt käsitys siitä, että punaiset olisivat haudanneet kaatuneet Paljakanlahden eteläpuolella olevaan suohon noin metrin syvyyteen, johtui puolestaan Savon Sanomien jo 4. toukokuuta julkaisemasta kirjoituksesta. Kirjoituksessa selostettiin isännöitsijä Larssonin toimeenpanemaa veljensä ruumiin etsiskelyä ja tämän sekä 22 muun ruumiin löytymistä. Lehdessä myös väitettiin punaisten haudanneen kaatuneet.²⁹ Hillosensalmella kaatuneiden ja vielä tuossa vaiheessa kadoksissa olleiden suojeluskuntalaisten omaisia kehoitettiin puolestaan Mikkelin Sanomissa 6. toukokuuta ensi tilassa kääntymään Mikkelin sotilaspäivirin hautaustoimiston puoleen ruumiiden henkilöllisyyden selville saamiseksi.³⁰

Paljakanlahdella suohaudan läheisyydessä sijainneeseen riiheen siirrettyjä ruumiita kuljetettiin tunnistamisen edetessä toukokuun alkupuolella Mäntyharjulle useassa erässä. Larssonin kanssa samoissa hautajaisissa haudattiin 8. toukokuuta Kuopioon myös Paljakanlahdelta suohaudasta löydetty Lauri Miettinen. Tämän perusteella myös Miettisen ruumis kuljetettiin Kuopioon jo heti toukokuun alussa. Päävastuussa valkoisten sotilasorganisaatiossa ruumiiden tunnistamisesta ja toimittamisesta haudattaviksi oli Mikkelin sotilaspäivirin hautaustoimisto. Hautaustoimiston päällikkö, pastori Otto A. Myryläinen laskutti intendenttipiirikonttorilta »vainajien korjaamisesta Paljakanlahdella» syntyneitä kuluja jo 9. toukokuuta.

Pääosa kuljetuksista hoidettiin ilmeisesti 7.–9. toukokuuta, jolloin mäntyharjulaisen isännän Nestor Lylyksen hevonen oli ajomiehineen palkattu kahdeksi päiväksi kuljettamaan ruumiita noin kolmenkymmenen kilometrin päähän Mäntyharjun rautatieasemalle. Pohjoissavolaisista kaatuneista kuljetettiin junalla Kuopioon kuusi tunnistettua ja neljä tunnistamatonta ilmeisesti 10. toukokuuta. Vaikka nämä neljä kaatunutta olivat nimeltä tunnistamattomia, heidät oli kuitenkin tunnistettu vaatteissa olleiden merkkien perusteella Kuopion joukkoihin kuuluneiksi. Ilmeisesti vielä tämän jälkeen osa kaatuneista odotti tunnistamista riihessä, koska hautaustoimiston päällikkö kävi tietävästi

selvittelemässä tunnistamattomien henkilöllisyyttä Paljakanlahdella vielä 16. ja 17. toukokuuta. Tunnistaminen tapahtui siten melko varmasti pääosin Paljakanlahdella sijainneessa Lahdenpään riihessä, koska kaatuneet olivat eri puolilta Suomea kotoisin.³¹

Paljakanlahdella Lahdenpään riihen lähellä asuneet muistelivat vielä vuosikymmeniä jälkeensä ruumiiden tunnistamista mm. seuraavasti: »Sitten kävi vielä niin, että Mikkelistä tuli joku nainen. Ne ruumiit oli silloin jo kaivettu ylös, muttei vielä viety pois. Äiti sattui käymään postissa, joka oli tässä talossa silloin. Nainen pyyteli, että joku lähtisi häntä viemään katsomaan niitä ruumiita. Muut eivät uskaltaneet, mutta äiti lähti. Nainen pyysi äitiä kohottamaan kunkin kohdalla sitä vaatetta, jolla kasvot oli peitetty. Kahdennentoista kohdalla nainen tunnisti ja sanoi: Tässä on minun poikani. Sitten ne siirtivät ruumiit. Jokainen kävi tunnistamassa, kenelle sattui sitten, että omansa näki vainajana.»³²

Ruumiit tunnistettiin yhtä lukuun ottamatta ja haudattiin pääosin toukokuun aikana kotiseuduilleen yhteishautoihin. Tunnistamaton haudattiin Kuopioon yhteishautaan 6. kesäkuuta samaan aikaan kahden Paljakanlahden taistelussa vangiksi jääneinä surmatun kanssa. Varsinaisesti Paljakanlahdelta löydettyistä ruumiista ainakin kaksi haudattiin 8. toukokuuta, seitsemän 12. toukokuuta, kaksi 15. toukokuuta, yksi 17. toukokuuta, kolme 22. toukokuuta, yksi 26. toukokuuta sekä loput myös tietävästi toukokuun loppuun mennessä. Kotiseuduilleen sankarihautoihin eri puolille Savoä heistä haudattiin ainakin 17, mutta muualta Suomeä kotoisin olleista neljä haudattiin Kuopioon yhteishautaan.

Kaikkien kaatuneiden, kuten Paljakanlahdelta siirretyn kuopiolaisen Pekka Räsäsen hautapaikka ei ole tiedossa. Kuolinilmoituksen ja sotasurma-projektin tietojen perusteella hän kaatui jo Hillosensalmella, mutta myöskään Kuopion yhteishautaan häntä ei ole haudattu. Paljakanlahden taistelu liittyi niin kiinteästi Hillosensalmen »kiertoliikkeen», että paikkakunnat sekoitettiin kaatuneiden tiedoissa usein toisiinsa. Niinpä monien kaatuneiden osalta on täysin mahdotonta aivan varmuudella määrittellä, kummalla paikkakunnalla nämä olivat kaatuneet.³³

Lähteiden perusteella voidaan päätellä, että joukot ottivat mukaansa kaatuneet ja haavoittuneet lähtiessään Hillosensalmelta, mutta Paljakanlahden räjähdysten vuoksi mukana olleista kaatuneista jäi suurin

osa hevoskyydistä pudonneina uudelle taistelukentälle siellä kaatuneiden lisäksi. Sotatoimi jakautui kolmen kunnan, Mäntyharjun, Valkealan sekä Jaalan alueille, mikä osaltaan vaikeutti myös kaatuneiden kohtaloit-
den selvittämistä. Rintamalinjojen siirryttyä sekä Heinolassa että Palja-
kanlahdella luonnollisesti kaivettiin ruumiit ylös tunnistamista ja uu-
delleen hautaamista varten. Ylös kaivetut ruumiit haudattiin uudelleen
ja useimmiten vielä kotiseudulleen sankarihautaan. Heinolassa mene-
teltiin paikallisten asukkaiden kirkkomaahan hautaamien kaatuneiden
kanssa samoin kuten Viipurissa, jossa ruumiit kaivettiin haudasta tou-
kokuussa ja haudattiin uudestaan useimmiten vielä sankarihautoihin
kotiseuduilleen. Paljakanlahdella puolestaan kaatuneet jäivät taistelu-
kentälle lähes vastaavasti kuin Kämärän asemalla. Tosin Hillo-sensalmel-
la kaatuneiden kerääminen rekiin paluumatkalle lähdettyessä osoitti
halua evakuoida kaatuneet myös vaikeissa oloissa.³⁴

Sekä Heinolan että Hillo-sensalmen paikallishyökkäysten tavoitteet
jäivät valkoisilta saavuttamatta, mistä seurasi alkuun myös suurelta osin
epäonnistuminen kaatuneiden toimittamisessa haudattaviksi. Mouhun
aseman valtauksessa onnistuminen puolestaan mahdollisti kaikkien
kaatuneiden ruumiiden evakuoinnin haudattaviksi kotiseuduilleen
kohtuullisessa ajassa.

Paikalliset asukkaat todennäköisesti huolehtivat myös Paljakanlah-
den taistelun jäljiltä kentälle jääneiden ruumiiden hautaamisesta, koska
taistelevat osapuolet yleensä välttivät vihollisotilaiden hautaamisesta
aiheutuvaa vaivannäköä. Heinolassa kaatuneet voitiin haudata vaikeuk-
sitta kaupunkiolojen ansiosta ruumisarkuissa läheiseen hautausmaahan,
mutta Paljakanlahdella maaseutuoloissa ja suuren ruumismäärän vuoksi
kaatuneet jouduttiin hautaamaan läheiseen suohon ilman arkkuja.
Useimmiten vastaavissa tapauksissa kentälle jääneiden valkoisten hau-
taamisesta huolehti aatemaailmaltaan yleensä valkoinen väestö.

Paljakanlahden varsin epätavalliselle ja tilapäiseksi ajatellulle kenttä-
hautaukselle ei ollut puolestaan muita vaihtoehtoja. Talvisaikana peh-
meään suohon oli helpompaa kaivaa metrin syvä hauta kuin kuljettaa
hevosilla ruumiit punaisten puolella noin 30 kilometrin päähän Jaalan
hautausmaalle. Tämän lisäksi hautaaminen tapahtui tiettävästi varsin
vähäisin miesvoimin, jonka vuoksi myöskään arkkuja ei ollut edes
mahdollista valmistaa. Samalla etäisyydellä valkoisten puolella sijain-
neelle Mäntyharjun hautausmaalle ruumiita ei voinut myöskään soti-

laallisista syistä rintamalinjan ylittämisen vuoksi kuljettaa. Haudattaessa ruumiit Valkealan Mäntysaaren hautausmaahan noin 10 kilometrin etäisyydelle ruumiiden myöhempi siirtäminen muualle olisi puolestaan osoittautunut kelirikkoaikaan tai myös kesäisin varsin vaikeaksi. Kenttähautoihin ei Suomessa ruumiita jätetty pysyvästi, koska luterilaisen hautausperinteen mukaan hautaaminen kirkkomaahan oli suomalaisille ensiarvoisen tärkeää.

Kaatuneiden huollon näkökulmasta katsottuna Hillosensalmen retkellä kaatumistilanteen kannalta kaikki mahdolliset vaihtoehdot toteutuivat. Tästä huolimatta kotiseutujensa sankarihautoihin toimitettiin lähes kaikki kaatuneet, haavoittuneina kuolleet, kentälle alkuun jääneet sekä vankeina surmatut, luonnollisesti lukuun ottamatta jäljettämiin tuhoutuneita ruumiita. Sekä Heinolassa että Paljakassa kaatuneiden huoltaminen oli annettu toukokuussa pappien tehtäväksi, mikä osin ennakoி jo tuossa vaiheessa Suomen myöhemmin talvisodassa 1939 omaksumaa käytäntöä sotilaspapiston merkittävästä roolista kaatuneiden huollossa.

Lähdeviitteet

- ¹ Pedersöre 6.2.1918; Kokkola 9.2.1918; Vaasa 12.2.1918, 14.2.1918, 19.2.1918, 21.2.1918; Laatokka 7.2.1918, 16.2.1918, 23.2.1918, 26.2.1918; Suupohjan Kaiku 12.2.1918, 26.2.1918; Käkisalmen Sanomat 14.2.1918, 23.2.1918; Ilkka 13.2.1918, 18.2.1918, 20.2.1918, 1.3.1918; Kaleva 14.2.1918; 15.2.1918; 20.2.1918, 28.2.1918; Karjalan Sanomat 19.2.1918, 21.2.1918; Kokkola 21.2.1918; Itä-Savo 19.2.1918.; Keski-Savo 19.2.1918; Korpi-Jaakko 19.2.1918; Karjalan Armeijakunnan Tiedonannot 19.2.1918, 1.3.1918; Keski-Pohjanmaa 21.2.1918; Keski-suomalainen 21.2.1918; Mikkelin Sanomat 22.2.1918. Surujuhla Mikkeliissä; 1.3.1918. Toinen suuri surujuhla Mikkeliissä; Savotar 1.3.1918. Vapaustaistelussa kaatuneiden hautausjuhla Kuopiossa; Savon Sanomat 28.2.1918. Vapaustaistelussa kaatuneiden hautajaisjuhla Kuopiossa; Manninen Ohto, *Kansannoususta armeijaksi*. Forssa 1974, s. 15–17.
- ² Kaleva 6.2.1918. Kuolleet suojeluskuntalaiset; 7.2.1918. Kaatuneita suojeluskuntalaisia; 9.2.1918. Kaatuneet suojeluskuntalaiset; Ilkka 8.2.1918. Oulun valloitus; Ilkka 8.2.1918; Vaasa 9.2.1918; Kaleva 11.2.1918. Oulun sankarien ruumiit tuotu Vaasaan; Vaasa 12.2.1918. Ikuinen muisto; Boström H. J., *Sankarien muisto. Suomen itsenäisyyden ja vapauden puolesta henkensä antaneiden kansalaisten elämäkertoja*. Helsinki 1927, s. 17, 109, 123, 125, 181, 223–224, 235, 266, 312, 313, 379, 420, 424, 512–513, 526, 529, 539, 545, 674, 674, 752, 758, 765–766, 766, 800, 812, 825, 850 ja 125, 81; Ahto Sampo, *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. 2. painos, Helsinki 1993, s. 193–194; Roselius Aapo, *Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918*. Helsinki 2006, s. 29; JPK (Juha Poterin kokoelma). Boström 1927 tietokanta, 27 kaatunutta; KA. Suomen sotasurmat 1914–1922 tietokanta, 29 kaatunutta.
- ³ JPK. Boström 1927 tietokanta; JPK, Sanomalehtikokoelma 1918; JPK, Arkistokokoelma 1918.
- ⁴ Hannula J. O., *Suomen Vapaussodan historia*. Porvoo 1938, s. 221–235; Ahto 1993, s. 312,

- 266–268, 275; Roselius 2006, s. 38, 75, 77–78, 34.
- ⁵ Hjalmarson Harald. *Sotamuistoni Suomesta*. Porvoo 1920, s. 51–67; Suomen Vapaussota vuonna 1918 IV osa, 1923, s. 370–380; Boström 1927, s. 794, 483, 502, 627, 158, 607, 466, 19, 124, 652, 658, 762, 843–844, 889, 831, 837, 15, 72, 306–307, 853–854; Ahto 1993, 266–268; Roselius 2006, s. 75; JPK. Boström 1927 tietokanta; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta.
- ⁶ Keskiuomalainen 7.3.1918. Kaatunut ruotsalainen upseeri; Keski-Savo 24.3.1918. Majuri Glimstedtin kuolema Heinolan rintamalla; Helsingin Sanomat 14.5.1918; Hjalmarson 1920, s. 65.
- ⁷ KA. Vapaussodan suorituskomitea 1918. 423. Lasku ruumisarkuista 7.3.1918. Tosite 3087; Lasku hautauksesta 21.3.1918. Tosite 3097; Mikkelin Sanomat 12.4.1918. Kuolinilmoitus Juho Poteri; Hjalmarson 1920, s. 66. Heinolan luona kaatuneiden valkoisten hautaus Sysmän kirkkotarhassa, Boström 1927, s. 607, 483, 158, 794, 627, 72. Juho Poterin omaiset ilmoittaneet hautauspäiväksi ilmeisesti virheellisesti 11.3.1918; Suomen Vapaussota 3/1936. Vapaussodan alkutapahtumat Heinolassa. Wellman J.; JPK. Sysmän yhteishauta 1918; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta.
- ⁸ KA. Vapaussodan suorituskomitea 1918. 423. Lasku ruumisarkuista 7.3.1918. Tosite 3087; Lasku hautauksesta 21.3.1918. Tosite 3097; Lasku ruumisarkuista 25.4.1918. Tosite 3140; Hjalmarson 1920, s. 66. Heinolan luona kaatuneiden valkoisten hautaus Sysmän kirkkotarhassa; Boström 1927, s. 165, 202.
- ⁹ Boström 1927, s. 652, 762.
- ¹⁰ KA. Vapaussodan suorituskomitea 1918. 424. Lasku hautauskuluista 28.5.1918. Tosite 2306.
- ¹¹ Boström 1927, s. 19, 124, 652, 658, 762, 843–844, 466, 837, 15, 831, 306–307, 853–854, 502, 889; JPK. Heinolan yhteishauta 1918; Asikkalan yhteishauta 1918; Sysmän yhteishauta 1918; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta.
- ¹² Mikkelin Sanomat 6.3.1918. Kuolinilmoitus Heikki Kovanen; Keskiuomalainen 8.3.1918. Mäntyharjun taistelussa kaatuneita; Savotar 8.3.1918. Mäntyharjun rintamalla kaatuneita ja haavoittuneita; Keskiuomalainen 10.3.1918. Mäntyharjun taistelussa kaatuneita; Kuolinilmoitus Arvo Thauvón; Keskiuomalainen 15.3.1918. Sankarihautajaisia; Suomen Vapaussota vuonna 1918 IV osa, 1923, s. 404–405; Boström 1927, s. 225, 732, 431, 675, 332, 91, 782–783, 132, 346; Hannula 1938, 232–233; Viitasaarelaiset vapaussodassa 1938, s. 55–56; JPK. Boström 1927 tietokanta; JPK. Viitasaaren yhteishauta 1918; Mikkelin yhteishauta 1918; Ristiinan yhteishauta 1918; Mäntyharjun yhteishauta 1918; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta.
- ¹³ KA. Jyväskylän sotilaspiiri 1918. 205. Mikkelin suojeluskuntapiirin esikunta Jyväskylän saniteettiosastolle 9.3.1918; Jyväskylän piiriesikunnan Toivo Salervo kirkkoherra Emil Thauvónille Viitasaarelle 10.3.1918; Jyväskylän suojeluskunnan päällikkö W. Wiik kirkkoherra Emil Thauvónille Viitasaarelle; Keskiuomalainen 10.3.1918. Kuolinilmoitus Arvo Thauvón; Keskiuomalainen 15.3.1918. Sankarihautajaisia; Mikkelin Sanomat 11.3.1918. Surujuhla asemalla; Heimbeck Johannes, *Suomen valkoisten mukana*. Jyväskylä 1919, s. 17–18; Boström 1927, s. 782–783.
- ¹⁴ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; Savotar 8.3.1918. Mäntyharjun rintamalla kaatuneita ja haavoittuneita; Savon Sanomat 16.3.1918. Vapaustaistelussa kaatuneitten sankarien hautausjuhla Muuruvedellä; Boström 1927, 132, 225; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta.
- ¹⁵ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; SArk. Boströmin kokoelma 1927; *Puolesta Savon ja syntymämaan*. Toim. Karttunen K. I. & Valve Antti & Simonen Vihtori. Mikkeli 1919, s. 58–63; Suojeluskuntalaisen lehti 1920, 768–769; Suomen Vapaussota VI osa, 1927, s. 154–170; Sotavanhus 1934, s. 19–20; Suomen Vapaussota vuonna 1918, IV osa, 1923, s. 403–407; Boström 1927; Suomen Vapaussota, 1934, s. 143–146; Kuusi Matti, *Taistelu Mäntyharjasta v. 1918*, Mikkeli 1938, s. 28–29; Hannula 1938, s. 231–234; Ahto 1993, s. 268–270.
- ¹⁶ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri. 5. Saapuneiden sähkösanomien kopiokirja. N:o 1–331. Sähkösanoma 5.3.1918; Päämajan tiedonanto 4.3.1918 no. 383; Puolesta Savon ja syntymämaan, 1919, s. 62–63; Suojeluskuntalaisen lehti 1920, s. 769; Suomen

- Vapaussota vuonna 1918 IV osa, 1923, s. 406–407; Suomen Vapaussota 1918 IV osa, 1927, s. 167–169; Suomen Vapaussota VII osa., 1934, s. 146; Hannula 1938, s. 234; Ahto 1993, s. 270; Roselius 2006, s. 77–78.
- ¹⁷ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; Savon Sanomat 9.2.–15.6.1918; Savotar 1.3.–24.5.1918. Kuolinilmoitukset ja kirjoitukset; KA. Boströmin kokoelma 1918; Boström 1927, s. 782–783, 225, 732, 431, 675, 332, 91, 132, 346 sekä 247, 129, 145, 679–680, 678, 480, 465, 648, 386, 183, 440, 792, 328, 478, 198–199, 612, 194–195, 568, 786, 367, 201, 326, 593, 368, 316, 600, 778, 739, 787, 132, 299, 872, 667, 403, 825, 774, 553, 173, 369, 394, 655, 736, 571; JPK. Boström 1927 tietokanta; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta.
- ¹⁸ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 4. Kuopion saniteettiosaston sähkösanoma Mikkelin esikunnalle 6.3.1918; Savotar 27.3.1918. Kaatuneiden vapaustaistelijain hautaus; Savotar 8.3.1918. Mäntyharjun rintamalla kaatuneita ja haavoittuneita; Savotar 3.4.1918. Sankarien hautaus Pielavedellä; KA. Boströmin kokoelma 1918; Boström 1927, s. 183, 440, 792, 478; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta; JPK. Kuopion yhteishauta 1918.
- ¹⁹ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 4. Kuopion saniteettiosaston sähkösanoma 2. Savon krenatööripataljoonan esikunnalle Lapualle 17.3.1918, Päämajan henkilöstöstölle Seinäjoelle 18.3.1918 sekä väepeli Solalle 2. Savon krenatööripataljoonan 2 komppania 19.3.1918; Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; Savotar 27.3.1918. Kaatuneiden vapaustaistelijain hautaus; Savon Sanomat 28.5.1918. Kuolinilmoitus Paavo Mustonen; KA. Boströmin kokoelma 1918; Boström 1927, s. 478; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta; JPK. Kaavin yhteishauta 1918.
- ²⁰ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 5. Saapuneiden sähkösanomien kopio-kirja nos: 1–331. Kapteeni Hilénin sähkösanoma Kuopion esikunnalle n:o. 141. 9.3.1918; Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; Savotar 8.3.1918. Mäntyharjun rintamalla kaatuneita ja haavoittuneita; Keskiuomalainen 8.3.1918. Mäntyharjun taistelussa kaatuneita; Mikkelin Sanomat 11.3.1918. Surujuhla asemalla; Savon Sanomat 16.3.1918. Vapaustaistelussa kaatuneitten sankarien hautausjuhla Muuruvedellä; KA. Boströmin kokoelma 1918; Boström 1927, 247, 145; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta; JPK. Kuopion yhteishauta 1918.
- ²¹ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; Savotar 8.3.1918. Mäntyharjun rintamalla kaatuneita ja haavoittuneita; Savotar 3.4.1918. Sankarien hautaus Pielavedellä; Savotar 10.4.1918. Sankarien hautajaiset Karttulassa; Boström 1927, s. 328, 198–199; 612; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta; JPK. Kuopion yhteishauta 1918; Vesannon yhteishauta 1918; Karttulan yhteishauta 1918.
- ²² KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 3. Kiuruveden suojeluskunnan päällikkö Antti Tikkanen Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiirin esikunnalle 16.3.1918; Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; Savotar 8.3.1918. Mäntyharjun rintamalla kaatuneita ja haavoittuneita; Keskiuomalainen 8.3.1918. Mäntyharjun taistelussa kaatuneita; Savotar 10.3.1918. Kuolinilmoitus Otto Larsson; Savon Sanomat 12.3.1918. Kuolinilmoitus Otto Larsson; KA. Boströmin kokoelma 1918, Boström 1927, s. 678, 480, 679–680, 465, 648, 386, 782–783; Sotavanhus 1934, 20; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta.
- ²³ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; Savotar 8.3.1918. Mäntyharjun rintamalla kaatuneita ja haavoittuneita; Savotar 15.5.1918. Yhteinen kuolinilmoitus Pielaveden suojeluskunta; KA. Boströmin kokoelma 1918; Boström 1927, 568, 786, 600, 778, 593, 368, 367, 201, 194–195, 316, 787, 326, 739; KA. Suomen sotaturmat 1914–1922 tietokanta.
- ²⁴ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; Savon Sanomat 6.6.1918. Yhteinen hautausilmoitus; KA. Boströmin kokoelma 1918; Boström s. 1927, 299, 872, 667, 403, 825, 774, 553; KA. Suomen sotaturmat 1914–

- 1922 tietokanta; JPK. Vesannon yhteishauta 1918; Mäntyharjun yhteishauta 1918; Kuopion yhteishauta 1918; Mikkelin yhteishauta 1918.
- ²⁵ KA. Savotar 8.5.1918. Paljakanlahden taistelun uhrin; Savon Sanomat 11.5.1918. Paljakanlahden taistelun uhrin.
- ²⁶ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; KA. Boströmin kokoelma 1918; Savon Sanomat 6.6.1918. Yhteinen hautausilmoitus; Boström 1927, 173, 369, 394, 655, 736, 571; KA. Suomen sotasurmat 1914–1922 tietokanta; JPK. Kuopion yhteishauta 1918.
- ²⁷ KA. Boströmin kokoelma 1918. Henkilökaavake. Larsson Bror Otto Ferdinand, Huttunen Juho Jaakko, Hyyryläinen Topia, Koivisto Aatu, Kämppi Otto, Kärkkäinen Aaro, Mykkänen Ukko, Pasanen Einari, Pietikäinen Mikko, Pietikäinen Mikko, Juho, Remes Juho, Saarinen Viljam Oskari, Saastamoinen Hannes, Tiuhonen Paavo; Savon Sanomat 4.5.1918. Paljakanlahdella kaatuneiden ruumiit löydetty; Savotar 5.5.1918. Hautausilmoitus; Suojeluskuntalaisen lehti 1920, s. 768–769; Sotavanhus 1934, s. 19–20; Suomen Vapaussota 1934, s. 143–146; Jaalan Lions Clubin arkisto. Haastattelut. Poteri Hilda, Alastalo Martti, Peltola Arvi, Vekkelä Yrjö; Seppä Antti. Tapahtumia Jaalassa itsenäisyyden koittaessa. Kuusankoski 1992, s. 12–13, 22.
- ²⁸ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 8. Saapuneita sähkösanomia. Oskar Larsson Elli Larssonille 1.5.1918; Oskar Larsson Kuopion esikunnalle 2.5.1918; KA. Boströmin kokoelma 1918. Henkilökaavake. Larsson Bror Otto Ferdinand.
- ²⁹ Savon Sanomat 4.5.1918. Paljakanlahdella kaatuneiden ruumiit löydetty.
- ³⁰ Mikkelin Sanomat 6.5.1918. Hillosensalmella ja Heinolan rintamalla.
- ³¹ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 8. Saapuneita sähkösanomia. Oskar Larsson Elli Larssonille 1.5.1918; Oskar Larsson Kuopion esikunnalle 2.5.1918; KA. Vapaussodan suorituskomitea 1918. 422. Otto A. Myrskyläisen lasku 10.5.1918. Tosite 1711; Mikkelin Piirikonttorin Kassatili. N:o. 5. 1711; Otto A. Myrskyläisen lasku 18.5.1918. Tosite 2006; Nestor Lylyksen lasku 29.5.1918. Tosite 2025; KA. Boströmin kokoelma 1918. Henkilökaavake. Larsson Bror Otto Ferdinand; Savotar 5.5.1918. Hautausilmoitus; Mikkelin Sanomat 6.5.1918. Hillosensalmella ja Heinolan rintamalla; Suojeluskuntalaisen lehti 1920, s. 768–769; Sotavanhus 1934, s. 19–20; Suomen Vapaussota 1934, s. 143–146; Jaalan Lions Clubin arkisto. Haastattelut. Poteri Hilda, Alastalo Martti, Peltola Arvi, Vekkelä Yrjö; Seppä Antti 1992, s. 12–13, 22.
- ³² Jaalan Lions Clubin arkisto. Haastattelut. Poteri Hilda; Seppä 1992, s. 13.
- ³³ KA. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 8. Saapuneita sähkösanomia. Oskar Larsson Elli Larssonille 1.5.1918; Oskar Larsson Kuopion esikunnalle 2.5.1918; Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri 1918. 17. Kaatuneiden ja haavoittuneiden kortisto; Savotar 8.3.1918. Mäntyharjun rintamalla kaatuneita ja haavoittuneita; Keskisuomalainen 8.3.1918. Mäntyharjun taistelussa kaatuneita; Savotar 5.5.1918. Yhteinen hautausilmoitus; Savon Sanomat 7.5.1918. Yhteinen hautausilmoitus; Savotar 8.5.1918. Kaatuneitten vapaussankarien hautajaiset Kuopiossa; Ilmoitus hautajaisista; Kuolinilmoitus Hannes Saastamoinen, Pekka Räsänen; Savon Sanomat 11.5.1918. Kuolinilmoitus Hannes Saastamoinen; Savotar 12.5.1918. Vapaustaistelussa kaatuneiden hautaus Kuopiossa; Savotar 15.5.1918. Yhteinen kuolinilmoitus Pielaaveden suojeluskunta; Savon Sanomat 18.5.1918. Sankarihautajaiset Siilinjärvellä; Savotar 19.5.1918. Sankarien hautaus Siilinjärvellä; Savotar 22.5.1918. Yhteinen hautausilmoitus; Kaatuneitten vapaussankarien hautajaiset Kuopiossa; Savon Sanomat 6.6.1918. Hautajaisilmoitus; Vapaussankarien hautaus; Savon Sanomat 8.6.1918. Seitsemän sankarihautajaiset Kuopiossa; KA. Boströmin kokoelma 1918, Boström 1927, s. 678, 480, 679–680, 465, 648, 386 sekä 568, 786, 600, 778, 593, 368, 367, 201, 194–195, 316, 787, 326, 739; KA. Suomen sotasurmat 1914–1922 tietokanta; JPK. Kuopion yhteishauta 1918; Karttulan yhteishauta 1918; Vesannon yhteishauta 1918.
- ³⁴ Poteri Juha, Karjalassa tammikuussa 1918 kaatuneiden valkoisten hautaaminen. *Sota-historiallinen aikakauskirja*, 26/2007, s. 36–55.

Care of the Whites' Dead During the Local Attacks on the Savo Front in March 1918

Summary

Military funerals for the Whites killed in the War of Independence were organized from 2 February 1918 onwards. By the end of February numerous military funerals had been arranged in different parts of White Finland, of which in the largest funeral at Kuopio as many as nine of the fallen were buried at the same time. In addition two collective funerals had already been organized during February at Mikkeleli, the other military district town in Savo. However, the evacuation of the fallen for burial in their home districts was not always so straightforward as at Oulu, for example, where those killed in the fighting there were mostly buried in collective graves in their home districts in under three weeks. The evacuation of the fallen at Oulu was facilitated because the battlefield remained in the Whites' hands and also because of the urban conditions.

The success of the care of those killed in local attacks was generally directly related to the military success of the action. When the attacks were successful the fallen could generally also be evacuated almost without difficulty. The Whites carried out local attacks already before mid March when a larger general attack, aimed particularly to capture Tampere, began. The actions on the Savo front at Heinola and Mouhu, which resulted in numerous losses, turned out to be the most challenging as far as the burials for those killed in these attacks were concerned.

Twenty-one Whites were killed in the battles at Heinola on 28 February, of whom the majority remained unevacuated on the battlefield. The Reds transported to Helsinki the body of a Swedish major who had been killed. After Helsinki had changed hands, the Whites sent his body back to Sweden. The Whites probably managed to evacuate only five of the dead from the battlefield and they buried them in a war grave at Sysmä in mid March. The remainder of the dead who had been left on the battlefield were buried by the townspeople of Heinola in the churchyard. After the Whites had taken control of Heinola the bodies were exhumed in May and some of them were re-buried in the war grave at Heinola and others were moved by the Civil Guards to war graves in their home districts.

The fighting on the Mouhu front on 3 March caused the Whites the largest number of dead in a day of fighting up to that point in the war. The total number of killed, mortally wounded and murdered prisoners rose to at least fifty-seven persons. The bodies of nine Whites killed during the capture of Mouhu station could be evacuated without difficulty and it was possible to bury them in their home districts mostly during March. The turning movement by the Whites to blow up the railway bridge in the rear of the Reds at Hillosensalmi failed and the evacuation of those killed was also unsuccessful. The bodies of more than ten Whites killed during the capture of Hillosensalmi station in the morning were put on sledges when the main part of the battalion left for its return journey.

However, during its return journey on the ice of Lake Vuohijärvi at Paljakanlahti in the early evening the battalion was taken by surprise by a Red machine gun platoon. Worst of all, a machine gun bullet hit the load of explosives carried by the Whites, with the result that the pyroxsylin, intended to blow up the bridge, exploded, making a great hole in the ice and killing numerous Whites besides those killed by machine gun fire. The explosion frightened both the Reds and the Whites, and in the gloomy winter weather everyone started out in confusion to get back to their own troops. As the result of the explosion at least six Whites disappeared without trace.

Also during the fighting some of the fallen who had been put on sledges at Hillosensalmi were thrown on to the ice of Lake Vuohijärvi and were left on the battlefield in addition to those killed at Paljakan-

lahti. Only a few of those killed and mortally wounded could be evacuated to Mäntyharju and buried in their home districts at an early date. It seems that the local inhabitants buried the twenty-three bodies left on the ice in a swampy grave on the shore of Paljakanlahti.

After the Reds had withdrawn from the locality, the brother of Jäger Lieutenant Otto Larsson, who had been killed at Hillosensalmi, set out to look for his body and found the grave not later than 1 May. Larsson conveyed his brother's body by horse to Mäntyharju to be transported on by train to Kuopio. Mainly the burial bureau of the Mikkeli Military District had the other twenty-two bodies exhumed and conveyed them to a nearby barn, where the attempt was made to identify them and transport them to their home districts for burial. Only one body remained unidentified and the majority of those exhumed were reburied in war graves in their home districts by the end of May. Of the six who had been murdered while prisoners, at least two were transported from Kouvola to Kuopio and buried in a war grave.

(s.1944) dipl.ins. Suomen Sotahistoriallisen seuran hallituksen jäsen. Julkaissut useita sota- ja ilmailuhistoriallisia kirjoja ja artikkeleita Suomessa, Ruotsissa, Venäjällä ja Englannissa.

Mitä lentäjävangit kertoivat

Talvisodan toisena päivänä, 1. joulukuuta 1939 saatiin peräti yhdeksän lentäjävankia¹ Kaakkois-Suomessa alasmutteruista neuvostopommikoneista. Osa vangeista oli hypännyt laskuvarjolla, mutta osa oli istunut koneissaan loppuun saakka ja selvinnyt pakkolaskuista, toiset vakavasti haavoittuneina, toiset vain pintanaarmuin. Suomalaiset selustapartiot saivat yleensä lentäjät nopeasti kiinni pakkolaskun jälkeen. Pidätys ei ollut kuitenkaan vaaraton toimenpide. Siitä saatiin mainittuna päivänä karvas kokemus. Lempiälän kylään, Rieskjärven ja Vammeljärven väliselle kannakselle nähtiin päivällä parin laskuvarjon leijailevan ilmatorjunnan pudottamasta pommikoneesta. U- (eli Uudenkirkon) Ryhmän Esikunnassa palvelevan ratsumestari Adolf Ehrnroothin johtama partio lähti pidättämään tyhjiin maalaistaloon piiloutuneita neuvostolentäjiä. Partion lähestyessä navettaa heitä kohti avattiin tuli, ja reservinluutnantti Jorma Gallén-Kallela, taiteilija Akseli Gallén-Kallelan poika, sai heti surmansa. Ehrnrooth vastasi kiväärillä tuleen, jolloin toinen lentäjä sai surmansa. Toinen haavoittui vakavasti ja menehtyi myöhemmin Peippolan sairaalassa.²

Punalentäjät tekivät usein pidätystilanteessa itsemurhan, koska poliitrit olivat kertoneet, että suomalaiset kiduttavat tai ampuvat vankinsa. Vangitut lentäjät vietiin ensiavun tai lääkintähoidon jälkeen mahdollisimman nopeasti lähimpään joukko-osastoon tai poliisilaitokseen. Heti kun tulkiksi kelpaava henkilö oli löytynyt, aloitettiin vankien kuulustelut. Mainittakoon, että reservin vänrikki Valentin Kiparsky (myöhemmin kansainvälisesti tunnettu slaavilaisen kielitieteen professori) suoritti jo 1. joulukuuta 1939 kahden pommituslentäjän alku-kuulustelut Imatralla, Kannaksen Armeijan Esikunnassa.³

Kaiken varalta oli jo YH-aikana joukoille jaettu ns. rintamakuulustelukortteja mahdollisia vankikuulusteluja varten. Esimerkiksi Länsi-Kannaksen II Armeijakunta lähetti 2. marraskuuta 1939 alistetuille joukoilleen 1000 kuulustelukorttia »lähinnä div:n, rykm:n ja vast. esikuntien mahdollista tarvetta varten».⁴

Kun puna-armeijan hyökkäyksen alkujärkytyksestä oli selvitty, ryhdyttiin pikaisiin toimiin uusien lentäjävankien kuulustelujen varalta. Joulukuun 6. päivänä 1939 rintamayksiköille jaettiin seikkaperäinen, 87 kohtaa koskeva lentäjävankien kysymyslista, jota noudattaen yritettiin sittemmin mahdollisimman perusteellisesti kuulustella uusia lentäjävankia.⁵

Koska vihollislentäjät saattoivat kirjaimellisesti pudota mihin paikkaan tahansa, on ymmärrettävää, että heidät pidättäneissä jalkaväki- tai suojeluskuntayksiköissä ei juuri ollut ilmailuasiantuntijoita. Niinpä ei aina osattu esittää »oikeita» tai edes mielekkäitä kysymyksiä eikä edes todeta, milloin sotavanki selvästi valehteli. On itsestään selvää, että sotavangit vastasivat epämääräisesti ja vastahakoisesti. Kun sotavanki huomasi, toivuttuaan järkyttävästä pakkolaskusta tai laskuvarjohypystä, ettei kuulustelija itse edes tajunnut oman kysymyksensä merkitystä, vangin oli helppo esittää valheellinen tai kiertävä vastaus tai peitellä salaiset tai salaisiksi olettamansa asiat (tyyliin »tässä on eksytty ensimmäisellä sotalennolla tai harjoituslennolla, eikä tiedetä mistään mitään»).

Lyhyessä ja intensiivisessä talvisodassa harvoilla – ja vielä harvemmillä venäjäntaitoisilla – tiedustelu-upseereilla ei ollut juuri aikaa ja mahdollisuuksia syventyä lentäjävankien edellyttämään erikoiskäsittelyyn. Useimmat kuulustelupöytäkirjat laadittiin Yleisesikunnan Tilastotoimiston Viipurin alaosastossa (YE U2/V), missä oli paras yleistietämys puna-armeijasta ja venäjäntaitoisia kuulustelijoita. Alaosastoon toimitettiin myös lentokoneista tai lentäjien taskuista löytyneet, osin tuhoutuneetkin dokumentit analysoitaviksi neuvostoilmavoimien strategisten ja taktisten päämäärien selvillesaamiseksi.

Lentäjävankien lukumäärä talvisodassa

Lukumäärältään lentäjävangit muodostivat hyvin pienen ryhmän kaikista sotavangeista. Talvisodassa saatiin yhteensä yli 6000 neuvostovankia, joista lentäjiä noin 120. Useimpien lentäjävankien kuulustelupöy-

Lentäjävangit muodostivat pienen osan kaikista talvisodan sotavangeista. Talvisodassa saatiin yhteensä yli 6000 neuvostovankia, joista lentäjiä noin 120. Luutnantti L. F. Zubov vankina Sodankylässä 14.1.1940.

Aircrew POWs comprised only a tiny fraction of all POWs captured during the Winter War. In total over 6,000 Soviet POWs were taken during the Winter War, of whom aircrew numbered about 120. Lieutenant L. F. Zubov as a POW at Sodankylä on 14 January 1940.

täkirjoja tai niiden otteita on löytynyt Sota-arkistosta.

Lentäjävankien joukossa oli kaksi eskadrillinkomentajaa, sotilasarvoltaan korkeimpina yksi majuri ja kymmenen kapteenia. Mainittakoon, että neuvostoilmavoimat menettivät talvisodan aikana noin 1000–1200 lentokonetta, joista taistelutoiminnassa yli 600. Loppuosa menetettiin lento-onnettomuuksissa, joita sattui runsaasti muun muas-

sa huonojen sääolojen ja siirtolennoilla eksymisten vuoksi. Suomen ilmatorjunta ilmoitti pudottaneensa yhteensä 404 viholliskonetta ja ilmavoimat lisäksi 281 neuvostokonetta, joista 85:tä pidettiin epävarmoina pudotuksina.⁶ Koska suomalaiset useimmiten löysivät pudotetut koneet, on useimmat pudotusilmoitukset kuitenkin verifioitu. Yhteensä noin 1000 punalentäjää sai surmansa, joista ainakin 500 kaatui sotatoimissa. Rauhan solmimisen jälkeen palautettiin periaatteessa kaikki vangit Neuvostoliittoon, mutta 99 sotavankia jäi omasta tahdostaan Suomeen.⁷

Todettakoon vertailun vuoksi, että noin 1000 suomalaista sotilasta jäi talvisodassa sotavangeiksi, joista 847 palautettiin rauhanteon jälkeen. Suomen ilmavoimat menettivät talvisodassa 50 lentokonetta, joista 2/3 sotatoimissa, ja 70 lentäjää. Näistä viisi joutui vihollisen vangiksi.⁸ Kaikki vangitut lentäjät palasivat Suomeen keväällä 1940. Sotilasarvoltaan korkeimmat olivat kaksi luutnanttia. Toinen luutnanteista oli ruotsalainen vapaaehtoinen lentäjä, joka – kuten toinenkin ruotsalainen vapaaehtoinen lentäjävänrikki – oli törkeän painostuksen jälkeen ja teloituksen uhalla värvätty neuvostoagentiksi. Molemmat ruotsalaiset ilmoittivat paluunsa jälkeen värväysyrityksestä sekä Suomen että Ruotsin vastavakoiluviranomaisille. Asian tutkimisen jälkeen heidät otettiin takaisin palvelukseen Flygvapnetissa.⁹

Jatkosodan lentäjävangit

Jatkosodassa saatiin yhteensä noin 64 000 neuvostovankia, joista ainakin 170 lentäjää. Kuulustelupöytäkirjoja tai niiden otteita on löytynyt 125 lentäjävangista, lisäksi on 55 varmaa dokumenttitietoa, useimmiten ainakin lentäjävangin nimi ja yksikkö. Majurin arvoisia lentäjävangeja oli ainakin neljä, joista kaksi lentorykmentin komentajaa.

Suomen ilmapuolustuksen ilmoitusten mukaan neuvostoilmavoimat menettivät jatkosodassa yhteensä 2813 lentokonetta. Suomen lentojoukot tuhosivat 1621, joista 140 »epävarmaa», ja ilmatorjunta 1106 viholliskonetta. Lisäksi tuhottiin 12 konetta maassa, ja 74 viholliskonetta tuhoutui maahansyöksyssä.¹⁰ Vaikka näissä luvuissa on huomattavasti enemmän »ilmaa» kuin talvisodan pudotuslukuissa muun muassa Suomenlahden yllä 1942–43 käytyjen ilmataistelujen osalta, voitaneen

melkoisella varmuudella arvioida, että neuvostoilmavoimat menettivät ainakin 2000 lentokonetta Suomen vastaisilla rintamilla. Kaatuneiden ja kadonneiden neuvostolentäjien lukumäärä vangiksi joutuneet mukaan lukien lienee vastaavasti ainakin 3000 henkilöä.

Suomessa sotavankeina olleiden neuvostolentäjien myöhemmistä vaiheista muodostui hyvin kirjavia: sotavankeudessa menehtyi eri syistä – haavoihin, tauteihin tai »nälkänäivetykseen» – ainakin tusinan verran, yksi lentäjävanki teloitettiin vakoilijana ja ainakin kaksi pääsi karkaamaan. Saksaan luovutettiin ainakin 14 lentäjävankia. Näin ollen voidaan päätellä, että noin 140 lentäjävankia palautettiin Neuvostoliittoon loka–marraskuussa 1944.¹¹

Suomalaisia sotilaita jäi jatkosodassa vangiksi arviolta 3500, joista noin 2000 palautettiin. Suomen ilmavoimat menettivät jatkosodassa 327 lentäjää ja 272 lentokonetta. Lentäjistä sotavangeiksi jäi 26, joista neljä menehtyi vankeudessa ja loput palautettiin rauhanteon jälkeen. Suomalaiset lentäjävangit olivat kaikki ns. rivilentäjiä 16. kesäkuuta 1944 alas ammuttua Hävittäjälentolaivue 34:n lentuepäällikköä, kapteeni Lauri Pekuria lukuun ottamatta.¹²

Kuulustelupöytäkirjat

Talvisodan lentäjävankien kuulusteluissa oli yritetty hyödyntää eri lentorykmenttien ja -laivueitten tiedustelu-upseereja (jotka olivat tietysti ilmasodan asiantuntijoita, mutta harvemmin kielitaitoisia). Lentäjien kuulustelupöytäkirjat ovat kuitenkin koko talvisodan ajalta asiasisällöltään ja laadultaan varsin kirjavia, toisinaan jopa ala-arvoisia. Niistä puuttuu usein jopa sellaisia perustietoja kuin sotavangin täydellinen nimi ja yksikkö, vangitsemispaikka ja -aika, lentokoneen tyyppi ja takainen numero, valmistusnumerosta puhumattakaan, sekä viimeisen lennon kuvaus. Kuulustelijan nimi sekä kuulustelun päivämäärä ja paikka jäivät joskus myös kirjaamatta. Helpommin ymmärrettävissä on, että pöytäkirjat sisältävät suuren määrän käänös- ja terminologivirheitä.

Lentokoneista löydetystä ja lentäjiltä takavarikoiduista asiakirjoista, kuten lentäjien henkilökorteista ja kulkuluvista peitenumeroineen, muistiinpanoista, kartoista ja niihin tehdyistä merkinnöistä, suunnistuslaskelmista sekä lentokoneteknisistä asiakirjoista, yritettiin selvittää

neuvostoilmavoimien organisaatio ja dislokaatio, lentoyksiköiden komentajat ja päälliköt, tukikohdat, käsketyt pommituskohteet ja niiden koodinumerot, lentojen tekninen suoritus (muun muassa lentomuo-
dostelmat, tulo- ja lähtöpörrit, hävittäjäsuojaus ja pommitusten suoritus-
tapa). Kulkulupien ja yksityiskirjeiden sekä peitenumeroiden ja kenttäpostiosoitteiden perusteella yritettiin vaihtelevasti menestyen
päättellä yksiköitten siirtoja ja alistussuhteita. Joskus saatiin sotasaaliiksi
jopa ko. konetyypin teknisiä käsikirjoja. Näistä oli myöhemmin huomattavaa
hyötyä, koska miltei kaikkia vastustajan talvisodassa lentämiä koneita
saatiin sotasaaliiksi lähes lentokuntoisina. Valtion Lentokone-
tehtaalla suoritettua korjauksen jälkeen nämä koneet otettiin ilmavoimien
käyttöön. Vaikka talvisodassa ei läheskään kaikkia neuvostokoneita vielä
ollut varustettu radioilla, sotasaaliiksi saatiin myös joitakin radiokoodikirjoja
ja -liikennekaavioita, joista oli myöhemmin suurta hyötyä radiotiedustelulle.

Talvisodan aikaisia sotavankien kuulustelupöytäkirjoja ei liene järjestelmällisesti
tuhottu, kuten tehtiin jatkosodan tiedusteluaineistolle syyskuussa 1944. Kuulustelupöytäkirjoja ei ilmeisesti kuitenkaan koskaan
koottu mihinkään erilliseen asiakirjasarjaan tai muuhun keskitettyyn
arkistoon, joten niiden löytäminen on kovan työn takana. Heikon laatunsa
vuoksi talvisodan aikaisia lentäjien kuulustelupöytäkirjoja ei käsitellä
tarkemmin tässä artikkelissa.

Sen sijaan kaikki jatkosodan sotavankien kuulustelupöytäkirjat on pääsääntöisesti
tuhottu tai evakuoitu Ruotsiin 23. syyskuuta 1944 pelätyn neuvostomiehityksen
alta ns. Stella Polaris -operaation yhteydessä. Jo 1. syyskuuta 1944 Sota-
arkistosta oli haettu kaksi laatikkoa rintamakuulustelukortteja »joita Tied.1
tarvitsee jokapäiväisten asioittensa hoitoa varten». ¹³ Myös Päämajan
Valvontaosaston arkistoa oli heinäkuun alusta lähtien siirretty Sota-
arkistoon, ja sekin haettiin 21. syyskuuta 1944 Sota-arkistosta. ¹⁴

Samaan aikaan piti ilmeisesti polttaa myös eri sotatoimiyhtymien tiedustelutoimistojen
arkistot. Polttaminen lienee yleisesti ottaen ollut hyvin tehokasta, koska
ilmavoimien lentoyksiköiden esikuntien tiedustelutoimistojen (Toimisto II)
kansiot sisältävät usein ainoastaan kuulustelupöytäkirjojen polttopöytäkirjoja.
Poikkeuksen muodostaa 18. heinäkuuta 1944 lakkautetun Aunuksen Ryhmän
Esikunnan Toimisto II:n arkisto, joka kohta tämän jälkeen, 6. elokuuta 1944,
oli siirretty

Koskenkorvalle evakuoituun Sota-arkistoon, mihin se kaikesta päätel-
len unohtui Stella Polaris -operaation valmisteluvaiheessa runsaan
kuukauden kuluttua.

Kaikkia kuulustelupöytäkirjoja ei ilmeisesti koskaan löydy, ellei
Stella Polaris -arkisto joskus vielä tule päivänvaloon kokonaisuudes-
saan. Sen sijaan pöytäkirjojen jakelukappaleita tai niiden otteita voi
löytyä Sota-arkistosta, joskus sangen yllättävistäkin paikoista. Arkisto-
jen tuhoaminen ei ilmeisesti kuitenkaan ollut aina niin perusteellista
sodanaikaisia yksiköitä lakkautettaessa ja joukkoja kotiutettaessa syk-
syllä 1944. Mainittakoon, että moni jatkosodassa vangittu neuvostolen-
tätä uskoi, että talvisodanaikaiset kuulustelupöytäkirjat oli luovutettu
Neuvostoliittoon tuhoisin seurauksin, ei ainoastaan vangeille itselleen,
vaan myös heidän omaisilleen.¹⁵

Mikäli sotavanki kertoi olennaisesti uusia ja tärkeitä tietoja esimer-
kiksi ryhmittymuutoksista, joukkojen täydennyksistä ja siirroista sekä
uusista lentokonetyypeistä, tiedot muokattiin ja jaettiin eteenpäin Pää-
majan Tiedusteluosaston päivittäisissä vihollistilannetiedotuksissa
(VTT), viikoittaisissa ilmatilannetiedotuksissa sekä pari kertaa kuukau-
dessa ilmestyneissä vihollistilannekatsauksissa (VTK). Kuten edellä to-
dettiin, Tiedusteluosaston arkistoa ei myöskään ole Sota-arkistossa, nä-
mä tiedotukset ja katsaukset ovat kuitenkin säilyneet täydellisinä sar-
joina eri yhtymien asiakirjasarjoissa.

Uudet, operatiivisesti tärkeät tiedot, hyökkäysvalmistelut ja vaihtelevat
omakonetunnukset jaettiin yleensä heti suoraan eri lentoyksiköille
ja yleensä myös Luftwaffen yhteysupseerille Ilmavoimien Esikunnassa,
majuri Franz-Friedrich von Nordenskiöldille, kuten esimerkiksi tieto
12. joulukuuta 1943 Kannakselle pudotetusta kaukotoimintailmavoimien
ADD:n Li-2-kuriirikoneesta. Myöhemmin jaettiin yhteenveto
tämän lentokoneen matkustajina olleiden upseerien kuulusteluista.¹⁶

Vaikka tiedonlähteinä olleita sotavankeja ei yleensä mainittu nimeltä
Päämajan Tiedusteluosaston edellä mainituissa asiakirjoissa, heidät saat-
toi usein tunnistaa esimerkiksi päivämäärien, neuvostolentoyksiköitten
ja lentotukikohtien perusteella. Sotavangeilta peräisin olevat tiedot on
Tiedusteluosaston asiakirjoissa yleensä varustettu peitemäärällä »vah-
vistamattomien tietojen mukaan» eikä siis selväkielisesti »sotavankitie-
tojen mukaan». Vastaavasti radiotiedustelun sieppaamat tiedot varustet-
tiin nyttemmin hyvin tunnetulla määrällä »saatujen tietojen mukaan».

Kuulustelun suorittaminen

Jatkosodan alussa Joensuuhun perustettiin Päämajan Tiedusteluosaston kapteeni Reino Raskin johtama tilapäisosasto sotavankien kuulustelua ja sotasaalismateriaalin tutkimista varten. Osaston kuulustelijat etenivät hyökkäävien joukkojen mukana ja kuulustelivat enimmäkseen vangiksi joutuneita puna-armeijan jalkaväkisotilaita.¹⁷ Vaikka lentäjävankien kysymyslista oli samaan aikaan uusittu¹⁸, kuulustelut olivat edelleen improvisoituja, mikä käy ilmi kuulustelupöytäkirjojen huonosta laadusta vielä jatkosodan alkuvuosina 1941–42.

Tiedusteluosasto otti kuitenkin hyvin nopeasti kokonaisvastuun lentäjävankien kuulusteluista. Vuonna 1942 Tiedustelutoimisto 1:n ilmavoima-asiantuntijaksi tuli luutnantti (1944 kapteeni) Georg-Eric Strömberg¹⁹, joka majuri O. K. Rantasen²⁰ alaisena sai kohta vastuun lentäjävankien kuulusteluista. Aloitekykyinen Strömberg laati myös neuvostoilmavoimia koskevat säännölliset tiedotukset, katsaukset ja dislokaatiot. Elo-syyskuussa 1942 Strömberg oli komennettuna Osasto Sysimetsään, eli Päämajan Radiopataljoonan 3. Komppaniaan, joka toimi Itä-Karjalassa Syväriltä Maaselän kannakselle.²¹ Strömberg osallistui tähytäjänä myös muutamiin kaukopartioiden kuljetuslentoihin. Hän ehti näin ollen lyhyessä ajassa hankkia varsin perusteellisen kokemuksen eri tiedustelulajeista.²²

Asemasodan aikana luutnantti Strömberg päivitti 4.3.1943 lentäjävankien kysymyslistan omine kysymyssarjoineen ohjaajille, tähytäjille sekä konekivääri-ampuja/sähköttäjille.²³ Strömberg laajensi myös kuulustelupöytäkirjojen jakelun aikaisemmasta kaavamaisesta vakiojakelusta nykyaikaiseen need to know -jakeluun.

Kuulusteluja varten tiedusteluosasto pystyi »tilaamaan» sotavankileireillä olevia vankeja luokseen Mikkelin lääninvankilaan.²⁴ Mikkelisissä Strömbergin sekä muidenkin erikoiskuulustelijoiden oli tietysti helppo valmistautua mahdollisimman huolellisesti kuulusteluihin tutustumalla muun muassa samasta yksiköstä aikaisemmin saatujen vankien kertomuksiin, joukko-osasto-, upseeri-, peitenumero- ja muihin kortistoihin sekä radiotiedustelutietoihin. Joskus useita päiviä kestäneiden kuulustelujen aikana Strömberg pystyi viipymättä tarkistamaan ja vertailemaan vankien kertomia uusia tietoja aikaisemmin saatuihin. Mikäli myöhemmin jostakin syystä tuli tarve jatkaa kuulustelua, oli mahdollisuus tilata

»kävelevä tietosanakirja» sotavankileiriltä uudelleen Mikkeliin. Valitettavasti ennen pitkää alettiin pitää sopimattomana ala-arvoisten sotavankien oleskelua päämajakaupungissa, ja niinpä Strömberg joutui itse taas matkustamaan eri vankileireille kuulustelemaan näitä erikoisvankeja.²⁵

Lentokoneiden tunnuskilvetkin tulkittiin

Sekä Ilmavoimien Esikunnassa että myös Lapissa toimivassa Luftflotte 5:ssä oli kiinnitetty huomiota siihen, että lentokoneiden tunnistetiedot, rungon, moottoreiden ja laitteiden valmistusnumerot, puuttuivat usein löydetyistä pudonneista viholliskoneista tehdyistä ilmoituksista sekä jopa korjauskelpoisten lentokoneiden evakuoointipöytäkirjoista. Luftflotte 5 lähettikin 20.1.1943 yksiköilleen sekä myös Ilmavoimien yhteysupseerille kirjelmän, jossa painotettiin lentokoneiden tunnistekilpien talteen ottamisen tärkeyttä. Kirjelmän liitteenä oli valokuvia useiden lentokone- ja moottorityyppien valmistusnumerokilvistä sekä maininnat mistä ko. kilvet löytyvät.

Tämän Luftflotte 5:n kirjelmän perusteella Ilmavoimien Esikunta lähetti 3.2.1943 lentoyksiköille samoilla liitekuvilla varustetun ohjeen numerokilpien talteen ottamisesta samalla painottaen nimikilpien tärkeyttä Neuvostoliiton lentokoneteollisuuden tutkimisessa. Ilmavoimien Esikunnan kirjelmässä viitattiin samasta asiasta 2.10.1942 lähetettyyn kirjelmään.²⁶

On todettava, että rintamamiesten harrastama lentokonealumiinipalojen irtileikkaaminen pudotetuista viholliskoneista puhdetöitten raaka-aineen hankkimiseksi meni joskus liiallisuuksiin, niin että käyttö- tai kunnostuskelpoisia osia pilattiin. Samoin oli joskus ymmärtämättömyydessä koneista irrotettu kelloja, mittareita ja pyöriä, jopa aseitakin sotamuistoina, mistä seurasi ankaria nuhteita puuttuvien osien palauttamiseksi Kenttälentovarikoille.

Mitä lentäjävanki tiesi?

Lentäjävankit olivat yleensä hyvin älykkäitä ja joskus poikkeuksellisen korkea-arvoisia upseereita tai kommunistisen puolueen jäseniä, toisi-

naan jopa fanaattisia bolševikkeja. Kun tällainen lentäjävanki oli ollut jonkun aikaa tylsässä seurassa vankileirillä, oli varmaan piristävää tavata vaikkapa vastapuolen lentäjä.

Luutnantti G.-E. Strömbergin laatimissa pöytäkirjoissa käydään seikkaperäisesti läpi lentäjävangin alkeiskoulutus, mitä ei varmaankaan pidetty salaisena tietona, lento-oppilaiden valintakriteereitä ja muita vaarattomia asioita. Tällä avauksella saatiin sotavanki avautumaan ja luoduksi luottamuksellinen tilanne, minkä jälkeen siirryttiin miltei huomaamatta arkaluonteisempiin aiheisiin. Strömberg esitti myös kriittisen arvion siitä, puhuiko sotavanki totta vai ei (»tiedot tarkistettu sotasalaasiakirjojen tai aikaisempien tietojen avulla» tms.). Ennakkoluuloton lukija saattaa jopa rivien välistä aistia jonkinasteista kollegiaalista kunnioitusta rintaman toisella puolella taistelevaa lentäjää kohtaan.

Oikein kuulustelemalla lentäjävangit pystyivät kertomaan ainutlaatuisia tietoja mm.

- mielialasta ja huoltotilanteesta eri alueilla (mukaan luettuna selustassa)
- Neuvostoliiton sotapotentialista (lentokonetuotanto, ase- ja polttoainehuolto)
- liittoutuneiden avusta (lentokonetoimitukset Englannista ja Yhdysvalloista, englantilaiset lentäjät Murmanskissa 1941 ja 1942 sekä sellainen mielenkiintoinen tieto, että amerikkalaista polttoainetta oli toimitettu Itä-Karjalaan 1942–43).

Vangit eivät tietenkään ainakaan heti kertoneet kaikkia tietämiään asioita. He myös yrittivät usein peitellä salaisia tai salaisiksi olettamiaan tietoja, kuten konetyypin, etenkin jos kyseessä oli »uusi» tyyppi, kuten MiG-3 (luutnantti Nikolaj Jessin elokuussa 1941²⁷) tai Pe-2, TB-7 (Maksim Antipov elokuussa 1941), yksikön tarkan numeron ja peitenumeron, päällystön ja annetun tehtävän tai esittää suoranaisia valheellisia tietoja. Yleensä ainoastaan ohjaaja ja tähystäjä (sturman) olivat tietoisia sotalennon kohteesta ja reitistä, mutta eivät esimerkiksi konekivääriampujat, joilla oli usein puutteellinen koulutus lentäjiin verrattuna.

Omasta muonitustilanteesta vangit kertoivat mielihyvin, sotalentojen jälkeen jaettua 100 gramman vodka-annosta unohtamatta. Muutenkin lentäjien muonitus lienee ollut koko puna-armeijan parhaita: ruokaa tarjoihtiin yleensä kolme kertaa päivässä, pöydässä oli muun muassa lihaa, juustoa ja ohukaisia. Tupakkaa ja suklaata kuului myös annoksiin.

Neuvostolentäjät olivat usein käyneet selustassa koulutuksessa tai hakemassa uusia koneita lentokoneitehtailta. Lentäjät olivat myös vierailleet monessa lentotukikohdassa omalla ja muilla rintamakaistoilla. Niinpä lentäjät olivat yleensä tietoisia oman rintamakaistansa yleistilanteesta ja organisaatiosta, varsinkin lentoyksiköitten dislokaatiosta, joskus laajemmaltikin. He pystyivät kertomaan arvokkaita tietoja neuvostoilmavoimien huoltotilanteesta, lentokenttien ja tukikohtien järjestelyistä, kuten vartioinnista, puolustuksesta ja ilmatorjunnasta, koneiden seisonta- ja huoltopaikoista, ammus- ja pommivarastoista, valeskentistä ja -koneista, miehistön majoituksesta, joskus tarkkoine piirroksineen. Sotilasarvon ja tehtävän mukaan lentäjät olivat myös paremmin tai huonommin tietoisia puna-ilmavoimien ilmasotataktiikasta ja tulevista hyökkäysaikeista.

Arvokkaita tietoja saatiin luonnollisesti uusista lentokone- ja asetyypeistä, kuten RS-raketeista, VAP-nestepommeista ja laivaston lentäjien käyttämistä torpedoista. Jo syksyllä 1941 muuan vanki pystyi kertomaan Neuvostoliitossa kehitteillä olevista suihku- ja rakettkoneista, mutta kukaan ei ilmeisestikään ymmärtänyt tietojen merkitsevyyttä.²⁸

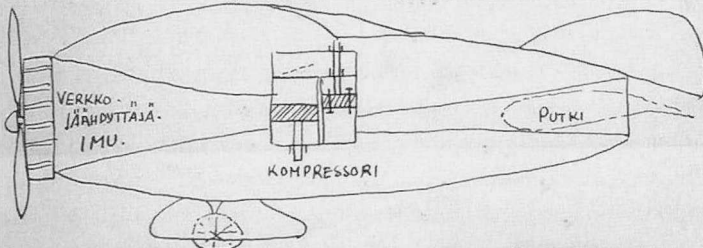
Suomen ilmavoimien ottaessa keväällä 1942 käyttöön venäläisvalmisteisia sotasaalessopommikoneita, joiden tekninen dokumentaatio ymmärrettävästi oli hyvin puutteellinen, omien koelentäjien johtopäätöksiä täydennettiin ao. konetyypillä lentäneiden ohjaajavankien antamilla tiedoilla. Esimerkiksi Lentolaivue 48:n sotilasmestari S. Artala kuulusteli 15. toukokuuta 1942 Sotavankileiri 1:ssä kahta Pe-2-syöksypommituskoneella lentänyttä sotavankia, luutnantti Aleksandr Filippovia ja luutnantti Artem Ponomarenkoa.²⁹ Todettakoon, että Filippov oli jo ensimmäisessä kuulustelussa tarjoutunut »auttamaan meitä kaikella tavalla».³⁰

Toisinaan saatiin operatiivisesti hyvin tärkeitä tietoja neuvostoilmavoimien radioliikenteestä ja omakonetunnuksista, ilmatorjunnasta ja il-mavalvonnasta, sodan loppuvaiheessa jopa seikkaperäisiä tietoja tutka-aseista ja taistelujohdosta. Pudotetuista koneista löytyi huippusalaisia koodikirjoja, käskyjä ja karttoja. Vaikka vihollisilmavoimien tunnuksot ja koodit vaihdettiin säännöllisesti ja erityisesti konemenetysten jälkeen, vanki- ja sotasaalessotien avulla pystyttiin pureutumaan salakielikoodien ja radioliikenteen rakenteeseen. Vangitut lentäjät kertoivat myös omista kone- ja lentäjätappioistaan sekä käsityksestään vastusta-

Reaktio - lentokone.

Tämän koneen ovat keksineet eräs polyteknillisen korkeakoulun oppilas, opettajana insinööri Makarov ja eräät TsAGI:n (ЦАГИ) jäsenet. Kokeet suoritettiin Aerohydrodynamisessa keskuslaitoksessa Moskovassa. Sitten töitä jatkettiin Zhukovskij'n sotilas-ilmailu-akatemiassa.

Rakenteen periaate.

Nopeuden ollessa 500 km/t. lentokone (malli Shmelj = ampainen) kulkee tavallisella moottorilla. Jos nopeus suurenee ohjaaja painaa poljinta kytkien käyntiin reaktiivisen systemin. Moottori alkaa vaikuttaa kompressoriin, joka imien ilmaa verkko-jäähdyttäjän kautta puristaa sen kokoon ja sysää ulos pyrstössä olevan ^{PAKOPUTKEN} ~~suuaukon~~ kautta. Tällä tapaa syntyvän reaktiivoin avulla lentokoneen nopeus saadaan nousemaan 1000 km/t.
Puna-armeijan ilmavoimissa on jo tällaisia lentokoneita.

Lentokonemoottorisuunnittelijana toiminut tekniikko Vsevolod Timofeev kertoi 22.9.1941 uudesta »reaktio-lentokoneesta». Vanki Timofeev oli myös laatinut kuulustelupöytäkirjan liitteenä olevan suihkukoneen periaatepiirroksen.

The technician Vsevolod Timofeev, who worked as an aircraft engine designer, spoke on 22 September 1941 about a new 'reaction aircraft'. The POW Timofeev had also sketched the drawing of the principle of a jet engine which was appended to the record of his interrogation.

jasta: »Suomella on pienet ilmavoimat, lentäjät välttävät tappelua, mutta paremmat kuin saksalaiset. Brewster-hävittäjä hyvä.» Mainittiin myös, että suomalaiset eivät hyökkää, mikäli neuvostopommikoneilla on hävittäjäsaatto.³¹ Niin ikään kerrottiin pudotetuista suomalaisista koneista ja vangiksi otetuista suomalaislentäjistä.

Selustan koulutuskeskuksissa ja tehtailla käyneiltä lentäjävangeilta saatiin ainutlaatuisia tietoja vastustajan sotapotentiaalista ja länsiliittoutuneiden materiaalitoimituksista, ns. lend-lease-avusta sekä myös siviiliväestön mielialasta ja huoltotilanteesta.

Sotavankien kuulustelun kehittäminen jatkosodassa

Kesäkuussa 1943 joukoille oli jaettu Päämajan Tiedusteluosaston laatima yleinen Sotavankien kuulusteluopas, joka oli »tarkoitettu oppaaksi sotavankien kuulusteluissa sekä asiakirja- ja sotasaaeimateriaalin talteenottamisessa ja käsittelyssä».³² Vähän myöhemmin jaettiin puna-armeijalaisen kirjan eli sotilaspassin suomennos. Puna-armeijalaisen kirja sisälsi tietoja muun muassa omistajansa sotilas- ja erikoiskoulutuksesta, osallistumisesta taisteluihin ja hänen saamistaan kunniamerkeistä.³³

Syksyllä 1943 perustettiin Tiedusteluosaston sotavankijaoksen alaisuuteen erityinen sotavankien kuulustelukeskus, joka tuli saamaan hyvin tärkeän tehtävän seuraavan kohtalokkaan vuoden aikana. Uuden yksikön runko oli irrotettu Erillinen Pataljoona 4:n 1. Komppaniasta, joka oli siirtymässä Kuhmoon pois Karjalan ja Aunuksen kannaksilta. 1./Er.P 4 oli muiden tehtäviensä ohella hoitanut myös sotavankien kuulustelua lähinnä vihollisen selustaa ja kotiseutua koskevista asioista.

Päämajan Tiedusteluosasto antoi 28.10.1943 esikäskyn n:o 9320/Tied.1/sal sotavankien kuulustelukeskukseen perustamisesta. Kuulustelukeskukseen päälliköksi määrättiin 1./Er.P 4:stä kapteeni Väinö Volanen, joka oli laatinut Päämajan Tiedusteluosastolle kuulustelukeskukseen perustamishdotuksen. Sotavankien Kuulustelukeskus perustettiin Tiedusteluosaston kirjelmällä n:o 9484/Tied.1/sal 7.11.1943. Sijaintipaikaksi määrättiin 1./Er.P 4:n entinen majoituspaikka Viipurin Pyhäkallio ja peiteluvuksi 9461/2.kpk. Kuulustelukeskus sai vastuun sotavankikuulusteluista Karjalan kannaksella.³⁴

Kuulustelukeskukseen lentäjävankien erikoiskuulustelijana toimi so-

tilasvirkamies S. Beliaeff, joka aikaisemmin oli toiminut Päämajassa luutnantti Strömbergin apulaisena ja tulkkina. Keskuksen sijoitus Viipurin oli hyvin edullinen lentäjävankien kuulustelujen kannalta: Lentorykmentti 3:n Esikunta sekä Ilmavoimien Radiokomppanian I Joukkue, joka oli radiotiedustelun terävimpiä kärkiä, sijaitsivat Suulajärvellä, noin 50 km kaakkoon Viipurista, kun taas Radiokomppanian Esikunta sijaitsi Viipurin lentoasemalla Suur-Merijoella, joten tarpeen vaatiessa pystyttiin kutsumaan asiantuntijoita seuraamaan kuulusteluja.³⁵ Lentorykmentti 3:n upseerit, muiden muassa majurit Eino A. Carlsson ja Jorma Karhunen sekä kapteenit Jussi Rätty ja Kauko Linnamaa, ja ilmavoimien radiotiedustelijat, muiden muassa radiokomppanian päällikkö Mauri Hartikainen, luutnantit Sven Fahlgren, Sergej Wildtgrube ja Mikko Harrela sekä luonnollisesti Päämajan Tiedusteluosaston luutnantti G.-E. Strömberg olivat Kuulustelukeskuksen vakiovieraita.

Muilla rintamaosuuksilla kaukopartiopataljoona Er.P 4:n komppaniat vastasivat edelleen Päämajan sotavankikuulusteluista omilla toimintasuunnillaan Tiedusteluosaston 15.11.1943 päivätyen määräyksen mukaisesti:

- 2./Er.P 4 maj. I. Kuismanen, Itä-Karjala
- 1./Er.P 4 maj. J. Vehniäinen, Kuhmon seutu
- 3./Er.P 4 maj. P. Marttina, Kiestingin suunta
- 4./Er.P 4 maj. H. Paatsalo, Petsamon ja Ala-Kurtin suunnat.³⁶

Joulukuun 20. päivänä 1943 julkaistiin uusitut ohjeet lentäjävankien kuulustelua varten. Niissä todettiin muun muassa: »Kuulustelu suoritetaan tied.pvk. No. 2989/I/sal. pvm. 4.3.43» – eli edellä mainitun vangiksi joutuneille lentäjille tehtävät kuulustelukysymykset – mukaisesti. Koska ko. kysymyssarja on osittain puutteellinen, jaetaan sen lisäksi yksiköille oheiset kysymyssarjat it.-, radio- ja teknillisiä asioita varten.» Erikoisliitteiden jakelu oli verraten suppea, eikä niitä ole löytynyt.³⁷

Vasta perustetun Kuulustelukeskuksen ansiosta panostettiin alkuvuodesta 1944 kuulustelutekniikan kehittämiseen, ja useita uusia kysymysluetteloita jaettiin joukoille:

- 11.1.1944 jaettiin 17 sivun pituinen uusittu kysymysluettelo, joka sisälsi runsaasti eri aselajien ja yksikköjen erikoiskysymyksiä.³⁸

Talvella 1944 ilmestyi moniste Sotavankien erikoiskuulustelukysymyksiä, peräti 70 sivun laajuisena.³⁹

29.4.1944 ilmestyi Ohje sv.kuulustelujen järjestelystä yhtymien alueella.⁴⁰

12.5.1944 huomataan jo selvästi huoli havaituista hyökkäysmerkeistä, mihin haluttiin saada vahvistusta. Uusittiin aikaisemmin, 11.1.1944 jaettu Nykytärkeitä kysymyksiä sv.kuulusteluja varten. Neljä kuukautta aikaisemmin jaettu samanniminen kysymysluettelo oli samalla hävitettävä.⁴¹

– 12.6.1944 jaettiin lisälehti 29.4.1944 laadittuun ohjeeseen, jossa painotettiin, että ohjetta ei pidä soveltaa kiinni otettuihin vakoilijoihin tai desantteihin tai sellaisiksi epäiltyihin, vaan nämä on viipymättä luovutettava valvontaosaston edustajille.⁴²

Kuulustelukeskus järjesti 21.5.–6.6.1944 Viipurissa kuulustelu- ja tulkkurssin. Punalentäjien kuulustelutekniikan erikoisopettajana toimi sotilasvirkamies S. Beliajeff. Kurssipaikkana oli kuulustelukeskuksen käytössä oleva talo Sotavankileiri 6:n alueella, mihin kurssilaiset oli myös majoitettu. Kurssin johtajan kapteeni V. Volasen laatima koulutusselostus on päivätty kaksi päivää kurssin päättymisen jälkeen 8.6.1944. Heti seuraavana päivänä kurssilaiset pääsivät soveltamaan annettua opetusta käytännössä.⁴³

Aikaisemmin keväällä, 24.3.1944, oli myös perustettu Pohjois-Suomeen oma kuulusteluelin Yhteysesikunta Roi:n yhteyteen »tarkoituksena kuulustella sellaisia saksalaisten saamia vankeja, jotka kuuluvat suomalaisia vastassa olleisiin ja nyt rintaman pohjoislohkoilla siirrettyihin joukko-osastoihin».⁴⁴

Kuulustelukeskuksen tulikoe – ADD:n esikuntakoneen pakkolasku

Viipuriin vastaperustettu Kuulustelukeskus joutui tositoimiin jo 12. joulukuuta 1943, kun Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien (Aviatsija dalnego deistvija, eli ADD) Lisunov Li-2-kuljetuskone teki pakkolaskun Karjalan kannakselle. Neuvostoliitossa valmistettu Li-2 perustui Yhdysvalloista ennen sotia hankittuun Douglas DC-3:n lisenssiin. Kone ehti peräti aloittaa laskunsa Suulajärven lentotukikohtaan, ennen kuin ohjaaja huomasi erehdyksensä ja suoritti ylösvedon yrittäen karkuun, mutta joutuikin sekä kahden Kannaksella olevan ilmatorjuntapatterin että Hävittäjälentolaivue 24:n luutnantti Urho Sar-

jamon Brewsterin tulittamaksi.⁴⁵ Li-2-kone putosi suolle 25 km itään Mustamäen asemasta. Törmäyksessä kaksi lentäjää sai surmansa, mutta vankeja oli peräti 14. Vangitut lentäjät tuotiin 13. joulukuuta Viipuriin kuulusteluja varten. Kohta kävi ilmi että kyseessä oli ADD:n 102. Lentorykmentin etukomennuskuntaa kuljettava Li-2, joka oli eksynyt sumussa Laatokan yllä matkalla Etelä-Kannaksen Levasovon lentotuki-kohtaan. Li-2-koneessa olleet lentäjät ja matkustajat, ennen kaikkea 102. Lentorykmentin operatiivisen osaston päällikkö, kapteeni Andrej Korobov, kertoivat G.-E. Strömbergille poikkeuksellisen mielenkiintoisia tietoja ADD:stä, sen organisaatiosta ja käytöstä. Strömberg oli saapunut Päämajasta johtamaan kuulusteluja 14. joulukuuta yhdessä sotilasvirkamies S. Beliajeffin kanssa. Kolme haavoittunutta lentäjää oli ollut pakko jättää Perkjärven sotavankisairaalaan, missä kuulustelukeskuksen johtaja, kapteeni Volanen, Strömberg ja Beliajeff suorittivat kuulusteluja 15. joulukuuta. Sillä aikaa Lentorykmentti 3:n ja Ilmavoimien Radiokomppanian asiantuntijoita kävi kuulustelemassa konekunnan pääryhmää Viipurissa. Strömberg palasi Päämajaan 16. joulukuuta kuulustelupöytäkirjaa laatimaan.⁴⁶

Niin ikään 102. Lentorykmentissä palvelleen sotilasteknikko N. Gornostajevin vuonna 1990 julkaisemissa muistelmissa kerrotaan kohdalaisen tarkasti myös tämän koneen viimeisen lennon vaiheista. Ne selvisivät venäläisille, kun konekunnan yhdeksän lentäjävankia palautettiin Neuvostoliittoon lokakuun loppupuolella 1944.⁴⁷

Luutnantti G.-E. Strömbergin 17. joulukuuta 1943 laatiman 11-sivuisen kuulustelupöytäkirjan mukaan kapteeni Korobov kertoi, että ADD:n tuleva tehtävä on ensisijaisesti saksalaisten järeiden piiritystykien asemien pommittaminen ennen Leningradin saartorenkään murtamishyökkäystä. Kuulustelupöytäkirjasta ei valitettavasti käy ilmi, liiko tällöin myös vihjattu – tai edes kysytty – mahdollisista pommitushyökkäyksistä Suomeen. Koneen ohjaaja, nuorempi luutnantti Georgij Kozovjakin luovutettiin ainoana konekunnan sotavankina 8. tammiukuuta 1944 Saksaan. Luovutuksen syy ei ole käynyt ilmi.

Gornostajevin kirjasta voi päätellä, että sotavankeudesta palautetut lentäjät saivat varsin kovakouraisen käsittelyn palattuaan kotimaahansa myöhäissyksyllä 1944. NKVD lienee vahvasti epäillyt lentäjiä tulevan strategisen operaation eli Helsingin helmikuun 1944 suurpommitusten paljastamisesta. Tähän viittaa myös valvontakomission poikkeuksel-

lisen suuri kiinnostus konekunnan kohtalosta. Vielä kesällä 1947 esitettiin vaatimus kaikkien tähän tapaukseen liittyvien asiakirjojen luovuttamisesta. Poikkeuksellisesti haluttiin lisäksi »haastatella» Li-2-koneen miehistöä ja matkustajia kuulustelleita suomalaisia tiedustelu-upseereita, erityisesti pääkuulustelijana toiminutta G.-E. Strömbergiä, mikä on selvä todistus koneen merkityksestä. Kovan työn jälkeen löydetty, 17. joulukuuta 1943 päivätty kuulustelupöytäkirja käännettiin kokonaisuudessaan venäjäksi. Koska pahoin haavoittunut kapteeni Korobov, joka tehtävänsä perusteella oli konekunnan parhaiten informoitu upseeri, oli kuollut haavoihinsa jo 20. tammikuuta 1944, Strömbergin valvontakomissiolle esittämä lausunto on saattanut vaikuttaa jopa myönteisesti muiden entisten sotavankien tilanteeseen.⁴⁸

Lentäjävangit vahvistavat kesäkuun 1944 suurhyökkäyksen

Suurhyökkäys Karjalan kannaksella alkoi aamulla 9. kesäkuuta 1944 etulinjan ennennäkemättömän rajulla ilmapommituksella, jota seurasi tykistön tulimyrsky. Päämajassa ei kuitenkaan tiedetty tai haluttu tietää, oliko kyseessä todella suurhyökkäys vai paikallinen, vielä torjuttavissa oleva voimannäyttö. Sinä päivänä saatiin viisi lentäjävankia, joista neljän kuulustelupöytäkirjat on löydetty. Mikäli vielä jossakin oli epätie-toisuutta hyökkäyksen laajuudesta ja tavoitteista, ei ainakaan lentäjävankien kuulustelijoilla.⁴⁹

Ensimmäinen lentäjävanki oli Termolassa kello 11.00 vangittu 52. Erillisen Tulenjohtolentolaivueen (52. ErTulenjohtoLeLv) Il-2-tulenjohtokoneen ohjaaja Nikolaj Obidin, joka kertoi sotilasvirkamies S. Beliajefille: »Noin 6.6.1944 alkoi kiertää huhu, yht'aikaisesti mihin nousun alkamisen kanssa, että piakkoin alkaisi hyökkäys Suomea vastaan maan pakottamiseksi, mihin hintaan tahansa, irtautumaan sodasta ja katkaisemaan suhteensa Saksaan, sillä Suomen rintama sitoo liikaa venäläisiä joukkoja ... öisin olisi kuljetettu uusia joukkoja rintaman suuntaan ja arvelee, että kaikki valmistelut hyökkäystä varten olisi jo suoritettu. ... ADD:n ilmavoimat pommittanevat ainoastaan strategisia kohteita ja mahdollisesti myöskin rannikkokaupunkeja Useimmat Suomen lentokentät valokuvattu 6.-7.6.1944 ADD:tä varten.»⁵⁰

Jo kello 15.15 oli kuulusteltu 132. Syöksypommituslentorykmentin

vääpeli Jegor Burhortsov, jonka mukaan »ainakin 180 kaksimoottorista [lentokonetta] saapunut Kannakselle ja huhun mukaan oli kuullut yleishyökkäyksen alkavan 9.6.1944 kello 10.00 Kannakselle. Oma rykmentti saapui 8.6. Pietarista n. 50 km kaakkoon olevalle kentälle». ⁵¹ Ei liene ehditty kiinnittää huomiota Burhortsovin rykmentin pommikoneetyyppiin, joka oli suomalaisille täysin tuntematon, tehokas Tupolev Tu-2. Kukaan lentoupseeri ei ilmeisesti ehtinyt kuulustella Burhortsevia. Tällä pommikoneella varustettu 334. Pommituslentodivisioona oli ylijohdon reservistä siirretty Kannakselle nimenomaan etulinjan murtamista varten. 334. Lentodivisioona siirrettiin pois Kannakselta jo Viipurin valloituksen jälkeen 20.6.1944.

Illalla saatiin myös tieto, jonka mukaan toinenkin raskas pommikonedivisioona oli siirretty ylijohdon reservistä Kannakselle: Il-4-koneilla varustettu 113. Pommituslentodivisioona oli siirretty Leningradin alueelle 4.–8. kesäkuuta »tehtävänä 9.6. pommittaa Kannaksen rintaman eteläosaa (Rajajoki–Ollila), kohteina tykistöasemat ja kenttälinnoitteet, jonka jälkeen maavoimien piti lähteä hyökkäämään. Koko lentodivisioona lähti yhtäaikaan, pommitus eskadrilleittain, kokoontuminen kesti ½ h». Aamun pommitus oli toistettu illalla, jolloin Il-4 oli pudotettu. Kyseessä oli entinen ADD-divisioona, joka oli vastikään siirretty »varsinaiisiin» ilmavoimiin. Pahempaa oli vielä tulossa, koska pommituslentäjät vahvistivat luutnantti Obidinin tietoja ADD:n päävoimien tulosta: »ADD tulee pommittamaan selustakohteita, satamia ja suurempia asutuskeskuksia. Suomen rintamien hävittäjävoima on riittämätön, joten rintamapommituksia voidaan hävittäjäsuojalla suorittaa Il-4:lläkin.»

Kapteeni G.-E. Strömberg saapui Mikkelistä 10. kesäkuuta ja jatkoi Kuulustelukeskuksesta viipymättä ennen kaikkea Il-4:n lentäjävankien kuulusteluja. Lentorykmentti 3 sai jo kello 12.40 viiden lentäjävankin kuulustelujen tulokset, jotka lähetettiin heti edelleen Ilmavoimien Esikuntaan. Strömbergin johtopäätös oli ytimekäs: »Yleishyökkäystä voidaan pitää varmana.» ⁵²

Lentäjävangit kirjallisuudessa

Aikaisemmassa tutkimuksessa ei ole juuri kiinnitetty huomiota sotavankikuulusteluun tiedustelulajina. Esimerkiksi Suomen sodanaikaisen

sotilastiedustelun historian perusteoksessa (Raimo Heiskanen: *Saadun tiedon mukaan...*) sotavankien kuulustelu tiedustelulajina on mainittu vain ohimennen eikä löydy kirjan sisällysluettelostakaan.⁵³

Asiasta julkaistut harvahkot muistelmakirjoitukset ovat myös osoittaneet enemmän tai vähemmän virheellisiksi. Niinpä merivoimien tiedustelu-upseerina palvelle Jukka L. Mäkelän lennokkaat muistelmakirjat (*Salainen palapeli* sekä *Salaisen sodan saatossa*) ovat vähintään subjektiivisia, joskus virheellisiäkin.⁵⁴

»Lentokonesuunnittelija Leonovits»

Mäkelä kertoo mm. »lentokonesuunnittelija Leonovitsista», joka syksyllä 1941 jäi vangiksi laskuvarjohypyn jälkeen eksytyään lennolla Virosta Hankoon. Leonovits otettiin kiinni Lounais-Suomessa, ja hänet teloitettiin vakoilijana, »ilman että ammattimiehet olivat ehtineet kuulustella häntä». Todellisuudessa kaikki asiaan kuuluvat elimet, Lounais-Hämeen Suojeluskuntapiirin Esikunta, Päämajan Valvontaosaston Helsingin ja Turun alatoimistot sekä Merivoimien Esikunta, olivat jo suorittaneet melko perusteellisia kuulusteluja, mukaan lukien Mäkelä itse Merivoimien Esikunnan edustajana. Majuri Leonovitsille kohtalokas vakoilusyyte perustui ennen kaikkea väitteeseen, jonka mukaan hän oli pidätettäessä ollut siviilipuvussa. Lounais-Hämeen Suojeluskuntapiiri kieltäytyi kaikesta päätellen muuttamasta käsitystään desanttivakoilijan kiinnisaamisesta eikä haluttu uskoa, että Leonovits oli repinyt lentäjän nahkakatakistaan majurin arvomerkit irti eikä ollut löytänyt niitä enää, kun hänet vietiin pidätyspaikalle, kuten ei myöskään löytänyt piilottamiaan kirjeitä Hangon tukikohdan komentajalle. Irvokkainta on, että Merivoimien Esikunnan operatiivinen osasto sai vasta 29.11. 1941 valmiiksi luutnantti J. Mäkelän (sic!) laatiman seikkaperäisen 11-sivuisen selostuksen *Vankitietoja Hangosta, Sv.lentäjämajuri Leonovits, vangittu 26.9.1941*.

Tämä selostus ehti tuskin jakeluun, ennen kuin se oli auttamattomasti vanhentunut venäläisten evakuoitua Hangon tukikohdan 4.12. 1941. Mäkelän panttaamat Leonovitsin kuulustelutiedot olisivat olleet varsin tarpeelliset kuukausi aikaisemmin, kun ilmavoimien Osasto H yritti tuhota Hangossa olevat lentojoukot. Operaatio epäonnistui murheellisesti ja päättyi kahden lentäjän menetykseen. Toinen heistä oli osaston johtaja, kapteeni Paavo Berg. Ilmavoimien Esikunnan saamassa

jakelukupaleessa selostuksen päivämäärä, 29.11.1941, on ilman kommentteja voimakkaasti alleviivattu.⁵⁵

Ennakkoluuloton lukija ei löydä kenttäoikeuden asiakirjoista mitään syytä, miksi kaaderilentäjä, majuri ja laivueenpäällikkö olisi pitänyt teloittaa. Leonovits olisi vielä varmaan voinut kertoa arvokkaita lisätietoja Hangon tukikohdan puolustusjärjestelyistä ja lentojoukoista. Vakoilija hän ei varmaan ollut, vannoutunut bolševikki kylläkin.

»Lapinjärven desanttikone»

Jukka L. Mäkelä tekee myös virheellisiä johtopäätöksiä 11.–12.8.1941 välisenä yönä Lapinjärvelle pakkolaskun tehneestä nelimoottorisesta pommikoneesta. Kyseessä ei ollut »tavanomainen desanttikuljetuskone» niin kuin Mäkelä väittää, vaan Stalinin käskystä vastaiskua Berliiniin suorittamassa ollut prototyyppi. Luftwaffe oli nimittäin pari viikkoa aikaisemmin pommittanut Moskovaa, minkä jälkeen neuvostodiktattori oli käsenyt suorittamaan kostopommituksen mihin hintaan tahansa.

Vastaiskua tekemään oli siis pakko lähettää vielä prototyyppiasteella ja koelentovaiheessa olevia isoja TB-7-koneita. Raskas pommikone, jonka miehistö käsitti peräti 11 henkilöä, oli ainoa neuvostokone, joka pystyi lentämään Leningradin alueelta Berliiniin ja takaisin. Yksitoista raskaasti kuormattua TB-7-konetta nousi illalla 10. elokuuta 1941 kohti Saksan pääkaupunkia. Yksi ylikuormattu kone ei päässyt ilmaan, vaan räjähti startissa, ja omat I-16-hävittäjät, joille uusi nelimoottorinen kone oli täysin tuntematon, pudottivat toisen. Ainoastaan viisi konetta laskeutui lentonsa jälkeen Puskiniin. Neljä konetta teki pakkolaskut eri puolille Venäjää, ja viimeinen tuli siis alas Lapinjärvelle. On kyseenalaista, pääsikö yksikään kone pudottamaan pommejaan ja lento-lehtisiään Berliiniin.

Lapinjärven kone oli ilmeisesti saanut ilmatorjuntatulta vastaansa ehkä Viron ilmatilassa ja yrittänyt kääntyä takaisin kohti Puskinia. Lentoreitti Suomen yllä on saattanut johtua eksymisestä, mutta on myös voinut olla tietoinen valinta – neuvostolentäjät tiesivät varsin hyvin, että Suomen selustan ilmavalvonta ei ollut aukoton.

Neuvostoliitossa vuonna 1968 julkaistun kertomuksen mukaan koneen miehistö olisi maassa taistellut sankarillisesti neljä vuorokautta »fasistipataljoonaa» vastaan, kunnes viimeinen mies jäi vangiksi, ennen

kuin hän ehti tehdä aiotun itsemurhan.⁵⁶ Kertomus on tietysti alusta loppuun silkkaa mielikuvituksen tuotetta. Miehistön 11 jäsenestä kuusi koneen etuosassa istunutta sai heti surmansa koneen törmättyä isoon kivilohkareeseen Lapinjärven Rudomin kylän metsässä 11.8.1941 kello 03.10. Iso kone syttyi törmäyksessä palamaan, mutta neljä peräosassa istunutta konekivääriampujaa selvisi lievin vammoin, ja heidät pidätettiin ilman laukaustenvaihtoa. Seuraavana päivänä vangittiin Ruotsinpyhtäällä koneen kakkosohjaaja, reservin luutnantti Maksim Antipov, joka oli hypännyt laskuvarjolla ennen koneen putoamista. Surmansa saanut koneen päällikkö, vanhempi luutnantti Aleksandr Panfilov oli Aeroflotin veteraaniohjaaja ja ns. miljonäärilentäjä, eli oli matkustajakoneella lentänyt yli 1 000 000 km.

Samana yönä, 10./11.8.1941, toinenkin iso lentokone lensi syvällä Sisä-Suomessa ja havaittiin reitillä Hyvinkää–Lahti–Heinola–Mikkeli. Tämä kone oli 11.8. aamun Ilmatorjunta- ja ilmavalvontajoukkojen tilanneilmoituksen mukaan pudottanut viisi desanttia Ryttylään. Tieto desanttien pudotuksesta peruttiin kuitenkin saman päivän illan tilanneilmoituksessa.⁵⁷ Mäkelä on siis sotkenut nämä tapaukset keskenään, eikä edes välttämättä ollut tietoinenkaan desantti-ilmoituksen peruutuksesta.

Lapinjärven tapaus sai mielenkiintoisen, miltei surkuhupaisan käänteen vuosina 1982–85. Pravdan ilmailutoimittaja Aleksej Gorohov oli kiinnostunut sankarilegendasta ja halusi laatia tapauksesta seurantareportaasin. Paikallisvärin saamiseksi Gorohov otti yhteyttä Tiedonantajan Moskovon-kirjeenvaihtajaan Matti Pykälään. Gorohov ja Pykälä julkaisivat marraskuussa 1982 ensimmäisen yhteisen artikkelinsa, jossa he yrittivät kerrata miehistön jäsenten ja heidän omaistensa elämänvaihteita. Neljä lentäjävankia – 2. ohjaaja, vanhempi luutnantti Mihail Antipov sekä konekivääriampujat, kersantit Georgij Kirillov, Konstantin Sarlykov ja Mihail Krysin – oli muka teloitettu Sotavankijärjestelyleiri 1:ssä Nastolassa. Ainoastaan konekivääriampuja, nuorempi luutnantti Stanislav Kizilov oli palautettu Neuvostoliittoon rauhanteon jälkeen.

Nuorempi luutnantti, turkmeeni Kizilov oli siis vangittu yhdessä muiden konekivääriampujien, eli Kirillovin, Sarlykovin ja Krysinin kanssa 11.8.1941. Heidät oli kuulusteltu 13.8.1941, jolloin luutnantti Kizilov oli kertonut kersanteja huomattavasti yksityiskohtaisempia tietoja. Kizilov kuulusteltiin erikseen Mikkelin lääninvankilassa vielä

12.–17.5.1942, jolloin hän kertoi hyvin seikkaperäisiä tietoja muun muassa Stalinin »erikoislentoryhmästä», joka koostui koelentäjistä, ns. napapiirilentäjistä sekä Aeroflotin kokeneimmista ohjaajista ja josta sittemmin muodostettiin kaukotoimintailmavoimat ADD, ja Leningradin ilmapuolustuksen organisaatiosta kartoitteen. Kizilov oli myös laatinut tunteimensa lentoyksiköiden organisaatiokaaviot. Hänelle oli Mikkelissä annettu peräti 11 erikoistehtävää, jotka koskivat muun muassa kolmea lentokonetehdasta, N:o 124:ää Kazanissa sekä N:o 22:ta ja 24:ää Moskovassa, Neuvostoliiton johtohenkilöitä ja turkmeenien suhtautumista bolševikkivaltaan. Näitä selostuksia ei ole kuitenkaan löytynyt.⁵⁸

Kakkosohjaaja, reservin luutnantti Maksim Antipov oli taas Sotavankijärjestelyleiri 1:ssä järjestetyssä kuulustelussa kertonut uskomattomia asioita. Hän oli muka lentänyt yksin yksimootorisella neljän henkilön postikoneella. Hän toisti kertomuksensa 5. syyskuuta 1941, jolloin hän oli lisännyt eksyneensä ukonilmassa illalla 10. elokuuta 1941 lennolla Kalininista Petroskoihin ja polttoaineen loputtua tehnyt pakkolaskun tuntemattomaan paikkaan. Pöytäkirja päättyy mainintaan, jonka mukaan hänet »erikoiskuulusteltiin jo 12.8.1941 Helsingissä kahdesti ja kolmesti Lahdessa useita tunteja kerrallaan» suomalaisten ja saksalaisten lentoupseerien läsnä ollessa. Mäkelän mukaan syntyi nyrkkitappelu edellä mainittujen konekivääriampujien tavatessa Antipovin, joka heidän kertomansa mukaan oli »lukinnut ohjaimet liukulentoon, sulkenut kuljetusosastoon vievän oven ja hypännyt laskuvarjolla» ohjaukselvottomasta koneesta.⁵⁹ Antipovin jäljet päättyvät 13. joulukuuta 1941, kun hänet luovutettiin Saksaan, eikä hänen erikoiskuulustelujensa pöytäkirjoja ole löytynyt.

Gorohovin ja Pykälän artikkelin jälkeen myös toinen Neuvostoliittoon palautettu, teloitetuksi luultu Mihail Krysin ilmoittautui. »Ylösnousseen» Krysinin kunniaksi kehittyi nyt varsinainen mediasirkus. Entinen sotavanki oli edelleen töissä Tulan seudun ruskohiilikavoskombinaatissa – ei kuitenkaan enää maanlaisessa pakkotyössä, vaan viimeiset vuodet sähköasentajana. Hän oli elänyt hiljaisuudessa, kuten entisillä kunniamtomilla sotavangeilla oli Neuvostoliitossa tapana, ilman kontakteja entisiin rykmenttitovereihinsa. Krysinin rohkea kirje Pravdan toimitukseen johti siihen, että innokas lehtimiespari kävi haastattelemassa häntä kotonaan. Seuraava artikkeli käsitteli Krysinin vankila-

vuosia Suomessa, paluuta Neuvostoliittoon sekä asettumista pieneen kaivosyhdyskuntaan. Tiedonantaja ilmaisi asian seuraavasti: »...ennen vapautustamme [kyseessä lienee NKVD:n ns. filtraatio, jonka tavoitteena oli löytää vihollisen kanssa yhteistyöhön ryhtyneet sotavangit] luonamme kävi värväri, joka kehotti meitä tulemaan hiilikavoksiin töihin...» Tässä vaiheessa entisen sotavangin ei epäilemättä ollut syytä kieltäytyä kaivoksen työhönottajan tarjouksesta.

Krysin oli kertonut myös toisenlaisesta värväysyrityksestä sotavankuuden aikana Suomessa: »Meitä värvättiin myös ns. Vlasovin armeijaan. Värväyksen erityiskohteina olivat ukrainalaiset, valkovenäläiset ja kaukasialaiset. Tulokset olivat varsin heikot, sillä vain muutama suostui petteämään isänmaansa.»⁶⁰

Neuvostoliitossa oli kuitenkin tapahtunut jotakin ennenkuulumatonta: Neuvostoliiton kommunistisen puolueen päälehden palstoilla oli kirjoitettu positiivisessa hengessä epähenkilöstä, joka oli ensimmäisellä sotalennollaan joutunut sotavangiksi. Kymmeniä vuosia rivien välillä lukemaan tottuneet neuvostokansalaiset oivalsivat heti, ettei tämä tarkoittanut mitään muuta kuin eräänlaista sotavankien kollektiivista rehabilitointia, eli maineenpalautusta. Krysin sai suureksi yllätykseen kutsun sodanaikaisen yksikkönsä perinteitä kantavan, strategisten lentojoukkojen 203. Kaartin pommituslentorykmentin voitonpäivän viettoon 9.5.1983. Entinen sotavanki oli nyt ensimmäistä kertaa komean juhlan päävieraana.

Tiedonantajan toimituksen ja lukijakunnan piirissä oli taas syntynyt ajatus muistomerkin pystyttämistä »fasismin uhrien kunniaksi» TB-7-koneen putoamispaikalle Lapinjärven metsään. Muistomerkki paljastettiin kaksi vuotta myöhemmin lehden sidosryhmien, Neuvostoliiton veteraanikomitean edustajan sekä Varsovan liiton jäsenmaiden sotilasiasiamiesten läsnä ollessa. Krysin jäi viime hetkellä saapumatta tilaisuuteen, mutta kävi putoamispaikalla yhdessä miehistön muiden jäsenten omaisten kanssa kesällä 1987. Tämän jälkeen miehistön omaisia on käynyt paikalla lähes joka vuosi.⁶¹

Lapinjärven koneen muiden sotavankien vaiheet olivat siis seuraavanlaiset:

- Kersantti Georgij Kirillov palautettiin Neuvostoliittoon 2.11.1944.
- Kersantti Konstantin Sarlykov menehtyi 5.2.1942 »yleiseen heikkouteen» sotavankileiri 9:ssä.

- Kakkosohjaaja, nuorempi luutnantti Maksim Antipov luovutettiin Saksaan 13.12.1941.

Tapaus Bamsin

Kolmantena kirjallisuudessa virheellisesti käsiteltynä tapauksena voi mainita 959. Maataistelulentorykmentin komentajan majuri Stepan Bamsinin pakkolaskun 8.6.1943 Il-2-koneella Aunuksen kannaksen Mäkriään. Bamsin ja konekivääriampujana toiminut saman rykmentin suunnistusupseeri, kapteeni Sergej Vojtsehovskij otettiin kiinni Semenskin lohkolla vasta runsaan viikon kuluttua 16.6.1943. Neuvostoliiton voitosta varma majuri Bamsin lupasi vastata luutnantti Strömbergin kysymyksiin vain, jos häntä ei luovutettaisi saksalaisille.⁶² Bamsin ehtikin kertoa poikkeuksellisen seikkaperäisiä tietoja punailmavoimien organisaatiosta, maataistelulentorykmenttien taktiikasta ja radioliikenteestä, Il-2-koneen ominaisuuksista sekä muista, myös kehitettävänä olevista konetyypeistä. Kuitenkin Bamsin ja Vojtsehovskij luovutettiin Saksaan jo 12.7.1943, ennen kuin Strömberg oli ehtinyt saada Bamsinilta kaikkia tietoja irti. Tapaus Bamsin on Tiedustelutoimisto 1:n johtajan, silloisen everstiluutnantti Uljas Käkösen kirjassa *Miehityksen varalta* virheellisesti ajoitettu kevääseen 1944, eli siis juuri ennen Kannaksen suurhyökkäystä. Bamsinin varoitus puna-armeijan tulevasta hyökkäyksestä olisi tällöin Käkösen mukaan kaikunut kuuroille korville, mikä siis ei pidä paikkaansa.⁶³

Saksaan luovutettuja lentäjävankeja

Suomesta luovutettiin jatkosodan aikana Saksaan yhteensä noin 2800 sotavankia. Vastoin aikaisempia oletuksia ei ilmeisesti koskaan ollut mitään erityistä tarkoitusta luovuttaa nimenomaan juutalaisia sotavankkeja Saksaan, vaan luovutusten perusteina lienevät pääsääntöisesti olleet muut tekijät, esimerkiksi tietopohja, sotilasarvo tai poliittinen toiminta. Osa luovutetuista on ilmeisesti lähtenyt enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti liittyäkseen ns. Venäjän vapautusarmeijaan (Ros-sijskaja Osvoboditel'naja Armija, ROA). Tämän saksalaisten puolella toimivan yhtymän komentajana toimi Olhavan rintamalla kesällä 1942 vangiksi jäänyt kenraali Andrej Vlasov. Vlasovin liike sai kohtalaisen pal-

jon palstatilaa Päämajan tiedotusosaston julkaisemassa sotavangeille tarkoitettussa *Severnoje slovo* -lehdessä alkuvuodesta 1943. Samaan aikaan Vlasovin edustajat värväsivät venäläisiä sotavankeja melko laajasti Suomen sotavankileireiltä. Suomesta luovutetut sotavangit vaihdettiin yleensä Saksan vangitsemiin suomensukuisiin sotavankeihin.

Jo jatkosodan syttymisestä lähtien oli vaihdettu lentäjävankien kuulustelupöytäkirjoja saksalaisten kanssa. Vaihto-osapuolena oli Büro Cellarius, myöhemmin Kriegsorganisation Finnland, K.O.F., eli Saksan vastavakoilun Abwehrein edustus Suomessa, sekä Baltiassa toimiva Luftflotte 1 ja Lapissa toimiva Luftflotte 5. Koska ilmavoimilla oli oma yhteysupseeri sekä Luftflotte 1:ssä että Luftflotte 5:ssä, vaihto on käytännössä sujunut hyvin joustavasti.

Ainakin 14 lentäjävankia luovutettiin Saksaan. Näistä kahden tiedetään varmasti päätyneen Vlasovin ilmavoimiin. Ensimmäinen tunnettu Saksaan luovutettu sotavanki oli 13.12.1941 luovutettu Lapinjärvelle pudonneen TB-7-koneen kakkosohjaaja, nuorempi luutnantti Maksim Antipov. Antipovin jälkeen luovutettiin 17.2.1942 luutnantti Nikolaj Dubrovin, jonka ohjaama MBR-2-lentovene oli jo ennen jatkosodan syttymistä 24.6.1941 tehnyt pakkolaskun Kallbådan majakan viereen, sekä Syvärillä 22.10.1941 vangittu Ivan Kurenkov. Dubrovinin ohjaaman lentoveneen tähestäjä, nuorempi luutnantti Aleksandr Kartsinskij luovutettiin myös Saksaan, mutta vasta viisi kuukautta myöhemmin 22.7.1942. Viimeinen Saksaan luovutettu lentäjävanki on ilmeisesti 12.12.1943 pakkolaskun tehneen ADD:n Li-2-kuljetuskoneen ohjaaja, nuorempi luutnantti Georgij Kozovjakin, joka luovutettiin 8.1.1944. Mitään tarkempia tietoja luovutusten syistä tai perusteluista ei ole löytynyt, ei liioin tietoja 24.6.1941 sotasaaliiksi saadun MBR-2-koneen tehtävästä.

Lentäjävankien luovutusten syinä on saattanut olla saksalaisten kiinnostus itse kuulustella vankeja, joilla he arvelivat olevan poikkeuksellisen paljon tietoja. Tällaisia olivat muiden muassa kaksi suomalaisten vangiksi joutunutta lentorykmentinkomentajaa: majuri Petr Pudan, joka komensi 669. Lentorykmenttiä, vangittiin 19.1.1942 Ontajärvellä ja luovutettiin Saksaan 19.10.1942, sekä edellä mainittu majuri Stepan Bamsin.

Yliloikkarit

Vuoden 1943 heinäkuun loppuun mennessä neljä pakkolaskun tehnyttä lentäjää oli kertonut lentäneensä tahallaan Suomen puolelle.⁶⁴ Ehkä saksalaisen esimerkin innostamana Päämajan Tiedusteluosastossa oli päätetty laatia suunnitelma neuvostolentäjien houkuttelemiseksi Suomeen.⁶⁵ Ilmavoimien yksiköitä kehoitettiin etsimään sopivia pakkolaskupaikkoja toimialueeltaan.⁶⁶ Yliloikkareista 23. heinäkuuta 1943 vangittu vanhempi luutnantti Ivan Pantsehin ehdottikin kuulustelusaan laatimaan lentolehtisiä, joissa kehoitetaan loikkaamaan Suomen puolelle. Sopivia laskupaikkoja olisi mainittava esimerkiksi karttaluonnoksina. Hyväpintainen niitty olisi riittävä, koska ainakaan maataistelulentäjät eivät pelkää mahalaskua vahvoilla koneillaan. Olisi kuitenkin vakuutettava, ettei yliloikkareita käytettäisi hyväksi propagandassa – »silloin yliloikkaaminen olisi samaa kuin omaistensa murha».⁶⁷

Suunnitelma, joka kaikesta päätellen on luutnantti G.-E. Strömbergin laatima, miltei suorine lainauksineen Pantsehin kuulustelupöytäkirjasta, valmistui 11.8.1943. Lisäksi laadittiin yliloikkaukseen kannustavia lentolehtisiä, joita oli tarkoitus heittää punalentäjien tukikohtaluueille. Ei ole kuitenkaan tietoa suunnitelman toteutuksesta eikä sen mahdollisista yhtymäkohdista Vlasovin vapautusarmeijaan. Näihin asioihin palattiin vielä syyskuun loppupuolella 1945, kun valvontakomissio kysyi tiukkaan äänensävyyn tietoja lentäjäloukkareista. Ensimmäinen, 24.9.1945 annettu vastaus ei ollut tyydyttävä, ja arkistotyötä oli pakko jatkaa. Seikkaperäinen vastaus annettiin 3.10.1945 valvontakomission eversti Petroville, liitteenä nyt löytynyt 11.8.1943 päivätty loikkaussuunnitelma. Vastauksessa todettiin kuitenkin että »kuulustelupöytäkirjat puuttuvat, kuten Te Herra Eversti tietää».⁶⁸

Vielä niin myöhään kuin 30.8.1944 kaksi yliloikkareina ilmoittautunutta lentoupseeria saapui Lappeenrannan eteläpuolella sijaitsevalle Ylämaalle pakkolaskun tehneessä Jak-9-hävittäjässä. Sotaväsyneet yliloikkarit kertoivat, että koska Suomi ei ole suostunut aselepoon, uusi suurhyökkäys käynnistyy 10–12 päivän kuluessa. Nämä jatkosodan viimeiset lentäjäloukkarit ovat tietysti saattaneet olla lähetettyjä. Mitään täydellisiä kuulustelupöytäkirjojakaan ei ole löytynyt, tuskin enää löytyykään. Heidän kertomiaan tietoja pidettiin kuitenkin niin merkityksellisinä, että ne toistettiin heti kuulustelujen edetessä Kannaksen

Joukkojen Komentajan Esikunnan ja III AKE:n vihollistilannetiedotuksissa 31.8. ja 1.9.1944 sekä myös Päämajan Tiedusteluosaston vihollistilannetiedotuksissa 1. ja 2.9.1944.⁶⁹ Ilmavoimien Esikunta lähetti vielä 21.9.1944 – eli välirauhan solmimisen jälkeen – lentorykmen-teille otteen Kuulustelukeskuksen 7.9.1944 erikoiskuulusteluista laatimasta pöytäkirjasta. Siinä käsiteltiin 13. Ilma-armeijan 275. Hävittäjä-lentodivisioonan taistelunjohtokeskusta, josta luutnantti Volkov oli poikkeuksellisen hyvin perillä.⁷⁰ Volkov ja Titorenko luovutettiin 20.11.1944 Neuvostoliittoon. Voi vain ihmetellä, miten ja miksi harvinaisen runsastietoinen Volkov päätti loikata niinkin myöhään kuin 30.8.1944.

Mitä lentäjävangeilta jäi kysymättä

Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien eli ADD:n Li-2-esikuntakone oli siis eksynyt 12. joulukuuta 1943 sumussa Laatokan yllä ja teki pakkolaskun Karjalan kannakselle. Vaikka koneesta saatiin poikkeuksellisen suuri määrä upseerivankeja, kuulusteluissa ei ilmeisesti kysytty laisinkaan, oliko ADD:lle annettu muita tehtäviä pohjoisessa kuin Leningradin saartorenkain murtamiseen tähtääviä tukitoimia, joita Helsingin asukkaat saivat konkreettisesti kokea helmikuussa 1944. Toisaalta on kyseenalaista, oliko vangittu komennuskunta jo joulukuussa 1943 ollut tietoinen huippusalaisesta päätöksestä pakottaa Suomi erillisrauhaan Helsingin suurpommituksilla. Oliko valvontakomissiolla – eli siis Neuvostoliitolla – kesällä 1947 todellakin aihetta epäillä, että Li-2:n konekunta olisi voinut paljastaa Helsingin pommitussuunnitelman?

Haminan sataman pommituksen yhteydessä 17. toukokuuta 1944 pudotettiin Neuvostoliiton Itämeren Laivaston ilmavoimien Pe-2-pommikone, jonka pahoin haavoittunut ohjaaja nostettiin merestä Kuorsalon luona. Kuulusteluista tälläkin kertaa vastannut luutnantti G.-E. Strömberg ei valitettavasti voinut saada sokeutuneelta ja vain vaivoin puhekykyiseltä lentäjältä vahvistusta mahdolliseen suurhyökkäykseen viittaaville havainnoille.⁷¹ Vain kolme viikkoa tämän jälkeen puna-armeija aloitti suurhyökkäyksen Karjalan kannaksella. Keskeytynyt kuulustelu ja esittämättä jääneet kysymykset vaivasivat Strömbergiä loppuiän.

Lähdeviitteet

- ¹ Tässä artikkelissa sanalla »lentäjä» tarkoitetaan kaikkia lentävään henkilökuntaan kuuluvia miehistönjäseniä, eli ohjaajia, purjehdusupseereita (tai tähyistäjiä, venäjäksi *sturman*) sekä konekivääriampujia/radiosähköttäjiä. Suurissa pommikoneissa (TB-3, TB-7) saattoi miehistö koostua peräti 11 jäsenestä, eli jokaista edellä mainittua tehtävänimikettä varten oli ainakin kaksi henkilöä. Lisäksi isojen koneiden miehistöön kuului 1–2 lentomekaanikkaa.
- ² M. Sinerma: *Adolf Ehrnrooth – sodan ja rauhan näyttämöllä*, Juva 1981, s. 114–117. Sinerman mukaan Gallén-Kallela oli talvisodan ensimmäinen kaatunut upseeri. SB-pommikoneen päällikkönä oli ilmeisesti 24. Pikapommitusrykmentin luutnantti Petr Krivosjeja, joka siis menehtyi sairaalassa. Miehistön kolmas jäsen lienee saanut surmansa koneen pudotessa. Koska alueelta vetäydyttiin seuraavana päivänä, koneen hylkyä ei voitu tutkia eikä tietenkään evakuoida, kuten yleensä pyrittiin tekemään.
- ³ Lentäjät olivat 41. Pikapommituslentorykmentin ohjaajaluutnantti Žorka Tanklajev ja tähyistäjälouutnantti Viktor Demtsinskij, jonka SB-koneen suomalaiset hävittäjät pudottivat Imatran Mansikkakoskelle 1.12.1939. Res.vänr.V. Kiparskyn täyttämät rintama-kuulustelukortit ovat kansiossa P725/11.
- ⁴ SARk P389/7.
- ⁵ »Kuulustelukysymykset kuulusteltaessa venäläisiä lentäjiä (Ilmavoimien kannalta)», Lentorykmentti 1, Tsto 3. N:o 1950/b/39, SARk P4433/1. Kysymyslista oli myös käännetty venäjäksi.
- ⁶ A. Lappi: *Ilmatorjunta ilmasodassa 1794–1945*, Vaasa 2000, s. 171. Kalevi Keskinen – Kari Stenman: *Ilmavoitot*, osa 1. *Suomen Ilmavoimien historia* –kirjasarjan osa 26. Loviisa 2006, s. 3.
- ⁷ Palautettujen sotavankien lukumäärä vaihtelee venäläisessä kirjallisuudessa 5468 ja 6017 välillä. Alin määrä (5468) on esitetty G. F. Krivosejevin kirjassa *Rossija i SSSR v vojnah XX veka*, Moskova 2001, s. 195, ja ylin (6017) V. P. Galitskijn kirjassa *Finskij vojennoplemnyj v lagerah NKVD*, Moskova 1997, s. 191. Kadonneita neuvostosotilaita oli lisäksi Krivosejevin mukaan yli 14 000.
- ⁸ Laskettu *Suomen Ilmavoimien historia* –kirjasarjan sekä J. Hyvösen *Kohtalokkaat lennot 1939–1945*, Vaasa 1982, tietojen perusteella.
- ⁹ Ruotsalainen tutkija Leif Björkman julkaisi ruotsalaisten lentäjävankien, kapteeniksi ylennetyn Per Sternerin ja vänrikki Arne Jungin Ruotsin vastavakoiluviranomaisille laatiman selostuksen sotavankeudesta kirjassa *Det svenska vinterkriget 1939–1940*, 2007, Hjalmarson & Högberg. Heidän yhteinen, 16. elokuuta 1940 päivätty ja kapteeni S. E. C. Wennerstömille (sic!) osoitettu seikkaperäinen selostuksensa käsittää kirjassa peräti 45 sivua.
- ¹⁰ A. Lappi: *Ilmatorjunta ilmasodassa 1794–1945*, Vaasa 2000, s. 469. Kalevi Keskinen–Kari Stenman: *Ilmavoitot*, osa 1. *Suomen Ilmavoimien historia* –kirjasarjan osa 26. Loviisa 2006, s. 3.
- ¹¹ Väli rauhansopimuksen mukaisessa vankienvaihdossa loka–marraskuussa 1944 palautettiin Neuvostoliittoon yhteensä 42 783 sotavankia. Suomeen palautettiin 1805 sotavankia kesään 1946 mennessä. Yksittäisiä sotavankeja pääsi tämän jälkeenkin palaamaan Suomeen T. Alava, D. Frolov, R. Nikkilä: *Rukiver!*, Helsinki 2002, s. 25.
- ¹² Laskettu Hyvösen kirjan perusteella.
- ¹³ Tiedusteluosaston arkiston osioita, joita ilmeisesti silloisessa tilanteessa ei katsottu välttämättä tarvittavan Päämajassa, oli 4.7.1944 lähtien toimitettu Sota-arkistoon, missä ne oli rekisteröity seuraavilla tulonumeroilla: T4189–4191 (kirjelmät N:o 1–8552, kolme asiakirja-arkkua); T4322–4330 (jatkosodan sotavankien kuulustelupöytäkirjat N:o 1–4812, karttoja, venäläisiä lentolehtisiä, satsaalis- ym. asiakirjoja ym., 7 laatikkoa ja 2 pakettia, ml. T4325–4326 ja 4329 rintamakuulustelukortit, kaksi laatikkoa ja yksi paketti); T4639–4644 (4 laatikkoa ja 2 pakettia); T4774–4778 (sotavankien kuulustelupöytäkirjojen kaksoiskappaleita, 5 laatikkoa) ja T4847–4870 (PM/Tied.1:n arkistoa, 24 laatikkoa), yhteensä 36 laatikkoa ja 3 pakettia. PM/Tied.1:n ev.luutn. U. Käkösen käskystä

- ns. rintamakuulustelukortit (tulonerot T4325–4326 ja T4329) haettiin Sota-arkistosta 1.9.1944, muut tulonerot haettiin 20.9.1944.
- ¹⁴ Valvontaosaston arkiston Sota-arkistoon siirretyt osiot on vastaavasti rekisteröity seuraavilla tulonerolla: T4185–4188 (Mikkelin alatoimisto, mm. linnoitustyöntekijät 1924–1941, 4 laatikkoa), T4458–4477 (mm. tietoja palautetuista sotavangeista talvisodan jälkeen, 20 laatikkoa), T4478–4479 (linnoitustyöntekijät ja kommunisteja eri yrityksissä, 2 laatikkoa), T4530–4541 (AunR:n alatoimisto, 12 laatikkoa), T4650–4652 («jokin alatoimisto», 3 laatikkoa), T5164–T5168 (Itä-Karjalan sot.hall.os.:n valvontaelin, 5 laatikkoa), yhteensä 46 laatikkoa, jotka kaikki haettiin pois 21.9.1944.
- ¹⁵ »Talvisodan jälkeen oli NL:lle luovutettu sotavankien kuulustelupöytäkirjat, josta tuhoisat seuraukset ei ainoastaan ko. vangeille vaan myös heidän sukulaisilleen» (kapteeni Boris Afonin, 4. KaartinSyökysPLeR, pöytäkirja 15.7.42; SARk T2060/24).
- ¹⁶ Vangitut upseerit olivat kertoneet, että kaksi ADD:n lentorykmenttiä oli siirretty Andreapolista Levasovoon Leningradin pohjoispuolelle tehtävänä Leningradin eteläpuoleisen saartorenkain pommittaminen. Ilmavoimien Esikunnan sanoma n:o 1400 ye-majuri von Nordenskiöldille 16.12.1943. IlmavE/Ye.3:n spk.liite no 4048; spk 8197.
- ¹⁷ Raimo Heiskanen: Saadun tiedon mukaan... s. 171–172.
- ¹⁸ Venäläisille lentäjille tehtävät kuulustelukysymykset, PM/Tied.os. Tied.pvk. No.635/sal 2.7.1941, T15726/1–6b.
- ¹⁹ Ye-eversti Georg-Eric Strömberg (1918–2007) palveli Päämajan Tiedustelutoimisto 1:ssä 1942–1944. Sodan jälkeen hän palveli ilmavoimissa vuoteen 1966 mm. Hämeen Lennoton komentajana ja Ilmavoimien Esikunnan teknillisen osaston päällikkönä. Strömberg julkaisi vuonna 2004 yhdessä Jyri Paulaharjun ja Aimo Juholan kanssa kirjan Päämajan hukatut kuukaudet, joka perustuu mm. hänen sodanaikaisiin kokemuksiinsa Päämajan Tiedusteluosastolla.
- ²⁰ Majuri O. K. Rantanen (1903–?) oli myös lentoupeeri. Hän oli toiminut mm. sotilasiamiehen apulaisena Moskovassa 1936–38.
- ²¹ 3./PM RadP oli ns. MOTO- eli liikuva komppania.
- ²² Ks. esim. Martti Peltonen: Kaukopartioiden lentokuljetukset jatkosodassa ja Lapin sodassa, *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 14 (1995), s. 174.
- ²³ Vangiksi joutuneille lentäjille tehtävät kuulustelukysymykset, PM/Tied.os. Tied.pvk N:o 2989/I/sal., esim. T19282/96. Kysymyslistan jakelu oli peräti 160 kpl.
- ²⁴ Varhaisin löydetty Mikkelin lääninvankilassa laadittu neuvostolentäjän kuulustelupöytäkirja on päivätty 19.–20.8.1941.
- ²⁵ G.-E. Strömberg: Vanki nimeltä Bamshin, *Sotilasaikakauslehti* nro 10/1994. Virtuaali-lentäjät r.y.:n suorittama Strömbergin haastattelu, ks. <http://www.virtualspilots.fi/hist/WW2/History-GeorgEricStromberg.html>.
- ²⁶ Luftflottenkommando 5, Gefechtsstab Ic Nr. 307/43 geh. 20.1.1943 ja Ilmavoimien Esikunta Ye-osasto N:o 550/2e/sal 3.2.1943; molemmat SARk T19305/25. Ilmavoimien Esikunnan kirjelmä 2.10.1942 ei ole löytynyt.
- ²⁷ Ks. esimerkiksi Pentti Manninen: MiG–3 sotasaaliskoneet c/n 2171 ja 2869. Suomen Ilmailuhistoriallinen Lehti n:o 1/2008.
- ²⁸ Suihkumoottorikehitys: lentokonemoottorisuunnittelijana toiminut tekniikko Vsevolod Timofejev kertoi uudesta »reaktio-lentokoneesta», joka oli kehitettävänä alan tärkeimmässä tutkimuslaitoksessa, silloin huippusalaisessa TsAGI:ssa, jonka nimen hän kertoi oikein, sekä Ilmavoimien Zhukovskij-akatemiassa. Timofejev oli myös laatinut kuulustelupöytäkirjan liitteenä olevan suihkukoneen periaatepiirroksen. Vaikka Timofejev oli vangittu Syvärillä jo 22.9.1941, hänet kuulusteltiin sotavankileiri n:o 9:ssä vasta 13.11.1941, T19279/35b. Tutkien operatiivisesta käytöstä saatiin ilmeisesti ensimmäiset tiedot 17.2.1942 aliluutn. A. Prohorovilta, joka oli toiminut viestipäivystäjänä Pietarin ilmapuolustusjoukkojen 2.LeAK:n komentopaikassa, mihin »rajalle sijoitetut salaiset elimet...antavat... kaikki tiedot rajan ylittäneistä ilmavoimista 100 km:n etäisyydellä». Prohorov tarjoutui selvittämään yksityiskohtaisesti Pietarin ilmapuolustuksen järjestelyjä tapaamisessa alan asiantuntijan kanssa. Valitettavasti ei ole mitään tietoja, järjestettiinkö tällaista tapaamista, eikä myöskään siitä, missä ja millä tavalla Prohorov oli jäänyt vangiksi.

- Ainoastaan hänen vangitsemispäivämääränsä 12.1.1942 on tiedossa. SArk T18029/16.
- ²⁹ Sotilasestari S. Artalan laatimat kuulustelupöytäkirjat jaettiin tiedoksi myös Valtion lentokonetehdalle, missä suoritettiin koneiden kunnostus ja koelennot SArk T19401/31. Artala osallistui myös Pe-2-koneiden suomenkielisten käsikirjojen laatimiseen, esim. PE syökspommittaja Osa I, Ohjeita PE-koneen ohjaajalle. *Valtion Lentokonetehdaan julkaisu* n:o 10028, Tampere 1942.
- ³⁰ Luutnantti Aleksandr Filippov (275. LähiPommLeR) oli hypännyt laskuvarjolla ohjaus-kyvyttömästä koneestaan ilmatorjuntaosuman jälkeen 16.9.1941. Hänet vangittiin kolme päivää myöhemmin Lotinapellon suunnalla. Filippovin lentoaika Pe-2-koneella oli noin 20 tuntia. Päiväämätön ptk SArk T19279/35b. Luutnantti Artem Ponomarenko (58. PikaPommLeR) tuli LeLv 24:n kapteeni Jorma Sarvannon alasampumana Utin seudulle jo 29.6.1941. Ponomarenkon lentoaika Pe-2-koneella oli vain noin 7 tuntia. Ptk 29. ja 30.6.41 SArk T23979/1 sekä 30.6.41 T19279/35b.
- ³¹ Luutnantti Nikolaj Sinitsyn (760. HävLeR) vangittiin Rukajärven suunnalla 8.3.1943. Ptk SArk T5973/9. Samankaltaisia lausuntoja antoi vanhempi luutnantti Pavel Petsonkin (716. KevytPLER), joka vangittiin Vaasenin seudulla 1.3.1944. SArk T4949/7. Suomalaisten haluttomuus hyökätä hävittäjäsuojattuihin pommikoneosastoihin: esim. nuorempi luutnantti Ivan Mironenko (72. PLER), vangittu Prääsän seudulla 19.9.1941. Ptk SArk T19279/35b.
- ³² AunRE Op.os. N:o 2856/Op.II/N sal 23.6.43 ja PM/Tied. os. N:o 6116/Tied.1/sal./12.6.43. Kirjoja oli painettu yht. 1640 kpl; joista Aunuksen Ryhmä sai 103 kpl. SArk T4941/7 ja T19282/83.
- ³³ Esim. VI ÅKE N:o 676/II/10a 17.7.43. SArk T4941/7.
- ³⁴ Kuulustelukeskukseen perustamisen lähteenä yksikön sotapäiväkirja, joka on poikkeuksellisesti säilynyt Sota-arkistossa (spk 20909).
- ³⁵ Ilmavoimien radiokomppania laajennettiin 15.3.1944 pataljoonaksi, komentajana kapt. M. Hartikainen. Pataljoonan Esikunta jäi edelleen Suur-Merijoelle. Komppanian entisestä I Joukkueesta tuli vastaavasti 1. Komppania, päällikkönä edelleen luutn. Sven Fahlgren. Komppanian pääosa toimi Suulajärvellä, missä sen keskeisenä tehtävänä oli Itämeren Laivaston ilmavoimien seuranta. Luutn. Mikko Harrelan II Joukkue oli sijoitettu Kymin Juurikorpeen, tehtävänä Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien (ADD) seuranta. Kuulustelukeskukseen tiivis yhteistyö ilmavoimien radiotiedustelun kanssa vain parani organisaatiomuutoksen jälkeen.
- ³⁶ PM/Tied.os. N:o 227/Ia/g/sal 15.11.1943. SArk T4941/7.
- ³⁷ PM/Tied.os. Tied.pvk. N:o 6296/II/sal 20.12.1943. SArk T4941/8 ja T5971/5.
- ³⁸ PM/Tied.os. N:o 17/Sv.j/sal Nykytärkeitä kysymyksiä sv.kuulustelua varten 11.1.1944, 17 s., mm. SArk T4949/5 ja T5769/82.
- ³⁹ PM/Tied.os. No 70/Sv/sal, Sotavankien erikoiskuulustelukysymyksiä (päiväämätön, jakeluun ilmeisesti helmikuussa 1944, 70 s.). SArk T4949/7.
- ⁴⁰ PM/Tied.os N:o 330/Sv.j/sal Ohje sv.kuulustelujen järjestelystä yhtymien alueella 29.4.1944, 4 s. SArk T4949/5.
- ⁴¹ PM/Tied.os N:o 380/Sv.j/sal Nykytärkeitä kysymyksiä sv.kuulustelua varten (viite n:o 17/Sv.j/sal 11.1.1944) 12.5.1944, 19 s., mm. SArk T4949/5 ja T5769/82.
- ⁴² PM/Tied.os N:o 509/Kuul.tsto/sal 12.6.1944. SArk T4945/9.
- ⁴³ Koulutusselostus; 9461/2 KD. N:o 1364/1/6 8.6.1944. SArk 17788/24.
- ⁴⁴ PM/Tied.os N:o 164/Kuul.tsto/sal 23.3.1944. SArk T4949/7.
- ⁴⁵ Ilmavoitto, ilmatorjuntavoitto vai tasapeli?, *Suomen ilmailuhistoriallinen lehti* n:o 3/2005, s. 23.
- ⁴⁶ Kuulustelukeskukseen sotapäiväkirja 12.–18.12.1943. G.-E. Strömbergin 17.12.1943 laatima kuulustelupöytäkirja n:ro 6869, SArk T 4941/7. Jatkokuulustelujen pöytäkirjoja ei ole ilmeisesti säilynyt – PM/Tied.os:n Yhteenveto sv.ja asiakirjatiedosta -nimisestä viikkokatsauksesta käy ilmi, että em. kuulustelupöytäkirjan jälkeen laadittiin kymmenkunta pöytäkirjaa ko. koneen miehistön kuulusteluista, jotka jatkuivat 1944 koko tammikuun ajan. Em. viikkokatsaus sisältää valitettavasti enimmäkseen vain mieliala- ja muita taustatietoja, ei juuri mitään operatiivisia asiatietoja.

- ⁴⁷ N. Gornostajev: *My vojevali na Li-2* (Taistelimme Li-2-koneilla), Moskva 1990, s. 104, 168–170.
- ⁴⁸ Ev. G.-E. Strömbergiltä saatu tieto. Ks. myös C.-F. Geust: Helsingin ja Kannaksen taivaalla 1944 – Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien toiminnasta, *Sotahistoriallinen aikakauskirja* n:o 13/1993, s. 124–163. Venäjäksi muokattuna ja lisättyä *V nebe nad Helsinki i Karelskim peresejkom, zima-letu 1944 g., Aviatsija i vremja*, nro:t 4–6/1997. Tapaus on myös mainittu mm. seuraavissa kirjoissa: Aulis Blinnikka: Valvontakomission aika, Porvoo 1969, s. 161–162, Jukka L. Mäkelä: *Helsinki liekeissä*, Porvoo 1967, s. 74, Joppe Karhunen: *Kannaksen kotkat*, Keuruu 1957, s. 18–19.
- ⁴⁹ Mainintoja seuraavista 9.6.1944 saaduista lentäjävangeista on löydetty: Il-2:n ohjaaja, luutnantti Nikolaj Obidin (52. Er. TulenjohtoLeLv), Tu-2:n radiosähköttäjä/konekivääri-ampuja, vääpeli Jegor Buhortsov (132. Syöksypomm.Le.R), Il-4-pommikoneen ohjaaja, nuorempi luutnantti Timofej Fedotov ja tähyttäjä, luutnantti Aleksandr Korysev (836. PommLeR).
- ⁵⁰ Sot.virk. S. Beliajeffin 10.6.1944 laatima Obidinin kuulustelupöytäkirja n:o 7938, SARk T18030/11.
- ⁵¹ Lentorykmentti 3, Tsto III spk-merkinnät 9.–10.6.1944 (spk 17983). Ks. myös *Päämajan hukatut kuukaudet*, s. 189–190.
- ⁵² Kapteeni G.-E. Strömberg kuulusteli Il-4:n lentäjiä 10.6.1944 mm. Lentorykmentti 3:n luutnantti J. Vesan avustamana, kuulustelupkt n:o 7939, SARk T18030/11. ADD:n jo aloittama hyökkäys Viipurin yöllä 9.–10.6.1944 keskeytyi lentokelvottoman sään johdosta lennolla kohteeseen, ks. C.-F. Geust: Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimat kesän 1944 suurhyökkäyksessä Karjalan kannaksella, *Sotahistoriallinen aikakauskirja* n:o 23/2004, s. 143–158.
- ⁵³ R. Heiskanen: Saadun tiedon mukaan... Keuruu 1989.
- ⁵⁴ Jukka L. Mäkelä: *Salainen palapeli*, Porvoo 1964; *Salaisen sodan saatosta*, Porvoo 1965. Kirjat ovat Suomessa ilmestyneet useana painoksena ja myös yhtenä niteenä käännetty ruotsiksi ja saksaksi.
- ⁵⁵ Majuri Leonovitsia koskevat asiakirjat löytyvät Lounais-Hämeen Suojeluskuntapiirin kenttöaikeuden arkistosta. SARk T18985. Selostus Vankitietoja Hangosta löytyy Ilmavoimien Esikunnan arkistosta. SARk T19279/35a.
- ⁵⁶ P. M. Stefanovskij: *300 neizvestnyh* (300 tuntematonta), Moskva 1968, s. 202–203.
- ⁵⁷ Ilmavoimien Esikunta. Os. 1. N:o 513 ja vast. 519/III it./5a. It. ja Iv:joukkojen tilanneilmoitus No. 92 ajalta 10.8. kello 18.00–11.8. kello 6.00 ja vast. No. 92 ajalta 11.8. kello 6.00–18.00.
- ⁵⁸ Kizilovin, Kirilovin, Sarmykovin ja Krysinin kuulustelupöytäkirja 13.8.1941. SARk T19279/35b. Kizilovin kuulustelupöytäkirja Mikkelin lääninvankilassa 12.–17.5.1942 sekä hänen selostuksensa Stalinin Erikoislentoryhmästä (Sotahistoriallinen toimisto, Sotavankien kuulustelupöytäkirjoja, mappi 2). Kizilovin selostus Pietarin ilmapuolustuksesta (lähetetty 3.6.1942 tiedoksi Lentorykmentti 3:lle). SARk T15727/6. Kizilovin laatimia organisaatiokaavioita, ks. SARk T23958/3.
- ⁵⁹ Jukka L. Mäkelä: *Salaisen sodan saatosta*, Porvoo 1965, s. 53–54.
- ⁶⁰ Matti Pykälä: Neuvostolentäjä vankileirivuosistaan Suomessa »Niitä aikoja ei todellakaan haluaisi muistella», *Tiedonantaja* 27.5.1983.
- ⁶¹ *Pravda* 3.11.1982, 25.2.1983, 12.8.1983 ja 26.10.1987. *Tiedonantaja* 4.11.1982, 25.3.1983, 27.5.1983, 7.5.1985 ja 14.8.1987. Ks. myös Esko Sipiläinen: *Pommituslento Berliiniin – pakkolasku Lapinjärvelle*, Luviisa 2007.
- ⁶² Strömbergin laatima pöytäkirja (n: o 5855) on laadittu 22.6.1943. Kuulustelut oli suoritettu Aunuksenlinnassa sekä Mikkeliissä 17.–22.6.43. SARk T4941/9. G.-E. Strömberg: Vanki nimeltä Bamsin, *Sotilasaikakauslehti* n:o 10/1994. Tapaus on perusteellisesti käsitelty Suomen ilmailuhistoriallisen lehden numerossa 1/2006, s. 20–23 (Pentti Manninen: Il-2 ja majuri Bamsin).
- ⁶³ U.A. Käkönen: *Miehityksen valta*, Helsinki 1970, s. 95. Saman virheellisen ajoituksen toisti Pertti Kilkki kirjassa *Valo Nihtilä – Päämajan eversti*, Juva 1994, s. 126. Ev. E. Tuompo, jonka Käkönen väitti olleen läsnä kuulustelussa toukokuussa 1944 (sic!), huomautti

- virheistä kirjessään Käköselle 8.12.1970; Pk 1374/1.
- ⁶⁴ Vuoden 1943 lentäjäloikkaarit olivat vääpeli Ilja Savkin (691. HävLeR; SARk spk 5894) joka I-16-koneella teki pakkolaskun Aunuksen Saarimäkeen 24.1.1943, luutnantti Konstantin Martsenko (1. KaartHävLeR; SARk T4941/9 ja T20620/4), teki Jak-7-koneella pakkolaskun Laatokan jälle 9.2.1943, sekä heinäkuussa kaksi Il-2-maataistelulentäjää: vanhempi luutnantti Ivan Pantsehin (872. MaatstLeR; SARk T20616/12 ja T4941/9) teki 23.7.1943 pakkolaskun Sekeen seudulle, ja konekivääri-ampuja, puna-armeijalainen tataari Gobdurahman Kamakajev (943. MaatstLeR; SARk T5769/84, T17653/13), jonka kone oli 27.7.1943 tullut alas Viipurinlahdelle. Edellä mainituissa Il-2-tapauksissa ainoastaan toinen kahdesta miehistönjäsenestä pystyi toteuttamaan loikkausaikomuksen – Pantsehinin tähyttäjä, vääpeli Aleksandr Bondartsuk yritti estää loikkauksen, ja jälkimmäisessä tapauksessa ohjaaja, nuorempi luutnantti (miin ikään tataari) Gusman Faizullin sai rajussa pakkolaskussa surmansa. Loikkaussyinä kaikki mainitsivat sotaväsymyksen, kovan kurin sekä ankarat puoluepuhdistukset. Tataari Kamakajev kertoi lisäksi myös rotuunsa kohdistuneista vainoista.
- ⁶⁵ Loppuvuodesta 1942 Luftflotte 1:ssä oli todettu, että useat neuvostolentäjät saattaisivat olla taipuvaisia loikkaamaan lentokoneineen saksalaisten puolelle, mikäli heillä olisi varmuus siitä, ettei heidän koneitaan tuliteta pakkolaskuryityksen yhteydessä, sekä siitä, ettei heitä kohdella huonosti loikkauksen jälkeen. Niinpä laadittiin yhdessä AOK 16:n kanssa suunnitelma sopivan pakkolaskupaikan valmistelemiseksi Ilmajärven lounaisosan jälle. Loikkaussuunnitelman toteuttamisesta ja po. pakkolaskupaikkaa käyttäneistä neuvostolentäjistä ei valitettavasti ole tietoa. SARk mikrofilmi F37/72, T-311/72.
- ⁶⁶ Useita lentoyksiköille osoitettuja varakenttien tiedustelua koskevia kesällä ja syksyllä 1943 laadittuja käskyjä on löytynyt Aunuksen kannaksella toimineen Lentorykmentti 1:n arkistosta (SARk T20620/5). Vaikka loikkaussuunnitelmaan ei ole minkäänlaisia viitteitä, on kuitenkin suojainen ja turvallinen varakenttä luonnollisesti myös oivallinen pakkolaskupaikka loikkareille. Ajallinen yhteys on joka tapauksessa ilmeinen.
- ⁶⁷ Luutn G.-E. Strömbergin 4.8.1943 laatima Pantsehinin kuulustelupkt. SARk T4941/9.
- ⁶⁸ Puolustusvoimien Yhteysosaston 3.10.1945 valvontakomissiolle laatiman vastauksen mukaan Savkin oli luovutettu saksalaisille 1.5.1943; Martsenko, Pantsehin ja Kamakajev oli palautettu Neuvostoliittoon 20.–21.10.1943 ja »Faizhulin» saanut surmansa 27.7.1943. SARk T19503/8. Saksassa vääpeli Savkin oli liittynyt Vlasovin ilmavoimiin ja sai sittemmin surmansa lento-onnettomuudessa Darmstadtin seudulla 18.8.1944, yksikkönä siirtolentolaivue 3./FLÜG 1/4 Süd. Muiden loikkareiden kohtalosta ei ole mitään tietoa. P. Schmoll: *Die Messerschmitt-Werke im Zweiten Weltkrieg*, Regensburg 1998, s. 158.
- ⁶⁹ Loikkaarit olivat luutnantti Mihail Volkov ja nuorempi luutnantti V. Titorenko, jotka olivat lentäneet Suulajärveltä. Varsinaisia kuulustelupöytäkirjoja ei ole löytynyt. Edellä mainitut vihollistilannetiedotukset ks. SARk T8480/11 ja T8480/12.
- ⁷⁰ SARk T19284/118.
- ⁷¹ Pahoin haavoittunut Pe-2:n ohjaaja oli nuorempi luutnantti Mihail Žigalov, 12. KaartinSyöksyPLeR. Strömbergin ja vänr. A. Saikkeen laatima kuulustelupöytäkirja n:o 6210 valmistui 19.5.1944. SARk T4949/7. Kuulustelukeskuksen sotapäiväkirjan (SARk spk 20909) mukaan kapteeni Linnamaa (Lentorykmentti 3) kävi vielä 22.5.1944 kuulustelemassa Žigalovia. Linnamaan laatimaa kuulustelupöytäkirjaa ei ole löytynyt.

What Soviet Aircrew Prisoners of War told the Finns

Summary

During the Winter War (1939-40) and the Continuation War (1941-44) Soviet aircrew prisoners of war (POWs) constituted in numbers only a fraction of all POWs. During the Winter War over 6000 POWs were captured, of whom about 120 were aircrew. During the Continuation War barely 200 of approximately 64,000 POWs were aircrew. However, in spite of their small numbers, the aircrew formed a well-trained and militarily high-ranking 'elite group' among the POWs. The aircrew had often moved between different fronts and sometimes had also visited training centres and aircraft factories, for example, in the rear. Thus the aircrew POWs were able to provide a lot of general information about the enemy's military potential and above all very important operational information as well.

Among the Winter War POWs were two squadron commanders; the highest in rank were one major and ten captains. During the Continuation War aircrew POWs in the rank of major numbered at least four, of whom two were the commanders of air regiments.

The article creates a picture of the aircrew POWs as a group. It also examines the interrogation of aircrew POWs as a source of intelligence. This has not hitherto been studied, obviously because of a lack of documentary material. As is well known, all records of interrogations were destroyed or removed from Finland in autumn 1944 in connection with the so-called Stella Polaris operation, when the entire archive of the General Headquarters Intelligence Branch was

evacuated to Sweden. However, distributed copies of the interrogation records or parts of them have been found at the Military Archives in sufficient numbers to enable conclusions to be drawn.

It is evident from the detailed scrutiny of certain individual cases mentioned in books that the information hitherto published in, for example, the memoir literature about aircrew POWs is almost without exception falsified or tinged with prejudice.

Obviously not all valuable information was ever extracted from aircrew POWs, although particularly during the phase of static warfare there was an emphasis on developing the primitive interrogation technique from the Winter War and the beginning of the Continuation War. For example, before the heavy bombing raids on Helsinki in February 1944 and the great Soviet offensive on the Karelian isthmus in June 1944 some aircrew officers were taken prisoner whom it was reasonable to suppose would have been able to provide at least indicative information about the coming strategic operations, but for various reasons this information was not obtained.

The interrogators, who did not know about special areas of technology, did not always understand what the POWs were telling them. For example, already in 1941 certain prisoners were talking even about development work on jet aircraft and air surveillance radars. However, it is not apparent from the documents that there was any reaction to this sensational information, nor that technical experts were obtained to interrogate these POWs.

On the other hand, when in summer 1942 the Finnish Air Force took into service some Soviet Pe-2 bombers purchased from Germany as war booty, POWs who had flown Pe-2 machines were sought out in the POW camps. Their oral information supplemented the planes' very defective technical documentation. Sometimes when aircrew were captured also very valuable code books were acquired as war booty.

Between 1941 and 1943 at least fourteen aircrew POWs were transferred to the Germans, of whom some ended up in the flying units of the so-called Russian Liberation Army. Unfortunately, it is not clear from the documents found how the aircrew POWs transferred to Germany were selected or how voluntary their departure for Germany had been in each case.

During the Continuation War almost ten aircrew deliberately deserted with their aircraft to Finland, the last two as late as 30 August 1944. These two aircrew POWs gave warning during their interrogations of a coming great offensive because Finland had not agreed to make peace. It will probably remain unsolved whether the warning was 'genuine' and the POWs perhaps sent deliberately. In any case the truce came into force only a few days after this hitherto practically unknown case of desertion.

(s. 1975) filosofian lisensiaatti Tampereen yliopistosta. Lisensiaatintyö *Haavoittunut ritari; jääkärieversti, Mannerheim-ristin ritari Berndt Eino Edvard Polónin elämä*, hyväksytty 2007. Meneillään väitöskirjatyö Suomen kaartin vuoden 1831 Puolan-sotaretkestä.

Kolmannen valtakunnan idänsotaretki suomalaisen jääkäriupseerin esikoisen silmin

Pariisissa syyskuun 5. päivänä 1921 syntynyt Tauno Eino Edvard Polón palveli yli kahdeksansadan muun nuoren miehen tavoin vapaaehtoisena suomalaisessa SS-pataljoonassa vuosina 1941–43. Jääkäriupseeri Eino Polónin poikana ja Nokia-yhtymän perustajan Eduard Polónin pojanpoikana Tauno Polón oli lähtöisin kotimaisen säätyläistön vauraimmasta ja vanhimmast, osin sotilastaustaisesta osasta. Perhesuhteiden kautta nuori SS-vapaaehtoinen oli myös *Vänrikki Stoolin tarinoiden* ikuistaman everstiluutnantti Otto Henrik von Fieandtin jälkeläinen viidennessä polvessa.¹ Monien muiden SS-vapaaehtoisten tavoin Tauno Polón tallensi sotaretken aikaiset kokemukset päiväkirjaansa, minkä lisäksi nuori sotilas piti rintamalla ollessaan perheenjäseniinsä säännöllisesti yhteyttä kirjeitse. Jääkärieversti, Mannerheim-ristin ritari Eino Polón luovutti poikansa päiväkirjan sittemmin Sota-arkistolle, mutta säästi tämän kirjeet kuitenkin omissa kokoelmissaan. Kirjeaineisto on nykyisin jääkärieverstin veljenpojan Juhani Edvard Polónin hallussa.

Sekä päiväkirja että kirjeet luovat värikkään kuvan vieraan vallan riveihin värväytyneen, sotaa aiemmin kokemattoman nuoren suomalaismiehen tunteista ja elämyksistä Saksan idänsotaretken aikana. Rivimiehenä Tauno Polón tarkasteli muiden vapaaehtoisten tavoin SS-pataljoonan tapahtumia paljolti tavallisen sotilaan näkökulmasta pyrkien parhaansa mukaan keskittymään omaan selviytymiseensä ja tulevaisuuteensa. Samalla isän jääkäritausta ja verraten korkea asema esiuupseerina

asettivat nuorukaiselle silti omat erityiset velvoitteensa, jotka sitoivat Tauno Polónin monia muita vapaaehtoisia välittömämmin osaksi SS-pataljoonan monisyyisiä poliittisia ja diplomaattisia ulottuvuuksia. Isän jääkärimenneisyys ja pojan SS-palvelus peilasivat väistämättä toisiaan ja muodostivat molempien perheenjäsenen välille yhteisten kokemusten sekä myös yhteisten menetysten luoman poikkeuksellisen siteen.

Tauno Polónin perhetausta ja värväytyminen SS-vapaaehtoiseksi

»Insinööritoimisto Rataksen» peitenimellä tunnetun SS-värväysverkon käynnistäessä toimintansa 19-vuotias Tauno Polón opiskeli Kouvolan lyseossa. Kymenlaakson alueella SS-värväreinä toimivat kapteeni Viljo Penttalan johtamat sikäläisten rintamamiesjärjestöjen edustajat, jotka suorittivat tehtävänsä täysin avoimesti. Vailla estoja toteutettu värväys kulminoitui kapteeni Penttalan järjestämässä Kouvolan yhteiskoulun ja lyseon viimeisten vuosikurskien pojille suunnatuissa tiedotustilaisuuksissa, jotka Rataksen johtajiin kuulunut Valtiollisen Poliisin päällikkö Bruno Aaltonen sittemmin lopetti liian julkisina ja riskialttiina.² Ajatus ennätti kuitenkin tarttua kouvolaan nuoriin, ja kaupungista värväytyneistä kuudestakymmenestä nuoresta miehestä oli enin osa lyseolaisia, Tauno Polón mukaan lukien.

Tauno Polón oli jääkärin poika. Perheen isä, Berndt Eino Edvard Polón oli palvellut Kuninkaallisen Preussin Jääkäripataljoona 27:n toisessa komppaniassa ryhmänjohtajana, osallistunut Suomen sisällissotaan luutnanttina sekä opiskellut vuosina 1920–21 kapteeniksi ylennettynä Saint-Cyrin sotilasakatemiassa Ranskassa, jolloin myös perheen esikoinen oli syntynyt. Marraskuussa 1922 oli Eino Polón erotettu vakinaisesta palveluksesta väkivaltaisesti puhjenneen sotaneuroosin vuoksi, ja toipilaskautensa jälkeen jääkärikapteeni oli viettänyt kolmetoista vuotta siviilissä. Lapuanliikkeen toimintaan osallistunut Eino Polón oli irtottautunut oikeistoradikalismista Mäntsälän kapinan aikana ja onnistunut palaamaan vuonna 1935 takaisin armeijaan koeajalla, Kouvolaan sijoitetun Keski-Suomen Rykmentin palveluksessa. Talvisodassa Eino Polón oli taistellut everstiluutnantti Armas Kempin JR 30/21:n Kolmannen Pataljoonan komentajana Taipaleessa ansaiten ylennyksen majuriksi.³

Perhetaustansa vuoksi Tauno Polón oli useimpiin muihin SS-vapaaehtoisiin verrattuna suuremman huomion kohteena. Tauno Polónin kaltaisilla jääkärien pojilla oli SS-värväreille tärkeä symbolinen merkitys. Jääkäriperheistä värväytyneet seitsemäntoista nuorukaista lujittivat osaltaan Suomen hallituksen tarkoituksellisesti luomaa kuvaa SS-pataljoonasta aiemman jääkäripataljoonan suorana jatkeena ja sen perinteiden ylläpitäjänä. Vaikutelmaa jatkuvuudesta ylläpiti myös jääkäri liik-keessä toimineen hallitusneuvos Esko Riekin toiminta SS-värväysor-ganisaation johtajana, millä oli vaikutuksensa myös Polónin perheen varovaisen hyväksyviin käsityksiin värväyksen luonteesta. Hallitusneu-vos Rieki oli tammikuussa 1916 auttanut jääkäriksi lähtenyt, venä-läisten viranomaisten etsintäkuuluttamaa nuorta Eino Polónia tämän pyrkien Ruotsin kautta Saksaan, ja muisto »yhteisestä etapeilla kamp-peeraamisesta» varmisti Eino Polónille luottamuksellisen SS-järjestöä ja vapaaehtoisvärväystä koskevien yksityiskohtaisten tietojen saamisen Riekin taholta.⁴

Itsenäisen Suomen omien viranomaisten toimesta hallituksen siu-nauksella värvätyillä, poliittiselta taustaltaan seulotuilla SS-miehillä oli todellisuudessa vain vähän yhteistä tsaarinvallan aikana spontaanisti syntyneen ja lain ulkopuolella operoineen, poliittisesti kirjavan jääkäri-liikkeen kanssa. Useimmat vanhat jääkärit kuitenkin hyväksyivät rin-nastuksen ongelmitta. Jääkäritausta ja keisarillisen Saksan asevoimissa aikoinaan palvelleen isän esimerkki oli mitä ilmeisimmin myös tärkein yksittäinen syy Tauno Polónin värväytymiselle. Myöskään Eino Polón ei vastustanut poikansa ratkaisua, vaan antoi suostumuksensa tämän värväytymiseen, oman lausuntonsa mukaan varauksetta.⁵ SS-järjestön ideologinen luonne lienee silti ainakin osin arveluttanut vanhaa jääkä-riupseeria, ja myöhemmin Eino Polón tunsi huolta muun muassa siitä, ettei SS-joukoissa kukaties sallittaisi miesten osallistumista jumalanpal-veluksiin.⁶ Poliitiikan sekoittaminen käytännön sotilaskoulutukseen se-kä saksalaisen kansallissosialismin omaksuma uuspakanallisuuden sävyt-tämä uskonnottomuus eivät arvattavastikaan miellyttäneet pohjimmil-taan konservatiivista, luterilaisen kasvatuksen saanutta ammattiupseeria.

Avoimeksi kysymykseksi jää, missä määrin Eino Polón ajatteli poi-kansa värväytymiseen suostuessaan omaa isäänsä, Nokia-yhtymän pe-rustajana tunnetuksi tullutta Eduard Polónia. Suvun edesmennyt pat-riarkka oli neljännesvuosisata aiemmin vastustanut poikansa toimintaa

jääkäriliikkeessä, mutta lopulta kuitenkin taipunut itsenäiseksi kasvanneen nuoren miehen päätökseen. Eduard Polón oli myös maksanut poikansa ratkaisun seuraukset jouduttuaan karkotetuksi Venäjälle syytettynä avunannosta maanpetokseen.⁷ Vaikkakaan Tauno Polónin värväytyminen SS-mieheksi ei ollut aivan vastaavanlainen hyppy tuntemattomaan kuin isän jääkäritaival, merkitsi palvelus kolmannen valtakunnan sotavoimissa perheen suoranaista ja välitöntä sitomista aseveljeyteen Saksan kanssa, millä mahdollisen tappion tullen saattoi kenties olla yhtälailla vakavat seuraukset. Eino Polón kuitenkin uskoi jo tässä vaiheessa Saksan aseiden voittoon, ja jääkärinä osin vastoin oman isänsä tahtoa palvelulle miehelle olisi ollut joka tapauksessa mahdotonta ajatellakaan tekopyhästi kieltää omaa poikaansa seuraamasta esimerkiksiään. Sittemmin Eino Polón suhtautui poikansa palvelukseen ilmeisellä ylpeydellä, aivan samoin kuin Eduard Polón oli lopulta tuntenut ylpeyttä omasta pojastaan tämän palattua Saksasta.⁸

Isälleen Tauno Polón perusteli päätöstään värväytyä myös aavistuksillaan sodan syyttymisestä ennemmin tai myöhemmin.⁹ Epävarmana välirauhan aikana värväytyminen SS-joukkoihin oli Tauno Polónin kaltaisille, toistaiseksi vaille omia sotakokemuksia jääneille nuorukaisille monasti keino purkaa talvisodan aikana patoutunutta toimintatarmoa. Helmikuussa 1940 Tauno Polón oli ehättänyt toimia Kausalassa suojeluskuntanuorista kootun ryhmän johtajana vartiopalveluksessa ja saanut koulutusta Dektjarev-pikakiväärin käytössä. Sodan päättyessä maaliskuussa Tauno Polónin kaltaiset nuoret suojeluskuntalaiset eivät onnekseen olleet joutuneet heitetyksi Viipurinlahden torjuntataisteluihin, mutta vihollisuuksien päättyminen ennen taistelukumennusta oli jäänyt vaivaamaan jääkäriupseerin pojan mieltä. Maasotakurssin suorittaminen vapaaehtoisena Saksassa tarjosi revanssia kaivanneelle nuorukaiselle tervetulleen tilaisuuden hankkia sotilaskoulutus, joka toivon mukaan takaisi mahdollisuuden kykyjen osoittamiseen tulevan sodan etulinjoilla.¹⁰

Värväyksen tapahtuessa oli sekä värväytyneille itselleen että heidän omaisilleen vielä epäselvää, suorittaisivatko suomalaiset vapaaehtoiset palveluksensa SS-joukoissa vai Saksan varsinaisen armeijan Wehrmachtin riveissä. Koska Suomen ja Saksan viranomaiset eivät päässeet lopulliseen sopimukseen vapaaehtoisten palvelussitoumusten ehdoista ennen huhtikuun loppua, Tauno Polónin kaltaiset yksittäiset värväyty-

neet joutuivat tekemään ratkaisunsa puutteellisin tiedoin. Vielä kaksi kuukautta palveluksensa alkamisen jälkeen, sodan jo sytyttyä, Tauno Polón piti yhtenä – jos kohta epätodennäköisenä – mahdollisuutena, että vapaaehtoiset pääsisivät jo aloksaikansa päätyttyä takaisin Suomeen kotimaansa rintamalle.¹¹

Huhtikuun 15. päivänä 1941 Tauno Polón päätti palveluksensa suojeluskuntajärjestössä valmistautuen matkustamaan Saksaan. Siinä missä isä oli neljännesvuosisata aiemmin lähtenyt jääkäritielle Liisankadun toimiston miehittäneitä venäläisiä santarmeja paeten, aloitti jääkäriupseerin poika oman taipaleensa Helsingin Ostrobothnialla vietetyllä lähtiäistilaisuudella 21. toukokuuta. Kaksi päivää myöhemmin Tauno Polón astui Turun satamassa höyrylaiva *Adlerin*, joka nosti ankkurin varhain seuraavana aamuna ja suuntasi SS-vapaaehtoisten kolmas kuljetuserä mukanaan kohti Danzigia. Leppoisa laivamatka Itämeren ylitse muiden värväytyneiden toverien seurassa erosi yhtäläisen perusteellisesti Eino Polónin seikkailuntäyteisestä ja vaivalloisesta retkestä Peräpohjolan halki sekä jäätyneen Perämeren ylitse Haaparantaan suoritetusta rekimatkasta. Kaksi viikkoa Danzigiin saapumisen jälkeen saksalaiset SS-upseerit erottivat Heubergin kasarmeille koottujen suomalaisvapaaehtoisten veteraanit joukon nuoremmista ja vailla sotakokemusta olleista miehistä. Ensimmäisen ryhmän liittyessä suoraan SS-Brigadeführer Felix Steinerin komentamaan Wiking-divisioonaan jälkimmäinen ryhmä, johon myös Tauno Polón kuului, aloitti matkan kohti Wienin SS-koulutuskeskusta.¹²

Koulutuskausi ja veljen kuolema

Viisikuukautiseksi venynyt koulutuskausi osoittautui Tauno Polónille rankaksi kokemukseksi. Ensimmäisen kuukautensa vastaleivottu SS-alokas vietti varuskuntasairaalassa kuumetaudin ja yskän kourissa kyetten kirjoittamaan vanhemmilleen vasta 22. kesäkuuta, samana päivänä jolloin Saksa käynnisti hyökkäyksensä Neuvostoliittoon ja kolme päivää ennen Suomen liittymistä vihollisuuksiin. Asetoverin huostaan uskotun kirjeen lähtö viivästyi tämän unohdettua sen postittamisen.¹³ Hidas postinkulku, puutteelliset yhteydet kotiin, epävarmuus palvelusehdoista sekä vapaaehtoisten kirjeenvaihtoa valvonut sensuuri painoi-

vat alusta asti Tauno Polónin mieltä. Oman lisänsä toi huoli nuorem-
masta Rolf-veljestä, jonka Tauno oli aavistanut astuneen vapaaehtoise-
na palvelukseen heti sodan sytyttyä. Koulutuskauden aikana vanhem-
milleen kirjoittamissaan kirjeissä Tauno tiedusteli säännöllisesti taistelu-
lähettinä isänsä yksikössä palvelleen Rolfin tilannetta. Suoraan toisil-
leen eivät veljekset kirjoittaneet, vaan pitivät yhteyttä vanhempiensa,
nimenomaan äitinsä Ester Polónin kautta. Taunon itsensä mukaan syy-
nä oli, että hän halusi kirjoittaa veljelleen vasta päästyään itsekin rintam-
alle, tasaveroisesta asemasta.¹⁴

Koulutuskautena SS-vapaaehtoisten keskuudessa kiersi säännöllisesti
huhuja odotetusta lähdöstä Suomeen. Heinäkuussa tapahtunut Suo-
men Berliinin-sotilasiamiehen, eversti Walter Hornin vierailu ja tä-
män lupaus vapaaehtoisjoukon varmasta rintamalle lähdöstä jätti yhä
epäselväksi sen, mille nimenomaiselle rintamanosalle miehet sijoittui-
sivat. Myös Tauno Polónille oli yhä epäselvää, lähetettäisiinkö patal-
joonan miehet takaisin kotimaahansa vai Mustanmeren rintamalle.
Niinkin myöhään kuin syyskuussa pataljoonan yhdysupseerin eversti-
luutnantti K. E. Levälähden matkatessa kotimaahan Tauno Polón toivoi
tämän neuvottelevan vapaaehtoisten sijoittamisesta Suomen rintamal-
le.¹⁵ Koulutuksen venyminen ulkomailla samaan aikaan kun sota oli jo
ehtinyt syttyä kotimaassa ja oma nuorempi veli ennättänyt rintamalle
sai Tauno Polónin vähitellen pitämään värväytymistään SS-joukkoihin
pahana virheenä. Kirjeessään vanhemmilleen vastikään kaksikymmentä
vuotta täyttänyt nuorimies kuvaili turhautuneisuuttaan toteamuksella
»toisinaan on vaikea hillitä itseään».¹⁶

Päiväkirjalleen hän oli avoimempi:

»Miehet rupeavat jo kyllästymään tähän saksimannien meininkiin.

Kaikki haluavat kovasti rintamalle. Joka mies kiroaa lähtöään tänne,
sillä Suomessa olisimme jo tällä koulutuksella rintamalla.»¹⁷

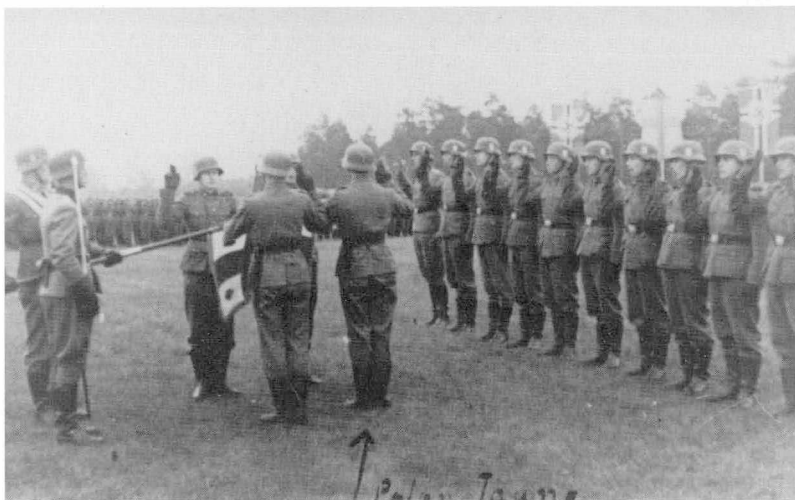
Kesän vaihtuessa syysyksi kohtalo jakoi raskaimman iskunsa. Syys-
kuun 4. päivänä Rolf Polón kaatui taistelussa Valkeasaarella palvelles-
saan taistelulähettinä Erillisessä Rajajääkäripataljoonassa. Rajajääkärit
löysivät nuoren sotilaan ruumiin ei-kenenkään maalta vasta kolmisen
viikkoa myöhemmin, joten Eino ja Ester Polón otaksuivat aluksi nuo-
rimmaisensa joko haavoittuneen tai jääneen vangiksi. Postin kulkiessa
hitaasti ja satunnaisesti eivät uutiset veljestä tavoittaneet Tauno Polónia
ajoissa, ja vasta yli kuukautta myöhemmin saavuttivat ensi tiedot ta-

pauksesta Groß-Bornin. Epävarmuus nuoremman veljen kohtalosta ja sen synnyttämä katkeruus sulautuivat koulutuskauden aikana patoutuneeseen turhautuneeseen kiukkuun ja purkautuivat lopulta avoimeksi raivoksi äidille osoitetussa kirjeessä:

»Jos on niin että Rolfin on käynyt huonosti niin takaan sen että rintamalla tulen lähettämään helvettiin kymmenen ryssää jokaista hiuskarvaa kohti, mitä häneltä on viety. On muuten kohtalon ivaa että minä olen nyt vaan täällä kun Suomessa on sota. Vetää vähän miestä katkeraksi kun emme vielä ole päässeet sinne. Mutta vielä pääsemme.»¹⁸

Yhdeksän päivää myöhemmin everstiluutnantti Levälähti välitti Tauno Polónille varman tiedon Rolfin kaatumisesta. Lopullinen selonteko veljen toistaiseksi hämärän peitossa olleesta kohtalosta lievitti osaltaan kuoleman aiheuttamaa välitöntä, raainta tuskaa. Nuoremman veljen kaatuminen ennen aikojaan ei kuitenkaan ollut helppo kestettävä yhä koulutuksessa olleelle Taunolle, eikä syyllisydentunto ollut väistettävissä. Mielellään Tauno Polón toivoi, että olisi saanut kaatua ensimmäisenä veljensä sijasta, tuntien katumusta siitä, ettei ollut kirjoittanut suoraan veljelleen rintamalle tämän vielä ollessa elossa. Vieraan armeijan palvelukseen värväytyminen alkoi vaikuttaa velvollisuuksien laiminlyömiseltä kotimaahan jäänyttä, nyt iäksi menetettyä veljeä kohtaan. Samalla heräsi levottomuus myös muista taaksejääneistä perheenjäsenistä, ennen kaikkea isästä, joka rintamakomentajana oli yhtäläisessä vaarassa.¹⁹ Vaikka omaiset olivat kaukana, oli Tauno Polónilla kuitenkin mahdollisuus jakaa surunsa harjoituspataljoonan asetoveriensa kanssa, joista monet olivat niin ikään jo menettäneet läheisiään kaatuneina. Ahdistuksen ja tuskan sijaan nousivat ajan mittaan isän ja äidin tunteiden mukainen isänmaallinen ylpeys veljen sankari-kuolemasta.²⁰ Samalla kaipuu rintamalle ja taisteluihin kasvoi voimakkaammaksi kuin koskaan ennen.

Rintamalle lähtö kuitenkin viivästyti entisestään, ja vapaaehtoiset suorittivat lopullisen SS-valansa vasta 15. marraskuuta. Seremonian yhteydessä Tauno Polón otti vastaan pataljoonan lipun yhdessä muiden yksikön jääkäripoikien kanssa. Juhlallisuus ja erityistehtävä eivät hottaneet jääkärimajurin esikoisen mielialaa, joka yhä oli alamaissa veljen kuoleman ja ylipitkäksi venyneen alokasajan seurauksena. Isän palveluksessa rintamakomentajana ja nuoremman veljen kaaduttua piinasi

Suomalaisten Waffen-SS-vapaaehtoisten vala Groß-Bornissa marraskuussa 1941; Tauno Polón pataljoonan lipun äärellä oikealla selin kameraan. (Sota-arkisto)

The Finnish volunteers in the Waffen SS take the oath in November 1941; Tauno Polón is to the extreme right of the battalion colour with his back to the camera.

kaus kotimaasta joutunutta perheen esikoista tuskainen alemmuuden tunne. Kolmannen valtakunnan sotapropagandan seurauksena Tauno Polón myös uskoi monien muiden tavoin Saksan siihen asti voittoisan Neuvostoliiton-sotaretken olleen marraskuussa 1941 jo käytännössä ohi.²¹ Nuori vapaaehtoinen kuvitteli menettäneensä jo toisen kerran mahdollisuutensa osoittaa sotilaskuntansa taistelukentällä ja kestäneensä koko koulutuskauden turhan tähden. Astuessaan muiden jääkäriupseerien poikien mukana vastaanottamaan suomalaisen SS-pataljoonan lippua kolmannen komppanian edustajana tunki synkistynyt ja väsynyt, henkisen sietokykynsä ääripään saavuttanut Tauno Polón sisimmässään halua karata.²²

Sota ei kuitenkaan päätynyt. Marraskuun toisella viikolla Saksan keskustan armeijaryhmä ajautui kroonisiin huolto-ongelmiin, jotka saavuttivat huippunsa epäonnistuneessa hyökkäyksessä Moskovan porteille. Samaan aikaan Rostovin valtauksessa yhtälailla epäonnistunut eteläinen armeijaryhmä, mihin myös Wiking-divisioona kuului, aloitti vetäytymisensä talviasemiin puna-armeijan voimistuneen vastahyök-

käyksen edessä. Joulukuun tullen suomalainen SS-koulutuspataljoona sai odotetun lähtökäskyn liittyäkseen kesän ja syksyn taisteluissa ankaran mieshukan kärsineeseen divisioonaan Donetsin alueella.²³ Koulutusaikaisesta kiirastulestaan selviytynyt Tauno Polón sai lopultakin kaipaamansa tilaisuuden todistaa kykynsä rintamalla, isänsä ja toden tullen myös veljensä esimerkkiä noudattaen.

Suhde viholliseen ja aseveljiin sotaretken aikana

Joulukuun 4. päivänä suomalainen SS-vapaaehtoispataljoona aloitti kauan viivästyneen matkansa kohti itää. Marraskuun lopulla ikävystyneiden miesten riehunta oli muodostunut jokapäiväiseksi ilmiöksi, eikä mielialoja Tauno Polónin komppaniassa ollut parantanut yksikön päällikön, SS-Hauptsturmführer Haartmannin hirttäytyminen.²⁴ Kirjeessään isälleen Tauno oli ilmaissut avoimesti sekä lähdön viivästyimestä aiheutuneen masennuksensa että odottavan komennuksen synnyttämän vapautuneisuuden tunteensa. Omat velvoitteensa asetti jälleen kerran muisto isän aikoinaan läpikäymästä, vielä raskaammasta ja pidemmästä jääkärikoulutuksesta:

»Joka tapauksessa elämä tällä hetkellä on minusta pirullista. Mutta jääkärihän tekivät sitä yli vuoden. Ellei mitään satu jälleen vastustajan puolelta, kirjoitan jo seuraavan kirjeen rintamalta. Täytyy vain odottaa. Ainoa lohdutus on se että kerkiämme vielä mukaan, sillä työ etelässä ei ole vielä valmista.»²⁵

Lähtökäskyn tultua suomalaisvapaaehtoiset jättivät Groß-Bornin helpottuneina ja taakseen katsomatta. Rautateitse matkanneet pataljoonan yksiköt ylittivät kolmannen valtakunnan rajan ja saapuivat Puolan kenraalikuvernementin alueelle 5. joulukuuta. Junamatkan jatkuessa itää kohti lisääntyivät sodan jäljet jatkuvasti, ja pataljoonan ylitettyä Neuvostoliiton rajan antoivat menneen kesän taistelulentille haudattujen saksalaisten sotilaiden kalmistot kypärien koristamine puuristeineen kolkon muistutuksen tulevasta.²⁶ Vinnitsassa suomalaisvapaaehtoiset saivat ensi uutiset Yhdysvaltain liittymisestä sotaan ja kuuluivat myös viljejä huhuja brittien avustusretkikunnan maihinnou-
susta Rostovissa. Rintamalle kaivannut Tauno Polón suhtautui tietoihin huoletta täysin valmiina taistelemaan »ryssiä ja englantilaisia vas-

taan», uskoen myös jopa Yhdysvaltain julistaneen sodan Suomelle.²⁷

Kalinovkassa, Vinnitsassa ja Gaisinissa suomalaiset tapasivat ilokseen myös unkarilaisia miehitysjoukkoja. Kohtaaminen sukulaiskansojen välillä osoittautui sydämelliseksi unkarilaisten jakaessa paprika-sorsa-keittonsa kolmannen komppanian suomalaissotilaiden kanssa ja viihtyessä näitä mustalajismusiikilla.²⁸ Jouluaattonsa Tauno Polón vietti Kirovogradissa kävellen Leninin torilla ja hämmästellen kaupungilla liikkuneiden, yksinkertaisiin huiveihinsa ja huopatossuihinsa pukeutuneiden nuorten ukrainalaisnaisten hätkähdyttävää kauneutta.²⁹ Tammikuun 22. päivänä Wiking-divisioonan Nordland-rykmentin neljänneksi pataljoonaksi liitetyt suomalaisvapaaehtoiset ottivat rintamavastuun Miusjoen länsirannalla ja vapauttivat asemia siihen asti miehittäneet slovakialaiset joukot. Kolmas komppania, johon myös Tauno Polónin ryhmä kuului, sai osakseen kaistan etelälaidan Tsernokovon laaksoa reunustaneilta harjanteilta. Kaksi päivää Ambrosievkaan saapumisensa jälkeen Tauno Polón sai aloittaa kauan kaipaamansa rintamapalveluksen, palvelen etulinjassa helmikuun loppuun asti.

Ukrainan ja Etelä-Venäjän suurten asutuskeskusten kautta matkanneet suomalaiset SS-miehet joutuivat kotimaan rintamalla taistelleita maanmiehiään välittömämmin tekemisiin Neuvostoliiton siviiliväestön kanssa. Suora kosketus paikallisväestöön avarsi miesten käsitystä vihollisinaan asukkaista ja saattoi toisinaan lieventää aiempia ennakkoluuloja. Tauno Polónille tuli myös alueen etninen kirjavuus selväksi alusta asti, ja sekä Dobrovelitkovskassa että Dnepropetrovskissa oli suomalaisnuorukainen pannut merkille sikäläisen ukrainalaisväestön myötämielisyyden akselivaltain joukkoja kohtaan.³⁰ Nimenomaan ukrainalaisten kansallisen omaleimaisuuden tiedostaminen soi Tauno Polónille mahdollisuuden osin irtautua aiemmasta, suomalaiselle tyyppillisestä mono-liittisestä käsityksestä Neuvostoliiton slaavilaisesta väestöstä. Ensi sotaretkellään ja samalla myös ensi kertaa aikuisikänsä aikana ulkomailla olleen Tauno Polónin asennetta paikallisväestöön sävyttikin monesti hyväntahtoinen uteliaisuus, ja kansallissosialistien lietsoma verinen rotuviha jäi nuorukaiselle täysin vieraaksi. Suhde paikallisiin asukkaisiin ei silti ollut millään muotoa tasaveroinen, ja tavanomaiset suomalaiskansalliset ennakkoasenteensa yhä pääosin säilyttäneen nuorukaisen asenne paikallisia kohtaan pysyi valloittajalle ominaisesti hienoisen ylemmydentuntoisena, joskus huvittuneen halveksivana:

»Olin tänään teatterissa. Se oli aika huvittava tapaus sinänsä. Oli usein vaikea pidättää naurua, kun ryssät esittivät ohjelmaansa. Yleisö piti koko ajan kauheata melua ja sipuli haisi vietävän pahalta.»³¹

Tauno Polónin suhtautumiseen vaikutti luonnollisesti myös sosiaalinen tausta. Sodan käsissä kovia kokeneen Ukrainan rajaseudut näyttäytyivät hienostoperheestä lähtöisin olleen nuoren suomalaisen SS-miehen silmissä korostetun räsistyneinä, takapajuisina ja kehittymättöminä. Kansallisten ennakkoluulojen ohella luokkakantaisuudesta juontanut asenne ilmeni väistämättä myös paikallisen siviiliväestön tapojen arvioinnissa:

»Tänään olin jälleen ryssän ruokalassa syömässä hirrsipuuropa ja kaalisoppaa, jota en kuitenkaan saanut millään pelillä alas. Kesken ruokailua siellä lakaistiin lattiaa niin että pöly lensi. Lusikoita ei ollut kuin muutama kappale. Minulle tempaistiin lusikka naapuripöydästä ja marusja pyyhkäisi sitä jonkun verran esiliinaansa ja toi sen minulle. Katsoin parhaaksi syödä omalla lusikallani.»³²

Suhde naispuoliseen siviiliväestöön oli oma lukunsa. Ruokaloissa tarjoilijoina, keittäjinä ja siivoojina palvelleet, kaupungilla liikkuneet huivipäiset »marusjat» herättivät ymmärrettävästi nuoren miehen mielenkiinnon, vaikkei Tauno Polón lopulta antautunutkaan läheisempiin suhteisiin paikallisten nuorten naisten kanssa. Ukrainalaiset ja venäläiset naiset olivat vieraalla maalla olleelle nuorelle suomalais miehelle lopulta vain kaunis ja eksoottinen näky, etäisen ihailun kohde mutta vieraudessaan lopulta kaiken tavoittelun ulottumattomissa. Vaikutuksensa oli jälleen myös aiemmin mainitulla kansallisella ja sosiaalisella ylemmydentunnolla, mikä Tauno Polónin tapauksessa ei purkautunut haluna alistaa tai omistaa vihollisen nainen, vaan päinvastoin ehkäisi liian läheisen kanssakäynnin. Päiväkirjamerkintä Stalinossa vietetyistä tanssiaisista on kuvaava esitys siitä, mihin suomalaisnuorukainen katsoi parhaaksi vetää kanssakäymisen rajan käyttäessään miehittäjän ja valloittajan auktoriteettiaan ainoastaan keinona pysytellä tarpeen tullen erossa normaalia ajanviettoa intiimimmistä suhteista:

»Tänne hommattiin gramofoni ja joitakin tanssikappaleita ja niin se alkoi. Naisia kertyi illan kuluessa yhä lisää ja lisää, niin että lopuksi niitä oli suunnilleen 10 kappaletta, joita me sitten kahdestaan hiki hatussa veivasimme. He olisivat kyllä tanssineet mieluummin ripaskaa ja pikkuryssä, mutta osasivat sentään eurooppalaisia tansseja. Il-

ta meni aina kahteentoista saakka ja meitä rupesi jo väsyttämään Lylyn kanssa. No, ei muuta kuin ajoimme naiset yksinkertaisesti pelolle ja kävimme petille. Täälläpäin tällainen menettely käy mainios-
ti päinsä, muttei ehkä niinkään hyvin muualla maailmassa.»³³

Tanssiaisten kaltaisista hetkittäisistä sivantovaiheista huolimatta Saksan idänsotaretken synkkä todellisuus ei jäänyt Tauno Polónilta huomaamatta. Sota idässä oli alusta asti kansallissosialistien rotuoppien mukaisesti toteutettu hävityssota, Vernichtungskrieg, jota sävyttivät ryöstely, joukkomurhat sekä yleinen terrori. Tammikuussa 1942 järjestetyn Wannseen konferenssin jälkeen entistäkin ohjelmallisemmin toteutettu »juutalaisen ongelman lopullinen ratkaisu», Endlösung, ulottui kaikille Manner-Euroopan miehitetuille alueille, eikä suomalaisten SS-miesten valvoma rintamanosa ollut poikkeus. Suomalaispataljoonan kolmannen komppanian saapuessa Dobrovelitkovskan kylään Tauno Polón näki juutalaisten asuntojen oviin merkityt Daavidin tähdet ja ymmärsi niiden merkityksen, yrittäen olla kiinnittämättä huomiota ylvästeleviin saksalaisiin sotilaisiin, jotka kiillotuttivat saappaitaan paikallisilla juutalaisilla. Välttelyreaktio oli sinänsä tavallinen nuoren sotilain keino suojella itseään henkisesti. Kirovogradissa suomalaisnuorukainen kuuli paikallisessa sotasairaalassa neljänkymmentuhannen juutalaisen joukkomurhasta, ja Dnepropetrovskissa komppania majoitettiin kaupungista evakuoitujen juutalaisten koteihin.³⁴ Päiväkirjassaan nuori SS-vapaaehtoinen raportoi kuulemansa uutiset juutalaisten joukkomurhasta neutraaliin sävyyn, vaikka jo mainittujen tapahtumien välitön muistiin merkitseminen saattoikin olla osoitus tietojen järkyttävästä vaikutuksesta. Polónin perheen keskuudessa ei nähtävästi esiintynyt antisemitistisiä asenteita, ja rintamakomentajana Eino Polón oli antanut täyden tunnustuksen juutalaisen lääkäri Moses Zewin panokselle pataljoonansa lääkintähuollossa kesän 1941 hyökkäysvaiheen aikana.³⁵

Useimpien muiden SS-pataljoonan suomalaisotilaiden tavoin myös Tauno Polónin suhde saksalaisiin pysyi vähintäänkin ambivalenttina koko sotaretken ajan. Tauno Polónin tapauksessa isän jääkäritausta ei välttämättä ollut edesauttanut suotuisan ennakkokäsityksen muotoutumista saksalaisista. Jääkäripataljoona 27:n toisessa komppaniassa palvellessaan Eino Polón oli kokenut omakohtaisesti saksalaisten negatiiviset asenteet todistaessaan muiden asetoveriensä kanssa suomalaisia »venäläisiksi sioiksi» solvanneen vääpeli Ewald Steinmüllerin raivoamista.

Sittemmin Eino Polón oli suhtautunut innostuneemmin Ranskan-komennukseensa, ja jäätyään jääkärikautenaan enemmän tai vähemmän vaille saksalaisia tuttavvia Eino Polón oli luonut Saint-Cyrin akatemiasa pysyviä, tasaveroisia ystävyysuhteita ranskalaisten upseerien kanssa.³⁶ Isänsä tavoin myös Tauno Polón oli viettänyt aloka aikansa kiroillen »saksmannien meininkiä», mutta sai rintamalle saavuttuaan vähitellen myös hyviä tovereita saksalaisten joukosta. Tauno Polónin joukkueenjohtajana toiminut SS-Untersturmführer Lütgens osoittautui suomalaisvapaaehtoisten silmissä miellyttäväksi »atleettityypiksi», joka oppi miestensä riemuksi ajan mittaan myös kiroilemaan suomeksi.³⁷ Ennakkoluulot ja halveksiva asenne saksalaisia kohtaan eivät silti koskaan hävinneet ja saattoivat nousta rintamaoloissa esille minä hetkenä hyvänsä:

»Olimme eräänä päivänä laskemassa miinoja etumaisten kuulovartioidemme ja vihollisen väliseen maastoon. Eräs saksmanni meni kävelemään eteenpäin, sillä aikaa kun viritimme miinoja. Kun olimme valmiit, huusimme hänet takaisin ja eikös tämä tonttu tule ja astu laukaisulankaan. En ole koskaan nähnyt parempaa yhteislähtöä kuin silloin, kun kaikki juoksimme henkemme edestä suojaan.»³⁸

Tauno Polónin asenteissa saksalaisia aseveljiä sekä venäläisiä ja ukrainalaisia siviilejä – »saksmanneja» ja »ryssiä» – kohtaan vaikuttivat pohjimmiltaan samat tekijät. Sekä liittolainen että vihollinen olivat suomalaiselle SS-vapaaehtoiselle lopulta yhtäläisen vieraita. Erotuksena oli se, että ennen värväytymistä Saksasta ja saksalaisuudesta vallinneet, kenties aluksi varovaisen myönteiset ennakko-odotukset asteittain hälvenivät ja haihtuivat koulutuskauden ja sotaretken aikana. Samanaikaisesti taas vanha, yksiselitteisen vihamielinen ja torjuva asenne aiemmin täysin tuntemattomia neuvostokansalaisia kohtaan vastaavasti tasoittui ja lieventyi uusien kokemusten pohjalta. Avoimempi ja suoraan omakohtaiseen kosketukseen perustunut käsitys vihollisista kansalaisista tosin säilytti yhä vanhoihin ennakkoluuloihin pohjanneen periaatteellisen ylemmydentunnon, mutta sama asenne ilmeni nyt myös suhteessa saksalaisiin liittolaisiin.

Monikansallisen liittouman sotilaina taistelleet suomalaiset SS-vapaaehtoiset joutuivat tekemisiin myös muiden akselivaltain sotilaiden kanssa. Sukulaiskansaksi miellettyjen unkarilaisten miehitysjoukkojen ohella suomalaiset tulivat hyvin toimeen pohjoismaisten SS-vapaaeh-

toisten kanssa, ja myös Tauno Polónin tuttavapiiriin kuului norjalainen SS-mies.³⁹ Yhteinen rooli Saksan sotakoneistolle alistettuina apujoukkoina epäilemättä edesauttoi suomalaisten SS-miesten samaistumista liittolais- ja satelliittivaltioiden sotilaisiin. Lämmin suhde nimenomaan unkarilaisiin ja skandinaaveihin perustui silti selvästi jo sotaa edeltäneisiin myönteisiin käsityksiin, sillä muiden Saksan liittolaisvaltioiden sotilaat jäivät huomattavasti etäisemmiksi. Kaupungeissa kohtaamistaan romanialaisista vartiosotilaista Tauno Polón sai käsityksen hermostuneina ja liipaisinherkkinä miehinä, siinä missä mielikuvaa slovakeista haittasi näiden maine rintamaloikkareina. Helmikuun 27. päivänä 1942 suomalaispataljoonan naapurilohkolle sijoitettu slovakialainen sotilasjoukko oli siirtynyt vihollisen puolelle puna-armeijan kovaaäänispropagandan houkuttelemana.⁴⁰

Sotakokemuksen rakentuminen ja yhteydet kotimaahan

Jääkäriupseerin pojan ensi viikot rintamalla eivät sanottavammin eronneet isän neljännesvuosisadan takaisista kokemuksista. Talvista taisteluhautaelämää sävyttivät syöpäläiset, pakkanen ja elintarvikepula, ja keväeseen 1942 asti vallinnut monotoninen asemasota Miusjoen jäätyneillä partailla poikkesikin Groß-Bornin koulutuskeskuksessa vallinneesta tuskastuttavasta ilmapiiristä ainoastaan vielä surkeampien ja vaarallisempien olojensa puolesta. Vihollisen säännöllinen tykki- ja kranaatinheitintuli sekä ajoittaiset ilmahyökkäykset vaativat uhrinsa kaatuneina ja haavoittuneina, minkä lisäksi suomalaispataljoonassa raivosi hirssivellistä ja leivästä koostuneen puutteellisen ruokavalion lietsoma keltatauti. Rintamalle kerran selvittyään Tauno Polón kesti vastoinkäymiset korostetun sitkeästi, katsoen odottamansa tilaisuuden lopultakin koittaneen. Maaliskuun alussa kiertäneet huhut, joiden mukaan pataljoona siirtyisi kevään tullen Saksaan ja Norjaan vuoristojäkärikoulutukseen palatakseen vielä samana vuonna Suomeen, eivät herättäneet Tauno Polónissa vastakaikua. Sen sijaan nuorukainen odotti innolla mahdollisuutta osallistua ennakolta aavisteltuun uuteen suurhyökkäykseen, unelmoiden siitä miten akselivaltain joukot kevään tullen painaisivat »nappulat pohjassa autoilla aroja pitkin kohti Aasiaa».⁴¹

Rintamaoloihin kouliintuminen ja koti-ikävänp helpottuminen eivät

silti merkinneet perheen ja siviilielämän unohtumista, ja asemasodan aikana Tauno Polónin yhteydenpito omaisiinsa ja ystäviinsä kävi entistä intensiivisemmäksi. Helmi–maaliskuusta alkaen Tauno Polón sai kirjeitä vanhempiensa lisäksi sedältään Helle Polónilta, tädiltään Minni Muller-Polónilta sekä sukulaisten ja perheystävien ohella jopa lyseo-luokkansa tytöiltä Kouvolasta. Kirjepaperin puutteesta huolimatta Tauno vastasi parhaansa mukaan jokaiselle ja lähetti kirjeiden mukana säännöllisesti päivärahansa kotiväen huostaan, ilmeisestikin säästävyyssyistä.⁴² Kotimaanyhteyksien pitäessä nuoren miehen mielialaa korkealla rohkaisi usko odotetun kesäisen suurhyökkäyksen menestykseen ja lopulliseen voittoon Tauno Polónia myös suunnittelemaan tulevaisuuttaan. Huhtikuussa äidilleen kirjoittamassaan pitkässä kirjeessä vastikään ylennetty SS-Sturmmann pohdiskeli sodanjälkeisiä ammatillisia mahdollisuuksiaan kadettikoulussa. Vanhan sotaa edeltäneen purjelentoharrastuksensa muiston innoittamana Tauno mietti myös hakeutumista ilmavoimiin ja tiedusteli samalla äidiltään ylioppilastutkinnon ratkeamista palvelustaan suorittavien nuorten miesten osalta.⁴³ Kouvolan lyseo julisti Tauno Polónin ylioppilaaksi ilman ylioppilastutkintoa syyskuun 7. päivänä 1942, opetusministeriön kolme kuukautta aiemmin antaman määräyksen mukaisesti.⁴⁴

Asemasodan jatkuessa myös kaukana toisistaan olleiden isän ja pojan välinen suhde kehittyi etäisyyksistä huolimatta entistä läheisemmäksi, molempien alitajuisesti samaistaessa toistensa sotakokemukset. Vanhemman pojan eläessä uudelleen isänsä aikoinaan ensimmäisen maailmansodan itärintamalla läpikäymät vaiheet alkoivat molemmat suhtautua toisiinsa tasavertaisesti aikuisina miehinä ja sotilaina, aseveljeyden ja sotilasperinteen täydentäessä näin luontaista perhesidettä. Kirjeissään Tauno Polón uskoutui isälleen avoimesti omien vaiheidensa ja pataljoonan tilanteen suhteen ja mainitsi sensuurin suomien mahdollisuuksien rajoissa myös sodan varjopuolista, isänsä ymmärtämykseen luottaen:

»Minulla olisi paljon kerrottavaa tästä pataljoonastamme ja kaikki ei olisi niinkään mukavaa. Emmehän voi tässä asemasotavaiheessa esittää mitään erikoisempaa.»⁴⁵

Rintamakokemuksen pohjalta isän ja pojan välille rakentunutta tasaveroisuuden tunnetta kuvasti myös Tauno Polónin irrottautuminen vanhasta, muodollisesta tavasta lähestyä isäänsä. Puhuteltuaan vielä marraskuussa SS-koulutuskeskuksesta kirjoittamissaan kirjeissä isäänsä

etäisesti kolmannessa persoonassa rohkeni rintamakokemusten karaise-
ma nuorimies toukokuussa jo huoletta sinutella tätä.⁴⁶ Eino Polón otti
poikansa uuden omanarvontunnon vastaan ilmeisellä ilolla ja mielihy-
vällä osoittaen hyväksyntänsä esikoisensa varttumiselle muun ohessa
myös miestenkeskisinä lahjoina rintamalle lähettämiensä Sevilla- ja
Työmies-savukepakettien kautta.⁴⁷

Lämpimät ja vapautuneet suhteet isään varmistivat sen, ettei asema
kotimaassa rykmentinkomentajaksi nousseen jääkärieverstiluutnantti
Eino Polónin poikana aiheuttanut Tauno Polónille enää erityisiä pai-
neita. Suomen Berliinin-sotilasasiamieheksi nimitetyn kenraaliluut-
nantti Paavo Talvelan tullessa tarkastuskäynnille 17. toukokuuta Tauno
Polón saapui rennon luontevasti jääkäripojille järjestettyyn erityistilai-
suuteen yhdessä tovereidensa Pertti Isotalon – Antti Isotalon pojan –
sekä Nils Magnus Mandelinin kanssa. Visiitti sujui leppoisassa hengessä.
Tarjottuaan miehille savukkeet kenraali Talvela keskusteli Tauno Poló-
nin kanssa pitkään tämän isästä ja lupasi päivän päätteeksi välittää Eino
Polónille pojan terveiset.⁴⁸ Kenraalin vierailu toi viimein myös terve-
tulleen selvennyksen vapaaehtoisten avoimena olleeseen viralliseen
asemaan:

»Nyt vasta kun kenraali palaa takaisin tehdään pataljoona virallisek-
si, sotamarsalkka julkaisee luultavasti päiväkäskyn, jossa on maininta
pataljoonastamme. Se ei ole siis tähän saakka ollut vielä virallinen ja
hän mainitsi, ettemme voi asettaa minkäänlaisia vaatimuksia nojau-
tumalla sopimukseen ja puheisiin, joita värvärimme esittivät. Koska
mitään virallista sopimusta emme ole tehneet, olemme täältä käsin
täysin saksalaisten määrättävissä. Siis lomat ja muut kauniit asiat tu-
levat jos tulevat.»⁴⁹

Ylipäällikkö antoi odotetun päiväkäskyn lopulta 16. kesäkuuta. Pää-
tös samaisti vapaaehtoisesti suoritetun Waffen-SS-palveluksen vastaa-
vaksi Suomen puolustusvoimissa suoritetun sodan- ja rauhanaikaisen
asevelvollisuuden kanssa ja vapautti SS-pataljoonan miehet lopullisesti
siihen asti kotimaan asenteen suhteen vallinneesta epävarmuudesta.⁵⁰
Perheensä varauksetta hyväksymä, kotimaansa lopullisen tuen palve-
lukselleen saavuttanut ja sotilaselämän kaikki puolet sisäistänyt nuori-
mies kykeni nyt vaivatta selviytymään yksikössään, ja kesäkuussa jouk-
kueenjohtaja tiedusteli Tauno Polónin halukkuutta upseerikoulutuk-
seen. Waffen-SS-joukkojen suoma mahdollisuus yletä suoraan rivimie-

hestä upseeriksi ilman aliupseerikoulutusta vetosi sodanjälkeistä koti-
maista sotilasuraa suunnitelleeseen Tauno Polóniin, joka vastasi tar-
joukseen myöntävästi.⁵¹

Kesän 1942 suurhyökkäys Kaukasukselle

Touko- ja kesäkuun aikana Miusjoen rintamalle laskeutui ahdistava ja
luonnoton hiljaisuus, vaikka akselivaltain odotetun kesähyökkäyksen
valmistelut ilmenivät suomalaisvapaaehtoisten lisääntyneinä partioko-
mennuksina. Samalla pataljoonassa kierteli entistä hurjempia juttuja,
joiden mukaan Saksan pohjoinen armeijaryhmä oli jo valloittanut Le-
ningradin.⁵² Keskikesällä Tauno Polón suoritti moottoripyöräkurssin
Ambrosievkassa ja palasi yksikköönsä 4. heinäkuuta, juuri ajoissa osal-
listuakseen kahdeksan päivää myöhemmin käytyihin torjuntataistelui-
hin SS-miesten aseisiin hyökänneitä neuvostojoukkojen iskukomppa-
nioita vastaan.⁵³ Heinäkuun 14. päivänä suomalainen SS-pataljoona
vedettiin etulinjasta Mokryi Jelantsikin kylään hyökkäykseen järjestäy-
tymistä varten.⁵⁴

Kesäkuun 28. päivänä käynnistynyt operaatio Edelweiß, kaavailtu
suurhyökkäys Kaukasukselle ja Volgalle, oli kuitenkin jo myöhästynyt
ratkaisevasti, ja myös suomalaispataljoonan varustaminen hyökkäystä
varten viivästyi yhtä lailla. Vielä heinäkuun 25. päivänä Tauno Polón
saatoi riemuita seuratessaan »loppumattomia itää kohti vyöryviä auto-
kolonnia», joiden yllä »Saksan ilma-ase esiintyi kaikessa mahtavuudes-
saan», mutta kolme päivää myöhemmin taisteluvimman polttama nu-
rukainen jo kiroili pataljoonan jatkuvaa pysyttelemistä taka-asemassa
autojen puutteessa.⁵⁵ Tukahdutettu toiminnanhalu purkautui aika
ajoin turhautuneena piittaamattomuutena sotilaselämän muodolli-
suuksia kohtaan. Erään käskynjaon yhteydessä suoritettussa varustarkas-
tuksessa Tauno Polón unohti tuntelevynsä, ja sai mitättömän laimin-
lyönnin seurauksena suoritettavakseen tunnin mittaisen rangaistushar-
joituksen.⁵⁶

Täysin moottoroitu suomalainen SS-pataljoona liittyi hyökkäyk-
seen vasta 10. elokuuta. Se sivuutti raunioituneen Rostovin samana
päivänä. Kolme päivää myöhemmin Etelä-Venäjän myöhäiskesän kor-
ventavassa helteessä autoilla matkaa taittanut suomalaispataljoona saa-

vutti runsaan kuudensadan kilometrin päähän edenneen Wiking-divisioonan pääosan Komsomolskajassa, syvällä Kaukasiassa lähellä Maikopin öljyalueetta. Asovanmeren rannan hyisillä aroilla vietetyn armoittoman talven jälkeen Keski-idän porteille edenneitä suomalaisia piinasi nyt polttava elokuun aurinko ja kaikkialle tunkeutunut lentohiekka. Eksoottinen maisema luumu- ja aprikoosipuineen toisaalta myös kiihotti miesten mielikuvitusta, ja Tauno Polón sai hämmästykseseen huomata kolonnansa ohittavan jopa kamelikaravaanin.⁵⁷ Suurhyökkäys palautti nuorukaisen mieleen kenties jälleen myös perheeseen liittyneet muistot, sillä Kaukasia ei ollut Tauno Polónin suvun jäsenille suinkaan tuntematonta seutua. Vuosisata aiemmin Eino Polónin äidin eno, Venäjän armeijassa kenraalimajurin arvon saavuttanut Robert Carl August Nyberg oli taistellut nuorena aliluutnanttina Mozdokin kasakarykmentin riveissä Nikolai I:n sotaretkellä Samil-imaamin johtamia Dagestanin ja Tsetsenian sotaisia muridistimuslimeja vastaan.⁵⁸

Hyökkäyksen kärjessä edennyt Wiking-divisioona tarvitsi neuvostojoukkojen vastarinnan kiristyessä kaikki joukkonsa, ja myös suomalaispataljoona heitettiin tuleen viipymättä. Elokuun 14. päivänä käynnistyneen hyökkäyksen aikana komppania jäi hetkellisesti saarroksiin Tverskajaan vievää maantietä ympäröineessä metsämaastossa murtautuen kuitenkin onnistuneesti läpi. Hyökkäyksen korkeat panokset ja tuhoamissodan vihollisessa provosoima armoittomuus kävivät raadollisella tavalla ilmi tiedustelemaan lähetetyn kuusimiehisen moottoripyöräpartion jäätyä yhtä miestä lukuun ottamatta neuvostojoukkojen vangiksi. Seuraavana päivänä komppania löysi vangittujen SS-miesten ruumiit alastomiksi riisuttuina ja kurkut auki viillettyinä.⁵⁹

Kaksi päivää myöhemmin SS-Sturmmann Tauno Polón osallistui ensimmäiseen todelliseen hyökkäykseensä Wiking-divisioonan panssariosaston käydessä taisteluun Lineinajan kylään asettuneita 17. Kubanin kasakoiden ratsuarmeijakunnan joukkoja vastaan. Panssarivaunujen kansien päällä kylään ajaneet suomalaisotilaat jalkautuivat heti taistelun alkaessa vallaten kuolemaa halveksineella rynnäköllä neuvostojoukkojen asemat ympäröineessä mäkimaastossa. Kolme ja puoli tuntia kestäneen kiivaan taistelun päätyttyä Tauno Polónin komppania jatkoi vallatun alueen puhdistamista hajalle lyödyistä ja pakenevista vihollisjoukoista vielä neljän ja puolen tunnin ajan. Voittoisa suomalaispataljoona keräsi sotasaaliina kaksi kentätykkiä, kaksi panssarintorjuntatyk-

SS-upseerioppilas Tauno Polón lomallaan Sankt Anton am Arlbergin hiihtokeskuksessa Itävallan alpeilla tammikuussa 1943. (Sota-arkisto)

SS Officer Cadet Tauno Polón on holiday at the skiing centre of Sankt Anton am Arlberg in the Austrian Alps in January 1943.

kiä, viisi kranaatinheitintä, kolmekymmentäneljä vankia sekä joukon hevosia.⁶⁰ Ensimmäisestä suuresta taistelustaan suoriutuneen Taunon kirjeestä kotiin kuulsivat oman hengen uhalla silmästä silmään koettu vihollisen surmaamisen kiihko, villi ilo voitosta, eloonjäämisen riemu sekä horjumaton usko tulevaan:

»On hauskaa ja mielenkiintoista olla mukana täällä jossa näkee ja kokee paljon. Vointini on ollut hyvä, ja samoin vatsani. Tietäähän sen kun aina syödään vain mikä on parhainta. Kun seutu on vallattu ja tulee lepohetki niin hanhi vain pataan ja jälkiruuaksi hedelmiä. Reippaat terveiset täältä! Kaikki menee niin kuin mennä pitää.»⁶¹

Kohtalon oikusta Tauno Polónin ensimmäinen hyökkäys SS-pataljoonan riveissä jäi samalla myös viimeiseksi. Lineinajan valloitusta seuraavana päivänä Kaukasuksen vuorimaastoon edenneet Wiking-divisioonan moottoroidut joukot joutuivat seisahtumaan odottaakseen alppijääkäreitä, ja vuorossa oli uusi asemasotavaihe. Elokuun 27. päivänä Tauno Polón sai yllättäen kuulla tulleen hyväksytyksi alkukesästä asti vireillä olleeseen Bad Tölzin SS-Junkerschulen upseerikoulutukseen, mikä merkitsi pikaista komennusta pois taisteluetehtävistä. Heitettyään divisioonankomentaja Steinerille henkilökohtaiset hyvästit Tau-

no Polón matkasi muiden upseerikoulutettavien kanssa Taganrogin, Dnepropetrovskin ja Lwówin kautta Berliiniin ja saapui Bad Tölziin 11. syyskuuta, kuusi päivää 21-vuotissyntymäpäivänsä jälkeen.⁶²

Harmi taistelujen keskeytymisestä ei kestänyt kauan, ja sodan vaihteleviin kohtaloihin puolentoista vuoden aikana tottunut Tauno Polón sopeutui nopeasti uuteen tilanteeseensa. Koulutusaikana vallinnut kاپ-puu toimintaan oli saanut tyydytyksensä, ja osallistumisella talven asemasotaan sekä kesän suurhyökkäykseen oli myös mieltä vaivannut kunniavelka kaatuneen veljen muistolle tullut maksetuksi. Sodan kasvot nähneenä ei Tauno Polón katsonut itsellään olevan enää mitään erityistä todistettavaa, ja upseerikoulu kävi nyt tervetulleesta vaihtelusta. Lokakuussa saapuneet uutiset suomalaisen SS-pataljoonan verisistä taisteluista Malgobekin kukkuloilla Terekjoella Tsetseniassa nostattivat vielä kerran halun etulinjaan vanhojen asetoverien rinnalle, mutta muuten Tauno Polón otti tiedot rintamalta vastaan rauhallisin mielin. Aiemmasta kiukkuisesta turhautumisesta ei ollut enää jälkeäkään, ja kohtalonsa hyväksynyt mies tyytyi kohauttamaan olkapäitään kummalliselle sotaonnelleen, joka näytti tempaavan hänet pois etulinjasta aina suurten tapahtumien aattona.⁶³

Bad Tölzin upseerikoulu ja kotiinpaluu

Bad Tölzin upseerikoulussa Tauno Polón keskittyi nauttimaan täysin rinnoin miellyttävästä ilmapiiristä ja viehättävästä baijerilaisesta maaseudusta kohentaen samalla saksan kielen taitoaan kotoa toimitettujen sanakirjojen avulla. Monikansallinen norjalaisista, hollantilaisista, tanskalaisista sekä muista »germaanisista» vapaaehtoisista koostunut SS-upseerikurssi miekkailutunteineen sekä oppilaille järjestettyine oopperavierailuineen ja pianokonsertteineen vastasi Tauno Polónin kokemuksissa monin tavoin isän viettämää kautta Saint-Cyrin sotilasakatemiassa Pariisissa. Upseerikoulussa Tauno Polón sai ilokseen jakaa huoneen vanhan Kouvolan-aikojen tuttavansa, valkealalaisen Sulo Elias Suorttanen kanssa. Sittemmin varatuomariksi lukenut Suorttanen osallistui sotien jälkeen ainoana suomalaisista SS-miehistä aktiivisesti politiikkaan, istuen vuosina 1962–75 Maalaisliiton ja Keskustapuolueen kansanedustajana sekä vuosina 1968–70 Rafael Paasion ja Mauno Koiviston kansanrintamahallitusten puolustusministerinä.⁶⁴

Koulun erikoispiirre oli kansallissosialistisen ideologian mukainen poliittinen koulutus, jonka hengessä itse Reichsführer-SS Heinrich Himmler saapui 23. marraskuuta vierailulle kouluun luennoimaan koulutettaville »germaanisten» SS-vapaaehtoisten merkityksestä Suur-Saksan ympärille rakennettavan »uuden Euroopan» muovaamisessa.⁶⁵ Upseerikoulussa kiersi myös väitteitä koulutettavien suomalaisten sijoittamisesta hajalleen uusiin yksiköihin, mahdollisesti aina Pohjois-Afrikkaan asti.⁶⁶ Tauno Polón jätti huhut omaan arvoonsa ja suhtautui myös poliittisiin oppitunteihin lähinnä huvittuneesti katsellen rotuoppien hengessä laadittuja, kursseilla esitettyjä muinaisviikingeistä kertovia elokuvia puhtaana viihteenä.

Opintojen keskellä nuoren miehen ajatus kääntyi jälleen kotimaata kohti. Uutiset ylioppilastodistuksen saamisesta poikkeusasetuksella ilman kirjoituksia lämmittivät koulunsa kesken jättäneen nuorukaisen mieltä, tiedon isän elokuussa saamasta Mannerheim-rististä puolestaan herättäessä ylpeyttä.⁶⁷ Loman käydessä varmaksi joulun lähestyessä alkoi kauan poissa kotimaastaan ollut Tauno Polón jälleen miettiä tulevaisuuttaan, kaivaten ennen muuta keskustelua isänsä kanssa.

Joulukuun 10. päivänä vasta ylennetty SS-Unterscharführer Tauno Polón saapui takaisin kotiinsa Helsinkiin ja hämmästytti Ester-äitinsä kävelemällä suoraan ovesta sisään. Joulunsa kotiin saapunut SS-upseerikokelas vietti yhdessä äidinpuoleisten sukulaistensa kanssa Lapinjärvelä.⁶⁸ Rintamalla ollut isä toivotti poikansa takaisin kirjeitse, salailematta ylpeyttään ja riemuaan:

»Sydämellisesti tervetuloa Suomeen ja kotiin! Mikäli tiedän kuluu sitoumusaikasi umpeen ensi kesäkuussa! Teemme tehtävämme ja palaamme Jumalan avulla kotiimme! Siitä olemme varmasti yhtä mieltä, että sota ei ole mikään itsetarkoitus, päämäärä, vaan välttämättömyys. Sitä velvoittavampaa on työmme. Ymmärrät, että minunkin mieleni palaa nähdä sinut. Olin ajatellut saada sinut tänne; samalla minulla olisi ollut ilo näyttää sinulle mitenkä loistavan joukko-osaston komentaja minä olen. Sitten on minulla ilo onnitella sinua, Unterscharführer!»⁶⁹

Komentopaikallaan Itä-Karjalassa joulunsa viettänyt isä tervehti kotiin palannutta, kahdeksantoista kuukautta tauotta vieraan lipun alla palvelutta poikaansa täysin tasaveroisena, jakaen tämän kanssa tunteensa ja ajatuksensa sotilaan velvoitteista ja haluten esitellä pojalleen omaa rykmenttiään. Jääkärieverstiluutnantti Eino Polón otti poikansa

vastaan rajoittamatonta isän ylpeyttä tuntien, mutta samalla suhtautuen tähän vertaisenaan miehenä ja sotilaana. Vielä joulukuisen kirjeensä Eino Polón aloitti sanoilla »rakas poikani», mutta runsaat kaksi kuukautta myöhemmin tämänkin tilalle tuli välitön ja molemminpuolista yhdenvertaisuutta korostanut »terve mieheen!». ⁷⁰ Aikoinaan itse vieraan valan riveissä palvelleen isän tervetuliaistoivotuksiin sisältyi myös selkeä pyrkimys totuttaa esikoispoika uudelleen kotimaan oloihin vieraille vaikutuksille altistumisen jälkeen:

»Olet puhtaitten sotilaallisten opintojesi ohella varmaan saanut tutustua Clausewitzin, Fredrik Suuren ja valtakunnanjohtajan Adolf Hitlerin ajatusmaailmaan. Tälle yleiselle pohjalle on nähdäkseni hyvä rakentaa. Oman erikoisen pohjan antaa aikanaan tutustuminen maamme sotahistoriaan ja yhteiskuntajärjestykseen sekä meidän suurmiestemme ajatusmaailmaan. Kuten sanottua kaikki aikanaan!» ⁷¹

Aktiiviupseerille ja rykmentinkomentajalle tyypillisissä voitontoiveissaan varauksetta »mahtavan Saksan apuun» nojautunut Eino Polón hyväksyi suopein sanoin poikansa perehtymisen kolmannen valtakunnan ideologiaan pitäen sitä osana Saksan historian normaalia jatkuvuutta ja tunnustaen sen yleissivistävän arvon. Samalla jääkäriupseeri halusi kuitenkin tehdä pojalleen selväksi myös oman kansallisen historian ja suurmiesten, vieläpä kotimaan omintakeisen yhteiskuntajärjestyksen merkitystä. Päätettyään aikoinaan itse jääkärikautensa Eino Polón oli tahtonut voimakkaasti korostaa omaa suomalaisuuttaan tunnustaen saksalaisen sotilaskoulutuksen arvon, mutta viitaten samalla myös välttämättömyyteen karistaa kaikki Suomen oloihin »sopimaton vieraslainan». ⁷² Esikoispojan palattua SS-pataljoonasta takaisin kotimaahan oli tämän vastaava uudelleenorientoiminen suomalaiskansallisiin arvoihin isän silmissä yhtäläillä välttämätöntä. Isän ja pojan välisessä yksityisessä kanssakäymisessä heijastui samalla koko sodanaikaisen Suomen käymä poliittinen nuorallatanssi ja komplisoitunut liittosuhde Saksan kanssa.

Tauno Polónin kaatuminen ja sankarikuoleman muisto

Heinäkuussa 1943 sopimuskautensa päättäneen suomalaisen SS-pataljoonan pääosa palasi Hankoon, missä yksikkö hajotettiin ja miehet siirrettiin jatkamaan palvelustaan Suomen asevoimissa. Bad Tölzin upsee-

rikurssilaisten osalta paluu kotimaahan viivästyi, ja vietettyään viikon Grazissa eropereitaan odottaen Tauno Polón palasi Suomeen vasta elokuussa.⁷³ Pestinsä päättänyt entinen SS-Untersturmführer Tauno Polón astui kotimaansa armeijan palvelukseen vänrikiksi ylennettynä 9. loka-kuuta aikomuksenaan hakeutua Maasotakouluun muiden SS-upseerikurssilaisten tavoin. Koulun johtajan eversti Into Salmion arvioitua Bad Tölzin koulutuksen suomalaista upseerikoulutusta heikommaksi Tauno Polón katsoi parhaaksi

valmentaa itseään ensin oma-aloitteisella opiskelulla suoriutuakseen varmemmin tulevasta kurssista. Päätökseen lykätä hakemista vasta syksyyn 1944 vaikutti myös uutinen yhden entisen Tölzin oppilaan putoamisesta Maasotakoulusta ja useimpien muiden joutumisesta valvonnan alaisiksi »litteralinjalle».⁷⁴

Neuvostoliiton suurhyökkäys kesällä 1944 teki lopun myös Tauno Polónin suunnitelmista. Heinäkuun toisella viikolla vänrikki Polón osallistui Laatokan pohjoispuolella U-linjalla käytyihin rajuihin taisteluihin eversti August Kuistion komentamassa 15. Prikaatissa. Kenraalimajuri Gnedinin neuvostojoukkojen valloittettua Pitkärannan ja pakotettua suomalaiset vetäytymään 10. heinäkuuta Tauno Polón sai komennettavakseen erään taakse jääneistä viivytyssosastoista. Nietjärven

Kotimaan rintamalle palannut vänrikki Tauno Polón astelemassa Aunuksen maanteillä. (Juhani Polónin kokoelma)

Ensign Tauno Polón, after returning to the Finnish front, strolling along an Olonets road.

eteläpuolisessa avomaastossa joukkue joutui vihollisen suorasuuntaus-tykkien tuleen, yhden kranaatin iskeytyessä suoraan nuoren vänrikin jalkojen juureen. Tykkikeskityksen vanassa hyökänneen vihollisjalkaväen avatessa tulen joukkuetta kohti lääkintämiehet joutuivat jättämään hätäisesti sitomansa, kätensä ja jalkansa silponeen Tauno Polónin metsän suojiin pyrkiäkseen itse omien joukkojen luokse. Verenhukan ja kuolettavat haavat huomioon ottaen eversti Kuistio piti vänrikki Polónin kuolemaa selvänä asiana, ja lokakuun 25. päivänä 1946 Tauno Polón siunattiin kentälle jääneenä Helsingissä Hietaniemen kappelissa vietetyssä muistotilaisuudessa.⁷⁵

Isän ja pojan välisen, ennen aikaan katkenneen toverillisen suhteen muotoutumisessa olivat vuodet 1941–44 olleet ratkaisevia. Kolmen vuoden aikana Eino ja Tauno Polón olivat jakaneet yhteisen sotakokemuksen ohella perheen kokemat menetykset, joihin sisältyi vuonna 1941 tapahtuneen Rolfin kuoleman lisäksi myös Ester Polónin halvaantumisen vuonna 1943.⁷⁶ Yksin jääneelle Eino Polónille molempien poikien kuolema oli raskas isku, mutta menetykseen sisältyi paradoksaalisesti myös lohdullisuutta. Vuonna 1922 puhjenneen sotaneuroosinsa yhä kivuliaana muistanut Eino Polón tiesi omakohtaisesti, ettei kuolema välttämättä suinkaan ollut sotilaan pahin kohtalo. Nuorelle miehelle oli elämänsä antaminen rintamalla kotimaan puolesta viime kädessä parempi vaihtoehto kuin paluu sodasta kotiin henkisenä raajarikkona.

Isänsä silmissä viattomina kaatuneiden Rolfin ja Taunon muisto oli pyhä ja loukkaamaton, ja kaatuessaan taistelussa molemmat pojat olivat saavuttaneet symbolisen voiton siinä missä Eino Polón itse oli kerran aikaisemmin kärsinyt traagisella tavalla tappion. Menetyksen kokeneen isän omin sanoin Tauno ja Rolf olivat »toteuttaneet käytännössä *Ateenalaisten laulun* ylevän hengen», ja myös esikoisensa siunaustilaisuudessa Eino Polón esitti kiitokset tämän »valoisasta muistosta, jota ei yksikään murhe ole himmentänyt».⁷⁷ Isän silmissä ei poikien elämän merkitys määrittynyt pituudella, vaan sisällöllä, ja loppuelämänsä ajan Eino Polón pysyi poikiensa muiston vartijana säilyttäen esikoisensa muistiinpanot ja kirjeet kokonaisuudessaan myöhempiä sukupolvia varten.

Lähdeviitteet

- ¹ Eero A. Berg, *Eduard Polón aikansa valinkauhassa*, Suomen Kumitehdas Osakeyhtiö 1966, s. 22–23.
- ² Mauno Jokipii, *Panttipataljoona; suomalaisen SS-pataljoonan historia*, 4. painos, Veljesapu Ry, Helsinki 2000, s. 92.
- ³ Jussi Jalonen, *Haavoitettu ritari; jääkärieversti, Mannerheim-ristin ritari Berndt Eino Edvard Polónin elämä*, Apali Oy, Tampere 2008, s. 24–105.
- ⁴ Esko Riekin kirje Eino Polónille, 21.9.1942. A2, Juhani Polónin Arkisto (JPA); Jalonen 2008, s. 28; Jokipii, s. 35–38, 77–84.
- ⁵ Eino Polón, ”Ettua, Rolfia ja Taunoa muistellen», 30.8.1961, s. 5. B2, JPA.
- ⁶ Eino Polón, »Nuoren sotilaan lyhyt elämäntarina», 5.9.1957, s. 1. B2, JPA; Jokipii 2000, s. 336–337. Suomalaisella SS-pataljoonalla oli useimmista muista vastaavista SS-vapaaehtois-yksiköistä poiketen oma kenttäpastorinsa, yhdysupseerina toiminut Ensio Pihkala.
- ⁷ Berg 1966, s. 90, 110.
- ⁸ Eino Polónin kirje Tauno Polónille, 14.12.1942. A2, JPA; Eino Polón, »Palvelukseni 7. Prikaatissa sotien välisenä aikana 13.3.40–10.6.41», Helsingissä 16.5.1972. B1, JPA.
- ⁹ Polón 5.9.1957, s. 1. B2, JPA.
- ¹⁰ Tauno Polónin postikortti äidilleen, 10.2.1940. A2, JPA; Polón 5.9.1957, s. 1. B2, JPA.
- ¹¹ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 10.7. ja 16.–25.7.1941. Pk 894/1, SARk.
- ¹² Tauno Polónin sotapäiväkirja, 23.5.–7.6.1941. Pk 894/1, SARk; Jokipii 2000, s. 115–116.
- ¹³ Tauno Polónin kirjeet vanhemmilleen 22.6. ja 14.7.1941. A2, JPA; Tauno Polónin sotapäiväkirja, 8.6.–1.7.1941 ja 10.7.1941. Pk 894/1, SARk.
- ¹⁴ Tauno Polónin kirjeet vanhemmilleen 20.7., 13.9. ja 20.9.1941 sekä Tauno Polónin kirje isälleen 11.11.1941. A2, JPA.
- ¹⁵ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 10.7.1941 ja 15.9.1941. Pk 894/1, SARk.
- ¹⁶ Tauno Polónin kirje vanhemmilleen, 13.9.1941. A2, JPA.
- ¹⁷ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 15.9.1941. Pk 894/1, SARk.
- ¹⁸ Tauno Polónin kirje äidilleen, 19.10.1941. A2, JPA.
- ¹⁹ Tauno Polónin kirjeet äidilleen, 19.10. ja 29.10.1941, Tauno Polónin kirje vanhemmilleen, 10.11.1941 ja Tauno Polónin kirje isälleen, 11.11.1941. A2, JPA.
- ²⁰ Tauno Polónin kirje äidilleen, 29.10.1941. A2, JPA. Sodanaikaisesta sankarikuolemasta kokemuksena yleensä ks. Ilona Kemppainen, *Isänmaan uhrin; sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*, Bibliotheca Historica 102, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, s. 241–243, 254–255.
- ²¹ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 14.11.1941. Pk 894/1, SARk.
- ²² Ibid.
- ²³ Jokipii 2000, s. 312–313, 388–389.
- ²⁴ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 24.11.1941. Pk 894/1, SARk; Jokipii 2000, s. 375.
- ²⁵ Tauno Polónin kirje isälleen, 26.11.1941. A2, JPA.
- ²⁶ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 7.12.1941. Pk 894/1, SARk.
- ²⁷ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 8.–9.12. ja 13.12.1941. Pk 894/1, SARk.
- ²⁸ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 12.12.1941. Pk 894/1, SARk.
- ²⁹ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 24.12.1941. Pk 894/1, SARk.
- ³⁰ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 13.12.1941 ja 18.1.1942. Pk 894/1, SARk.
- ³¹ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 25.12.1941. Pk 894/1, SARk.
- ³² Tauno Polónin sotapäiväkirja, 24.12.1941. Pk 894/1, SARk.
- ³³ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 5.2.1942. Pk 894/1, SARk.
- ³⁴ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 13.12. ja 26.12.1941, 18.1.1942. Pk 894/1, SARk.
- ³⁵ Jalonen 2008, s. 112–113.
- ³⁶ Jalonen 2008, s. 35–36, 60–66.
- ³⁷ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 20.5.1942. Pk 894/1, SARk.
- ³⁸ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 4.5.1942. Pk 894/1, SARk.
- ³⁹ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 18.1.1943. Pk 894/1, SARk.
- ⁴⁰ Tauno Polónin sotapäiväkirja, 21.12.1941 ja 9.–28.2.1942. Pk 894/1, SARk.

- 41 Tauno Polónin kirjeet isälleen, 24.1. ja 2.3.1942. A2, JPA; Tauno Polónin sotapäiväkirja, 4.3. ja 9.3.1942. Pk 894/1, SARk.
- 42 Tauno Polónin postikortit isälleen, 10.2.1942 ja 16.3.1942. A2, JPA.
- 43 Tauno Polónin kirje äidilleen, 13.4.1942. A2, JPA.
- 44 Tauno Polónin ylioppilaskirja, 7.9.1942. B2, JPA.
- 45 Tauno Polónin kirje isälleen, 20.3.1942. A2, JPA.
- 46 Tauno Polónin kirjeet isälleen, 29.11.1941 ja 20.5.1942. A2, JPA.
- 47 Tauno Polónin kirje vanhemmilleen, 17.8.1942 ja Tauno Polónin kirje isälleen, 7.11.1942. A2, JPA.
- 48 Tauno Polónin kirje vanhemmilleen, 18.5.1942. A2, JPA; Tauno Polónin sotapäiväkirja, 17.5.1942. Pk 894/1, SARk; Jokipii 2000, s. 458–459.
- 49 Tauno Polónin kirje vanhemmilleen, 18.5.1942. A2, JPA.
- 50 Jokipii 2000, s. 73.
- 51 Tauno Polónin kirje vanhemmilleen, 9.6.1942. A2, JPA.
- 52 Tauno Polónin postikortti isälleen, 20.5.1942. A2, JPA.
- 53 Tauno Polónin kirje isälleen, 15.7.1942. A2, JPA; Tauno Polónin sotapäiväkirja, 12.–13.7.1942. Pk 894/1, SARk.
- 54 Tauno Polónin kirje äidilleen, 29.6.1942. A2, JPA; Tauno Polónin sotapäiväkirja, 25.6.–14.7.1942. Pk 894/1, SARk; Jokipii 2000, s. 467–468.
- 55 Tauno Polónin kirje äidilleen, 25.7.1942. A2, JPA; Tauno Polónin sotapäiväkirja, 25.–28.7.1942. Pk 894/1, SARk.
- 56 Tauno Polónin sotapäiväkirja, 1.8.1942. Pk 894/1, SARk.
- 57 Tauno Polónin sotapäiväkirja, 12.8.1942. Pk 894/1, SARk.
- 58 *Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917*, Biografiakeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, [<http://www.kansallisbiografia.fi/kenraalit/?gid=307>]; John Shelton Curtiss, *The Russian Army under Nicholas I, 1825–1855*, Duke University Press, Durham, N. C. 1965, s. 154–155, 161–164, 315–316, 319–320; Jalonen 2008, s. 20–21.
- 59 Tauno Polónin sotapäiväkirja, 15.8.1942. Pk 894/1, SARk.
- 60 Tauno Polónin kirje vanhemmilleen, 17.8.1942. A2, JPA; Tauno Polónin sotapäiväkirja, 16.8.1942. Pk 894/1, SARk; Jokipii 2000, s. 509–512; Wilhelm Tieke, *Das Finnische Freiwilligen-Bataillon der Waffen-SS*, Munin Verlag GmbH, Osnabrück 1979, s. 114–116.
- 61 Tauno Polónin kirje vanhemmilleen, 17.8.1942. A2, JPA.
- 62 Tauno Polónin sotapäiväkirja, 27.8.–18.9.1942. Pk 894/1, SARk.
- 63 Tauno Polónin kirje isälleen, 18.10.1942. A2, JPA.
- 64 Tauno Polónin sotapäiväkirja, 1.10.1942. Pk 894/1, SARk; Kari Kuusela – Olli Wikberg, *Wikingin suomalaiset; suomalaiset SS-miehet kuvissa*, Wiking-Divisioona Oy, Helsinki 1996, s. 173; *Suomalaisten Waffen-SS-vapaaehtoisten matrikkeli 1941–1943*, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1999, s. 31.
- 65 Tauno Polónin sotapäiväkirja, 23.11.1942. Pk 894/1, SARk.
- 66 Tauno Polónin sotapäiväkirja, 19.9.1942. Pk 894/1, SARk.
- 67 Tauno Polónin kirje äidilleen, 30.9.1942. A2, JPA.
- 68 Tauno Polónin kirje isälleen, 18.12.1942. A2, JPA.
- 69 Eino Polónin kirje Tauno Polónille, 14.12.1942. A2, JPA.
- 70 Eino Polónin kirje Tauno Polónille, 27.2.1943. A2, JPA.
- 71 Eino Polónin kirje Tauno Polónille, 12.8.1943. A2, JPA.
- 72 Jalonen 2008, s. 42.
- 73 Tauno Polónin kirje isälleen, 6.8.1943. A2, JPA.
- 74 Tauno Polónin kirjeet isälleen, 3.1., 1.4., 8.4., 29.4. ja 12.5.1944. A2, JPA; Polón 5.9.1957, s. 2. B2, JPA.
- 75 August Kuistion kirje Eino Polónille, 25.7.1944. Pk 611, SARk; Eino Polónin muistiinpano, 25.10.1946. B2, JPA.
- 76 Jalonen 2008, s. 136–137.
- 77 Eino Polónin vieraskirja, syyskuu 1945 – kevät 1946, JPA; Eino Polónin muistiinpano, 25.10.1946. B2, JPA.

The Third Reich's Eastern Campaign as seen by Tauno Polón in the Finnish SS Battalion, 1941–43

Summary

Tauno Eino Edvard Polón, born in 1921, like over eight hundred other young men, served as a volunteer in the Finnish SS Battalion from 1941 to 1943. He came from a rich Finnish family. His grandfather, Eduard Polón, was the founder of the Nokia concern and his father was Eino Polón, a jäger officer in the War of Independence, who had been trained in Germany during World War I. During the campaign Tauno Polón kept a diary and wrote regularly to his family. The diary and letters convey a vivid impression of the feelings and experiences during Germany's eastern campaign of a young Finn who had enlisted in the ranks of a foreign country.

Tauno Polón, who had studied at Kouvola grammar school, reported for training as a volunteer in the Waffen SS forces in spring 1941, through the enlistment network organized by the Finnish authorities. As the son of Jäger Major Eino Polón, who had distinguished himself during the Winter War (1939–40), Tauno Polón was an ideal catch for the recruiters. The sons of jägers reinforced the image created by the Finnish government of the SS Battalion as the direct continuation of the old Jäger Battalion of the activists who strove for Finland's independence. Esko Riekkö, the head of the enlistment network, had served also in the leadership of the jäger movement and in 1915 had hel-

ped the young Eino Polón, who had set out to become a jäger and been declared wanted by the tsarist police, during his attempt to reach Germany through Sweden. However, the ideological character of the SS organization was not wholly easy for Eino Polón to stomach, although he eventually decided to accept his son's enlistment.

Tauno Polón began his journey to Germany on 23 April 1941, not knowing whether the Finnish volunteers would serve in the SS troops or in the ranks of the ordinary German army. Even two months after his service had begun, after the war had already started, Polón still considered it possible that the volunteers would get back to Finland after their recruit training had ended. Uncertainty about the conditions of service made the five-month period of training a hard experience for Polón. The slowness of the post, inadequate communications with home and the censorship of the volunteers' correspondence all added to the stress.

Tauno Polón felt personal anxiety about his younger brother Rolf, who had entered service in Finland as a volunteer immediately after the war broke out. The prolongation of his own training abroad at the same time as his younger brother was serving in Finland already at the front made Tauno Polón consider his enlistment in the SS to be a bad mistake. Fate dealt its heaviest blow in September–October when Rolf had been killed. News of the fate of his brother and the bitterness it engendered merged with the suppressed frustration Tauno Polón had felt during his period of training and burst out in open rage. When the volunteers swore the SS oath on 15 November 1941 he felt that his mental endurance had reached its limit and deep down inside he wanted to desert.

The order in December to leave for the front came to Polón as a relief. In January 1942 the Finnish volunteers, incorporated into the Wiking Division, assumed responsibility for the front on the west bank of the River Mius. During the journey Polón had noted the Ukrainians' sympathy towards the Axis troops and adopted himself a benevolent, although still superior, curious attitude to the civilian population. The sinister reality of the German eastern campaign did not go unnoticed by Polón, and he got to see examples of the oppression of Jews and to hear rumours of their mass murder. Polón's relations with his German comrades in arms remained ambivalent, and the contemp-

tuous attitude towards the Germans from his period as a recruit also surfaced from time to time in conditions at the front.

During static warfare, family contacts grew important and the news he received in letters emboldened Polón to plan his future. A special decree in 1942 granted to all students serving at the front admission to university without taking the final school examinations. Also the relationship between father and son grew close while they were far apart. While the son was experiencing the vicissitudes his father in his time had gone through in the German armed forces, both began to regard each other as men and soldiers of equal standing, comradeship in arms supplementing the natural family bond.

In August 1942 Tauno Polón took part in the great Caucasus offensive, distinguishing himself in the assault on the village of Lineinaia. The exultation of battle wiped away his old irritation, and at the end of August Polón was ordered to the SS-Junkerschule at Bad Tölz for training as an officer. After finishing at the school in summer 1943, SS-Untersturmführer (second lieutenant) Tauno Polón returned to Finland, as did the other Finnish SS men, beginning in October his service in the Finnish army with the rank of ensign.

Polón, who had planned a career as a professional officer, met his fate on 10 July 1944 in the battles on the U-Line during the great Soviet offensive against Finland. Polón's platoon, on patrol near Nietjärvi, came under fire from enemy direct-fire guns, and a direct hit from a shell shattered the young ensign's hand and foot. Under attack, the medical personnel had to leave their platoon commander in the shelter of the forest. The death of Ensign Polón was considered certain given his loss of blood and mortal wounds and on 25 October 1946 the funeral for those left on the battlefield was held for him.

The years 1941–44 had been decisive in shaping the relationship between Eino and Tauno Polón. Besides a common experience of war, father and son had shared in the course of the past three years the losses experienced by the family, which as well as the death of Rolf in 1941 also included the stroke suffered by the mother, Ester Polón, in 1943. For Eino Polón, who was left alone, the death of both sons was a severe blow but paradoxically the loss also included consolation. In their father's eyes the death and memory of his blameless fallen sons was sacred and inviolable. In the words of their bereaved father, Tauno

and Rolf had fallen 'fulfilling in practice the sublime spirit of the Song of the Athenians'. To their father the significance of his sons' life was characterized not by length but by content. For the rest of his life Eino Polón remained the guardian of the memory of his sons, preserving in their entirety for later generations the notes and letters of the elder.

(s. 1931) diplomi-insinööri, insinöörieversti, on tutkinut radiotiedustelun historiaa ja julkaissut radiotiedustelua koskevia artikkeleita alan lehdissä ja kokoomateoksissa.

Ilmavoimien radiotiedustelu jatkosodassa

Ilmavoimien oma radiotiedustelu käynnistyi varsin myöhäisessä jatkosodan vaiheessa, vuoden 1943 loppupuolella. Se pääsi kuitenkin nopeasti tehokkaaseen toimintaan ylijohdon radiotiedustelun luomalta perustalta. Suomen radiotiedustelun yli kymmenen vuotta kestänyt kehitysvaihe ennen talvisotaa oli pohjana sotien merkittävälle saavutuksille ja antoi tiedollisen ja taidollisen lähtökohdan myös ilmavoimia palvelevalle radiotiedustelulle.

Lutnantti Reino Hallamaan vuonna 1927 käynnistämä ja 1930-luvulla jo merkittävään toiminnalliseen valmiuteen päässyt radiotiedustelu jakautui ennen talvisotaa kahteen päätoimintahaaraan, maa- ja meripuoleen. Alkuvaiheissa nämä toimivat erillisten yksikköjen tapaan, vaikka niillä ei mitään virallista organisaatiokaaviota nimityksineen vielä ollutkaan. Kaikki toiminta tapahtui rauhan aikana Yleisesikunnan tilastotoimiston (toimisto V) ja talvisodan aikana Päämajan viestitiedustelutoimiston eli Tied. 2:n yleiskaton alla.¹

Radiotiedustelun toiminnallinen keskuspaikka ennen talvisotaa oli Lahdenpohjassa. Meripuoli siirtyi 1930-luvun puolivälissä kesäajoiksi toimimaan Kannakselle, ensin parina kesänä Seivästölle ja kesiksi 1938 ja 1939 Terijoelle. Terijoella toimi pieni ryhmä koko talven 1938–39. Meripuolen kohteena oli luonnollisesti Punalippuinen Itämeren laivasto. Sen viestiliikenteeseen perehdyttiin ja sen salaamiskoodeihin päästiin kiinni niin, että ennen talvisotaa pystyttiin avaamaan sen sanomat ja sitä kautta seuraamaan sen toimintaa varsin hyvin. Ainakin vuoden 1939 alkupuolelta lähtien seurattiin myös Itämeren laivaston ilmavoimien radioliikennettä, jonka viestitysjärjestelmät olivat samat kuin varsinaisen laivastonkin.²

Juuri ennen talvisotaa radiotiedustelun toimintakeskukset vedettiin taaksepäin, maapuoli Säämingin Rauhalinnaan ja meripuoli Tuusulaan, jossa kuuntelukeskus perustettiin Lottaopistoon. Näissä toimittiin talvisodan ajan. Meripuolen tiedustelukeskuksessa Tuusulassa seurattiin ja siepattiin varsinaisen laivaston viestityksen lisäksi myös laivaston ilmavoimien radioliikennettä, joka ilmeisesti pääosin liittyi Baltiassa toimivien pommikoneyksiköiden ja niiden tukikohtien toimintaan. Varsinaiseen reaaliaikaiseen ilmatoiminnan seuraamiseen ei päästy. Tähän oli useitakin syitä. Suuntimoita ei ollut, joten kohteiden paikantaminen perustui pääasiallisesti avattujen sanomien sisältöön. Toisaalta sanomien avaaminen vaati aikansa, vaikka koodit hyvin hallittiinkin. Avattujen sanomien ja radiotiedusteluun aina olennaisesti kuuluvan radioliikennetutkimuksen avulla saatiin kuitenkin merkittävää tietoa tukikohtien sijainnista, konevahvuuksista ja tappioista. Dokumentteja näistä asioista ei ole säilynyt. Tiedot perustuvat muutaman silloin mukana olleen veteraanin haastatteluun. Tässäkin rajoittavana tekijänä on se, että salaamissyistä ei kuuntelijatasolle annettu mitään palautetta kohteista tai tuloksista. Tiedot liikkuivat enemmän tai vähemmän huhujen tapaan kuuntelijajoukon keskuudessa.³

Toisaalta on tietoja siitä, että ruotsalaisten vastaavan kuuntelutoiminnan tuloksia olisi saatu Suomen ilmavalvonnan käyttöön. Bengt Beckman kertoo tästä teoksessaan *Svenska kryptobedrifter*. Ruotsin radiotiedustelun kuuntelupisteitä oli talvisodan aikana Lidingössä. Meritiedustelu puoli työskenteli huvilassa, josta käytettiin peitenimeä Krybo. Talon hallinnosta vastaava upseeri totesi tarkastuskierroksellaan, että yläkerran salin parkettilattiaan oli sahattu aukko. Asiasta myöhemmin kertonut radiotiedustelija totesi: »Det var för finnarnas skull.» Selitys oli se, että merikuuntelu vastaanotti myös meri-ilmavoimien sanomia. Todettiin, että niistä selvisi muun muassa pommikoneiden kohdetietoja. Nämä tiedot piti mahdollisimman pian saada suomalaisille. Vastaanotetut sanomat piti saada suorinta tietä avaajille, jotka työskentelivät alemmassa kerroksessa. Siksi aukko lattiassa.⁴ On mahdollista, että tämä toiminta tapahtui jo vuonna 1938 sovitun Suomen ja Ruotsin välisen ilmavalvonta-yhteistoiminnan puitteissa.⁵

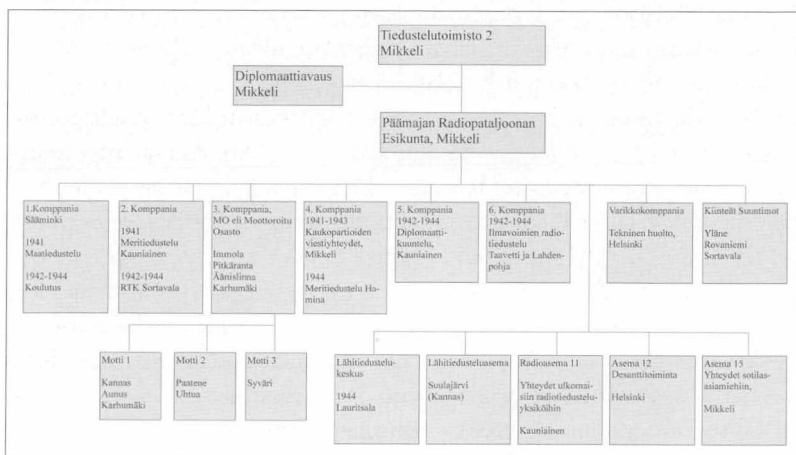
Päämajan radiotiedustelu organisoitiin vasta juuri ennen jatkosodan puhkeamista omaksi toiminnalliseksi yksikökseen, Päämajan Radiopataljoonaksi, johon oli perustettu omat komppaniat eri toimintahaaroja

varten.⁶ Omaa alayksikköä ilmavoimatiedustelua varten ei organisaatioon tässä vaiheessa sisällynyt.

Ilmavoimien radiotiedustelu käynnistyy⁷

Radiotiedustelun erinomaiset tulokset erityisesti jatkosodan alkuvaiheissa antoivat lähtökohdan ajatuksille perustaa ilmavoimien piiriin oma, vain sitä palveleva radiotiedustelu. Ilmavoimien johdon omassa käytössä oleva tiedusteluvoima palvelisi parhaiten ilmavoimien omia erityistarpeita ja takaisi nopean tiedon saannin maasotaa paljon nopeampossemmassa ilmasodassa. Ensimmäiset ajatukset esitti eversti Richard Lorenz lokakuussa 1941.⁸ Asiaa alkoi ajaa edelleen silloinen ilmavoimien viestikomentaja, majuri Matti Virva.⁹

Marraskuussa 1941 luutnantti Mauri Hartikainen siirrettiin Päämajan Radiopataljoonaan sen toimintaan tutustumista varten. Hartikainen perehtyi erityisesti Päämajan Radiopataljoonan moottoroituun komppaniaan (3.K eli MO) Itä-Karjalassa sekä Radiotiedustelukeskukseen (RTK) Sortavalassa. Myös luutnantti Georg-Eric Strömberg oli jossakin vaiheessa tutustumassa Päämajan Radiopataljoonan 3.

Päämajan radiopataljoonan organisaatio vuoden 1942 lopulla. (Pale)

The organization of the GHQ Radio Battalion at the end of 1942.

Komppanian toimintaan.¹⁰ Heti alkuvaiheessa oli ajatuksena, että ilmavoimien radiotiedusteluksikön tulisi olla MO:n tapaan liikkuva. Perehtymisvaiheen jälkeen Hartikainen teki esityksen ilmavoimien radiotiedusteluksikön kokoonpanosta ja kalustosta.¹¹

Ilmavoimien Esikunnassa oli tultu kuitenkin toisiin ajatuksiin. Vihollisen ilmavoimiin kohdistuva tiedustelu päätettiin järjestää kaukopartioiden avulla siten, että lentotukikohtien läheisyydessä toimivat partiot viestittäisivät havaintonsa tukikohdista ja niiden toiminnasta. Maaliskuussa 1942 käynnistettiin Naarajärvellä ilmavoimien kaukopartiohenkilöstön koulutus ns. Ilmavalvontaerikoiskurssina. Ilmavoimien Esikunnan 1.6.1942 antamalla käskyllä ilmavoimatiedustelua palveleva kaukopartio-osasto H aloitti toimintansa päällikkönään kapteeniksi ylennetty Mauri Hartikainen.¹²

Vihollisen lentotukikohtia koskevien tietojen hankkiminen ja varsinkin niiden nopea välittäminen tarvitsijoille kohtasi monia vaikeuksia. Partiot tuottivat kyllä runsaasti maavoimia hyödyttäviä tietoja, mutta ilmavoimien kannalta tulokset eivät vastanneet odotuksia. Niinpä Ilmavoimien Esikunta antoi 14.9.1942 käskyn osasto H:n lakkauttamisesta.

Jo ennen tätä oli käynnistetty uudelleen ilmavoimia palvelevan radiotiedustelun käynnistämiseen ja kehittämiseen tähtäävät tutkimukset ja valmistelut. Heinä–elokuussa Päämajan Radiopataljoonan moottoroitu 3. komppania (MO) oli suorittanut Lentorykmentti 2:n (eversti Lorenz) pyynnöstä koemielessä vihollisen ilmavoimien puheliiikenteen kuuntelua liikenteen laadun ja siihen kohdistuvan tiedustelukuuntelun mahdollisuuksien selvittämiseksi. Kokeiluraportin 12.8.1942 oli laatinut ilmavoimien luutnantti Georg-Eric Strömberg ja allekirjoittanut sen yhdessä Päämajan Radiopataljoonan 3. Komppanian päällikön, kapteeni Heikki Sysimetsän kanssa.¹³ Raportin mukaan kuuntelu antoi runsaasti tietoja vihollisen ilmavoimien toiminnasta, joskin »lento-koneasemia voidaan kuunnella ainoastaan koneiden lentäessä verrattain lähellä kuunteluasemaa». Raportissa päädyttiin ehdotukseen, jonka mukaan kuuntelutoiminta olisi keskitettävä ilmavoimien hävittäjätukikohtiin. Kuuntelijoiksi katsottiin voitavan kouluttaa keitä hyvänsä venäjän kielen taitoisia henkilöitä. Kuuntelutehtävää pidettiin siinä mielessä varsin helppona. Kuuntelutuloksia tukevaa suuntimistoimintaa pidettiin tärkeänä, joskaan siitä ei kokeilussa voitu kaluston puuttuessa saada kokemuksia.

Pian tämän raportin valmistuttua eli jo 23.8.1942 ilmavoimien viestikomentaja, everstiluutnantti Veikko Saura antoi kapteeni Hartikaiselle Ilmavoimien Esikunnassa käskyn Ilmavoimien Radiotiedustelukomppanian suunnittelemisesta.¹⁴ Päämajan järjestelyosasto antoi komppanian perustamista koskevan käskynsä 7.9.1942.¹⁵ Kapteeni Hartikainen siirrettiin 21.9.1942 uudelleen Päämajan Radiopataljoonaan tehtäväänään radiotiedusteluyksikön lopullinen suunnittelu ja perustaminen.¹⁶

Hartikaisen avuksi suunnittelutyöhön siirrettiin Päämajan Radiopataljoonasta vänrikki Sven Fahlgren, Rope Kojonen ja Lauri Pöyhönen. Käytännössä ryhmä teki työtään Munkkiniemen kartanon Kaartintorpalla, joka tällöin oli Päämajan Radiopataljoonan Varikkokomppanian sijoituspaikkana.¹⁷ Työ edistyi nopeasti, ja jo kuukauden kuluttua eli 21.10.1942 yksikkö perustettiin. Yksikön nimityksessä esiintyy ristiriitaisuus siinä mielessä, että Päämajan järjestelyosaston käskyssä käytetään nimitystä Ilmavoimien Radiotiedustelukomppania (Ilmav.Rad.K). Toisaalta komppania käskyn mukaan perustettiin Päämajan Radiopataljoonaan, josta syystä se Päämajan Radiopataljoonan organisaatiokaavioissa esiintyy 6.K/Päämajan Radiopataljoona -nimisenä. Päämajan käskyn mukaan »komppania on komentosuhteessa Ilmavoimien komentajan alaisena, mutta kuuluu koulutus-, huolto- ja teknillisessä suhteessa PM:n Rad.P:lle». Komppanian päälliköksi tuli kapteeni Mauri Hartikainen. Johtopaikka sijoitettiin Taavettiin.

Heti vuoden 1942 loppupäivinä alkoivat kalustohankinnat samoin kuin intensiivinen koulutus. Kesäkuussa 1943 komppanian johto ja samalla koulutustoiminta siirrettiin Lahdenpohjaan. Syyskuun 1943 kuluessa eli noin 9 kuukauden kuluttua aloittamisesta oli riittävä henkilöstö-, koulutus- ja kalustovalmius saavutettu ja komppania siirrettiin joukkueittain ilmavoimien eri yksikköjen käyttöön.

Joukkueet	Johtajat	Sijoitus	Tuettava joukko
I J.	Ltn Sven Fahlgren	Suulajärvi	Le.R 3
II J.	Ltn Rope Kojonen	Juurikorpi (Kymi)	Le.Lv.34
III J.	Vänr Lauri Pöyhönen	Hirvas	Le.R 2

Ilmavoimien radiotiedustelukomppania (6.I/Päämajan Radiopataljoona).

Tiedustelutoiminta komppaniaorganisaatiossa käynnistyy

Joulukuussa 1943 everstiluutnantti Veikko Saura laati muistion, jossa hän loi katsauksen radiotiedustelukomppanian toimintaan ja siitä saatuihin kokemuksiin.¹⁸ Tässä vaiheessa noin kolme kuukautta kestänyt toiminta oli kokeiluluonteestaan huolimatta tuottanut merkittäviä tuloksia. Alkuperäisen ajatuksen mukaan komppania piti ryhmittää siten, että jokaiselle sotatoimialueen kannakselle olisi tullut joukkue. Edellä esitetyn taulukon mukaiseen ryhmitukseen oli päädytty osin viestiyhteyssyistä, osin myös sen takia, että lentotoiminnan painopiste oli siinä vaiheessa Suomenlahdella ja Karjalan kannaksella.

Sauran lausunnon mukaan Suulajärven ja Kymin (Juurikorven) joukkueet olivat saaneet hyvän otteen vihollisen hävittäjätoimintaan, tuloksena muun muassa muutamien voitollisten ilmataistelujen aikaansaaminen. Hirvaksen joukkue oli vähäisen lentotoiminnan vuoksi saanut näennäisesti heikompia tuloksia, mutta suhteellisesti arvioituna senkin tulokset olivat hyviä.

Yhteenvetona Saura totesi, että hävittäjätoimintaan kohdistuvan tiedustelun osalta komppania oli saanut kiinteän otteen vihollisen 13. Ilma-armeijan ja osittain 7. Ilma-armeijan puheliikenteeseen. Puutteita oli 7. Erillistä Ilma-armeijaa, 14. Ilma-armeijaa sekä Itämeren laivaston ilmavoimia ja ilmavalvontaverkkoja koskeissa tiedustelutuloksissa. Edelleen hän totesi, että puhetiedustelun avulla saadaan vihollisesta myös eräitä varsin mielenkiintoisia »henkilökohtaisia yksityispiirteitä». Suuntimiskyky ei ollut erityisen hyvä. Paikantamismahdollisuudet ulottuivat noin 200 km:n säteellä Pietarin alueelle ja Suomenlahdelle.

Kaukotoimintalentoihin kohdistuva sähkötyskuuntelu oli vielä alkeellisella tasolla. Syitä oli monia, mm. lentojen vähäisyys, radiohiljaisuus ja radioliikenteen vähäisyys yleensä. Sähkötyskuuntelupisteet olivat alkaneet seurata myös vihollisen pinta-alusten liikkeitä. Näin oli meritiedustelutiedoilla voitu palvella Merivoimien Esikuntaa ja Lentorykmentti 5:tä sekä Lentorykmentti 3:a. Puutteina Saura mainitsi myös sääsanomakuuntelun ja oman liikenteen valvonnan puuttumisen.

Alun perin oli suunniteltu, että komppanian komentopaikkaan perustettaisiin myös koko komppanian tiedustelukeskus. Tämä ei ollut vielä toteutunut. Komentopaikka toimi vain hallinnollisena johtoelimenä.

Muistiossaan everstiluutnantti Saura päätyi näkemykseen, jonka

mukaan ilmavoimien radiotiedustelun kapasiteettia oli lisättävä ja saatava aikaan koko sotatoimialueen kattava yhtenäinen tiedustelurintama. Näin saataisiin täydellinen kokonaiskuva ja voitaisiin hallita tuntu- ma vihollisen toimintaan esimerkiksi sen muuttaessa radiotoiminta- muotojaan. Toisena perusteluna oli, että Lentorykmentti 1:lle ja Len- tolaivue 14:lle oli tärkeätä saada radiotiedustelutukea ja kokemusta sen käytöstä. Samoin olisi tärkeätä saada aikaan vastaavasti koko rintaman kattava suuntimoverkko, jonka tuli toimia yhtenä kokonaisuutena hal- linnollisista yksikköalistuksista riippumatta.

Radiotiedusteluyksikkö laajennetaan pataljoonaksi

Saura esitti muistiossaan, että tulisi perustaa kaksi kolmen joukkueen komppaniaa käsittävä pataljoona, jonka joukkueet olisi sijoitettu Suu- lajärvelle, Kymiin, Helsinkiin, Nurmoilaan, Hirvukseen ja Tiiksjärvelle. Hän viittasi myös tulevaisuuden sodankäynnin näkymiin, joiden mu- kaan ilmavoimien merkittävin apuväline tulee olemaan luotain (eli tutka), mutta myös radiotiedustelun merkitys säilyy ja kasvaa.

Sauran esitys Päämajan Radiopataljoonan 6. Komppanian eli Ilma- voimien Radiokomppanian laajentamisesta pataljoonakokoonpanoon hyväksyttiin periaatteessa. Ilmavoimien komentaja teki asiasta esityksen ylipäällikölle 27.12.1943¹⁹ ja 27.2.1944 annettiin käsky Ilmavoimien Radiopataljoonan perustamisesta.²⁰ Ilmavoimien Radiopataljoona aloitti toimintansa 15.3.1944.²¹ Perustetun pataljoonan kokoonpano poikkesi Sauran esityksestä siten, että kahden kolmejoukkueisen komppanian sijasta perustettiin kolme kaksijoukkueista komppaniaa. Tähän päästiin yksinkertaisesti siten, että aikaisemmat joukkueet saivat rinnalleen toisen, jolloin joukkueiden lukumäärä kaksinkertaistui, kun- ten Saura oli esittänyt. Pataljoonan alistussuhteet määriteltiin edelleen siten, että se käytön ja yleishuollon osalta oli Ilmavoimien komentajan alainen ja muilta osin, lähinnä erikoishuollon ja erikoiskoulutuksen osalta, Päämajan Tied 2:n eli Hallamaan alainen.

Perustamisvaiheessa komppanioiden ryhmitys vastasi aikaisempaa joukkueiden ryhmitystä. Pataljoonan esikunta sijoittui aluksi Suur- Merijoelle. Komppanioiden lisäksi kokoonpanoon kuuluivat nyt sää- ryhmä ja valvontaryhmä. Sijoituspaikat ja yksiköiden päälliköt olivat seuraavan taulukon mukaiset:²²

Yksiköt	Päälliköt	Sijoitus	Tuettava joukko
Esikunta	Kapt Hartikainen	Suur-Merijoki	Ilmav.E
1.K	Ltn Fahlgren	Suulajärvi	Le.R 3
2.K	Ltn Kojonen	Juurikorpi (Kymi)	Le.Lv.34
3.K	Vänr Pöyhönen	Hirvas	Le.R 2
Sääryhmä	Ltn Kahiluoto	Sortavala	Ilmav.E
Valvontaryhmä	Radiosähköttäjä Sikiö	Immola	Ilmav.E

Ilmavoimien Radiopataljoona perustamisvaiheessa.

Viipymättä ryhdyttiin kuitenkin toimiin radiotiedusteluvoiman suuntaamiseksi uusiin, tiedustelurintamaa täydentäviin suuntiin eli Lentorykmentti 1:lle Nurmoilaan ja Lentolaivue 14:lle Tiiksjärvelle. Tämä ratkaistiin eri vaiheiden jälkeen siten, että sekä 2. että 3. Kompaniasta irrotettiin toinen joukkue, edellisestä Nurmoilaan ja jälkimmäisestä Tiiksjärvelle. Sauran esitykseen verrattuna Helsinki oli jäänyt pois. II/3.K siirtyi Tiiksjärvelle jo toukokuun alussa ja pääsi heti tehokkaaseen toimintaan. II/2.K:n siirtyminen Nurmoilaan tapahtui hitaammin rakentamisviiveiden vuoksi. Kesäkuun alussa pataljoonan ryhmitys oli seuraavan taulukon mukainen:²³

Yksiköt	Päälliköt	Sijoitus	Tuettava joukko
Esikunta	Kapt Hartikainen	Suur-Merijoki	Ilmav.E
1.K	Ltn Fahlgren	Suulajärvi	Le.R 3
2.K	Ltn Saares	Juurikorpi	Ilmav.E (ADD-kuunt.) ja Le.R 3
II/2.K	Ltn Jahila	Nurmoila	Le.R 1
3.K	Ltn Telegin	Hirvas	Le.R 2
II/3.K	Vänr Pöyhönen	Tiiksjärvi	Le.Lv. 14
Sääryhmä	Ltn Kahiluoto	Joensuu	Ilmav.E
Valvontaryhmä	Radiosähköttäjä Sikiö	Immola	Ilmav.E

Ilmavoimien Radiopataljoona kesäkuun alkupuolella 1944.

Pataljoonan esikunta toimi pääosiltaan tässä vaiheessa eli kesäkuun suurhyökkäyksen alkamiseen asti Suur-Merijoella. Suunnitelmana oli komentopaikan siirtäminen Mikkeliin. Alkuvaiheessa katsottiin kuitenkin, että komentajan tuli olla mahdollisimman läheisessä kosketuksessa komppanioiden henkilöstön lisäämisen ja koulutuksen sekä toiminnan yhtenäistämisen ollessa vielä käynnissä. Toiminnallinen keskus eli tiedustelukeskus perustettiin kuitenkin heti Mikkeliin. Keskukseen päälliköksi tuli luutnantti Rope Kojonen. Tiedustelukeskukseen tehtävänä oli koota ja yhdistää kuunteluyksiköistä tulevat operatiiviset tiedot ja raportoida ne käyttäjille, joita olivat

- Päämajan tiedusteluosasto
- Päämajan Radiopataljoona
- merivoimat
- ilmavalvontajoukot
- kesäkuun suurhyökkäyksen aikana myös maavoimat.

Tiedustelukeskuksella oli yhteistoimintayhteys muun muassa sotavankien kuulustelutoimiston ja Op.3/PM:n samoin kuin vastaavan saksalaisen tiedustelukeskuksen kanssa. Viimeksi mainittua edusti Päämajassa yliluutnantti Vaatz. Taktisella tasolla tiedustelutiedot menivät luonnollisesti suoraan tuettavalle rykmentille tai laivueelle.

Ryhmittymuutokset kesäkuun 1944 puolivälistä sodan loppuun

Kesäkuun suurhyökkäyksen jälkeen tiedusteluyksiköt siirtyivät taaksepäin tuettavien lentoyksikköjen mukana. Tässä vaiheessa pataljoonan esikunta siirtyi Mikkeliin. Elo–syyskuussa vetäytyminen jatkui.

Suuntimoasemat oli osittain sijoitettu joukkueiden toimintapaikkoihin nähden erikseen, erillisiin asemapaikkoihin siten, että saatiin aikaan tarkoituksenmukaiset paikantamis- eli ristisuuntimakannat. Ilmavoimien Viestipataljoonan kertomuksessa ei näistä ole täydellistä lueteloa, mutta siinä mainitaan sijoituspaikkakuntina Mensuvaara, Parikkala, Luumäki ja Turku.²⁴ Suuntimoasemia siirrettiin kesän 1944 kuluessa, samalla kun pataljoonan ryhmittymä muuttui osin.

Oulun alueella aloitettiin 6.10.1944 vielä yhden komppanian voimin saksalaiseen radioliikenteeseen kohdistuva kuuntelu ja oman radioliikenteen valvonta. Neuvostoliiton ilmavoimiin kohdistuva kuuntelutiedustelu lopetettiin. Kuuntelutoiminta lopetettiin kokonaisu-

Yksiköt	Päälliköt	Sijointus	Tuettava joukko
Esikunta	Kapt Hartikainen	Mikkeli	IlmavE
Tiedustelukeskus	Ltn Kojonen	Mikkeli	
K	Ltn Fahlgren	Lappeenranta	Le.R 3
II/1.K	Ltn Harrela	Juurikorpi	IlmavE (ADD-kuunt.)
2.K	Ltn Saarnes	Mensuvaara	Le.R 1
II/2.K	Ltn Haupt	Juurikorpi	Le.R 3
3.K	Ltn Telegin	Värtsilä	Le.R 2
II/3.K	Vänr Pöyhönen	Tiiksjärvi	Le.Lv.14
Sääryhmä	Ltn Kahiluoto	Joensuu	IlmavE
Valvontaryhmä	Ltn Niskanen	Lappeenranta	IlmavE

Ilmavoimien Radiopataljoona heinäkuussa 1944.

Yksiköt	Päälliköt	Sijointus	Tuettava joukko
Esikunta	Kapt Hartikainen	Mikkeli	Ilmav.E
Tiedustelukeskus	Ltn Kojonen	Mikkeli	
1.K	Ltn Fahlgren	Lappeenranta	Le.R 3
2.K	Ltn Saares	Juurikorpi	Ilmav.E (ADD-kuunt.) ja Le.R 3
2.K	Ltn Harrela	Joroinen	Le.R 1
3.K	Kapt Telegin	Liperi	Le.R 2
II/3.K	Ltn Pöyhönen	Paltamo	Le.Lv.14
Sääryhmä	Ltn Kahiluoto	Joensuu	
Valvontaryhmä	Ltn Niskanen	Lappeenranta	Ilmav.E

Ilmavoimien Radiopataljoona sodan päättyessä.

nessaan noin kolmen viikon kuluessa. Ennen kotiuttamista kaikki yksiköt siirrettiin Kausalaan, josta kotiuttaminen tapahtui Ilmavoimien Viestipataljoonan toimin 20.11.1944 mennessä.

Stella Polaris -operaatioon lienee osallistunut parisenkymmentä Ilmavoimien Radiopataljoonaan kuulunutta henkilöä.²⁵

Henkilöstö, rekrytointi ja koulutus²⁶

Ilmavoimien Radiopataljoonan määrävahvuudeksi määriteltiin yhteensä 513 henkilöä. Suurena vaikeutena oli vaatimukset täyttävän päällystön ja muun erikoishenkilöstön hankkiminen. Tarvittiin toisaalta venäjän kielen taitoisia, toisaalta matemaattisia taipumuksia omaavia analyytikoiksi sopivia henkilöitä sekä luonnollisesti päteviä viestiupseereita. Vuoden 1942 lopulla suoritettiin laaja venäjänkielen taitoisten upseerien, aliupseereiden ja miesten inventointi. Päämajan Radiopataljoona irrotti 6. Komppanian perustamisvaiheessa joitakin pystyviä nuoria upseereita, jotka ensin toimivat kouluttajina ja joukkueenjohtajina. Pataljoonaorganisaatiossa he toimivat komppanianpäällikköinä, tiedustelutoimiston päällikkönä sekä erillisten joukkueiden johtajina. Ensimmäisiä näistä olivat luutnantit Sven Fahlgren, Rope Kojonen ja Lauri Pöyhönen. Lisää upseereita saatiin vähitellen. Helmikuun alussa 1944 pantiin toimeen uusi henkilöiden etsintä laajenevan pataljoonan tarpeita varten. Osa oli jo saatu luetteloihin komppaniavaiheen henkilöitä valittaessa. Lisäksi käytettiin hyväksi jo organisaatiossa olevien henkilöiden tuttavuuksia ja suosituksia.²⁷ Matemaattisia taipumuksia omaavia salakielisanomien avaamistoiminnassa tarvittavia analyytikkoja, upseereita, aliupseereita ja miehistöön kuuluvia, etsittiin yliopiston rehtorin, professori Rolf Nevanlinnan asiantuntemusta hyväksi käyttäen.²⁸

Kenttäjoukoista löytyikin sopivaa henkilöstöainesta niin paljon, että koulutus päästiin aloittamaan. Vuoden 1943 kuluessa toimeenpantiin kaksi kurssia, joista ensimmäinen aloitettiin Taavetissa ja vietiin loppuun Lahdenpohjassa. Ensimmäisen, 60 oppilasta käsittävän kurssin kesto-aika oli noin kahdeksan kuukautta. Tämän kurssin kaikki oppilaat olivat venäjän kielen taitoisia. Koulutusajan pituuteen vaikutti ilmeisesti se, että puhekuuntelukoulutuksen lisäksi kaikille annettiin myös

Ilmavoimien Radiopataljoonan asema-ajoneuvo. (Sota-arkisto, Erkki Palen kokoelma)

The Air Force Radio Battalion's radio station vehicle.

sähkötyökoulutus. Koulutuksen loppuvaiheessa Lahdenpohjan Rauhan kasarmilla koulutettavat työskentelivät kolmivuorotyössä jo lähes todenmukaisissa oloissa.²⁹

Seuraava kurssi järjestettiin Savonlinnassa (Säämingin Rauhalinnassa) Päämajan Radiopataljoonan Koulutuskomppaniassa eli 1. Komppaniassa sen koulutushenkilöstön voimin. Se oli kestoltaan ensimmäistä kurssia huomattavasti lyhyempi, noin neljän kuukauden pituinen. Koulutus oli ensisijaisesti sähkötyökoulutusta, joten ilmeisesti ei enää ollut löydetty riittävästi kielitaitoista oppilasainesta. Toinen samanlainen, vielä hieman lyhyempi kurssi järjestettiin Savonlinnassa keväällä 1944, siis Ilmavoimien Radiopataljoonan jo tultua perustetuksi. Syyskuussa 1944 aloitettiin vielä Ilmavoimien Viestikoulussa radiotiedustelijoiden sähkötyökurssi, mutta tämän kurssin koulutusta ei ehditty vielä loppuun ennen sodan päättymistä.

Kurssimuotoisen koulutuksen lisäksi koulutettiin pataljoonaan jat-

kuvasti saapuvia kielitaitoisia upseereita, aliupseereita ja miehistöä, ensin Päämajan Radiopataljoonassa ja sitten Ilmavoimien Radiopataljoonan komppanioissa. Upseerit koulutettiin kielitaitonsa ja analyttisen kykynsä edellyttämiin tehtäviin, alipäällystö ja miehistö puhekuuntelijoiksi, joitakin aliupseereita myös selvittely- ja raporttiupseerin tehtäviin. Sähkötyökoulutusta pataljoonassa annettiin vain suuntimohenkilöstölle.

Koulutustasosta on arvioitu, että kaikki saavuttivat sähkötyksessä vähintään II luokan, noin neljäsos I luokan tason. Sähkötyksen vastaanotossa noin puolet selvitti radiotiedustelijoiden yleisvaatimustason mukaisen kokeen 100 merkkiä minuutissa.³⁰

Kurssiaika	Kurssipaikka	Oppilasmäärä	Opettajat
20.12.42–1.7.43	Taavetti	60	Hartikainen, joukkueenjohtajat, radiotiedustelu-aliupseerit
1.7.43–1.9.43	Lahdenpohja		
1.2.–6.6.43	Savonlinna	36	1./PMRad.P:n kouluttajat
1.4.–8.7.44	Savonlinna	34	1./PMRad.P:n kouluttajat
16.9.44–(kesk.)	Ilmavoimien Viestikoulu	42	Ilmavoimien Viestikoulun kouluttajat

Ilmavoimien radiotiedustelun koulutusryhmät.

Määrävahvuutta ei koskaan saavutettu. Syyskuussa 1944, jolloin vahvuus oli suurimmillaan, henkilöstön määrä oli 433. Upseerivajaus oli tällöin 34. Myöskään aliupseerien ja miehistön saanti kielitaitoa ja analyttistä kykyä vaativiin tehtäviin ei ollut helppoa. Parhaimpia aliupseereita käytettiin upseerien tehtäviin. Kyky, ei sotilasarvo, ratkaisi miehen käytön.

Erikoiskalusto³¹

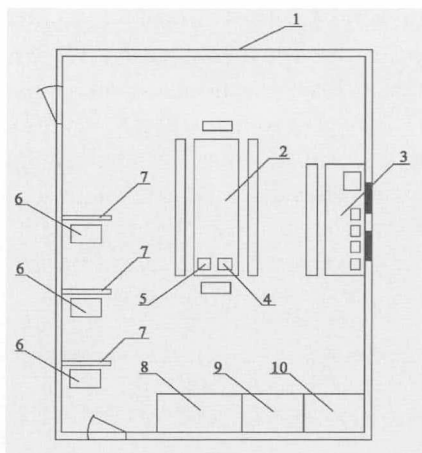
Kaikki maassa oleva radiotiedustelun erikoiskalusto oli sidottu Päämajan Radiopataljoonan käyttöön. Siksi Ilmavoimien Radiopataljoonan perustamisvaiheeseen liittyi laaja hankintaprosessi, jonka hoiti Pääma-

jan Radiopataljoonan tekninen yksikkö eli Varikkokomppania. Suuntimoita, joita 6.K:n tarpeisiin hankittiin aluksi kaksi kappaletta, tilattiin Saksasta. Vastaanotinkalustona Päämajan Radiopataljoonassa oli jo ennen sotaa hankittu laadukas amerikkalainen National 100 XA- kalusto. Sodan aikana ei niitä luonnollisesti enää saatu. Lisätarpeen täyttämiseksi kotimainen ASA-radiotehdas alkoi valmistaa National-vastaanottimen kopiota, joka sai viestikalustotyyppimerkinnän VRLK. Laadullisesti se ei ollut National-vastaanottimen veroinen, mutta täytti kuitenkin tyydyttävästi vaatimukset.

	Ups.	Sot.virk.	Aliups.	Miehistö	Naiset	Yhteensä
<i>E/Ilmav.RadP</i>						
- komento ja huolto	7	-	5	9	9	
- sääryhmä	3	-	2	6	4	
- valvontaryhmä	1	-	4	-	-	
- m-ajon.ryhmä	1	-	1	9	-	
Esikunta yhteensä	12	-	12	24	13	= 61
1.K pääsij.p.	7	1	11	55	14	= 88
II/1.Kv	6	2	17	75	17	= 117
1.K yhteensä	13	3	28	130	31	= 205
2.K	6	1	13	37	11	= 68
3.K pääsij.p.	7	-	12	44	5	68
II/3.K	3	-	5	22	1	31
3. K yhteensä	10	-	17	66	6	99
Pataljoona yhteensä	41	-	70	257	61	433

Ilmavoimien Radiopataljoonan henkilöstövahvuus syyskuussa 1944.

Tiedusteluasemat suunniteltiin liikkuviksi Päämajan Radiopataljoonan 3. Komppanian ratkaisuja mallina käyttäen. Tiedusteluasemien ajoneuvoiksi hankittiin kuitenkin kuorma-autoja, jotka maastokelpoisuudeltaan olivat eri luokkaa kuin MO:n Volvo-umpikuorma-autot.

Lentorykmentti 3:n komentopaikka Suulajärvellä: 1 = yleistilannekartta, 2 = komentopöytä, 3 = puhelinpöytä, 4 = radion kauko-ohjaus, 5 = kaiutin, 6 = iv-radiot, 7 = väliseinä, 8 = pääjohtopaikka, 9 = radiotiedustelun raporttipuhelin, 10 = ilmavalvontakeskuksen puhelin. (*Torjuntavoitto 1944*, Ilmavoimien kiltojen yhteisjulkaisu, Tampere 1994).

The command post of 3 Wing at Suulajärvi: 1 = General situation map; 2 = Command desk; 3 = Telephone desk; 4 = Long-range radio plotter; 5 = Loudspeaker; 6 = Air observation radios; 7 = Partition; 8 = Main control point; 9 = Radio intelligence reporting telephone; 10 = Air observation centre telephone.

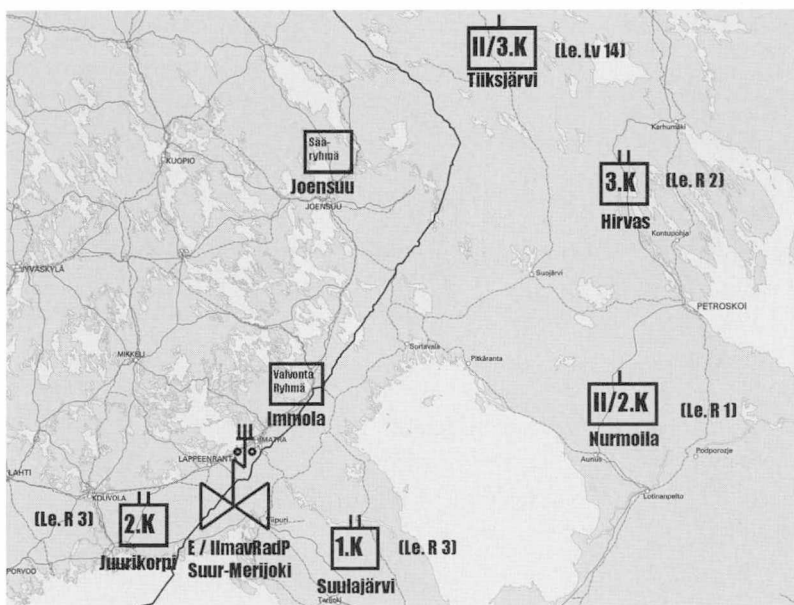
Ajoneuvoja hankittiin yhteensä 13 kappaletta. Joukkuekokonaisuus muodostui neljästä ajoneuvosta:

- A-vaunussa eli kuunteluvaunussa oli viisi kahdella vastaanottimella varustettua kuuntelupistettä.
- C-vaunussa eli korjaamovaunussa oli kaksi työpöytää.
- D-vaunussa eli toimistovaunussa olivat karttatelineet ja muut toiminnan johtamisen apuvälineet.
- E-vaunussa eli viestikeskusvaunussa olivat puhelinkeskus, Hell-kaukokirjoitin ja ns. LJ-lennätin eli jotti.

Kuten nähdään, vaunujen nimeämisessä B-kirjain on hypäty yli. Tämä johtuu siitä, että MO:n kokoonpanossa B-vaunu oli suuntimo-vaunu.³² Ilmavoimien Radiopataljoonassa käytössä olevien suuntimoiden antennikentät olivat niin suurikokoisia, että ne eivät soveltuneet vaunuasennukseen. Kolmastoista vaunu oli ylimääräinen kuunteluvaunu, joka oli pääasiallisesti valvontaryhmän käytössä. Vaunukokonaisuuden tarvitsema sähköteho saatiin joukkueen 8,5 kVA:n moottorigeneraattorista (Wickström–ASEA).

Kuudennen Komppanian varustamiseen liittyvät hankinnat kestivät noin vuoden. Puhelimet ja keskukset saatiin nopeasti kotimaasta, LM Ericsson Oy:n tehtaalta, mutta ASA-vastaanottimien ja Saksasta hankittavien suuntimoiden ja Hell-kaukokirjoittimien saanti vei odotettua pidemmän ajan.

Organisaation laajennuttua pataljoonaksi alkoi uusi hankintavaihe.

Ilmavoimien radiopataljoona, ryhmitys touko–kesäkuussa 1944. (Puolustusvoimat)
 The Air Force Radio Battalion's deployment, May–June 1944.

Ajoneuvoja ei enää hankittu, sillä lisäyksiköt oli päätetty sijoittaa kiinteisiin rakennuksiin. Suuntimoita tilattiin viisi lisää, ja ne saatiinkin nyt nopeammin. Samoin viestiyhteyskalusto saatiin kotimaasta nopeasti, mutta kaikkia ASA-kuunteluvastaanottimien toimituksia ei saatu toteutetuiksi ennen sodan loppua.

Syyskuussa 1944 pataljoonalla oli (ulkomuistista laaditun luettelon mukaan) tiedustelun erikoiskalustoa seuraavasti³³:

- suuntimoita 7 kpl
- vastaanottimia, ASA 70 kpl
- muita vastaanotintyyppisiä 10 kpl.

Suuntimoasema muodostui puurakenteisesta laiterakennuksesta, »mökistä» ja sen ympärillä olevasta antennikentästä, jotka tavallisesti oli asennettu yhteiselle hirsialustalle. Pystytyksen suoritti suuntimomiehistö, 4–5 miestä parin apumiehen kanssa. Aseman siirto vei kuljetusmatkan pituuden mukaan aikaa 12–24 tuntia. Suuntimoaseman paikka

asetti omat vaatimuksensa alueen tasaisuuden ja esteettömyyden sekä maaperän laadun (sähkönjohtavuuden) osalta.

Ajoneuvoja pataljoonalla oli edellä mainittujen erikoisajoneuvojen lisäksi 15 kuorma-autoa, 12 henkilöautoa ja 2 moottoripyörää.

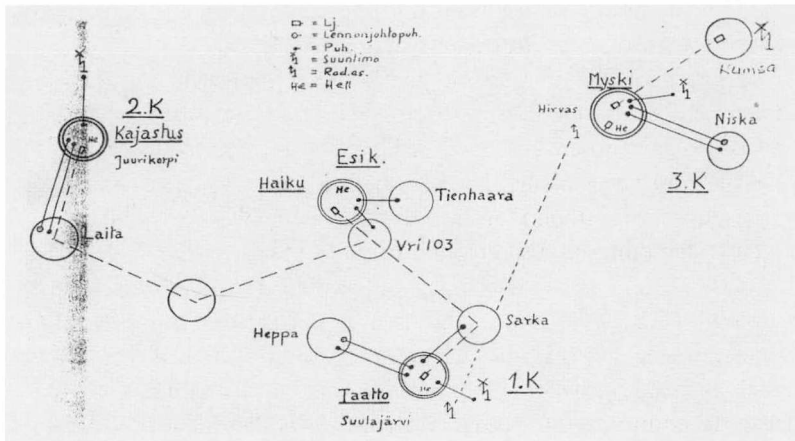
Erikoisvälineistön hankinnat ja huollon hoiti alkuvaiheessa Päämajan Radiopataljoonan Varikkokomppania. Myöhemmin hankinnat siirtyivät Ilmavoimien Radiopataljoonan hoidettaviksi, ensin Varikkokomppanian, myöhemmin Ilmavoimien Viestivarikon välityksellä. Huollon osalta pyrittiin vähitellen omavaraisuuteen perustamalla korjaamotoimintaan pystyvä varikko ja erillinen varaosavarasto. Varasto oli aluksi esikunnan vetäytymisvaiheessa 2. K:n yhteydessä. Vasta elokuussa 1944 varasto ja varikko siirrettiin II/1.K:n yhteyteen Kausalaan. Korjausresursseja pyrittiin lisäämään mm. hankkimalla vastaanottimien virityslaitteisto.³⁴ Teknistä henkilöstöä oli niukasti. Tästä on esimerkkinä se, että varikon viisi henkilöä joutuivat hoitamaan 1. K:n viestiyhteyksien huollon varikkotehtäviensä ohessa.

Hyvät viestiyhteydet nopeampaisen toiminnan elinehto³⁵

Radiotiedustelun hankkimien tietojen hyödyntäminen ilmavoimien toiminnassa ja ilmatilannekuvan muodostamisessa edellytti nopeita viestiyhteyksiä ja suurta tiedonsiirtokapasiteettia. Tämä merkitsi sitä, että välittömään toimintaan liittyvien puhelin- ja lennätinyhteyksien eri toimipisteiden välillä oli oltava suorita, ilman välittäviä keskuksia. Henkilöstön vähyys pyrittiin korjaamaan parhailla sen ajan teknisillä välineillä ja ratkaisuilla. Organisaation hajaryhmitys laajalle alueelle asetti viestijärjestelmälle omat lisävaatimuksensa. Sekä tiedustelun erikoiskaluston että viestikaluston toiminnan edellytyksenä oli keskeytymättömän sähkötehon saanti, joka vaati omat erityisratkaisunsa.

Viestiyhteyksijärjestelyt vaihtelivat paikallisten olojen mukaan ryhmitysmuutosten eri vaiheissa. Erikoisuutena sen ajan välineistössä oli koväänispuhelin, jolla pidettiin yhteyttä kuunteluvaunun ja taktisen toimiston (toimistovaunun) välillä. Tämä järjestelmä otettiin vähitellen käyttöön kaikissa komppanioissa.

Koko pataljoonan yhteyksijärjestelyistä on esimerkkinä kaaviokuva touko-kesäkuulta 1944, jolloin II/2.K oli jo Nurmoilassa ja II/3.K

Ilmavoimien radiopataljoonan viestiyhteydet perustamisvaiheessa. (Ilmavoimien viestipataljoonan historiikki)

The signals communications of the Air Force Radio Battalion at the time of its formation.

Tiiksjärvellä. Eri toimipisteiden välisenä tärkeimpänä toimintaan suoraan liittyvänä yhteysvälineenä oli ns. LJ-lennätin. Se oli Päämajan Radiopataljoonassa kehitetty tasavirtasähkötyöjärjestelmä, jonka olivat suunnitelleet majuri R. Lautkari ja insinöörikapteeni H. Jalander. Siitä nimitys LJ eli saksalaisittain lausuttuna eljot, josta edelleen lempinimi »jotti». Se toimi olemassa olevilla lankayhteyksillä ns. keinokytkentöjen avulla siten, että se ei häirinyt muuta puhelinliikennettä eikä ollut myöskään muiden lankayhteyden käyttäjien havaittavissa. LJ-yhteydet kytkettiin puhelinkeskuksissa keskuksen sisäisenä kytkentänä keskuksen puhelinvaihteen ohi, niin että saatiin välitön, suora yhteys kaukanakin olevien pisteiden välillä. Oheinen kaavio on viitteellinen, eikä sisällä kaikkia yksityiskohtia. Useita toimipisteitä saatettiin kytkeä rinnan niin, että sanoma meni samanaikaisesti usealle vastaanottajalle. Näin on ilmeisesti kaavion mukaan tehty ainakin esikunnan, 1.K:n ja 2.K:n muodostamassa verkossa.

Pataljoonan viestiyhteyksikaavioon ei ole merkitty 3.K:n ja esikunnan välistä yhteyttä, joka tässä vaiheessa on vielä ollut ainoastaan radioyht-

teys. Kuvasta puuttuvat myös erilliset suuntimot. Mukana on vain kolme komppanioiden johtopaikkojen lähellä sijaitsevaa suuntimoa.

Komppanioiden ja erillisten joukkueiden johtopaikalta oli yhteys tuettavaan lentoyksikköön samoin kuin kaukoyhteystarpeen mukaan yhteen tai useampaan läheiseen puolustusvoimien keskuskesken. Lentoyksikön komentopaikalla oli radiotiedustelun kuuntelupuhelin (reportteriupseerin puhelin) aivan pääjohtopaikan vieressä.

Yhteydet kuuntelupisteiltä suuntimoille olivat erittäin tärkeät siksi, että suuntimolle piti voida antaa taajuustiedot kohdelähetteen vielä toimiessa. Tätä varten kehitettiin rintamikrofonipuhelin, jonka toiseen kuulokkeeseen tuli radiosta kuunneltava lähete. Näin kuuntelija saattoi samanaikaisesti kuunnella lähetettä ja antaa suuntimiskomentoa. Pidemmällä suuntimoyhteyksillä käytettiin LJ-lennätintä, jolle kehitettiin mahdollisimman lyhyt viestinmuoto. Usean LJ-yhteyden rinnankytkennän avulla saatiin sama suuntimiskomento samanaikaisesti kahdelle tai useammalle suuntimolle. Varayhteytenä pitkällä etäisyyksillä oli aina radio, jota varten kehitettiin yksinkertainen salaamiskoodi.

Komppanioiden välillä samoin kuin komppanioiden ja esikunnan välillä käytettiin yhteysvälineenä yleisimmin lennätintä (kaukokirjoittimia Hell ja Siemens). Näitä varten saatiin omat suorat yhteydet ylijohdon verkosta kantoaaltoyhteyksinä tukeutumalla Päämajan ja Ilma-voimien Esikunnan sekä yhtymien viestiorganisaatioihin. Pataljoonan sisäiset yhteydet rakennettiin enimmäkseen omin voimin. Merkittävimpien viestivälineiden lukumäärät olivat:

- kaukokirjoittimia (Hell, Siemens) 6 kpl
- kantoaaltopäätteitä 3 paria
- lähettimiä 6 kpl
- puhelinkeskuksia 8 kpl
- LJ- eli jottipäätteitä 15 kpl.

Pataljoonan viestiorganisaatiota johti viestiupseeri, jona alusta asti toimi luutnantti Airas. Myöhemmin saatiin toinen viestiupseeri. Esikunnassa ja komppanioissa oli omat viestitekniset ja viestityshenkilöstönsä. Syksyllä 1944 koko pataljoonan viestihenkilöstön lukumäärä oli 54 henkilöä eli noin 12 prosenttia kokonaisvahvuudesta.

Kuuntelutoiminnan yleiset puitteet ja tavoitteet

Pataljoonan päätehtävä oli Neuvostoliiton ilmavoimien radioliikenteen seuraaminen, liikenteen sisällön selvittäminen ja siitä saatavien operatiivis-taktisten johtopäätösten tekeminen. Viestitstekniikan kanalta kuunneltavat ja siepattavat viestit jakautuivat kahteen päälajiin, puheviesteihin ja sähkötysviesteihin. Puheviestiliikenne liittyi ensisijaisesti nopeatempoiseen hävittäjätoimintaan, sähkötyšliikenne taas pommituskoneiden toimintaan sekä maatumikokohtien väliseen radioliikenteeseen. Kumpikin viestitysmuoto vaati kuuntelijalta luonnollisesti oman ammattitaitonsa, puheviestitys kielitaidon ja sähkötyšliikenne morsemerkein suurella nopeudella tapahtuvan sähkötyksen tulkintakyvyn. Kumpaankin viestitysmuotoon sisältyi myös viestien salaaminen, puheviestityksessä tavallisesti yksinkertaisen peitesanaston avulla, sähkötyksessä erityisen salaamiskoodin ja sen käyttöön liittyvän matemaattisen salaamistekniikan avulla. Kummassakin tapauksessa tarvittiin kykyä tulkita viestit selväkielelle.

Radiotiedustelun suurina etuina sen ajan muihin tiedustelu- ja valvontasensoreihin eli käytännössä aistinvaraiseen ilmalavontaan verrattuna oli oleellisesti suurempi havaitsemisetäisyys sekä se, että radiotiedustelulla saatiin kohteesta paljon tietoa. Saatava tieto saattoi olla jossain määrin erilaista puhe- ja sähkötyradiokuuntelussa. Oleellista on kuitenkin se, että ei saatu ainoastaan tietoa havaintohetken tilanteesta, vaan myös tiedustelun kohteen tulevasta toiminnasta ja kohteista.

Kumpaankin radiotiedustelun muotoon liittyi oleellisena kohteiden paikantaminen suuntimisen ja ristisuuntimisen eli leikkausmittauksen avulla. Liikkuvista maaleista koostuvan, nopeasti muuttuvan ilmatilannekuvan hallinnassa se oli paljon tärkeämpää kuin suhteellisen staattisessa maarintaman tilanteessa. Ilmavoimien radiotiedustelussa suuntimoiden lukumäärän merkitys korostui tästä syystä. Päämajan Radiopataljoonalla oli vain neljä kiinteätä suuntimoa, kun Ilmavoimien Radiopataljoonalla niitä oli seitsemän. Mainittakoon, että Itä-Karjalassa toimivalla Päämajan Radiopataljoonan moottoroidulla komppaniolla oli muutamia keveitä suuntimoita, mutta tulokset niiden käytöstä olivat huonoja. Silti tultiin toimeen. Maakohteet pystyttiin paikantamaan yleensä sanomien sisällön perusteella ja sen jälkeen tunnistamaan ne viestitykseen liittyvien ulkoisten tuntomerkkien, esimerkiksi sähkötyksialan perusteella.

Radiotiedustelun tulosten hyödyntäminen oli toisaalta välitöntä taktista hyödyntämistä esimerkiksi hävittäjätaistelussa tai ilmavalvon-
nassa, toisaalta tilastolliseen ja muuhun tutkimukseen nojautuvaa pit-
käjänteistä tilanteen seuranta. Pitkäjänteisen tutkimuksen avulla pyrit-
tiin seuraamaan vihollisen ryhmitykseen ja toimintaan liittyviä muu-
toksia ja tekemään niistä operatiivisia ja strategisia johtopäätöksiä.

Omana kohteenaan oli Neuvostoliiton sääsanomaviestitys, jonka sieppauksen tuloksia hyödynnettiin omia sääennusteita laadittaessa.

Ilmavoimien radiotiedusteluun liittyi alusta asti myös oman radioliik-
enteen valvonta, jonka tehtävänä oli todeta oman radioliikenteen
heikkoudet vihollisen radiotiedustelu-uhkan kannalta ja havaita ra-
dioiden käyttökurin rikkeet.

Puheradiokuuntelu

Puheradiotiedustelun tuloksena saatiin kohteen paikan lisäksi useissa tapauksissa selville vihollismuodostelman suuruus, lentokonetyyppi, lentokorkeus, toimintakohde ja tuloaika kohteelle. Saura mainitsee ai-
kaisemmin käsitellyssä muistiossaan, että puheradiokuuntelun avulla saadaan vihollisesta myös mielenkiintoisia »henkilökohtaisia yksityis-
piirteitä». ³⁶ Edelleen Saura toteaa jo kolmen kuukauden toimintavai-
heen jälkeen, että »Suulajärven joukkue on saanut hyvän otteen vihollisen hävittäjätoimintaan nähden, josta on ollut välittömänä tuloksena muun muassa yhden LBL:n pelastaminen varmalta tuholta sekä muutamien meille edullisten ilmataistelujen aikaansaaminen».

Puheradioliikenteestä siepatut ja selvitettyt viestit ilmoitettiin heti tuettavan rykmentin tai laivueen komentopaikalle, jossa toimiva reportteriuupseeri vastaanotti, seuloi ja ilmoitti edelleen kuuntelutulokset. ³⁷

Radion käyttäjä pyrkii luonnollisesti viestitoiminnallisin järjestelyin ja peitekieltä tai salaamistekniikkaa käyttäen vaikeuttamaan vastustajan tiedustelutoimintaa. Neuvostoliiton ilmavoimien toiminta oli tässä mielessä periaatteessa systemaattista ja kontrolloitua, mutta valtavan kalusto- ja liikennemäärän vuoksi pakostakin jäykkää. Jäykkyys merkitsi sitä, että vastustajan tiedustelun vaikeuttamistoimia ei voitu tehdä joustavasti eikä nopeasti. Sen lisäksi tehtiin virheitä sekä taajuuksien ja kut-

sujen käyttämisessä että peitekielikurin noudattamisessa. Nämä virheet helpottivat ilmavoimien radiotiedustelua oleellisesti. Usein esiintyi suorastaan selväkielen käyttämistä ja siihen liittyen jaarittelevaa viestitystapaa.³⁸

Radiotiedustelun taktinen merkitys korostui kesän 1944 taisteluissa varsinaisten ilmavalvonta-asemien ollessa uudessa ryhmitystilanteessa entistä lähempänä omia lentotukikohtia.³⁹ Kerta toisensa jälkeen pystyttiin järjestämään »täysosumia». Esimerkkinä radiotiedustelun roolista mainittakoon Talin–Ihantalan taistelujen aikana tapahtuneet Lappeenrannan ja Immolan kenttien pommitukset. Radiotiedustelun tietojen perusteella Lentorykmentti 3:n molemmat laivueet ehdittiin hälyttää Lappeenrannan ja Taipalsaaren kentiltä torjuntalennolle. Syntyneissä il-mataisteluissa ammuttiin alas 15 viholliskonetta. Suomalaisten tappiot Lappeenrannan kentällä olivat vain neljä tuhoutunutta konetta. Immolassa saksalaiset eivät uskoneet annettua varoitusta pitäen lähestyviä venäläiskoneita suomalaisina. Lento-osasto Kuhlmeijer menetti hyökkäyksessä neljä Stuka ja viisi Fw 190 -konetta. Lisäksi 15 konetta vaurioitui.⁴⁰

Joppe Karhunen kertoo teoksessaan *Taistelulentäjien jatkosota* lentomestari Aimo Juholan saamasta »radiotiedustelupalvelusta» tiedustelulennolla. Radiolla annettu peitesana »kataja» merkitsi, että vihollinen oli havainnut suomalaiskoneen. Sanalla »koivu» viestitettiin, että vihollinen oli saanut hyökkäyskäsken, edelleen sanalla »mänty» ilmaistiin vihollishävittäjän havainneen tiedustelukoneen. Näiden varoitustietojen avulla Juholan tiedustelutehtävä tuli suoritetuksi.⁴¹

Ilmavoimien radiotiedustelu saattoi antaa myös maavoimia kosketavaa ja hyödyttävää tietoa. Taistelun Viipurista ollessa käynnissä kesällä 1944 eräs pataljoonan kuunteluyksiköistä ilmoitti tiedustelukeskukseen, että panssarivaunuun sijoitettu vihollisen ilmavoimien ja panssarijoukkojen johtoasema oli oman ilmoituksensa mukaan saapunut Viipurin Käremäen kaupunginosaan. IV Armeijakunnan tiedustelutoimisto väitti tätä, jo ylipäällikölle asti välitettyä tietoa perättömäksi, ja pataljoonan komentaja sai nuhteet. Tieto vahvistui kuitenkin oikeaksi ja nuhteet vaihtuivat kiitokseksi. Oli tyypillistä, että pataljoonan saamiin maavoimatietoihin ei aina luotettu.⁴²

Kymmenen päivän välein tehtiin tilastointia ja operatiivista tutkimusta varten katsaukset koko ilmavoimille. Sen lisäksi 23.4.1944 läh-

tien Ilmavoimien Radiopataljoonan Esikunnan tiedustelutoimisto laati päivittäisen radioliikennetiedotuksen yhteenvetona koko pataljoonan alueella siepatusta liikenteestä. Se jaettiin Päämajan tiedusteluosastolle, operatiiviselle osastolle, Ilmavoimien Esikunnalle, Päämajan Radiopataljoonalle sekä saksalaiselle yhteistoimintakumppanille. Tiedustelutoimistossa laadittiin myös pidemmän aikajänteen katsauksia, joihin sisältyi merkittäviä havaintoja ja johtopäätöksiä vihollisen toiminnan tulevasta suuntautumisesta. Niinpä esimerkiksi toukokuun 1944 katsauksessa esitettiin seuraavaa: »3. IlmaA:n seuraaminen, jonka toiminta kuun lopulla lisääntyi Karjalan Kannaksella, antaa aiheen olettamukselle, että se tulee kohdistamaan lentotoimintansa yhä suuremmassa määrin tälle alueelle. Sen maataistelu- ja hävittäjävoimien siirtyminen viittaa taistelutoimien kiihtymiseen, mahdollisesti hyökkäystoimintaan. Todetut maataistelukoneiden ja panssarivoimien yhteistoimintaharjoitukset tuovat mieleen ajan ennen Pietarin olosmurtautumishyökkäystä.»⁴³ Tutkimustoimintaan liittyi laaja tilastointi, jossa havaittujen vihollislentojen lukumäärät taulukoitiin kuukausitilastoina rintamasuunnittain ja lentoyksiköittäin ainakin lentodivisioonien tarkkuudella.⁴⁴

Sähkötykskuuntelu

Sähkötykskuuntelu aloitettiin kahden kuuntelupisteen voimin Suulajärvellä joulukuussa 1943, siis radiotiedustelun toimiessa vielä Päämajan Radiopataljoonan 6. Komppanian organisaatiossa. Toinen pisteistä etsi ja toinen seurasi ilmavoimien kannalta merkittäviä radioverkkoja. Pääkohteena oli alkuvaiheessa 13. Ilma-armeija, sen pommituskoneiden ja maa-asemien välinen radioliikenne.

Liikennetutkimus osoitti, että kaikki havaitut sähkötyksradioverkot eivät liittyneetkään 13. Ilma-armeijaan, vaan siinä vaiheessa johonkin tuntemattomaan lentoyksikköön. Samoihin aikoihin saksalaisilta oli saatu tietoa Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien (ADD) toimintaperiaatteista ja toimintaan liittyvästä radioliikenteestä. ADD:n toiminta oli siihen asti suuntautunut enimmäkseen rintamapommituksiin itärintamalla ja jonkin verran kotiseutupommituksiin Saksassa ja Balkanilla. Nyt todettiin, että nämä tuntemattomat verkot olivatkin ADD:n verkkoja. Tämä tieto varmistui 6.2.1944 tapahtuneen ensimmäisen

mäisen Helsingin suurpommituksen yhteydessä. Pommitusmuodostelmat olivat ADD:n yksiköitä.⁴⁵ Varoitusta ei tästä ensimmäisestä pommituksesta pystytty antamaan, koska ADD:n toimintaa ei siinä vaiheessa tunnettu vielä riittävästi. Saksalaisilta saadun tiedon mukaan yksi ADD:n toiminnan tyypillinen piirre oli se, että ½–4 tuntia ennen hyökkäystä kohdealueelle lähetettiin säätiedustelukone, joka lähetti omalle johtoasemalleen 3–5 minuutin välein lyhyitä koodisanomia. Tästä verkosta alettiin nyt systemaattisesti etsiä säätiedustelukonetta, jota jatkuvasti suunnittiin kahdella suuntimolla (Suulajärvi, Juurikorpi).⁴⁶

Ensimmäinen sääkonehavainto tehtiin 11.2.1944. Erkki Pale on muistiossaan siteerannut Juurikorvessa toimineen II Joukkueen johtajan, luutnantti Rope Kojosen haastattelukertomusta:⁴⁷ »Suunnimme ja ristisuunnimme suurimman osan koneen reitistä, jotapaitsi se ystävällisesti kyllä lensi aivan Juurikorven yli. Saatoin omin silmin nähdä sen hahmon liukumisen tähtikirkasta taivasta vasten. Kun koneen antamat sanomat muistuttivat Itämeren laivaston ilmavoimien sääsanomia ja kun sittemmin vielä todettiin 'nousukutsut' lentokoneille, lähetimme rohkeasti varoituksen 2–2,5 tuntia ennen hyökkäystä. Arvioimamme ajankohta piti kutinsa puolen tunnin sisällä, eikä konemääräkään, 100–150 kpl ollut olosuhteisiin katsoen hullummin arvattu. Eihän tavallisesti kukaan ole erikoisen iloinen vihollisen hyökkäyksestä, mutta suotakoon minulle anteeksi tässä tapauksessa se syvä ja vilpiton ilon tunne, joka valtasi mieleni hyökkäyksen tapahtuessa.» Kyseessä oli ilmeisesti Kotkan pommitus 10.–11.2.1944.⁴⁸

Sähkötyskuunteluun Juurikorvessa suunnattiin lisää kuuntelupisteitä, minkä ansiosta tietämys ADD:n toiminnasta ja siihen liittyvistä radioverkoista kasvoi nopeasti. Todettiin useita ADD:n tulevaan hyökkäyksen valmisteluun liittyviä indikaatioita:⁴⁹

- ADD:n ylijohdon johtoverkko otti joka päivä klo 17 Suomen aikaa yhteyden niihin armeijakuntiin, jotka muodostivat seuraavan yön taisteluryhmän. Yhteys otettiin vain näihin yksikköihin.⁵⁰ Näin voitiin arvioida hyökkäyksen volyyymiä jo etukäteen, vaikka toimintasuunta jäi tässä vaiheessa vielä tuntemattomaksi.
- Johtoasemat suorittivat usein päiväsaikaan lentokoneiden kanssa viityliikenteen, minkä eräissä tapauksissa voitiin todeta edeltäneen hyökkäystoimintaa.

- Jos säätila kohdealueella oli epävarma, yksi tai useampi kohdealueen lähellä oleva rykmentti lähetti yhden tai useamman sääkoneen tutkimaan säätilannetta lentoreitillä ja kohdealueella. Säätilanteen mukaan sääkone saattoi olla kohteen yläpuolella 1,5–4 tuntia ennen hyökkäystä. Erittäin suuren hyökkäyksen varmistamiseksi (esimerkiksi Helsingin kolmas pommitus) asetettiin pari sääkoneita lento-reitin sivustoille tarkkailemaan säätilan kehittymistä.
- Siitä hetkestä lähtien, kun koneet nousivat kentiltä, voitiin suuntimien ja ristisuuntimien avulla määritellä lentosuunta ja vähitellen arvioida kohde. Nousujen tapahtuessa useana aaltona voitiin kunkin aallon saapumisaika kohdealueelle arvioida melko tarkkaan.

Myös sähkötyradiokuuntelijat ja analyttikot pystyivät vihollisen salaamisjärjestelyistä – kutsujen ja taajuuksien vaihdoista, sanomien salaamisista – huolimatta eri keinoin tunnistamaan lentoyksiköt, jopa yksittäiset lentokoneet ja tekemään johtopäätöksiä odotettavissa olevasta toiminnasta.⁵¹

Radiotiedustelun osuus varoituksen antajana tulevista ilmahyökkäyksistä oli merkittävä. Jo muutaman päivän kuluttua ensimmäisestä Helsingin pommituksesta tapahtunut Kotkan pommitus oli siis ensimmäinen, josta pystyttiin varoittamaan. Seuraavien Helsingin suurpommitusten indikaatiot tunnistettiin hyvissä ajoin, ja radiotiedustelu pystyi antamaan varoituksen toisen pommituksen (16.–17.2.1944) edellä 1 h 40 min ja kolmannen (26.–27.2.1944) edellä 1 h 28 min ennen hyökkäystä.⁵²

Edellä mainittujen tapausten lisäksi voidaan yleisesti todeta, että luukuun ottamatta Oulun pommituksia ADD ei suorittanut ainoatakaan pommitushyökkäystä alueellemme siten, että ennakoivaa varoitusta kohteelle ei olisi annettu. Muutamat käynnistetyt hyökkäysoperaatiot keskeytyivät säätilanteen vuoksi. Alkuvaiheessa radiotiedustelun havainnot annettiin Kotkan Ilmavalvonta-aluekeskukselle, 8.3. lähtien Kotkan ja Helsingin Ilmavalvonta-aluekeskukselle. Joissakin tapauksissa, esimerkiksi laajahkoista hyökkäyksistä tehtiin ilmoituksia myös Ilmavoimien Esikunnalle, Tied.1:lle ja Tied.2:lle. Jos lento suuntautui Viron rannikolle, siitä piti antaa ilmoitus myös saksalaisille, mutta »niiden ilmoitusten kanssa ei aina oltu niin tarkkoja».⁵³ ADD:n seuranta ja siihen liittyvä selvitystyö keskitettiin 24.3.1944 Juurikorpeen. Kun vielä kevään 1944 kuluessa saatiin luoduksi optimaalisesti ryhmitetty ja hyvillä yhteyksillä varustettu suuntimoverkko, saatiin ADD:n seuranta

entistä tehokkaammaksi ja varmemmaksi. 1.8.1944 mennessä ADD:n seuranta oli siirretty Kausalaan.

Ainakin muutamia kertoja ADD-seurannan tietoja käytettiin hyväksi hyökkäyksissä vihollisen pommitustukikohtia vastaan. Esimerkiksi 1.3.1944 tapahtuneen pommitushyökkäyksen aikana ilmoitettiin omalle pommituslaivueelle, milloin vihollismuodostelmat olivat kääntymässä paluumatkalle kotikentälleen Levasovoon. Näiden perään suunnattu oma pommitusyksikkö onnistui pommittamaan valaistua lentokenttää ja sille laskeutuvia koneita.⁵⁴

Myös ADD-seurantaan liittyi tutkimustyötä, jonka tuloksena tilastoitiin kuukausittain lentokonekaluston määrävahvuus, todettu vahvuus, todetut tappiot ja todetut täydennykset.⁵⁵

Sääryhmän toiminta

Sääryhmän tehtävänä oli vihollisen ilmavoimien säähavaintoverkkojen kuuntelu ja siepattujen sääsanomien avaaminen. Sääsanomat sisälsivät kansainvälisellä koodilla annettuja Jäämeren ja Viananmeren alueen sääennusteita sekä lentokoneiden sääpyyntöjä, paikkailmoituksia ja lennonjohtoasemien ohjeita. Sääryhmä seurasi myös kuriirilentoliikenneverkkoa.

Oman radioliikenteen valvonta

Valvontaryhmän tehtävänä oli ilmavoimien maaradioverkkojen, ilmalvalvontaverkkojen sekä hävittäjien radioliikenteen valvonta. Ryhmä toimi eri komentopaikkojen tai pääjohtopaikkojen läheisyydessä liikenneverkkojen havaitsemiseksi ja virheellisen toiminnan oikaisemiseksi. Valvonnan järjestämiselle ovat mahdollisesti antaneet oman syyksensä Päämajan tiedusteluosaston sotavankitiedot, joiden mukaan suomalainen radioliikennekuri on ollut huonoa, joka taas on helpottanut Neuvostoliiton radiotiedustelun työtä. Tästä on Päämajan Tied.2:n (viestitiedustelutoimiston) päällikkö, everstiluutnantti Reino Hallamaa lähettänyt 1.12.1941 kirjeen Päämajan viestikomentajalle.⁵⁶

Liikenteen valvonnassa kontrolloitiin, että eri liikennemuodoissa

(hävittäjien puheradioliikenne, maaradioverkkojen sähkötysliikenne, il-mavalvontaverkkojen liikenne) toimittiin annettujen ohjeiden mukaisesti ja kaikkialla samalla tavalla niin, että poikkeavia yksilöllisiä käytänteitä ei esiintynyt. Tähän liittyi luonnollisesti salaamisohjeiden noudattamisen ja salaamiskurin valvonta. Havaituista rikkeistä tehtiin ilmoitukset asianomaisille viestikomentajille.

Omien radioliikennemenetelmien kehittämisessä käytettiin hyväksi myös niitä havaintoja, joita radiotiedustelu oli saanut vihollisen radioliikenteestä ja sen heikkouksista radiotiedustelua vastaan. Nämä havainnot, kokemukset ja johtopäätökset on koottu muistioksi.⁵⁷ Yleisenä johtopäätöksenä muistiossa todetaan, että koska vihollisen erittäin runsasta ja hyvin johdettua radioliikennettä pystyttiin helposti analysoimaan ja seuraamaan, on selvää, että meidän oma, paljon vähäisempi liikenteemme on vihollisen helposti seurattavissa ja tiedustelumielessä hallittavissa. 18-sivuisessa muistiossa käsitellään yksityiskohtaisesti virheitä, joita vihollisen ilmavoimissa oli tehty kutsujärjestelmissä, taajuuksien valinnassa ja liikennöimisessä. Tyypillisiä virheitä olivat esimerkiksi paljastavien kutsujen ja helposti avautuvien peitesanojen käyttäminen, samojen kutsujen ja taajuuksien käyttäminen pitkiä aikoja sekä tarpeeton viritys- ja muu liikenne. Muistiossa annetaan yksityiskohtaisia ohjeita edellä mainittujen virheiden välttämiseksi.

Ilmavoimien radiotiedustelu pystyttiin kapteeni Mauri Hartikaisen johdolla organisoimaan, varustamaan ja kouluttamaan hämmästyttävän lyhyessä ajassa ammattitaitoiseksi ja tehokkaaksi organisaatioksi. Taus-talla oli toisaalta Päämajan Radiopataljoonan pitkälle kehitetty radiotiedustelun ammattitaito ja ilmavoimien käyttöön annettu ydinhenkilöstö, toisaalta ilmavoimien rutiinit ja tekninen osaaminen omien viestijärjestelmien rakentamisessa. Sen lisäksi tarvittiin innovaatioita ja luovia ratkaisuja, joilla perinteisen radiotiedustelun toiminta ja tekniset ratkaisut sopeutettiin ilmavoimaympäristöön. Tämä kaikki saatiin aikaan erittäin vähäisin henkilöresurssein. Hieman ihmetystä herättää Hartikaisen muistelmassaan antama lausunto, jonka mukaan »Ilmavoimien ylin johto ei liene suurestikaan arvostanut pataljoonan toimintaa, sillä sen suhtautuminen pataljoonaan oli tunnustusta kaihtavaa». Hartikainen toteaa kuitenkin, että pataljoona koki suuren hetkensä, kun Päämajan kirjelmällä 19.5.1944 ylipäällikkö esitti kiitoksensa pataljoonalle ja sen komentajalle »menestyksellisestä ja arvokkaita tuloksia tuottaneesta toiminnasta».⁵⁸

Lähdeviitteet

- ¹ Pale Erkki, *Suomen radiotiedustelu 1927–1944*, toim. Reijo Ahtokari, Hakapaino, Helsinki 1997, s. 25–28. Teos perustuu pääosin 1970-luvulta alkaen kerättyyn muistitietoon.
- ² Lehtonen Lauri, Radiotiedustelu jatkosodassa, artikkeli teoksessa *Jatkosodan Pikku-Jättiläinen*, WSOY, Porvoo 2005, s. 172–197. Heino Risto (sodan ajan radiotiedustelun liikennetukija), haastattelu 3.9.2007. Kaltokari, Artturi (sodan ajan radiotiedustelun kuuntelualupseeri), haastattelu 4.9.2007.
- ³ Heino, Kaltokari.
- ⁴ Beckman Bengt, *Svenska kryptobedrifter*, Albert Bonniers förlag, Borås 1996, s. 75.
- ⁵ Sota-arkisto T 2864/14: Plan för samarbete mellan den finska och svenska luftbevakningen, Helsinki 7.7.1938.
- ⁶ Pale, s. 95–106.
- ⁷ T. Tuomen kokoelma: Ilmavoimien Viestipataljoona, numeroimaton ja allekirjoittamaton muistio 7.4.1945: Sotahistoria (Ilmavoimien radiotiedustelu sodan aikana), perustuu osin muistitietoon, mutta kirjoittamisajankohtana suhteellisen tuoreeseen.
- ⁸ Sota-arkisto T 19351/7: LeR 2:n ak 1151/II/3d sal/20.10.1941, Eversti Richard Lorenzin ehdotus ilmavoimia palvelevan radiotiedustelun aloittamisesta.
- ⁹ Ilmavoimien Viestipataljoona.
- ¹⁰ Pale, s. 182.
- ¹¹ Sota-arkisto T 13703, Mauri Hartikainen 21.12.1941, Esitys kuunteluaineiston keräämisestä LeR 2:lle.
- ¹² T. Tuomen kokoelma, Os. H:n sotapäiväkirja ja IlmavE:n kirj 23330/Viesti 2/33 sal/25.5.1942.
- ¹³ Sota-arkisto T 19369/5, NL:n ilmavoimien radioliikenne, 3./Päämajan Radiopataljoona:n kirj 661/9a/42 sal/12.8.1942.
- ¹⁴ T. Tuomen kokoelma, osasto H:n sotapäiväkirja.
- ¹⁵ T. Tuomen kokoelma, PMjärj-os:n kirj 1959/Järj.1/2/sal/7.9.1942.
- ¹⁶ Mauri Hartikainen, Ilmavoimien sodanaikainen radiotiedustelu, *Viestimies*-lehti n:o 2/1975.
- ¹⁷ Pale, s. 183.
- ¹⁸ Sota-arkisto T 19282/86, Ilmavoimien esikunnan kirj V-os 6298 sal/11.12.1943.
- ¹⁹ Sota-arkisto T 15723/11, IlmavE:n kirj 4297/Ye3/2d/27.12.1943, ilmav.kom:n esitys ylipäällikölle.
- ²⁰ T. Tuomen kokoelma, PM Järj-os 456/Lkp.sal/27.2.1944.
- ²¹ Ilmavoimien Viestipataljoona.
- ²² Ibid.
- ²³ Ibid.
- ²⁴ Ibid.
- ²⁵ Päämajan Radiopataljoonan henkilöluettelo, kirjoittajalla.
- ²⁶ Ilmavoimien Viestipataljoona.
- ²⁷ Sota-arkisto T 19352/18, PMRadP:n kirj 210/2/1/sal/1.2.1944, Ilmavoimien Radiopataljoonan tarvitsema henkilöstö.
- ²⁸ Ibid.
- ²⁹ Seppo Kepponen, »Hartikaisen sirkuksesta» Stella Polarikseen, *Viestimies*-lehti n:o 2/1984.
- ³⁰ Mauri Hartikainen.
- ³¹ Ilmavoimien Viestipataljoona.
- ³² Pale, s. 115.
- ³³ Ilmavoimien Viestipataljoona.
- ³⁴ Ibid.
- ³⁵ Ibid.
- ³⁶ Sota-arkisto T 19282/86, Ilmavoimien esikunnan kirj V-os 6298 sal/11.12.1943.
- ³⁷ Ilmavoimien Viestipataljoona.
- ³⁸ Mauri Hartikainen.

- ³⁹ Ilmavoimien Viestipataljoona.
- ⁴⁰ Maanpuolustuskorkeakoulun Historian laitos, *Jatkosodan historia*, osa 6, WSOY, Helsinki, s. 186.
- ⁴¹ Karhunen, Joppe, *Taistelulentäjien jatkosota*, Tammi, Helsinki 1994, s. 162.
- ⁴² Mauri Hartikainen.
- ⁴³ Ibid.
- ⁴⁴ Ibid.
- ⁴⁵ Ibid.
- ⁴⁶ Erkki Pale, päiväämätön käsikirjoitus, sodan ajan radiotiedustelua koskeva selostus, laadittu eversti Paasosen teokseen Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hallituksen asiamiehenä, teksti kirjoittajalla.
- ⁴⁷ Ibid.
- ⁴⁸ Ahti Lappi, Kotialueen ilmapuolustuksen torjuntavoitto 1944, *Jatkosodan Pikkujättiläinen*, WSOY, Helsinki 2005, s. 716.
- ⁴⁹ Ilmavoimien Viestipataljoona.
- ⁵⁰ Erkki Palen käsikirjoitus.
- ⁵¹ T. Tuomen kokoelma, päiväämätön ja allekirjoittamaton muistio »Muutamia detaljeja, jotka ovat omiaan helpottamaan A:n (=ADD:n) toiminnan seuraamista, sekä erinäisten ratkaisujen tekemistä».
- ⁵² Helminen, Martti – Lukander, Aslak, *Helsingin suurpommitukset helmikuussa 1944*, WSOY, Helsinki 2004.
- ⁵³ Seppo Kepponen.
- ⁵⁴ Hartikainen.
- ⁵⁵ Ilmavoimien Viestipataljoona.
- ⁵⁶ Sota-arkisto T 17159/6 Päämajan Tied. 2:n kirje 441/1.12.1944, Vihollisen radiotiedustelutuloksia.
- ⁵⁷ Keski-Suomen Ilmailumuseo, Paavo Visan kokoelma, allekirjoittamaton muistio, Liite 2 IlmavRadP:n kirj 1159/6h/sal/3.6.1944 »Neuvostoliiton ja omien ilmavoimien radio-liikenteestä tehtyjä havaintoja ja niiden soveltaminen omien ilmavoimiemme radioliikenteen kehittämiseksi».
- ⁵⁸ Hartikainen.

Air Force Radio Intelligence during the Continuation War, 1941–44

Summary

The excellent results of radio intelligence, especially during the opening phases of the Continuation War, provided the starting point for the idea of forming within the Air Force its own radio intelligence for its exclusive service. An intelligence operation exclusively at the disposal of the Air Force command would best serve the Air Force's own special requirements and would guarantee the rapid gathering of information for the fast-moving air war. Another possibility for the Air Force had been the use of long-range patrolling to provide advance warnings but that idea was rejected after preliminary trials. With the aim of forming the Air Force's own radio intelligence unit, Air Force officers were attached to familiarize themselves with the activity of the radio intelligence unit at General Headquarters, namely the General Headquarters Radio Battalion, as well as the Radio Intelligence Centre and the General Headquarters Radio Battalion's motorized or 3 Company.

The first phase of planning was the formation on 21 October 1942 of the Air Force Radio Intelligence Company within the General Headquarters Radio Battalion. It constituted 6 Company of the Battalion. Its location became Taavetti, with Captain Mauri Hartikainen as commander. The training of personnel began at Taavetti. Men were obtained from field units. The basis of selection was knowledge of the Russian language because radio telephony (voice radio) formed a significant part of air forces' radio activity. Training in radio telegraphy

was also given to all personnel. Three experienced radio intelligence officers were obtained from the General Headquarters Radio Battalion as the first platoon commanders. Later also 1 Company of the General Headquarters Radio Battalion at Sääminki trained telegraphists to meet the needs of Air Force radio intelligence. In summer 1943 the company was transferred to Lahdenpohja. Actual work began in October 1943 when the company was divided into three platoons to provide intelligence support for different flying units.

Experience very soon showed that the capabilities of one company were insufficient. In December 1943 the Air Force signals commander, Colonel V. E. Saura, put forward a proposal to expand the company to a battalion. General Headquarters approved the proposal and on 15 March 1944 the Air Force Radio Battalion was formed. Its employment and supply in general came under the Air Force commander; in other respects, including the maintenance of special equipment, the battalion came under the commander of Intelligence Branch 2 at General Headquarters. Battalion headquarters were located at Suur-Merijoki. Captain Hartikainen was again appointed commander.

The Air Force Radio Battalion was formed with three companies by increasing the strength of the existing platoons. In addition a security section was added, the task of which was the surveillance of the signalling discipline and secrecy of the Air Force's own radio communications. It also included a meteorological section, the task of which was to monitor the enemy's weather observation networks and to decode weather reports. In addition supply elements and a particularly strong signals capability were needed. The battalion functioned widely dispersed and required numerous rapid and secure signals links. Its strength was fixed at a total of 513 personnel. However, the provision of personnel caused problems. It was particularly difficult to find officers who were linguistically able and with the requisite analytical and mathematical capabilities. Also their training took time. Thus in September 1944, when the strength was at its greatest, the total number of personnel was 433. Yet in October 1944 intelligence gathering about the German Air Force in northern Finland was begun with a company below strength. The security section, too, continued to operate there. Activity ended on 20 November 1944 and the battalion was demobilized at Kausala.

The activity of the Air Force Radio Battalion was divided into two parts: one was primarily the interception of the enemy's radio telephony relating to fighter operations and the other the interception of telegraphy signals by their bombing air force. An essential part of interception was the location of targets by means of direction finding.

Interception and the associated decoding of encrypted or coded messages served both early warning air defence and combat direction in real time and long-term intelligence relating to the enemy and his operational planning. By means of interception it was possible to draw conclusions about the opponent's plans and associated preparations. Thus, for example, already in May 1944 a survey established that the move of the Soviet 13 Air Army's ground attack and fighter forces towards the Karelian isthmus and the confirmed combined exercises between ground attack aircraft and armoured forces resembled events associated with the attack to break out of the siege of Leningrad.

Concrete, real-time results included information about enemy sorties which radio intelligence immediately reported to the Finnish Air Force flying unit it supported. Thus the flying unit was able to predict the situation and take the initiative. There was a radio intelligence officer or reporting officer at the command post of the flying unit supported. He transmitted and reported intelligence information for use at the command post.

Tracking the activity of the bombing air force was based on the interception of their wireless telegraphy traffic. Cooperation between the Air Force's radio intelligence and their German colleagues produced as its most significant result the disclosure of the organization and operational methods of the Soviet Long-Range Bombing Air Force (ADD). With the help of this basic knowledge, the signals traffic of ADD was picked up and through it the prediction and tracking of operations themselves. ADD was mostly directed towards front-line bombing on the eastern front and activity against Finnish towns was not anticipated. The first bombing raid on Helsinki came as a surprise but after that warnings could be given of all air raids on southern Finland even several hours before the attack. Among the most significant were the advance warnings of the large air raids on Helsinki on 16–17 and 26–27 February 1944, in each case about one and a half hours before the attack began. Sources of advanced information were

- preparatory orders given over the ADD command networks
- altered traffic between control points and aircraft
- the weather reconnaissance aircraft, which was usually sent over the target area ½–4 hours before the attack, and
- the traffic of the aircraft themselves after take off, when it was possible constantly to determine the planes' location and through that the direction of flight using intersecting direction finding.

In some cases it was possible for Finnish bombers to be directed to follow behind the returning attacking formations and surprise them while landing at their base.

Radio intelligence within the Air Force was set up at a very late phase of the war. Nevertheless, with the help of the long tradition of Finnish radio intelligence and the increased professional skill developed as the war went on, as well as with the technical signals routines of the Air Force, an effective organization was set up in a short time. During the final months of the war Air Force radio intelligence significantly supported Finland's defensive battle with its valuable achievements.

(s. 1939) ekonomi, merisotahistorian harrastaja, on tutkinut Saksan laivastoa toisen maailmansodan aikana ja erityisesti sen toimia Suomen lähivesillä ja osallistunut arkistotutkimuksiin Suomen merialueelta löydettyjen sotahylkyjen tunnistamiseksi. Käsitellyt kahden saksalaisen hävittäjäaluksen miinaan ajoa joulukuussa 1944 Åbo Akademin julkaisemassa Jungfrusund-julkaisusarjan artikkelissa *Beslutsfattande på sjön och dess följder. Operation 'Nil' – observationer av en tysk sjökrigsoperation i december 1944.*

Saksalaisten sukellusveneiden toiminta Suomen lähivesillä vuosina 1944–45

Barbarossa-suunnitelman käynnistyttyä Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon kesällä 1941 Itämeren suulla toimi viisi saksalaista II D -tyypin rannikkosukellusvenettä, jotka tukeutuivat Airiston matkailuhotellin rantaan. Niiden toiminta-alue oli pohjoisella Itämerellä ja Riianlahdella Neuvostoliiton laivaston käyttämien Liepajan ja Ventspilsin satamien edustalla sekä Viron saarten lähistöllä. Veneistä *U 144* upotti 23.6.1941 neuvostoliittolaisen sukellusveneeseen *M 78*:n Ventspilsin edustalla ja *U 140* Ristnan lounaispuolella *M 94*:n 21.7.1941. *U 144* puolestaan tuli *SC 307*:n torpedoimaksi Hiidenmaan luoteispuolella elokuussa. Saksalaisten hyökkäyksen edetessä nopeasti kohti Leningradia ja Neuvostoliiton luovuttua Baltian satamista saksalaisten sukellusveneiden pitäminen Suomen vesillä kävi tarpeettomaksi, ja ne palasivat koulutusaluksiksi, josta tehtävästä ne oli irrotettu Barbarossaa tukemaan.

Saksan laivaston tehtävä oli sulkea neuvostolaivasto Suomenlahden pohjukkaan ja estää sen murtautuminen länteen. Tässä saksalaiset onnistuivatkin niin hyvin, etteivät neuvostoliittolaiset pinta-alukset moottoritorpedoveneitä ja raivaajia lukuun ottamatta pystyneet ope- roimaan Suomenlahdella ennen kuin vasta Suomen solmittua aselevon Neuvostoliiton kanssa. Vuoden 1942 aikana saksalaiset olivat laskeneet Tallinnan ja Porkkalan välille laajan Nashorn-miinoitteen ja suomalaiset ja saksalaiset yhteistyössä Suursaaren sulun, jonka pohjoinen, Suursaaren ja Haapasaarten välinen osa oli suomalaisten laskema Rukajärvi-miinoite. Eteläinen, saksalaisten Seeigeliksi kutsuma osa ulottui Suursaaren tasalta Narvanlahdelle Kurkolanniemen länsipuolelle. Tätä

miinoitetta täydennettiin vielä vuosina 1943 ja 1944. Vaikka taten pystyttiin tehokkaasti rajoittamaan pinta-alusten käyttöä, neuvostoliittolaiset sukellusveneet pystyivät vuoden 1942 aikana tunkeutumaan länteen Suomenlahdelle ja Itämerelle ja aiheuttamaan siellä merkittävää haittaa merenkululle. Sen vuoksi Porkkalanniemen ja Naissaaren välillä laskettiin keväällä 1943 sukellusveneverkko, joka esti sukellusveneiden läpimurtoyritykset niin tehokkaasti, ettei yhdenkään neuvosto-sukellusveneeseen tiedetä päässeen sen läpi.

Leningradin piirityksen murtuminen ja rintaman siirtyminen Narvajoen tasalle kevättälvella 1944 aiheutti suurta huolta Saksan sodanjohdossa. Suomenlahden ensimmäisen, Suursaaren tasalla olevan sulkulinjan eteläpää oli joutunut uhatuksi. Suursaaren ja Viron rannikon välillä olevaa Seeigel-miinoitetta alettiin laajentaa länteen päin, jotta sen raivaamista voitaisiin vaikeuttaa. Huolta aiheutti pelko neuvostoliittolaisten sukellusveneiden murtautumisesta Itämerelle, jossa ne olisivat vakavasti voineet vaarantaa Ruotsista tuotavan malmin kuljetukset, Baltiaan ja Suomeen suuntautuvan meriliikenteen sekä erityisesti keskisellä ja eteläisellä Itämerellä tapahtuvan sukellusvenekoulutuksen. Saksalaiset pelkäsivät neuvostoliittolaisten tekemän maihinnousuja Viron rannikolle ja Kannaksen suurhyökkäyksen alettua myös Suomen rannikolle rintaman selustaan. Saksan merisodanjohdon (Seekriegsleitung, Skl) sotapäiväkirjassa on 31.5.1944 maininta siitä, että Narvanlahdella on havaittu useita kymmeniä neuvostoliittolaisaluksia, joiden uskottiin valmistelevan maihinnousua. Hitler on vaatinut laivastoa ryhtymään valmisteleviin toimiin aikeitten torjumiseksi.¹

Suuramiraali Karl Dönitz osallistui 9.6.1944 Hitlerin päämajassa pidettyyn neuvotteluun, jonka aiheena oli tilanteen huononeminen idässä. Tässä yhteydessä Hitler tiedusteli Dönitziltä, mitä seurauksia laivastolle neuvostoliittolaisten murtautumisesta Itämeren rannikolle saattaisi olla. Dönitzin vastaus kuului: »Meille Itämeren hallinta on tärkeää. Se on olennaista, jotta Ruotsista tuotavan varusteluteollisuutemme välttämättä tarvitseman malmin kuljetukset turvataan ja se on olennaisen tärkeää myös uudelle sukellusveneeseellemme. Läntisin asema, joka meille vielä mahdollistaa Suomenlahden sulkemisen, on Tallinnan itäpuolella. (Dönitz tarkoitti tällä Suursaaren sulkua.) Myös Viron saarien hallussapitäminen on tässä tarkoituksessa tärkeää. Mikäli vihollinen kuitenkin pystyy tunkeutumaan Baltian rannikolle esimerkik-

si Liettuassa tai Itä-Preussissa, menettäisivät Suomenlahti ja Viron saaret merkityksensä merisodan kannalta. Vihollisen merelliset tukikohdat valtakunnan alueen välittömässä läheisyydessä uhkaisivat malminkuljetuksia ja saattaisivat jopa lopettaa ne. Myös sukellusveneittemme harjoitusalueet joutuisivat häirityiksi. Käsitykseni on, että päätehtävämme, joka on kaikkia muita, jopa pohjoisen armeijaryhmän vetäytymistä tärkeämpää, on estää venäläisiä murtautumasta avomerelle. Mikäli vihollinen pystyy työntymään sinne saakka, tekee Liettuan lentokentiltä toimivien lentokoneiden uhka mahdottomaksi huoltokuljetukset meritse Suomeen ja pohjoiselle armeijaryhmälle.»

Tämäkin neuvottelu vahvisti Hitlerin päätöstä pitää Baltia mihin hintaan hyvänsä. Saksan laivaston esikunnassa alettiinkin suunnitella, millä tavoin toimia Suomenlahdella voitaisiin tukea. Yhtenä vaihtoehtona nähtiin jopa suurten pinta-alusten sijoittaminen Suomen vesille. Kesä–heinäkuun vaihteessa olivatkin raskaat risteilijät *Lützow* ja *Prinz Eugen* jonkin aikaa Rotbuche-tukikohdassa Aspössä Ahvenanmaalla. Myös hävittäjiä ja torpedoveneitä siirrettiin alueelle. Rotbuchen tarkoituksena oli kuitenkin ennen kaikkea valmistella operaatio Tanne Westiä eli maihinnousua Ahvenanmaalle.

Sukellusvenesota Atlantilla oli jo vuoden 1943 puolella muuttunut saksalaisten kannalta katastrofaaliseksi, ja sen seurauksena sukellusveneitä oli suurin joukoin vedetty Norjassa oleviin tukikohtiin. Sieltä käsin ne yrittivät hyökätä Pohjois-Atlantilla ja Pohjanmerellä liittoutuneiden laivoja vastaan, mutta kärsivät suuria tappioita ja tulokset olivat muutenkin huonoja. Pelko neuvostolaivaston murtautumisesta Itämerelle toi esiin ajatuksen sukellusveneiden käyttämisestä Suomenlahden sulkuja vahvistamaan. Kannaksen suurhyökkäyksen alettua saksalaiset halusivat myös lujittaa suomalaisten taistelutahtoa. Saksalainen propaganda oli sotavuosien mittaan tehnyt myös Suomessa sukellusveneistä merisodan voittamattomia sankareita, ja tätä mainetta haluttiin käyttää hyväksi tässäkin tilanteessa.

Seekriegsleitung antoi määräyksen valmistella kolmen sukellusveeneen lähettämistä ensi tilassa Suomenlahdelle. Führer der Unterseeboote Mitte, (F.d.U.Mitte),² anoi 13.6.1944 yhteisymmärryksessä Marineoberkommando Ostin, (MOK Ost), kanssa sukellusveneiden operatiiviselta johdolta³ kolmen sukellusveeneen lähettämistä Suomenlahdelle torjumaan mahdollista neuvostoliittolaisten maihinnousua Viron

rannikolle.⁴ Veneet tuli hälytystilanteessa sijoittaa aseisiin sisäiselle Suomenlahdelle. Tukikohtina pidettäisiin Tallinnaa tai Suomen saaristo-
toa Hangon lähistöllä, jonne veneet tuli naamioituina ankkuroida.

Atlantilta oli vedetty pois suuri joukko VII C -tyyppisiä veneitä, jotka valtamerioperaatioissa piti korvata XXI-tyypin uusilla tehokkailla ns. sähköveneillä. Nämä uudet veneet eivät kuitenkaan enää ehtineet mukaan rintamaoperaatioihin. Vapautuneet VII C -veneet, joita kaikki Suomenlahdelle lähetetyt veneet olivat, olivat 66,5 metriä pitkiä, leveydeltään 6,2 m ja uppoamaltaan sukelluksissa ollessaan täysin kuormattuna 1070 tonnia. Alusten syväys oli pintakulussa 4,74 m. Koska »seiskat» oli suunniteltu valtamerikäyttöön, ne olivat oikeastaan liian suuria Suomenlahden mataliin vesiin. Niiden aseistukseen alun perin kuulunut 88 mm:n kansitykki oli vuoden 1943 aikana poistettu niistä veneistä, joihin se oli ehditty asentaa. Uudemmissa se oli jätetty jo rakennusvaiheessa pois. Ilmatorjunta-aseistusta oli sodan alkuvuosista vahvennettu niin, että torniin oli tehty »talvipuutarhaksi» kutsuttu laajennusosa, johon oli asennettu kaksi 20 mm:n kaksoistykkiä sekä yksi 37 mm:n automaattitykki. Joissakin veneissä on aluksi saattanut olla 37 mm:n tykin sijalla 20 mm:n nelostykki. Esim. *U 745*:stä on valokuva, jossa näkyy nelostykki. Pian osoittautui, että kansitykki oli hyvinkin tarpeellinen varsinaisten torpedokohteiden puuttuessa lähes kokonaan. Sen vuoksi veneisiin alettiin asentaa uudelleen »kasikaseja». Ensiksi saivat tykin kannelleen ne (vanhemmat) sukellusveneet, joissa oli ennestään valmiina painerungon ja kannen välillä oleva tykin tukirakenne. Uudempiin veneisiin tykki asennettiin myöhempien telakointien yhteydessä. Ilmamastoja, »snorkkeleita», ei veneissä ollut ennen kuin vasta 3.1.1945, jolloin ensimmäinen ja luultavasti ainoaksi jäänyt snorkkelilla varustettu vene, *U 348*, lähetettiin Suomenlahdelle.

Sukellusveneiden toimintamahdollisuudet Suomenlahdella

Suomenlahti on keskisyvyydeltään matala. Erityisesti sen pohjoisranta on saaristoista ja karikkoista. Syvää vettä on lähinnä Viron rannikon tuntumassa. Sukellusveneiden menestyksellinen toiminta varsinkin Suomenlahden itäosassa asetti suuria vaatimuksia navigoinnin tarkkuudelle. Kesällä ja syksyllä 1944 Neuvostoliiton Punalippuisen Itämeren

laivaston ilmavoimilla oli täydellinen ilmanherrsua Suomenlahdella, ja koska sukellusveneiden ilmatorjunta-aseistus oli riittämätön torjumaan ilmahyökkäyksiä, ne pakotettiin toiminta-alueillaan oleskelemaan päivisin pinnan alla. Vain yöllä niillä oli mahdollisuus nousta pinnalle lataamaan akkujaan. Meno- ja paluumatkalla veneitä oli ilmavaaran vuoksi saatettava. Tähän toimintaan käytettiin muun muassa tykkilauttoja, joita olisi kipeästi tarvittu muuallakin miinasulkujen vartioinnissa. Suomenlahden mataluus vaikeutti sukellusveneen tärkeimmän ase, torpedon, käyttöä. Torpedon ampuvan sukellusveneen oman turvallisuuden vuoksi akustisten torpedojen käyttö oli kielletty alle 30 metrin syvyydessä vedessä. Koska äänen perusteella ohjautuva torpedo ei pystynyt erottamaan oman aluksen ääniä vihollisaluksesta, sukellusveneen oli heti laukaisun jälkeen sukeltettava syvemmälle kuin 30 metriin ja suunnattava kulkunsa pois päin maalista. Muutoin se olisi ollut vaarassa joutua oman torpedonsa uhriksi.

Komentosuhteet

Suomenlahdella toimivat sukellusveneet kuuluivat operatiivisesti aluksi Führer der Unterseeboote Mitten alaisuuteen. Huollollisesti ne olivat osa 8. Sukellusvenelaivuetta. Ed.U.Mitte pyrki alussa johtamaan operaatioita, mikä aiheutti kuitenkin vaikeuksia, kun johtoportaalilla ei ollut kunnan käsitystä toiminta-alueen oloista. Kontra-amiraali Kurt Böhmer komensi sodan alusta saakka Suomenlahdella ensin miinanraivaajia ja sitten käytännössä kaikkia saksalaisia merisotavoimia.⁵ Hän toi 6.7. esiin käsityksensä tilanteesta ja vaati operatiivista johtoa itselleen tai vaihtoehtoisesti muun sukellusveneiden johtoelimen sijoittamista alueelle.⁶ Böhmerin esimies, vara-amiraali Theodor Burchardi, jonka virkanimitys oli Admiral Östliche Ostsee (Adm.Östl.Ostsee) tuki alaisuutta lähettämällä sanoman aiheesta MOK Ostille ja Ed.U.Mittelle. Hän vetosi Suomenlahden vaikeisiin navigointioloihin ja paikallistuntumuksen välttämättömyyteen. Tärkeänä hän piti yhteistyön sujumista vaikeissa oloissa taistelevien suomalaisten kanssa. Siitä Böhmerillä oli jo kolmen vuoden kokemus.⁷ Jo seuraavana päivänä Ed.U.Mitte tuli siihen tulokseen, että sukellusveneet oli järkevää alistaa operatiivisesti 9. Varmistusdivisioonalle niiden muuten jäädessä sen alaisuuteen. Li-

säksi ilmoitettiin, että Böhmerin esikuntaan lähetetään sukellusveneupseeri, jonka tehtävänä oli olla asiantuntijana sukellusveneoperaatioita koskeissa asioissa. Siihen saakka, kunnes hän saapuisi paikalle, olisi valittava joku paikalla olevien veneiden päälliköistä tehtävää hoitamaan. Komentaja Oehrni painotti myös erityisesti Koivistonsalmen pohjoispään tarkkailun merkitystä.⁸ Seuraavana päivänä MOK Ost antoi tätä vastaavan käskyn Böhmerille.

U748 määrättiin jäämään Helsinkiin ja toimimaan siellä radioasemana yhteyden hoidossa alueella toimiviin sukellusveneisiin ja sen päällikkö, luutnantti Roth määrättiin neuvonantajaksi Böhmerin esikuntaan. Roth ja *U748* vaihdettiin 20.7. luutnantti Guseen ja *U1193*:een. Huomattavaa on, että sukellusveneen käyttäminen esikunnan radioasemana käytännössä merkitsi yhden veneen jatkuvaa poissaoloa rintamatehtävistä. Guseen korvasi sitten 6.8. komentajakapteeni Albrecht Brandi. Brandi oli toinen niistä kahdesta sukellusveneen päälliköstä, jotka sodan aikana saivat rautaristin korkeimman luokan eli rautaristin ritariristin tammenlehvin, miekoin ja jalokivin. Tämä palkitseminen johtui tosin enemmän Brandin optimistisesti ilmoittamista upotuksista kuin todellisista tuloksista. F.d.U.Mitten toiminta lakkautettiin 10.8. ja sen tehtävät siirtyivät Itäisen Itämeren Amiraalille. Brandi jäi Böhmerin esikuntaan syyskuun loppuun saakka, jonka jälkeen hän siirtyi ensin Ventspilsiin ja sitten Liepajaan Itäisen Itämeren Amiraalin luo. Tässä vaiheessa ilmeisesti myös lakkasi veneiden alistussuhde 9. Varmistusdivisioonaan. Vuoden 1945 alussa kapteeniluutnantti Gelhaus tuli Brandin tilalle operaatiopäälliköksi.

Veneet saapuvat Suomen vesille

Kolme Suomenlahdelle («itäalueelle») määrättyä sukellusvenettä olivat *U481* (lt. Andersen)⁹, *U748* (lt. Roth) sekä *U1193* (lt. Guse). Suuramiraali Dönitz antoi 18.6.1944 määräyksen saattaa mahdollisimman nopeasti matkaan itäoperaatioon määrättyt veneet. Käsky välitettiin edelleen 5. Sukellusvenelaivueelle, joka varusti *U481*:n sekä 22. Sukellusvenelaivueelle, joka huolehti kahdesta muusta veneestä.¹⁰ Samana iltana kello 22.05 F.d.U.Mitte antoi ryhmälle operaatiokäskyn. Peitenimenä oli Krokodil. (Tätä nimeä ei kylläkään asiakirjoissa sen

koommin näy käytetyn. Sen sijaan esiintyy sukellusveneiden yhteydessä Birke, jo ennen kuin Pohjois-Suomessa olleiden saksalaisjoukkojen evakuointi oli alkanut.) Käsken mukaan *U 481*:n tuli lähteä 19.6. kello 01.00 Kielistä suurinta nopeutta käyttäen Tallinnaan. Muiden veneiden tuli lähteä Pillausta (nyk. Baltiisk Kaliningradin ulkopuolella) 20. päivän illalla. Veneiden tuli tukeutua Tallinnaan ja hälytyksen tapahtuessa siirtyä operaatioalueelle Nashornin (Porkkalan sulku) ja Seeigelin (suomeksi Merisiili = Suursaaren sulun eteläosa) välille.

Tallinnaan saavuttuaan *U 481*:n tuli vakauttaa veneensä ja sen jälkeen mennä Helsinkiin, jossa sen piti viipyä päivä. Matkan tuli jatkua Kotkaan, jossa myös viivytettäisiin päivä ja sen jälkeen etelään kohti Viron rannikkoa, jossa palattaisiin Viron pohjoisrannikkoa myötäilevää väylää, Weg 97, Violet, takaisin Tallinnaan. Tämä matka tuli Suomen alueella tehdä mahdollisimman näkyvästi, jotta näytettäisiin suomalaisille Saksan haluavan kaikin tavoin tukea suomalaisten taistelua. Andersenin lähtöpäiväksi Tallinnasta määrättiin 23.6. *U 748*:n piti lähteä samanlaiselle matkalle 26.6. ja *U 1193*:n päivää myöhemmin.

U 481 lähti Tallinnasta kohti Helsinkiä 23.6. kello 8.00, otti Porkkalaan saapuessaan luotsin ja kiinnittyi 9. Varmistusdivisioonan komentajan, kontra-amiraali Böhmerin esikuntalaivan *F 3*:n kylkeen Eteläsatamassa kello kolmen jälkeen iltapäivällä. Luutnantti Andersen kävi ilmoittautumassa Böhmerille sekä Laivaston Yhteysesikunnan päällikölle, kontra-amiraali von Boninille ja viimeiseksi vielä Helsingin satamakaapteenille. Illalla vene siirtyi Länsisatamaan. Seuraavana aamuna Andersen neuvotteli 9. Varmistusdivisioonan esikuntapäällikön, komentajakapteeni Wolfgang Leonhardtin kanssa suunnitellusta reitistä, ankkuripaikoista, operaatioalueista sekä yleisestä tilanteesta alueella. Iltapäivällä oli vuorossa käynti Suomen Merivoimien Esikunnassa, jossa myös käsiteltiin ankkuripaikkatilannetta ja operaatioalueille johtavia väyliä. Neuvottelun perusteella yksi veneistä ajateltiin sijoitettavaksi Emäsalon lähelle ja kaksi muuta Keipsalon alueelle.

Matka kohti Kotkaa alkoi suomalaisen luotsin avustamana 25.6. kello kolme aamuyöllä. Alus kulki saaristoväylää pitkin kohti itää ja saapui kello 10.30 Kotkaan, jonne se jätti luotsin, ja jatkoi alkuperäissuunnitelmasta poiketen heti matkaansa ulkomerelle. Ylitettyään Suomenlahden Suursaaren länsipuolelta se kääntyi jälleen kohti länttä, ja Viron rannikkoväylää (Weg Violet) seuraten vene saapui Tallinnaan 26.6.

U 748 naamioituna Kräkön rannassa Keihässalmen eteläpuolella. (Wolfgang Müllerin kokoelma)

U 748 camouflaged by the shore of Kräkö south of Keihässalmi.

kello 01.00. Andersen raportoi kokemuksistaan F.d.U.Mittelle. Raportissaan hän painotti tarkan navigoinnin tarpeellisuutta mutkikkailla saaristoväylillä sekä varoitteli karttaan huonosti tai ei lainkaan merkityistä matalikoista ja kareista. Hän katsoi myös matkansa demonstratiivisen puolen onnistuneen täydellisesti. Niin varmaan kävikin huolimatta siitä, että hänen veneensä vain käväisi Kotkassa, eikä Helsingissäkään viivytty pitkään. Epäilemättä saksalaisen sukellusveneen ilmaantuminen Suomen vesille vahvisti taistelumoraalia niiden piirissä, jotka veneen näkivät. Vaikka taistelu Atlantista oli jo menetetty, saksalaisilla sukellusveneillä oli yleisön silmissä varmasti vielä hyvä maine. 27.6. saapuivat sitten seuraavat veneet, *U 748* (Roth) ja *U 1193* (Guse) Helsinkiin. Myös näiden veneiden päälliköiden mukaan veneiden ilmaantuminen oli tehnyt suomalaisiin »voimakkaan vaikutuksen» ja heidät oli otettu vastaan »sydämellisesti ja hyväntahtoisesti». ¹¹ Ehdotetusta näiden veneiden »näytösmatkasta» Hankoon ja Turkuun luovuttiin polttoainepulaan vedoten. Molemmat sukellusveneet tekivät sitten samanlaisen kierroksen Suomenlahden itäosiin kuin *U 481*.

U 1193:n miehistö kesän vietoissa. Kuva lienee otettu Nuokon salmen »Grand Hotel» -ankkuripaikalla. (Wolfgang Müllerin kokoelma)

The crew of *U 1193* in summer time. The picture may have been taken from the 'Grand Hotel' anchorage in Nuokko straits.

Toiminta itäisellä Suomenlahdella heinä–elokuussa 1944

Johtoelimissä oli aluksi selvää epäröintiä siitä, kuinka monta venettä Suomenlahdelle olisi lähetettävä. Myös lähettämisen perusteissa oli tiettyä horjumista. Führer der Unterseeboote Mitten sotapäiväkirjassa 26.6. on käsky siirtää viisi sukellusvenettä, *U 242*, *U 348*, *U 370*, *U 479* ja *U 679* Kieliin ja valmiuteen operaatio Birkeä varten. 29.6. todettiin, että *U 748* ja *U 1193* pitäisi siirtää pois Suomesta ja lähettää tilalle *U 239* ja *U 475*. Lopulta kaikki veneet *U 239*:ää lukuun ottamatta operoivat loppukesällä Suomen vesillä. Heinäkuun lopulla veneiden määrä oli kasvanut jo kymmeneksi, kun myös *U 250* saapui alueelle.

Sukellusveneiden käytön järkevyydestä itäisellä Suomenlahdella valitsi edelleenkin erilaisia käsityksiä. Suomalaisten mielestä sinne ei mahtunut viiden suomalaisen sukellusveneen lisäksi saksalaisia veneitä. Suomalaiset eivät myöskään pitäneet toimintaa Suursaaren sulun itäpuolella mielekkäänä. Tässä suhteessa kontra-amiraali Böhmer oli yhtä

mieltä Suomen Laivaston Esikunnan kanssa. Sen sijaan Böhmer ei yhtynyt suomalaisten esitykseen sijoittaa sukellusveneet saaristoon Helsingin itäpuolelle. Perusteena hän esitti, että huollon järjestäminen olisi vaikeaa, kun emälaivoja ei ollut käytettävissä, vaikka ankkuripaikkoja olisikin tai niitä voitaisiin perustaa.¹² Samaan aikaan alkanut neuvostoliittolaisten maihinnousu Viipurinlahdella muutti kuitenkin suunnitelmia niin, että veneet päätettiin siirtää niin pitkälle itään kuin mahdollista tukeutumisalueelta operaatioalueelle suoritettavan matkan lyhentämiseksi. 9. Varmistusdivisioonaa sai tehtäväkseen tiedustella ankkuripaikat Suomen saaristosta Suursaaren sulun pohjois- ja koillispuolelta. Käytännössä tämän tehtävän tekivät suomalaiset, jotka toki parhaiten tunsivat oman saaristonsa.

Rengasmatkan Tallinnaan lopettaneista veneistä *U 481* ja *U 1193* siirtyivät Helsinkiin 5.7., jatkoivat sieltä seuraavana päivänä itään ja ankkuroituivat Keipsaloon, Guse Borgholmin (lienee Bergholm) ja Andersen Risholmin rantaan. Andersen olisi puhelinyhteyksien vuoksi halunnut kiinnittyä Tjuvölandetin rannassa olleen suomalaisten sukellusveneiden emälaivana toimineen jäänsärkijä *Sisun* kylkeen. Se ei kuitenkaan ollut mahdollista siinä jo olleitten suomalaisten sukellusveneiden vuoksi. Kärsimätön F.d.U.Mitte käski Andersenia, joka vanhimpanaan päällikkönä johti kaikkien kolmen veneen toimintaa, aloittamaan mahdollisimman pian operaatiot Suursaaren sulun itäpuolella. Hänen tuli, mikäli suomalaiset viivyttelivät ankkuripaikkojen etsinnässä, itsenäisesti yrittää löytää tarkoitukseen sopivia paikkoja. Andersen torjui kuitenkin jyrkästi ajatuksen lähteä omin päin seikkailemaan karikkoiseen saaristoon. Käsky onkin laskettava johdon paikallisten olojen tuntemattomuuden tiliin.

Keskiyöllä 6.7. myös Rothin *U 748* saapui Risholmiin ja kiinnittyi Andersenin *U 481:n* kylkeen. Päälliköt kokoontuivat neuvonpitoon. Seuraavana päivänä saapui 9. Varmistusdivisioonalta kello 11.00 käsky jatkaa matkaa itään Kotkan tasalle. Veneet saapuivat kello 16.55 Mussalon saaren itäpuolelle lähelle sinne ankkuroitunutta torpedovene *T 30:tä*. Neljä tuntia myöhemmin suomalaiset luotsit opastivat saksalaiset sukellusveneet Nuokonsalmeen ankkuripaikalle, joka myöhemmin sai peitenimen Grand Hotel. Nuokonsalmi on veneilijöitten hyvin tuntema suojainen satamapaikka Haminasta noin 6 meripeninkulmaa etelään. Salmi jää Sisä-Nuokon lännessä sekä Riisiön-Majasaaren

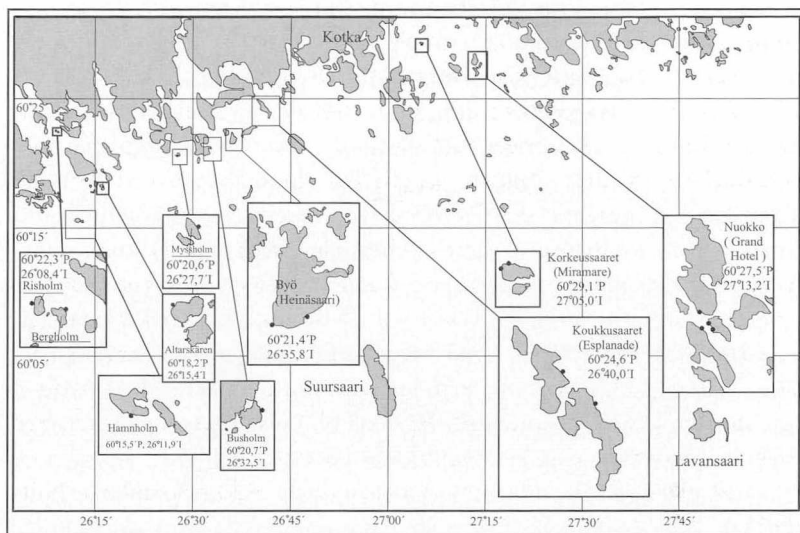
ja Kalasiian saarten idässä väliin. Se on syvä ja suojaassa kaikilta tuulilta. Suomalaiset olivat rakentaneet sinne neljä laituria veneiden kiinnittymistä varten. Parhaimmillaan Grand Hotellissa oli yhtäaikaa viisikin sukellusvenettä. Navigointi oli kuitenkin tehtävä huolellisesti, ja loppukesän aikana saksalaisveneet kokeilivatkin monta kertaa suomalaisen peruskallion lujutta. Paikalle saapui 8.7. luutnantti Tauno Paukku suomalaiseksi yhteysupseeriksi. Pitkään sukellusveneillä palvelleena hän olikin erittäin sopiva tähän tehtävään. Myös muita suomalaisia meriupseereita lienee ollut yhteystehtävissä. Suomalaiset yhteysupseerit näyttävät saattaneen saksalaiset sukellusveneet niiden alkumatkalla operaatioalueelle vaihtaen sitten tapaamispaikalla tukikohtaan palaavaan veneeseen. Ainakin kerran kävi niin, ettei vaihto sääsuhteiden vuoksi onnistunut, ja luutnantti Paukku oli saksalaisen sukellusveneen mukana myös varsinaisella operaatioalueella.¹³

Suomalaiset olivat valmistelleet myös muita ankkuripaikkoja. Niitä olivat:

- Koukkusaaret Keihässalmen eteläpuolella. Saksalaisten sille antama peitenimi oli Esplanade. Sotapäiväkirjoissa esiintyy myös Koukkukrok, joka lienee yhdistelmä Koukkusaaren suomen- ja ruotsinkielisistä nimistä.
- Risholmen, peitenimeltään Susi
- Korkiasaari (tai Korkeussaari) Haminasta kaakkoon. Peitenimi oli Miramare.
- Byö, nykykartoissa Heinäsaari
- Mösshholm (Myssholmen)
- Busholm bei Bergholm
- Altarskär
- Hamnholm.

Kaikki nämä paikat oli valittu siten, että niihin johti joko valmis väylä tai ne olivat muuten syvän, ns. valkoisen veden äärellä. Sen lisäksi ne olivat kallioisia jyrkkärantaisia saaria, joissa veden syvyys oli riittävä (5 metriä tai syvempi) sukellusveneen kiinnittämiseksi aivan rantakalioon, jolloin vene voitiin naamioida osaksi saarta. Saksalaiset sukellusveneet käyttivät kuitenkin pääasiallisesti juuri Grand Hotellia, jonka sijainti oli edullisin lähinnä operaatioalueita olevana. Koska sinne sopi neljä venettä, se oli myös huollon kannalta sopivin.

Veneille määriteltiin operaatioalueita Suursaaren sulun itäpuolelta.

Saksalaisten sukellusveneiden ankkuripaikat itäisellä Suomenlahdella heinä-elokuussa 1944.

The anchorages of the German submarines in the eastern Gulf of Finland in July–August 1944.

Suomalaisten kanssa sovittiin 12.7. niistä alueista, joilla kummankin veneet toimivat. Kijasen¹⁴ mukaan saksalaisten aluetta oli Narvi–Seiskari-linjan itäpuoli. Sinne määriteltiin kaksi peitenimellä varustettua aluetta, Trinidad Koivistonsalmen pohjoispäässä ja Bengalen Narvin itäpuolella karttaruuduissa 143 C 1 ja 2.¹⁵ Saksalaiset sukellusveneet partioivat lisäksi myös Koivistonsalmen eteläpäässä sekä Narvanlahdella. Suursaaren ja Viron rannikon välille oli pinta-aluksille sulun valvomista varten määritelty viisi valvonta-alueita päiväkäyttöön ja kaksi yötä varten. Kun sukellusveneet sitten alkoivat enenevässä määrin osallistua miinoitteiden vartiointiin, ne toimivat näillä samoilla alueilla. Suursaaren länsipuoli oli varattu sukellusveneiden torjunta- ja etsintä-alueeksi. Elokuussa lähetettiin sukellusveneitä myös Kronstadtinlahden suulle Sepelevin majakan pohjoispuolelle, jonne oli määritelty 6 mpk:n pituinen itä–länsisuuntainen alue. Myöhemmin neuvostoliittolaisten hyökkäyksen edetessä Narvan rintamalla ja vihollisen ilmatoinnin tehtyä sulun vartioimisen pinta-aluksilla päiväsaikaan mahdot-

tomaksi sukellusveneet siirtyivät Merisiilin vartiointiin. Määräyksen mukaan päiväsaikaan oli aina yksi vene alueella periskooppisyvytydessä täyhystämässä punalaivaston yrityksiä raivata aukkoja miinoitteisiin.

Sukellusveneet partioivat niille osoitetuilla alueilla, jotka varsinkin aluksi pyrittiin pitämään aina miehitettyinä. Veneet saatettiin operaatioalueiden läheisyyteen pintakulussa. Saattamisen suorittivat tavallisesti MFP-lautat (MarineFährPrahm). Saatto suoritettiin yleensä siten, että saattoalukset kohtasivat palaavan sukellusveneen samalla paikalla, johon ne jättivät operaatioalueelle menossa olevan toisen veneen. Lopputaika suoritettiin sitten pinnan alla. Operaatioalueillaan sukellusveneet joutuivat pääasiallisesti olemaan sukelluksissa vihollisen vilkkaan lentotoiminnan tähden. Vaikka veneiden ilmatorjunta-aseistus käsitti viisi putkea, se ei riittänyt torjumaan vihollisen monilukuisia lentokoneita. Koska jatkuva sukelluksissa olo kulutti sekä akkujen varausta että miehistön hengitysilmaa, veneiden oli, mikäli aikoivat pysytellä operaatioalueella pitempään, välttämättä noustava pintaan akkujen lataamista ja veneen tuulettamista varten. Hengitysilman puhdistamiseksi jouduttiin silti jatkuvasti käyttämään kalipatruunoita. Kaikesta tästä oli seurauksena, että sukellusveneitä tarvittiin ainakin kaksin verroin se määrä kuin oli vartioitavia kohteita. Lentokoneet hyökkäsivät sukellusveneitä vastaan heinä–elokuun aikana yhteensä kahdessatoista tapauksessa. Jostain syystä ne eivät kuitenkaan pommittaneet veneiden ankuripaikkoja.

Viholliskosketukset alkoivat heti, kun veneet olivat päässeet operaatioalueilleen. Erityisesti Koiviston alueella tapahtui yhteenottoja. Neuvostoliittolaisten vartioveneiden ja moottoritorpedoveneiden toiminta oli vilkasta mutta suunnittelemattoman tuntuista. Saksalaisista sotapäiväkirjoista saa sen käsityksen, että venäläisten alusten miehistöjen koulutuksessa ja veneiden varustuksessa oli puutteita. Esimerkiksi kuuntelulaitteita ei joko ollut lainkaan tai sitten niiden teho ei ollut keuhuttava. Neuvostolaivaston alukset kulkivat useassa tapauksessa Koiviston-salmen suulla sukelluksissa olleiden sukellusveneiden ylitse havaitsematta niitä. Tilanne oli tietysti toinen, mikäli sukellusvene oli pinta-asemassa. *U 679* (Breckwoldd) oli 15.7. matkalla Trinidadiin, kun se Ristiniemen tasalla kohtasi kolme neuvostoliittolaista vartiovenettä, *TK 57:n*, *MO 104:n* ja *MO 105:n*,¹⁶ jotka olivat havainneet sukellusveneen ja kaakon suunnalta tullen kävivät hyökkäykseen. Veden mata-

luuden vuoksi Breckwoldt valitsi taistelun pinnalla. *TK 57*:stä ammuttiin torpedo, jonka *U 679* väisti vastaten tuleen ilmatorjuntatykeillään. Se saikin osuman kahteen veneeseen, jotka sumuverhon laskettuaan kääntyivät pois. Vielä toisenkin ammutun torpedon sukellusvene väisti pystyen tykkitulella karkottamaan vastustajansa. Veneen vauriot jäivät vähäisiksi, miehistötappiot olivat 3 lievästi haavoittunutta.¹⁷ Paluumatkalla Grand Hoteliin *U 679* joutui eteläkaakosta Velperkarin suunnalta tulleiden vihollisen moottoritorpedoveneiden hyökkäyksen kohteeksi vain muutaman meripeninkulman päässä tukikohdasta, ja syntyneessä tulitaistelussa haavoittui aiempien lisäksi viisi miehistön jäsentä. Vene sai osumia 37 mm:n tykin putkeen, molempiin 20 mm:n kaksoistykkeihin ja torniin. Haavoittuneet vietiin Keihässalmessa olevaan sairaalalaitaan *Oberhauseniin*.¹⁸ Tapahtumassa on kuitenkin outoja piirteitä. Suomen laivaston käsityksen mukaan, johon myös Böhmer sotapäiväkirjassaan yhtyy, eivät kyseessä ole voineet olla neuvostoliittolaiset moottoritorpedoveneet. »Myös 9. Varmistusdivisioona suhtautuu Breckwoldtiin ilmoitukseen epäilevästi, koska veneet ovat käyttäytyneet kaikkea muuta kuin moottoritorpedoveneiden tavoin. Koska kyseeseen eivät tule suomalaiset laivastovoimat, jäljelle jää vain mahdollisuus optiseen harhaan tai sitten kyseessä ovat olleet suomalaiset merivartioveneet (Polizeiboote!). Breckwoldtin mukaan hyökkääjät tulivat Ulko-Tammion–Velperkarin suunnasta. Suomalaisilla oli Ulko-Tammiossa suurehko varuskunta ja suomalaiset katsoivat sen olevan riittävä varmistus moottoritorpedoveneiden torjumiseen.»¹⁹ Ihmetellä voi, mikä aiheutti sukellusveneen miehistötappiot.

Heinäkuun 18. päivänä *U 479* hyökkäsi torpedon kaksoislaukauksella vihollisen vartioalusta vastaan samoilla seuduilla. Vene ei ilmoittanut osumista, mutta neuvostoliittolaisten tietojen mukaan tuolloin vahingoittui vartiovene *MO 304*, joka katkesi kahteen osaan. Sama sukellusvene hyökkäsi 24. päivänä Narvin luona kahta vartiovenettä vastaan, mutta tälläkin kerralla tuloksetta. Sen sijaan se sai kimppuunsa saaliikseen aikomansa veneet, jotka suorittivat syvyysspommihyökkäyksen sitä vastaan. Yksi pommeista räjähti veneen läheisyydessä aiheuttaen kuitenkin vain pieniä vaurioita. *U 348* hyökkäsi niin ikään samanlaisin seurauksin vartioveneen kimppuun 26.7. Narvin kaakkoispuolella. Kapteeniluutnantti Stöfflerin *U 475* onnistui paremmin. Heinäkuun 28. päivän vastaisena yönä sen onnistui torpedoida Koiviston-

salmen eteläpäässä vihollisen vartiovene *MO 107*, joka katkesi komentosillan etupuolelta. Peräosan venäläiset hinasivat Koivistolle. Paikalle rientäneet kaksi muuta vartiovenettä tyytyivät vain pelastamaan meressä olleet haaksirikkoiset eivätkä ryhtyneet hyökkäykseen. Kaksi päivää myöhemmin *U 481* hyökkäsi, silloin Narvanlahdella Valasteen pohjoispuolella, 20 alusta käsittävän vihollisen raivaajaosaston kimppuun, joka oli murtautumassa Seeigel-miinoitteen läpi länteen. Veneen ampuma torpedo osui moottoriraivaajaan, joka lensi räjähdyksen voimasta kappaleiksi. Sukellusveneeseen komentaja, kapteeniluutnantti Andersen käänsi veneensä kurssia 180 astetta voidakseen ampua peräputkesta vielä toisen torpedon. Sekin osui ja toinen neuvostoliittolaisraivaaja vajosi meren pohjaan. Tästä jälkimmäisestä Andersen ei kuitenkaan ollut aivan varma, koska radiosanomassaan 9. Varmistusdivisioonalle ilmoitti upotuksen vain todennäköiseksi.²⁰ Heinäkuun 30. päivänä saksalaiset menettivät ensimmäisen sukellusveneeseen Suomenlahdella. Tapahtumaa käsitellään tarkemmin omassa luvussaan jäljempänä. *U 479* joutui 31.7. syvyysspommihyökkäyksen kohteeksi Narvin luona, mutta selvisi vaurioitta. Samana päivänä *U 370*:n onnistui upottaa vartiovene *MO 101* Koivistonsalmen eteläpäässä.

Elokuussa vihollisuudet jatkuivat, mutta kuukauden edetessä neuvostolaivaston aktiivisuus alkoi selvästi vähetä ja sen seurauksena myös yhteenotot vihollisalusten kanssa. *U 479* hyökkäsi 5.8. Narvanlahdella Vigrundin eteläpuolella 10 raivaajamoottoriveneen ja neljän moottoritorpedoveneen muodostaman osaston kimppuun. Ammuttu TV-torpedo ei kuitenkaan osunut. Vastustaja huomasi ohi menneen torpedon ja seurauksena oli syvyysspommihyökkäys, josta sukellusvene kuitenkin selvisi ehjin nahoin. Seuraavana päivänä *U 679* selvisi vahingoitta syvyysspommeista tulitettuaan sitä ennen raivaajamoottoriveneitä 88 mm:n tykillään. Tämäkin yhteenotto tapahtui Narvanlahdella. *U 475* ampui 19.8. kaksi TV-torpedoa kohti kahta miinanraivaajaa, jotka olivat Stöfflerin mielestä saksalaisten ensimmäisen maailmansodan aikaisista tyyppiä. Tässäkään tapauksessa akustiset torpedot eivät löytäneet kohdettaan. Seuraavakaan yritys – maalina oli Fugas-tyypin raivaaja – ei tuottanut tulosta. *U 242* (Pancke) onnistui 25.8. torpedoimaan »Astronom-tyyppisen erikoisaluksen ja sen vierellä olleen proomun» Sepelevin luona. Myös *U 745* pääsi yrittämään onneaan ja sen onnistui upottaa 26.8. Narvin eteläpuolella torpedon kaksoislaukauksella var-

tioalus. Sukellusvene ei kuitenkaan päässyt välikohtauksesta vähällä, sillä apuun rientäneet neuvostoalukset hyökkäsivät syvyyspommein sen kimppuun. Kolme pommia putosi sukellusveneeseen läheisyyteen ja vaikka vene pääsi pakenemaan, se sai sen verran suuria vaurioita, että joutui menemään Helsinkiin saakka korjattavaksi. Muun muassa 83:sta akkujen kennosta oli kansi repeytynyt irti. Korjaus kesti syyskuun 10. päivään saakka. Päivä osoittautui elokuun vilkkaimmaksi, kun myös *U 370* ja *U 348* ilmoittivat Narvanlahdella tulittaneensa kansitykillään 14 raivaajan osastoa.

Vene	Päällikkö	Alueelle	Operaatiivinen alkaen	Meripäiviä	Huomaus
U 481	kptlttn. Andersen	16.6.	9.7.	32	
U 1193	lttn. Guse	16.6.	11.7.	10	alueelta 23.8.1944
U 475	lttn. Stöffler	8.7.	13.7.	21	
U 679	lttn. Breckwoldt	8.7.	13.7.	25	
U 479	lttn. Sons	11.7.	15.7.	28	
U 370	lttn. Nielsen	15.7.	18.7.	24	
U 242	lttn. Pancke	15.7.	19.7.	13	
U 348	lttn. Schunck	21.7.	26.7.	19	
U 250	kptlttn. Schmidt	21.7.	27.7.	4	tuhoutui 30.7.1944
U 1001	lttn. Blaudow	6.8.	9.8.	9	
U 745	kptlttn. v. Trotha	7.8.	18.8.	3	
U 717	lttn. v.Rotkirch und Panthen	19.8.	21.8.	3	

Heinä–elokuussa alueella toimivat saksalaiset sukellusveneet.

U 748 (Roth) toimi, kuten aiemmin on mainittu, 11.–19.7. radioasemana ja operaatiopäällikkönä Helsingissä 9. Varmistusdivisioonan komentajan luona ja siirtyi sen jälkeen pois Suomen vesiltä. Se ei siis täällä osallistunut varsinaisiin operaatioihin. Tämän ajankohdan jälkeen tehtävää hoiti elokuun 23. päivään saakka *U 1193* ja sen päällikkö lttn. Guse.

*U 250:n tuhoutuminen*²¹

U 250, jota komensi kapteeniluutnantti Werner Karl Schmidt, oli päättänyt koulutusjaksonsa 1944 Danzigissa heinäkuun puoliväliin mennessä. Sen oli alun perin määrä operoida Pohjois-Atlantilla, mutta 14.7. veneen päällikkö sai odottamatta käskyn viedä aluksensa Tallinaan, jonne se saapui heinäkuun 19. päivänä. Neljän päivän varusteluajan jälkeen matka jatkui Porkkalan kautta Helsingin eteläsatamaan, jonne saavuttiin 23.7. kellon lähestyessä 22:ta. 25.7. kello 8.00 alus lähti saaristoväylää kulkien itään ja kiinnittyi lyhyeksi aikaa Risholmissa toisen siellä jo olleen saksalaissukellusveneen kylkeen jatkaakseen siten suoraan operaatioalueelle, joksi oli määrätty Bengalen. Pitkäpaaden luona 26. ja 27. päivän välisenä yönä *U 250* kohtasi luutnantti Schunckin *U 348:n*, joka oli palaamassa alueelta. *U 250* jatkoi matkaansa sukelluksissa operaatioalueelle Kiuskerin ja Hallin saarien eteläpuolelle tehtävää neuvostoliittolaisten meriliikenteen tarkkailu. Saamiensa ohjeiden mukaisesti vene sukelluksissa ollen periskoopin avulla tutki merialuetta havaitsematta kuitenkaan vihollisen alusliikennettä. Vuorokautta myöhemmin se lähti paluumatkalle ja nousi pinnalle Pitkäpaaden luona kello 24.00. Sieltä tykkilauat saattoivat sen Nuokon Grand Hotel -ankkuripaikalle.

Toista – viimeiseksi jäänyttä – tehtäväänsä *U 250* lähti suorittamaan 29.7. kello 21.00. Schmidt oli saanut käskyn siirtyä Koiviston salmen suulle operaatioalue Trinidadiin. Samalla siellä ollut luutnantti Pancken *U 242* palasi tukikohtaan. *U 250* sukelsi Ristiniemen luona puolen yön aikaan ja saapui hiljaisella, noin 1,5 solmun nopeudella operaatioalueelle Ruontin luoteispuolelle. Schmidt nosti veneensä tasaisin väliajoin näköputkisivyyteen tarkkaillakseen ympäristöään. Neuvostoliittolaisista aluksista oli alueella ollut vartiovene *MO 103*, jonka tilalle 30. päivän aamulla vaihtui *MO 105*. Molemmat alukset kuuluivat 60 tonnin luokkaan, joita aluksia Punalippuisella Itämeren laivastolla oli runsaasti. 27 m pitkät veneet oli varustettu kahden 45 mm:n tykin lisäksi konekivääreillä ja syvyyspommeilla.²²

Neuvostoliittolainen, *U 250:n* henkiin jääneitä miehistön jäseniä kuulustellut komentajakapteeni D. I. Voinalovits, muistaa asiat näin: »Aamupäivällä luutnantti Svaljukin päällikkyydessä ollut *MO 105* sai odottamatta kuuntelulaitteillaan kosketuksen vedenalaiseen liikkuvaan

esineeseen. Vene aloitti heti syvyyspommihyökkäyksen olettamaansa sukellusvenettä vastaan. *U 250*, jota kohti neuvostoliittolainen vene hyökkäsi, pystyi kuitenkin väistämään hyökkääjää vahingoittumattomana tämän menettäessä kosketuksen takaa-ajettavaansa. Tilanteen mentyä ohi Svaljuk antoi ajattelemattomasti kello 12.00 käskyn pysäyttää aluksensa ja määräsi miehistön ruokailuun. Schmidt, joka periskoopistaan näki mitä tapahtui, ei ollut uskoa silmiään. Vihollisalus oli hänen edessään kuin tarjottimella, eikä hän pystynyt välttämään kiussausta, vaan laukaisi keulaputkestaan yhden torpedon, joka osui ja upotti vastustajansa 19 merimiehen menettäessä henkensä ja vain seitsemän pelastuessa.»

Kapteeniluutnantti Schmidt muistaa asian toisin: »Hyökkäyksen kohteena ollut sukellusveneentorjunta-alus ei hyökännyt *U 250*:tä vastaan syvyyspommeilla, eikä myöskään ollut pysähtyneenä *U 250*:n ampuessa kohtalokkaan torpedon. Vaikka sukellusveneille oli periaatteessa annettu ohjeet hyökätä vain suuria, »lihavia» maaleja kohti, hyökkäys oli hänen mielestään kuitenkin perusteltu, koska millä hetkellä hyvänsä oli odotettavissa mihin nousu suomalaisten rintaman taustaan ja ko. alukset muutenkin muodostivat vakavan uhan sukellusveneille.»

Niin tai näin, Schmidin päätös osoittautui kohtalokkaaksi hänen veneelleen ja sen miehistölle. Ruontin majakalla olleet neuvostoliittolaiset tähystäjät hälyttivät upotuksen tapahduttua Koivistolla sijainneen esikunnan, joka lähetti pikaisesti *MO 103*:n tapahtumapaikalle. Sen päällikkö, luutnantti Kolenko, päätteli Schmidin pyrkivän veneineen etelään kohti avomerta takaa-ajajia välttääkseen ja ryhtyi siksi suorittamaan etsintää ulompana rannikosta estääkseen siten sukellusveneen aiheet. *U 250* asettui paikoilleen pohjaan vähän yli 30 metrin syvyyteen ja jäi odottamaan, että *MO 103* luopuisi etsinnöistä ja sille avautuisi tilaisuus poistua paikalta huomaamatta. Sukellusveneessä seurattiin kuuntelulaitteilla vihollisen liikehtimistä. Kello 18.00 kapteeniluutnantti Schmidt päätti koettaa onneaan ja lähti hiljaisella vauhdilla kohti etelää. Takaa ajava *MO 103* oli sillä hetkellä 5 meripeninkulman päässä, eikä ollut havainnut sukellusvenettä. Pako olisi onnistunutkin, ellei sattuma olisi puuttunut peliin. Kaksi neuvostoliittolaista raivaajamoottorivenettä oli palaamassa Koivistolle oltuaan laskemassa merkki-pojuja. Suomenlahti oli illansuussa tyyni ja aurinko oli vielä korkealla. Tuolloin, yli 60 vuotta sitten vesi oli, päinvastoin kuin nykyään, hyvin

kirkasta ja auringonvalo pystyi tunkeutumaan syvälle. Raivaaja *KM-910*:n kannella ollut matruusi Nikolai Bondar huomasi veneen vierellä vedessä liikkeessä olevan tumman varjon, jonka muoto muistutti sukellusvenettä. Veneessä annettiin hälytys.

Koska raivaajalla ei itsellään ollut sukellusveneiden torjuntaan sopivaa aseistusta, se ilmaisi raketteja ampumalla *MO 103*:lle sukellusveneen liikesuunnan ja ryhtyi seuraamaan sitä. Veden kirkkauden, tyynen pinnan ja auringonpaisteen johdosta venettä oli helppo seurata pelkien näköhavaintojen varassa. Huomattuaan tulleen havaituksi *U 250* lähti pyrkimään kohti avomerta lisäten samalla vauhtiaan. Kello 19.10 *MO 103* oli päässyt jo sukellusveneen tuntumaan ja pudotti ensimmäiset viisi syvyyspommiä. Ne vaurioittivat kuitenkin *U 250*:tä vain vähän ja se saattoi jatkaa pakoaan. Toinen syvyyspommissarja osui paremmin ja sen seurauksena sukellusvene menetti vauhtinsa ja painui 27 m:n syvyydessä vedessä pohjaan keulan osoittaessa viistosti ylöspäin. Syvyyspommi oli repinyt sukellusveneen runkoon dieselosaston kohdalle lähes kolmen neliömetrin suuruisen aukon. Vesi pääsi tunkeutumaan veneen osastoihin. Samalla sammuiivat kaikki valot. Hylystä nousi pintaan ilmakuplia, joiden perusteella Kolenko päätteli osuneensa maaliansa. Hän pudotutti kuitenkin varmuuden vuoksi vielä yhden suuren syvyyspommin. Sen räjähtäminen aiheutti toisen, noin 30 m²:n suuruisen repeämän veneen peräosaan. Samalla painevaikutus ponnahtutti auki tornin luukun. Laipioin eristetyssä keskuksessa oli ollut kuusi miestä ja ylöspäin purkautuva ilma imaisi heidät mukanaan pinnalle. Vain nämä miehistön jäsenet, päällikkö, neljä aliupseeria ja yksi miehistöön kuuluva, pelastuivat. Veneen mukana menehtyi 46 miestä. Upoamispaikka oli Ruontin ja Piisaaren välisessä salmessa.

MO 103 poimi henkiin jääneet saksalaiset vedestä ja vei sotavankeina Koivistolle, jossa heitä alettiin heti kuulustella. Kapteeniluutnantti Schmidt ei aluksi kertonut mitään salaisena pidettäviä asioita kuulustelijoilleen. Venäläiset sukeltajat alkoivat tutkia hylkyä ja onnistuivat tunkeutumaan avoimesta tornin luukusta sukellusveneen keskukseen, jossa olivat päällikön- ja radiohytit. Heidän työnsä palkittiin, sillä hylystä löytyivät salakirjoituskone Enigman lisäksi Schmidtin henkilökohtainen karttialaukka ja salakirjoitusasiakirjat. Seuranneissa kuulusteluissa, joiden aikana hänelle esitettiin em. henkilökohtaiset paperit, Schmidt alkoi avautua ja paljasti neuvostoliittolaisille kuulustelijoilleen, että

U 250:ssä oli akustisia potkuriäänien mukaan ohjautuvia torpedoja (TV), joiden tarkasta rakenteesta liittoutuneet eivät olleet perillä. Hylyssä olevien torpedoitten merkitys oli tietysti selvä myös saksalaisille, jotka veneen upottua ottivat yhteyttä suomalaisiin ja pyysivät heitä Ristiniemeen sijoitettujen rannikkopattereiden tulen avulla mahdollisimman tehokkaasti estämään mahdolliset nostoyritykset. Itse he yrittivät tuhota hylyn syvyysspommien avulla, mutta eivät siinä onnistuneet. Moottoritorpedovene *S 80* kuitenkin menetettiin yrityksen yhteydessä sen ajettua miinaan syyskuun ensimmäisenä päivänä noin kaksi meripeninkulmaa Ristiniemen kärjestä kaakkoon.

Saatuana tiedon torpedoitten olemassaolosta neuvostoliittolaiset päättivät nostaa hylyn. Yhden epäonnistuneen yrityksen jälkeen nosto onnistui ja hyly hinattiin kahden ponttonin välissä Kronstadtin, jonne saavuttiin 15.9. Toista kuukautta myöhemmin, lokakuun lopulla, neuvostoliittolaiset saivat viimein torpedot irrotetuiksi sukellusveneestä. Voinalovitsin mukaan akustisia torpedoita oli kolme kappaletta ja ne olivat toimintakuntoisia.

Englantilaisten tiedustelu sai vihiä akustisten torpedoitten löytymisestä ja asiasta käytiin sähkeiden vaihtoa kaikkein korkeimmalla tasolla. Churchill lähetti marraskuun viimeisenä päivänä sähkeen Stalinille ja pyysi, että neuvostoliittolaiset luovuttaisivat yhden torpedoista Englantiin, jotta sikäläiset asiantuntijat voisivat tutustua sen rakenteeseen. Stalin vastasi 14. joulukuuta ilmoittaen, että *U 250*:stä oli korjattu »kaksi vahingoittunutta» (sic) torpedoa, eikä niitä sen vuoksi voitu luovuttaa pois. Stalin ehdotti kuitenkin, että englantilaiset lähettäisivät asiantuntijoita Leningradiin tutkimaan torpedoita. Churchill vastasi 23.12. ja ilmoitti mielihyvin suostuvansa Stalinin ehdotukseen. Hän ehdotti myös, että ensi tilassa lähetettäisiin Murmanskiin kulkevan saattueen mukana amiraliteetista meriupseeri osallistumaan torpedojen tutkimiseen.

Englantilaisen kommodori Ashe Lincolnin artikkelin mukaan²³ englantilaiset pyysivät ensin vain tietoja ja teknistä selostusta saksalaisista torpedoista. Vaikka tietoja kyselyistä huolimatta ei alkanut kuulua, päästiin lopulta sopimukseen kahden englantilaisen upseerin lähettämisestä Leningradiin. Kymmenen viikkoa kului viisumin saamiseen. Venäläiset vaativat myös, että matka tehdään Teheranin ja Batumin kautta Moskovaan. Sinne saavuttuaan englantilaisupseerit eristettiin

toisistaan ja heille alettiin esittää suuri joukko Englannin laivastoa koskevia kysymyksiä. Kun he eivät niihin suostuneet vastaamaan, heidät pidettiin vangittuina. Vasta viikkojen kuluttua, Englannin sotilasasiamiehen ponnistelujen jälkeen, upseerien sallittiin jatkaa matkaansa Leningradiin. Kronstadtissa heidät vietiin telakka-altaalle, jonka reunalta heille osoitettiin telakan perimmäisessä sopessa ollutta *U 250*:n hylkyä. Englantilaisten ilmoittaessa haluavansa tarkemmin tutkia torpedoja heille näytettiin hylyn vieressä olevaa kasaa, jossa oli useita torpedoita. »Nyt voitte mennä kotiin ja sanoa, että teille on näytetty sekä *U 250* että akustiset torpedot.» Niine hyvineen he joutuivat palaamaan takaisin. Tässä vaiheessa sotakin oli jo niin pitkällä, että torpedoitteen rakenteen selvittämällä ei ollut ratkaisevaa merkitystä sodankäyntiin. Tapaus osoittaa kuitenkin neuvostoliittolaisten ja erityisesti Stalinin vainoharhaista epäluuloa liittolaisiaan kohtaan. Mainittakoon, että Stalin käytti hyväkseen tätä tapausta silloista laivastoasioista vastannutta kansankomissaaria N. G. Kuznetsovia ja kolmea muuta amiraalia vastaan nostetussa oikeudenkäynnissä. Siinä väitettiin heidän luovuttaneen salaisia tietoja länsimaille, siitä huolimatta että luovutukset olivat tapahtuneet Stalinin itsensä suostumuksella tai olivat muuten julkisia.

Syyskuu 1944

Suomen ja Saksan suhteitten katkeaminen merkitsi muutosta myös sukellusveneiden toiminnalle. Kun ne eivät enää syyskuun 14. päivän jälkeen voineet käyttää Suomen saaristossa olleita ankkuripaikkojaan eivätkä myöskään aluevesiämme kulkuteinään, kävi operoiminen Suursaaren sulun itäpuolella käytännössä mahdottomaksi. Vielä 2.9. Nuokossa (Grand Hotel) oli ollut kolme ja Korkeussaarilla (Miramare) kaksi sukellusvenettä. Sen jälkeen ne eivät enää palanneet näihin tukikohtiin, vaan menivät Viron satamiin, Tallinnaan, Kopliin ja Paldiskiin. Viimeiset veneet sulun itäpuolella olivat von Rotkirchin *U 717*, joka palasi Bengalenista 30.8., sekä Pancken *U 242*, joka jätti Kronstadtinlahden suulla olleen tarkkailupaikkansa päivää myöhemmin. Narvanlahdella sulun vartiointi jatkui ennallaan. Kontra-amiraali Böhmer ehdotti 3.9. esimiehelleen, Itäisen Itämeren Amiraalille, että sukellusveneet sijoitettaisiin siten, että kolme niistä olisi vartioimassa Suursaaren

sulkua Narvanlahdella, kaksi venettä lähetettäisiin Saarenmaan vesille, kaksi venettä olisi Tallinnassa erikoistehtävää varten ja yksi vene lähetettäisiin takaisin Saksaan. Edellisten lisäksi yksi vene (*U 745*, von Trottha) oli Helsingissä korjattavana.²⁴ Erikoistehtävään varatut veneet olivat *U 242* (Pancke) ja *U 1001* (Blaudow). Nämä veneet oli ainoina varustettu laitteilla, jotka mahdollistivat niiden käyttämisen torpedoputkien kautta laskettavien miinojen laskuun.

Suomen alueella olevien tukikohtien menettäminen aiheutti merkittävän muutoksen sukellusveneiden toiminnassa. Aikaisemmin ne olivat olleet operaatioalueellaan yhtäjaksoisesti vain yhdestä kahteen päivään. Heinä–elokuussa meripäiviä tuli kuukaudessa keskimäärin noin 15. Syyskuun alkupuoliskolla toiminta jatkui entiseen tapaan vain Narvanlahdella, jossa toimi kolme sukellusvenettä kerrallaan. Muuten veneet viipyivät Viron rannikon satamissa. Kun kävi ilmeiseksi, että myös niistä joudutaan luopumaan, määrättiin sukellusveneet siirtymään Ventspilsiin (Vindau), Liepajaan (Libau) ja Danzigiin. Se merkitsi, että matka operaatioalueelle ja sieltä pois kasvoi merkittävästi. Tästä syystä sukellusveneet pysyttelivät syksyn ja talven aikana toiminta-alueellaan yhtäjaksoisesti huomattavasti pitempään kuin aiemmin. Pääsimpään merellä oli *U 958* (Groth), jonka matkan kesto oli 65 päivää. Myös useat muut veneet viipyivät pitempään kuin 50 vuorokautta.

Heti kun tieto suhteiden katkaisemisesta Suomeen tuli saksalaisten tietoon, he alkoivat panna käytäntöön operaatio Birkeä eli Pohjois-Suomessa olevien joukkojensa ja varastojensa evakuoimista. Kuljetukset tapahtuivat Pohjanlahden satamista, pääosin Oulusta ja Kemistä. Nämä laivaukset saatiin suorittaa rauhassa vihollisen, aluksi Neuvostoliiton, sittemmin myös Suomen häirinnältä. Poikkeuksena oli suomalaisten, saksalaisten käytössä olleitten alusten ohjaaminen Suomen ja Ruotsin satamiin Saksan asemesta. Aluksia oli saattamassa vain muutamia etuvartioaluksia (Vorpostenboote) niiden kulkiessa Pohjanlahdella. Muutamia raivaajia oli varattu lähinnä ohjaamaan liikennettä. Ahvenanmeren kapeikko muodosti kuitenkin pullonkaulan, joka oli uhkana kuljetusten vapaalle kululle. Suomalaiset tekivät kaikkensa auttaakseen saksalaisia poistumaan maasta määräaikaan 15.9. mennessä. Muun muassa Ahvenanmaan länsipuolella Märketin luona olleet miinoitteet raivattiin, merimerkkejä asetettiin ja loistojen valot sytytettiin.²⁵ Saksalaiset asettivat raivaaja *M 443:n* ohjaamaan liikennettä Södra Kvarke-

nissa. Se ehti olla asemapaikallaan vain päivän, kun tilalle määrättiin *U 290*, jonka puolestaan korvasi torpedovene *T 17*.

9. Varmistusdivisioonalle alistetuista sukellusveneistä lopulta vain yksi, *U 676* (Sass), oli Birken saattotehtävissä Pohjanlahdella. Sitä oli tarkoitettu käyttää saattotehtävissä Danziginlahden ja Baltian satamien välillä. *U 676* oli rakenteeltaan mielenkiintoinen, sillä se oli ainoa ns. tornimuunnos VII:llä varustettu VII C -tyypin sukellusvene. Asiaa käsittelevät perusteokset, esimerkiksi Saksan laivastoa harrastavien »raamattu», Erich Grönerin ym. *Die deutschen Kriegsschiffe 1848–1945* väittää, ettei yhtään venettä varustettu tällä tornilla, jossa oli vahvistettu ilmatorjunta-aseistus, 2 kpl 37 mm:n automaattisia ilmatorjuntatykkejä M42/LUM43 sekä kaksi 20 mm:n kaksoistykkiä. Sotapäiväkirjoista käy kuitenkin ilmi tornin muutos.²⁶ Juuri tämän vahvennetun aseistuksen vuoksi venettä käytettiin saattotehtävissä.

U 676 sai käskyn lähteä 5.9. yhdessä tykistökoluluaiva *Fuchs*n ja etuvartioalus *VP 302*:n kanssa saattamaan rahtilaiva *Brechtđjka*, haavoittuneiden kuljetusalus *Tangaa* ja sairaalalaiva *Rügeniä* Danzigista Riikaan ja kahta viimeksi mainittua sieltä eteenpäin Ouluun. Asiakirjoista ei ilmene, jäikö myös *Fuchs* Riikaan, mutta molemmat muut saattoalukset jatkoivat matkaansa Pohjanlahdelle.²⁷ Mielenkiintoinen seikka on, että ainoat tähän matkaan liittyvät maininnat ovat merkintä *Rügenin* lähdestä Oulusta sekä maininta, jonka mukaan alus on käyttänyt saaristoväylää, vaikka Böhmerin 9. Varmistusdivisioonan sotapäiväkirjoissa yleensä hyvin tarkkaan seurattiin myös Saksan ja Suomen välisiä saattueita. Sukellusveneestä tai muista saattoaluksista ei ole mitään merkintää. *U 676*:n sotapäiväkirjan mukaan se sai määräyksensä 3. Etuvartiolaivueelta, joka oli alistettu Böhmerille. Operaatio Birken kuljetusten järjestely ei ilmeisesti kuulunut 9. Varmistusdivisioonan tehtäviin. Se kuitenkin seurasi sotapäiväkirjassaan eräitä muitakin Oulusta lähteneitä, lähinnä haavoittuneita kuljettaneita, aluksia. Saksalaisten kuljetus- ja rahtilaivat kulkivat Pohjois-Suomen satamiin yleensä Ahvenanmeren kautta. Tässä tapauksessa saattue kuitenkin kulki saaristoväylää Utön ohi Lohmiin ja sieltä Kustavin kautta Isokariin. Sukellusveneen sotapäiväkirjasta selviää, että matkalla käytettiin suomalaisia luotseja, niin kuin koko sodan ajan kuljettaessa saaristoväylillä. Utöstä laivaan astui luotsi Sjöberg, jonka Lohmissa korvasi luotsi Otamann. (Saksalaisten kirjoittamien paikan- ja henkilönnimien ymmärtäminen

vaatii joskus aika paljon mielikuvitusta. Olisikohan nimi ollut Ota-maa?) Matka jatkui avomerta pitkin Lypertöstä Isokariin, josta luotsina toimi Nieminen-niminen henkilö. Syyskuun kahdeksantena ankkuroiduttiin illansuussa Marjaniemen edustalle odottamaan luotsi Järvelää, joka saapuikin aamun valjetessa. Ouluun Toppilan satamaan saavuttiin seuraavana päivänä ennen puolta päivää. Haavoittuneiden siirtäminen *Rügeniin* kesti vuorokauden, ja paluumatka alkoi 10.9. kello 13.00 samaa reittiä kuin tulomatkan. Luotseina toimivat tällä kertaa Toskvinen (Taskinen?), jälleen Nieminen sekä Michelsson, joka tällä kerralla luotsasi laivat Utöhön, mistä matka jatkui Gotenhafeniin. Kuten kuvauksesta voi päätellä, suomalaiset eivät yrittäneet ainakaan vaikeuttaa Birken toimeenpanoa.

Kuvattu matka jäi ainoaksi sukellusveneen Birkeen liittyväksi saatotehtäväksi Pohjanlahdella, sillä tilanne muuttui tältäkin osin suhteiden katkettua. Ahvenanmerellä toimi *U 290*:n lisäksi kaksi muuta sukellusvenettä, *U 479* ja *U 1165*. Ne määrättiin 16.9. luovuttamaan varitiopaikkansa Märketin kapeikossa torpedoveneille *T 17* ja *T 19* ja lähtemään Ouluun saattamaan sieltä palaavia kuljetuksia. *U 479* yritti kello 14:n aikaan kulkea raivattua väylää Enskärin ohi pohjoiseen, kun suomalainen patteri ampui varoituslaukauksen 152 mm:n Canet-tykillä. Vene kääntyi takaisin etelään ja jäi odottamaan *T 19*:ää. Alukset yrittivät yhdessä ohittaa Enskärin (Isokarin) kello 19.39. Suomalaiset olivat kuitenkin valppaina ja ampuivat jälleen laukauksen saksalaislaivojen keulan eteen. Sen jälkeen ne luopuivat enemmistä yrityksistä ja palasivat lähtöpiisteeseensä.²⁸

Koska Suomen ja Saksan välillä ei ollut vielä virallista sotatilaa, suomalaiset noudattivat kansainvälistä oikeutta, joka salli kauppa-alusten kulkea vapaasti Suomen aluevesien kautta, mutta estivät sota-alusten kulun. Samalla tavoin tilannetta tulkitsi kontra-amiraali Böhmer. Hän merkittytti 9. Varmistusdivisioonan sotapäiväkirjaan kannanottonsa, jonka mukaan »suomalaisten toimet ovat oikeutettuja, koska heidän on kaikin keinoin varjeltava vesialuettaan sota-aluksilta, mutta kansainvälisen oikeuden mukaan sallittava kauppa-alusten kulku».²⁹ Edellä mainitun sotapäiväkirjan liitteenä olevan MOK Ostin kommenttisivun mukaan Böhmerin kannanotto oli aivan liian ymmärtäväinen suomalaista näkökantaa kohtaan. Allekirjoittaja, esikuntapäällikkö komentaja Gustav Forstmann oli itsekin ollut paljon tekemisissä suomalaisten kanssa

toimiessaan Böhmerin esikunnassa 1942–44. Halusiko hän tällä tavoin ehkä näpäyttää entistä esimiestään liiasta suomalaismielisydestä?

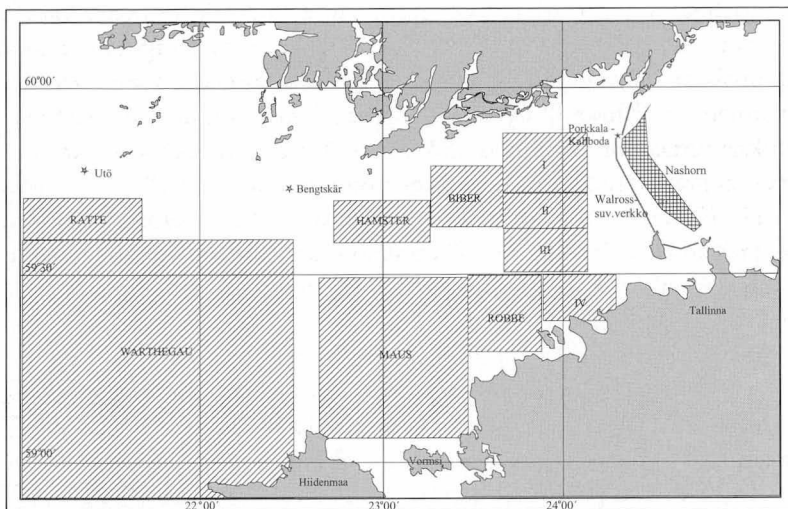
Seuraavana päivänä, 17.9., *U479*:n sotapäiväkirjassa on merkintä suomalaisen sukellusveneentorjunta-aluksen tapaamisesta kello 9.02. Paavo E. Kauppisen muistelmakirjasessa³⁰ on selostettu saattaja *Aura 2*:n kohtaamista saksalaisen sukellusveneen kanssa. Kauppinen ajoittaa tapahtuman edelliselle päivälle 16.9. ja liittää sen Enskärin linnakkeen ampumien laukausten yhteyteen. Kyseessä saattaa kuitenkin olla muistivirhe. Kauppisen kertomuksen mukaan molemmat alukset olivat pysähtyneenä lähellä toisiaan ja hän oli ollut megafonin avulla puheyhteydessä sukellusveneen kapteeniin. Kohtaaminen oli ollut rauhanomainen, vaikkakin aluksi molempien alusten aseet oli suunnattu toista osapuolta kohti.

Saksalaiset olivat valmistautuneet laskemaan miinoitteita Suomen aluevesille aseveljeyden suomalaisten kanssa päätyttyä. Kotkan edustalle laskettujen miinoitteiden paikat ilmoitettiin kohteliaasti suomalaisille ja painotettiin, että niiden tarkoitus oli haitata neuvostolaivastoa, ei suomalaisia. Kaikkea ei kuitenkaan kerrottu. Erikoistehtävä, johon *U242* ja *U1001* oli varattu, oli miinoitteen laskeminen väylälle Träskön länsipuolelle Porkkalassa. Käsky Kuckucksei I ja II -miinoitteiden laskemisesta annettiin 19.9. Kummankin veneen tuli laskea 15 TMB-miinaa, Pancken *U242* Kuckucksei I:een ja Blaudowin *U1001* Kuckucksei II:een. Vaikka saksalainen huumori ei ole maailmankuulua, voitaneen näiden miinoitteiden nimeä »Käenmuna» pitää osuvana. Miinojen lasku toteutettiin 19.9. Itä-länsisuuntaiset miinoitteet olivat vierekkäin Porkkalan väylällä, niin että Käenmuna I oli pohjoisempaa. Lasku suoritettiin sukelluksissa ollen, ja sen suorittaminen arvioitiin vaativaksi tehtäväksi. Lasketut TMB-miinat (TorpedoMineBoden) olivat pohjaan laskettavia herätemiinoja. Niissä voitiin käyttää erilaisia syyttimiä, jotka reagoivat joko magneettikentän muutokseen, ääniin tai paineen muutokseen. Käytössä oli myös yhdistelmäsytyttimiä, jotka reagoivat kahteen eri asiaan ja vaativat molempien ehtojen täyttymistä ennen miinan räjähtämistä. Miinoissa oli myös laskijalaite, joka esti miinan räjähtämisen ennen kuin sen vaikutuspiirin oli ohittanut tietty, asetettu määrä aluksia. Sen vuoksi miina saattoi olla paikoillaan pitkänkin aikaa, ennen kuin se aktivoitui. Sen johdosta ja koska miinoittaminen tapahtui veden alla, eivät neuvostoliittolaiset, jotka jo tuolloin oli-

vat Porkkalan vuokra-alueen herroja, huomanneet tapahtumaa. Laske-
tut miinoitteet jäivät tehottomiksi eivätkä aiheuttaneet alustappioita.

Viron menetyksensä muutti Saksan merivoimien aseman Suomenlahdel-
la. Sen seurauksena sukellusveneiden käyttöä Suomenlahden länsiosas-
sa haluttiin tehostaa. Ensimmäisenä toimenpiteenä Itäisen Itämeren
Amiraali määräsi 21.9., että kaikkien veneiden on siirryttävä Nashorn-
sulun länsipuoliselle merialueelle 22.9. kello 10.00 mennessä.³¹ Sen
vuoksi niille määriteltiin myös uudet operaatioalueet. Ne oli merkitty
osittain roomalaisilla numeroilla, osittain nimillä. Alueet Nilhorn I–IV
sijaitivat poikki Suomenlahden Porkkalan sulun länsipuolella siten, et-
tä I oli pohjoisin ja IV eteläisin. Alue Biber oli Suomenlahden keski-
viivan pohjoispuolella Tammissaaren saariston edustalla, Hamster siitä
länteen Hankoniemen eteläpuolella, Maus ulottui Muhunsalmen
edustalla pohjoiseen leveydelle 59°30', Robbe oli sen ja alue IV:n vä-
lissä, Ratte Utön eteläpuolella ja viimeisenä Warthegau, joka käsitti
Pohjois-Itämeren koillisosan Hiidenmaan luoteis- ja länsipuolella.³²
Sukellusveneet määrättiin miehittämään kaikki nämä alueet.

Merkille pantavaa on, että syyskuun aikana sukellusveneet eivät juu-
ri joutuneet kosketuksiin vihollisalusten kanssa. Punalippuinen Itäme-
ren laivasto ei aktiivisesti ryhtynyt raivaajia ja vartioveneitä suurempien
pinta-alusten käyttöön siitä huolimatta, että se saattoi raivata Suursa-
aren sulkuun kulutiet ja saattoi myös käyttää Suomen rannikon väyliä
länteen päin siirtyessään. Suomalaisia siviilialuksia vastaan kiellettiin
hyökkäämästä ja sota-aluksiakin vastaan sai toimia vain, jos ne toimivat
vihamielisesti.³³ Edes epäonnistunut Suursaaren operaatio ei aiheutta-
nut vihollisuuksien alkamista merellä entisten aseveljien kesken. Yksi
välikohtaus tapahtui kuitenkin saksalaisen sukellusveneen ja suomalai-
sen aluksen välillä kuukauden puolenvälin jälkeen. *U 479* (Sons) py-
säytti 19.9. Ahvenanmerellä Tukholmasta Turkuun matkalla olleen
höyrylaiva *Aallottaren* ja lähetti siihen valtausmiehistön (Prisenkom-
mando). Luutnantti Sons ilmoitti tapahtumasta esimiehilleen ja sai heti
käsken poistaa valtausmiehistö ja antaa *Aallottaren* jatkaa matkaansa va-
paasti. Tapahtuma turhautti Sonsia, joka sotapäiväkirjansa yhteenvedos-
sa valittelee, ettei ollut saanut selviä ohjeita siitä, mitä aluksia saa pidät-
tää ja minkä antaa kulkea vapaasti. »Suurin maali operaation aikana 25
m pitkä. Epäkiitollinen tehtävä. Ensin luotsiveneenä ja sitten kaappari-
sotaa!»³⁴

Saksalaisten sukellusveneidän toiminta-alueet läntisellä Suomenlahdella ja Pohjois-Itämerellä syksyllä ja talvella 1944–45.

The operational areas of the German submarines in the western Gulf of Finland and the northern Baltic Sea in autumn and winter 1944–45.

Sotatoimet syksyn ja talven kuluessa

Tornion mairinnousu muutti lopulta tilanteen sodaksi myös merellä. Saksan 20. Vuoristoarmeija pyysi laivaston apua suomalaisten huoltoliikenteen häiritsemiseksi Oulun ja Tornion välillä. MOK Ost antoi 4.10.1944 Itäisen Itämeren Amiraalille käskyn lähettää kaksi sukellusvenettä tehtävään. Matka kohteeseen tuli suorittaa mahdollisimman huomaamatta, ja sen aikana sai käyttää aseita vain, jos itse joutui hyökkäyksen kohteeksi. Kohdealueella tuli hyökätä kaikkia suomalaisia niin kauppa- kuin sota-aluksiakin vastaan. Erityisesti painotettiin, ettei Ruotsin aluevesiä saanut loukata ja piti välttää ruotsalaisten sota-alusten kohtaamista.³⁵ Tehtävään ehdittiin jo määrätä *U 290* ja *U 1001*, kun määräys taistelutilanteen muuttumisen johdosta peruttiin.³⁶ 5.10. annettiin viimein lupa hyökätä Suomen rannikolla kaikkia aluksia vastaan.³⁷ Saksalaiset epäröivät senkin jälkeen käydä täyttä sota merellä

suomalaisia vastaan. Merisodan johto (ts. Dönitz) kyseli vielä 28.10. Saksan sotavoimien johtoesikunnalta (Wehrmachtführungsstab), miten suomalaisia kohtaan piti menetellä. Sieltä saatu vastaus oli selvä: »Merivoimiemme [alusten] hyökkäys Suomen merivoimien tai kauppaluksia vastaan on sallittua ja alukset on tilanteen mukaan joko kaapatava tai upotettava. Ruotsin aluevesiä on kunnioitettava.»³⁸

U 242 kävi toisenkin kerran Porkkalan vesillä laskemassa miinoja. Se pudotti 8.10. Porkkalan selän pohjoisosan kautta kulkevalle väylälle Obbnäsin niemen kaakkoispuolelle Kuckucksei 3 -miinoitteen, jossa oli 15 TMB-miinaa.

Suomen Höyrylaiva Oy:n omistama 1495 brt:n höyrylaiva *Rigel* oli 27. lokakuuta 1944 matkalla Mäntyluodosta Helsingin kautta Leninradiin. Se kulki Hankoniemen kierrettyään Barösundin väylää Porkkalan selän pohjoisreunaa Vormön pohjoispuolitse ja saapui kello 13.15 Obbnäsin pohjoisreimarin luo kun alusta vapisutti voimakas räjähdys, joka aiheutti koneen pysähtymisen. Hetkisen kuluttua tapahtui noin 100 metrin etäisyydellä etelään vielä toinen räjähdys, joka aiheutti vuodon aluksen alkaessa täyttyä vedellä. Kello 14.10 se upposi perä edellä. Vesi oli uppoamispaikalla kuitenkin sen verran matalaa, että *Rigelin* mastojen saalingit ja savupiipun yläosa jäivät vedenpinnan yläpuolelle.³⁹ Aluksen miehistöstä loukkaantui turmassa pahoin kaksi ja lievemmin viisi henkilöä. *Rigel* jäi onneksi ainoaksi Käenmunan uhriksi.

Valvontakomissio vaati välirauhansopimuksen perusteella Suomea asettamaan sen käyttöön 50 kaljaasia ja 50 moottorivenettä käytettäviksi neuvostoliittolaisten joukkojen kuljetuksiin virolaisten satamien välillä. Kyseessä oli maihinnousu Viron saarille. Suomessa tälle »laivastolle» annettiin nimeksi Osasto Arho komentajansa mukaan. Kaljaasit ja moottoriveneet tuli koota Hankoon 2.10. mennessä. Sieltä ne siirtyivät 2.–6.10. Tallinnan itäpuolelle ja Muhunsalmen mantereenpuoleisiin satamiin. Osa aluksista jäi kuitenkin Porkkalaan. Saksalaiset havaitsivat epätavallisen vilkasta liikennettä Suomenlahden poikki. Useat sukellusveneet raportoivat havainneensa kaksimastoisia purjealuksia, hinaajia ja vartioveneitä matkalla etelään. Ainoastaan U 370 (Nielsen) ampui TV-torpedon hinaajaa kohti, senkin ohhi. MOK Ostin komentaja, amiraali Oskar Kummetz valittelee sotapäiväkirjassa, ettei useammilla veneillä ollut mahdollisuutta hyökätä tätä liikennettä vastaan.⁴⁰

Menomatalla menetettiin suomalaisaluksista vain kaljaasi *Greta I*, jonka katoamista ei pystytty selvittämään.

Joidenkin suomalaisalusten paluumatka oli epäonnisempi. Saksalaisten sukellusveneet olivat nyt valppaampia ja upottivat viisi kaljaasia. *U 481* (Andersen) kohtasi 15.10. kotiin palaavat kaljaasit *Endlan*, *Danin* ja *Marian*. Kaksi ensiksi mainittua sukellusvene tuhosi tykkitululla ja *Marian* se upotti törmäämällä. Yhtä huono-onninen oli kaljaasi *Linnea*, jonka *U 958* (Groth) upotti torpedolla 24.10. sen ollessa palaamassa kotimaahansa hinaaja *Piikkiön* hinauksessa. Merkittävää on, että tällä kerralla ei kolmoislaukauksessa käytetty TV-torpedoita, vaan T III a -tyyppisiä yhdistetyllä induktiivisella ja iskusytyttimellä varustettuja torpedoja. Kaljaasi oli räjähtänyt, minkä vuoksi Groth oletti sen olleen ammuslastissa.⁴¹ Sukellusveneet ampuivat suhteellisen runsaasti torpedoja heti kun maaleja ilmaantui. VII C -tyypin veneet oli vakiomääräyksen mukaisesti varustettu torpedoin siten, että edessä oli 3 TV:tä ja 5 T III a:tä sekä perässä kaksi TV:tä.⁴²

Sotapäiväkirjojen perusteella voi päätellä, ettei TV eli akustinen torpedo joko ollut sovelias Suomenlahden oloihin eikä siellä esiintyviin pieniin maaleihin tai että se oli toiminnaltaan epävarma. Esimerkiksi lokakuun aikana sukellusveneet suorittivat MOK Ostseen sotapäiväkirjan mukaan ainakin 19 torpedohyökkäystä ja ampuivat 35 torpedoa kohti vihollisaluksia. Aina ei ole mainintaa torpedon tyyppistä, mutta niissä kolmessa tapauksessa, joissa ilmoitetaan saadun osumia, on kahdessa käytetty näitä yksinkertaisempia torpedoja. Toki nekään eivät aina osuneet.

Lokakuussa tapahtui myös yhteenotto suomalaisen ns. numerohinaajan, 764:n kanssa. Hinaaja oli 9.10. kaljaasia hinaten matkalla Hangosta Osmussaareen, kun se joutui tulitaisteluun *U 370*:tä vastaan. Sukellusvene yritti ensin torpedoida hinaajan, mutta torpedolaukauksen epäonnistuttua se avasi tulen ilmatorjuntatykeillään. Hyökkäys oli kuitenkin pakko keskeyttää suomalaisten vastattua tulitukseen ja kun tykkeihin tuli toimintahäiriöitä.

Sukellusveneiden toiminta aktivoitui lokakuun edetessä. Edellä mainittujen tapausten lisäksi sukellusveneet hyökkäsivät neuvostoliittolaisten huoltokuljetusten ja raivaajien kimppuun Porkkala-Tallinna-linjan länsipuolisella merialueella. *U 370* ilmoitti 9.10. upottaneensa tykkiveeneen ja *U 1165* raportoi 13.10. tapahtuneesta hinaajan ja proomun

torpedoinnista Paldiskin luoteispuolella. Sama sukellusvene hyökkäsi 17.10 kuuden sota-aluksen muodostelmaa vastaan ja upotti ensimmäisenä kulkeneen vartioaluksen *BMO 527*:n. Kaksi päivää myöhemmin hyökkäyksen kohteena oli Paldiskin pohjoispuolella saattue, jossa oli »miinanraivaaja, kaksi suurta vartioalusta ja hinaaja, joka veti proomua». Vene ampui niitä kohti ensin kolme torpedoa ja myöhemmin vielä neljännen. Räjähdyksiä kuultiin, mutta mahdolliset upotukset jäivät epävarmoiksi. Lokakuun 23. päivänä oli asialla samalla alueella *U 1001*, joka ampui tuloksetta kolmoislaukauksen hinaajaa ja vartioaluksia kohti. Yhtä huonosti päättyi *U 481*:n hyökkäys samana päivänä samantaista muodostelmaa vastaan.

Sukellusveneiden toiminta lähellä toisiaan olevilla operaatioalueilla aiheutti myös vaaratilanteen. *U 475* oli 26.10. juuri suorittanut torpedohyökkäyksen vihollista vastaan, kun se 20 m:n syvyydessä törmäsi samalla alueella sukelluksissa kulkeneeseen *U 1001*:een. Törmäys oli kuitenkin verrattain lievä ja kun onneakin oli matkassa, eivät vauriot olleet vakavat. Stöfflerin (*U 475*) veneestä vääntyi potkuri, ja Blaudow (*U 1001*) raportoi vaurioituneesta etummaisesta lanka-antennista ja ilmamaaliperiskoopista. Molemmat veneet pystyivät jatkamaan toimintaansa keskeytyksettä.

U 958 joutui koville 29.10., kun se keskellä Suomenlahtea Hangon ja Osmussaaren välillä hyökkäsi suurta, noin 1000 tonnin proomua ja pientä rahtilaivaa vastaan, joita oli varmistamassa kaksi nopeaa vartioalusta. Vene joutui heti vartioalusten ahdistamaksi ja ne pudottivat yhteensä 42 syvyyspommia kohti vastustajaansa. Sukellusvene selvisi tilanteesta kuitenkin vaurioitta. Runsaan kahden minuutin kuluttua torpedojen ampumisesta kuultiin räjähdys, mutta veneellä ei ollut mahdollisuutta nousta periskooppisyvyyteen tarkistamaan, oliko jompikumpi maaleista uponnut. Neuvostoliittolaisen lähteen mukaan alueella upposi 31.10 proomu *SB 2* sukellusveneeseen torpedoimana.⁴³ Saksalaisen sotapäiväkirjan mukaan⁴⁴ *U 475* ampui tuona päivänä torpedon vartioalusta kohti Osmussaaren pohjoispuolella. Stöffler ei kuitenkaan mainitse mitään proomuista tai muista suurehkoista maaleista. Sen vuoksi onkin oletettavaa, että *SB 2* tuli *U 958*:n upottamaksi 29.10. ja että neuvostoliittolaislähteen ilmoittama päivänmäärä ei ole oikea.

Marraskuun aikana sukellusveneiden toiminta keskittyi edelleenkin

Hangon, Paldiskin ja Osmussaaren rajaamalle merialueelle, jossa neuvostolaivaston liikenne oli vilkkainta. Maalit olivat edelleenkin raivaajia, vartioveneitä sekä hinaajia proomuineen. Ilmoituksia upotuksista tekivät *U 679*, joka 18.11. raportoi vartioaluksen torpedoinnista sekä *U 481*, joka 19.11. upotti proomun torpedolla ja 37 mm:n tykillä. 28.11. tuli kaksi sanomaa, joissa kerrottiin upotuksista. *U 679* raportoi upottaneensa kolmoislaukauksella Fugas-luokan raivaajan. Erik Wihtol⁴⁵ on koonnut luettelon Neuvostoliiton laivaston menetyksistä Suomen vesillä ja pohjoisella Itämerellä 1944–45. Sen mukaan uponnut raivaaja olisi ollut *T 217*. Tämä alus on kuitenkin ollut Hangossa vuoden 1945 tammikuussa, joten ainakaan sitä ei Austin komentama *U 679* tuhonnut. *U 481* ilmoitti upottaneensa suomalaisen miinanlaskijan. Yhtään suomalaista sota-alusta ei tuolloin kuitenkaan torpedoitu. Kyseessä oli neuvostoliittolainen moottoriraivaaja *T 387*.

Pohjanlahdellakin kävi sukellusvene. Itäisen Itämeren Amiraalin sotapäiväkirjassa todetaan, että Homann (*U 1165*) on palannut Liepajaan 19.11.1944 suorittettuaan erikoistehtävän.⁴⁶ Matkallaan vene kävi viemässä sääpoijun Pohjanlahdelle ja noutamassa paluumatkallaan Ahvenanmaan eteläosasta pikkusaarelta miehittämättömän sääaseman. Tapahtuma ei jäänyt suomalaisilta huomaamatta, ja sen seurauksena Märketin kapeikkoon laskettiin lokakuussa lasketun miinoitteen, Pahkakuppi 1:n, lisäksi 23.11. vielä Pahkakuppi 2 ja 27.11. Pahkakuppi 3.⁴⁷ Näiden miinoitteiden toivottiin estävän saksalaisten sukellusveneiden tunkeutuminen Selkämerelle. Mahdollisesti muutkin sukellusveneet saattoivat käydä Pohjanlahdella. Sotapäiväkirjoista ei kuitenkaan käy ilmi, mitä erikoistehtävät Weidmannsheil, Amerika ja Elster olivat, eikä myöskään sitä, mistä erikoistehtävästä Stöfflerin *U 475* palasi 2.12. Liepajaan.⁴⁸

Narvanlahti kiinnosti saksalaisia edelleenkin, ja *U 481* sai joulukuun alussa tehtäväkseen tiedustella mahdollisuuksia tunkeutua sukellusveneverkon estämättä Nashornin itäpuolelle. Andersen saattoikin todeta kulun mahdolliseksi, koska verkon pohjoisosan poijut olivat poissa. Tämä johtui siitä, että aselepoehtojen mukaisesti suomalaiset olivat rai-vanneet 6 meripeninkulman leveydeltä verkkoa sen pohjoisosassa am-pumalla kohot upoksiin. Sukellusveneiden suunniteltiin edelleenkin toimivan Nashornin itäpuolella, mikäli neuvostoliittolaiset itäisen Suomenlahden jäätyminen vuoksi siirtäisivät suurempia pinta-aluksia Tal-

linnaan ja siten olisi mahdollista hyökätä kannattavampia maaleja vastaan.

Marraskuun lopulla saksalaiset menettivät yhteyden luutnantti Sonnin *U 479*:ään. Se oli viimeksi toiminut Biber-alueella, jossa se oli tuloksetta hyökännyt vartioalusta vastaan.⁴⁹ Tilanneselostuksissa ei sen jälkeen mainita mitään aluksen liikkeistä. Itäisen Itämeren Amiraalin sotapäiväkirjassa on luettelo marraskuun jälkipuoliskoilla Suomenlahdella operoineista sukellusveneistä, joiden joukossa on mainittu myös *U 479*. Samassa sotapäiväkirjassa on joulukuun 12. päivältä maininta, jonka mukaan *U 479*:stä ei marraskuun jälkeen ole kuultu mitään, vaikka sitä oli neljä kertaa vaadittu ilmoittamaan asemansa.⁵⁰ On esitetty, että *U 479* olisi törmännyt neuvostoliittolaiseen, virolaisilta »perittyyn» sukellusvene *Lembitiin*, joka oli 12.12. palaamassa Itä-Preussin rannikolta kohti Turkuja. Veneen päällikkö Matjasevits oli saanut radiolla tiedon, jonka mukaan saksalaiset sukellusveneet partioivat Turun saaristoon johtavien väylien suulla. Vähän ennen saapumistaan sukelluksessa *Utöhön Lembit* törmäsi yllättäen johonkin vedenalaiseen esineeseen. Koska vettä oli veneen alla runsaasti, Matjasevits päätteli törmänneensä toiseen sukellusveneeseen. Ensimmäinen ajatus oli, että kyseessä oli neuvostoliittolainen ulkomerelle menossa ollut vene. Noustuaan pinnalle hän saattoi havaita pinnalla suuren öljylautan sekä joukon hylkytavaraa, joka kiistatta oli saksalaista alkuperää. Paikalle tullut *MO*-vartiovene puolestaan vahvisti tiedon, ettei paikalla ollut ollut muita neuvostolaivaston sukellusveneitä. *Lembit* telakoitiin neljä päivää myöhemmin Helsingissä, ja silloin voitiin todeta, että veneen saamat vauriot eivät olleet vakavia ja se sai palata Turkuun.⁵¹

On väitetty, etteivät *Lembitin* vauriot olleet sellaiset, että niiden perusteella sen olisi voitu olettaa upottaneen aluksen, johon se törmäsi. Ekmanin mukaan paikalta olisi löydetty hylkytavaraa, josta voitiin päätellä, että paikalla oli uponnut saksalainen sukellusvene. Venäjällä julkaistun neuvostolaivaston sukellusveneitä perusteellisesti käsittelevän kirjan⁵² mukaan *Lembit* törmäsi joulukuun 14. päivänä sukelluksessa tuntemattomaan kohteeseen, todennäköisesti laivan runkoon. Platonov ei esitä mitään tarkempaa arviota törmäyksen kohteesta. Todennäköistä on, ettei *Lembit* sittenkään törmännyt ainakaan saksalaiseen sukellusveneeseen. Paikassa, jossa *Lembit* törmäsi tuntemattomaan esteeseen, on 18 m:n syvyydessä oleva merenalainen harjanne ja sukellusvene on

mahdollisesti osunut siihen. Luultavaa on, että *U 479* oli jo marraskuun lopulla tai joulukuun alussa löytänyt kohtalonsa jossakin Suomenlahden monista miinoitteista. Kyseessä saattaisivat olla joko saksalaisten omat Nilhorn-miinoitteet tai todennäköisemmin suomalaisten marraskuun jälkipuoliskolla laskemat Simot. Niin voidaan päätellä siitä, että saksalaiset sukellusveneet ilmeisesti yrittivät päästä häiritsemään Suomen saariston sisällä tapahtuvaa liikennettä.⁵³

Joulukuun 12. päivä 1944 oli muutenkin kohtalokas Saksan laivastolle Suomenlahdella. Haitatakseen neuvostoliittolaisten huoltoliikennettä Naissaaren länsipuolella ja saaren ja mantereen välisessä salmessa saksalaiset päättivät laskea Nil-miinoitteen täydentämään aiemmin laskettuja Nilhorn 1 ja 2 -miinoitteita. Miinojen laskusta huolehti kommodori Kothen johtama 6. Hävittäjälaivue. Merkintälaskun varassa Gotlannista saakka navigoinut miinanlaskuosasto joutui Naissaaren luoteispuolella omaan Nilhorn-miinoitteesensa ja menetti kaksi uutta hävittäjää, *ZTV 35:n* ja *ZTV 36:n*. Katastrofilta olisi ehkä välttytty, mikäli suunnitellun miinoitteen lähistöllä olleita sukellusveneitä olisi käytetty apuna paikanmäärityksessä, niillä kun oli huomattavasti paremmat edellytykset tarkkaan navigointiin. Niiden oli kuitenkin käsketty poistua alueen välittömästä läheisyydestä.⁵⁴ Parhaimmin luotsiksi olisi sopinut *U 481*, joka päivysti Nashorn-asema IV:ssä ja siirtyi asema III:een miinoitusyritystä edeltävänä iltana.

Marraskuun lopulla Suomenlahdella toimi vain kolme saksalaista sukellusvenettä. Vaikka niiden määrä joulukuussa kasvoikin yhdellä, näkyä veneiden määrän vähyys sotapäiväkirjojen ja tilannekatsausten taisteluskoketus- ja upotusilmoitusten määrässä. Vasta joulukuun 18. päivän kohdalta löytyy Admiral Östliche Ostseen sotapäiväkirjasta tieto *U 481:n* ilmoituksesta, jossa se kertoo hyökänneensä saattuetta vastaan pohjoisluoteeseen Paldiskista. Ammutun kolmoislaukauksen jälkeen oli kuultu räjähdys, mutta upotusta ei voitu havaita. Sitä pidettiin kuitenkin todennäköisenä.⁵⁵ Jouluaattona *U 637* ilmoitti upottaneensa Paldiskin itäpuolella kaksi vartiovenettä.⁵⁶

Vuodenvaihteessa *U 745* oli ainoana veneenä Nashornin itäpuolella. Sille annettiin vuoron perään määräyksiä pysytellä alueella ja toisaalta siirtyä lännemmäksi. Sille määrättiin 9.12. toiminta-alueeksi Kolkanklahti ja Jumindanniemen pohjoispuolinen merialue. Vene kävi Narvanlahdella saakka ja ilmoitti sen jäättömäksi, mutta tyhjäksi liikenteestä.

Sen verran elämää kuitenkin oli, että von Trotha hyökkäsi 11. tammikuuta 1945 kahden hinaajan ja niiden vetämän nosturin kimppeun Kerin majakan lähistöllä. Radiotiedustelun sieppaaman neuvostoliittolaisen radiosanoman mukaan »yksi alus oli uponnut»⁵⁷. *U 370* ja *U 348* ehdittiin määrätä aseisiin Suursaaren lounaispuolelle, mutta käsky peruttiin lähes saman tien. Keskiselle Suomenlahdelle oli määritelty tammikuun alussa sukellusveneille operaatioalueet nimeltään Hornigel I–VI. Nämä alueet sijaitsivat toisissaan kiinni Jumindanniemen pohjoispuolella. Ne jäivät kuitenkin vain nimiksi kartoilla.

Tammikuun 9. päivänä 1945 luutnantti Austin komennossa ollut *U 679* kohtasi Pakrinniemen koillispuolella sukelluksissa ollen kolmen vartioveneen varmistaman raivaajaosaston. Ennen kuin sukellusvene ehti laukaista torpedonsa *MO 124* (Dežkin) havaitsi sen ja ryhtyi heti syvyysspommihyökkäykseen. Aust antoi veneensä laskeutua pohjaan. Toimenpide ei kuitenkaan tuonut pelastusta, vaan *U 679* tuhoutui miehistöineen.⁵⁸ Miehistön kannalta traagista oli, että vene oli samana päivänä saanut käskyn palata Saksaan täydennystä varten. *U 679*:n katoaminen jäi sukellusveneoperaatioista vastaavalle merisodan johdon operatiiviselle osastolle arvoitukseksi. Sukellusveneen liikkeistä ei tilanneselostuksissa ole muita mainintoja kuin 12.1. merkintä, ettei *U 679* ole kehotuksesta huolimatta ilmoittanut asemaansa sekä 14.1. maininta *U 637*:n 3.1. kuulemasta miinanräjähdystä muistuttavasta äänestä, joka olisi saattanut aiheuttaa Austin veneen tuhoutumisen.⁵⁹

Luutnantti Pancken *U 242* lähti 12.1.1945 Danzigista kohti pohjoista. Ennen lähtöä veneen miehistöä oli vähennetty, jotta tilaa riittäisi paluumatkalla mukaan tuleville 14 saksalaiselle sotilaille. Veneeseen oli tullut myös agentti, jolla oli mukanaan huomattava summa rahaa, radiolaitteita ja aseita sekä kanistereissa 200 litraa bensiiniä. Tämä henkilö oli veneen miehistöön kuuluneen koneylimatruusi Günther Jungjohannin muistelun mukaan »epäsiistin näköinen». Matkalle tuli mukaan myös kapteeniluutnantin virkapukuun pukeutunut »tohtori Richter», jota miehistö piti Gestapon upeerina.

U 242 kulki Pohjanlahdelle käyttäen Märketin kapeikossa ilmeisesti Ruotsin aluevesiä.⁶⁰ Sukellusvene saapui 17.1. Kaskisten edustalle, jossa sen oli määrä tavata suomalaiset yhteyshenkilönsä. Niilo Lappalaisen⁶¹ mukaan veneessä oli Saksasta lähdetäessä mukana miehistön lisäksi Sicherheitsdienstin Suomessa toimineen tiedusteluosaston johtaja

Alarik Bross, tämän suomalainen apulainen Aarne Runolinna, Abweh-
rin eli Saksan sotilastiedustelun Suomen-päällikkö, komentaja Alexan-
der Cellarius, Suomeen suunnitellun vastarintaliikkeen pääorganisaat-
toriksi nimitetty luutnantti Seppo Veli Heikkilä sekä luutnantti Hans
Müller, joka puhui hyvin suomea. Kahden viimeksi mainitun oli tar-
koitus jäädä Suomeen organisoimaan vastarintaliikettä.

Pohjanlahdella raivosi myrsky, eikä suomalainen moottorivene voi-
nut sovitusti mennä sukellusveneen luo. Pancke antoikin veneensä
maata pohjassa neljän päivän ajan ja odotti tuulen laantumista. Radion
avulla osapuolet olivat kuitenkin yhteydessä toisiinsa ja sopivat uudesta
kohtaamisesta. Sovittuna ajankohtana saapuikin sukellusveneen luo
moottorivene, jossa olivat vastarintajärjestöön kuuluneet everstiluut-
nantti Johan Fabritius ja toimittaja Karl Jansson sekä kapteeni Lauri
Törni ja vänrikki Solmu Korpela. Kaksi viimeksi mainittua oli tarkoi-
tus kouluttaa Saksassa vastarintaliikkeen erikoismiesten kouluttajiksi.
Alun perin piti mukana olla myös AKS:n puheenjohtaja Vilho Helan-
nen ja vastarintaliikkeen johtohenkilöihin kuulunut everstiluutnantti
Carl Lindh. He eivät kuitenkaan enää halunneet sekaantua saksalaisten
touhuihin ja jäivät pois tapaamisesta. U 242:sta lastattiin suomalaisten
moottoriveneeseen mukana tuodut rahat, aseet ja bensiini sekä radio-
lähettimiä. Suomeen jäivät Müller ja Heikkilä. Saksaan lähtivät sukel-
lusveneen mukana Fabritius, Törni ja Korpela.

U 242 ilmoitti 23.1.1945 erikoistehtävän suoritetuksi.⁶² Kirjallisuus-
dessa esiintyy viittauksia muihinkin saksalaisten sukellusveneiden Poh-
janlahdelle tekemiin matkoihin tyyliin »yhteyttä pidettiin sukellusve-
neillä...». Sukellusveneoperaatioita koskevista tilanneselostuksista ei
ole kuitenkaan löytnyt mitään viitteitä siitä, että niin olisi tapahtunut.

Miinalaiva Louhen tuho

Suojatakseen sukellusveneidensä käyttämää Hangon satamaa Neuvos-
toliitto vaati suomalaisia laskemaan väylien suojaksi miinoitteita. Näitä
olivat Simo 1 ja Simo 2 sekä Vantaa 1–5. Jäiden tulo kuitenkin esti to-
teuttamasta niitä kaikkia, ja Vantaa-miinoitteista ehdittiin laskea vain
Vantaa 3 ja Vantaa 4, molemmat Hangon eteläpuolelle. Miinalaivat
Ruotsinsalmi (kapteeniluutnantti Kajava) ja *Louhi*⁶³ (kapteeniluutnantti

O. Syrjänen) lähtivät Hangosta 12.1.1945 kello 9.00 laskemaan Vantaa 3 -miinoitetta, joka käsitti 160 miinaa. Se laskettiin Hangon sisääntuloväylän jatkeelle Suomen aluevesien ulkopuolelle. Hangon väylä oli tarkistusraivattu 26.12.1944, eikä siellä silloin havaittu miinoja. *Ruotsinsalmi* oli äskettäin demagnetoitu. *Louhelle* suoritetusta magneettisuuden poistosta sen sijaan oli jo kulunut aikaa. Magneettisten heräte-miinojen esiintymistä pidettiin epätodennäköisenä vesien syvyyden vuoksi, mutta venäläisiltä oli pyydetty raivaajia operaation varmistamiseksi. Tähän pyyntöön ei kuitenkaan suostuttu. Miinanlaskijoiden suojana oli kolme neuvostoliittolaista kaatteria (vartiovenettä) *BMO 543*, *BMO 544* sekä *HKM 654* ja kaksi suomalaista vartiomoottorivenettä, *VMV 2* ja *VMV6*.⁶⁴ Miinojen lasku sujui ongelmitta, ja alukset lähtivät paluumatkalle kohti Hankoa. *Louhi*, jonka kompassi ei ollut kunnossa, kulki *Ruotsinsalmen* vanavedessä. Kun paluumatkasta oli suoritamatta enää noin 8 meripeninkulmaa, tapahtui *Louhen* peräosassa kello 12.50 räjähdys ja alus upposi 1,5 minuutissa 33 m:n syvyiseen veteen. Aluksen mukana menehtyi 11 miestä, pelastuneita oli 33.

Saksalainen sukellusvene *U 370* (Nielsen) oli samaan aikaan tarkkailemassa neuvostoliittolaisten laivaliikennettä Hangon väylän suulla. Itäisen Itämeren Amiraalin sotapäiväkirjan⁶⁵ mukaan *U 370* ampui kello 11.47⁶⁶ ruudussa AO 0253⁶⁷ akustisen TVb-torpedon »kahta suurta' ja yhtä erillistä suurta vartioalusta» kohti. Vene ei havainnut osumia. Merkillinen yhteensattuma on, että ottaen huomioon torpedon kulkuajan ajankohta täsmää tarkalleen *Louhen* uppoamisen kanssa. Merivoimien komentajalle, kenraaliluutnantti Valvelle osoittamassaan kirjelmässä laivaston komentaja, kontra-amiraali Rahola pitää *Louhen* uppoamisen syynä joko akustista tai magneettista miinaa tai akustista torpedoa. Veden syvyys tekee Raholan mielestä kuitenkin pohjamiinan esiintymisen mahdottomaksi. *Louhen* eloon jääneet miehistön jäsenet kuulusteltiin tapahtuman jälkeen. Useimmat heistä arvelivat miinan aiheuttaneen uppoamisen. Korpraali Toivo Konttinen, joka oli toinen kahdesta aluksen takaosasta elossa selvinneestä, kertoi kuulusteltaessa havainneensa »ensin pienehkön jymähdyksen sekä hetkisen kuluttua voimakkaan iskun». Kapteeniluutnantti Syrjänen kertoi kuulustelijalleen, komentaja R. Göranssonille: »Kello 12.50 tuntui aluksen rungossa ensin tärinää ja heti sen jälkeen voimakasta jyrinä». Nämä kaksi havaintoa puhuvat sen puolesta, että ensimmäinen heikompi ääni aiheu-

tui torpedon räjähdyksestä ja voimakas ääni siitä, kun painealto saavutti aluksen rungon ja aiheutti räjähdysen itse aluksessa.

Sodanjälkeisessä kirjallisuudessa arveltiin aluksi sukellusveneen upottaneen *Louhen*.⁶⁸ Jostakin syystä on sittemmin taivuttu pitämään miinan räjähtämistä syynä onnettomuuteen. Tätä on perusteltu muun muassa sillä, ettei räjähdysen yhteydessä havaittu tavanomaista korkeata räjähdyspatsasta. Nielsenin sukellusveneen läsnäolo juuri uppoamisajankohtana uppoamispaikan läheisyydessä tukee kuitenkin olettamusta, jonka mukaan torpedo olisi upottanut *Louhen*. Koska *U 370* ampui aluksia kohti akustisia torpedoita, se ei voinut jäädä pinta-asemaan, eikä edes periskooppisyvyyteen seuraamaan ammunnan tulosta, sillä se olisi silloin ollut vaarassa joutua omien torpedoittensa uhriksi. Kuten jo aiemmin on kerrottu, akustiset torpedot eivät näet erottaneet oman aluksen potkurinääniä vihollisen äänistä.

Eversti Niilo Lappalaisen kirjassa *Aselevon jälkeen* esitetään mielenkiintoinen versio *Louhen* uppoamisen syystä. Sen mukaan onnettomuuden aiheuttajana olisi ollut neuvostoliittolainen miina. Mukana olleen neuvostoliittolaisaluksen päällikkö oli kuulemma sanonut, että miinat ovat niin syvällä, että yli voidaan ajaa.⁶⁹ Valitettavasti kirjassa ei ole lähdeviitteitä, eikä lähdeluettelostakaan voi päätellä, mistä tieto on peräisin. Ei ole löytynyt mitään asiakirjoja, joissa kerrottaisiin neuvostoliittolaisten laskeneen miinoja ko. paikkaan. Se tuntuu epätodennäköiseltä senkin vuoksi, että neuvostoliittolaiset vaativat nimenomaan suomalaisia tekemään suojamiinoitteet rannikon sisääntuloväylille.

Miinoitteet osoittautuivat kohtalokkaiksi myös kahdelle saksalaiselle sukellusveneelle. Kapteeniluutnantti Wilhelm von Trothan *U 745* oli toiminut Suomen vesillä elokuusta 1944 lähtien. Se oli operoinut vielä tammikuun lopulla 1945 »Nashorn»-miinoitteen itäpuolella Narvanlahdella saakka. *U 475* ilmoitti tavanneensa von Trothan veneen 30.1.⁷⁰ Tämä kohtaaminen on voinut tapahtua Vaindloon (Stenskär) ja Pien-Tytärsaaren välisellä alueella, jonne *U 475* oli 25.1. saanut käskyn siirtyä.⁷¹ Viimeinen radiosanoma *U 745*:ltä saatiin 29.1., jolloin vene ilmoitti kulkevasa Nashorn-sulun läpi länteen.

Merkinnot sotapäiväkirjoissa ovat ristiriitaisia sikäli, että 5.2. mainitaan von Trothan saaneen paluukäskyn 31.1., siis kaksi päivää myöhemmin kuin vene oli ilmoittanut olevansa paluumatkalla. 6.2. on merkintä siitä, että *U 475* on turhaan etsinyt *U 745*:tä ruudussa AO

0266. Tämä karttaruutu on keskellä Suomenlahtea Pakrinniemestä luoteeseen ja Hangosta kaakkoon. Tämä maininta tukee olettamusta veneiden kohtaamisesta Nashornin länsipuolella. Miksi muuten etsintää olisi suoritettu tuossa ruudussa?

U 745:lle osoitettu paluuta koskeva radiosanoma toistettiin 2.2., ja 4.2. venettä vaadittiin ilmoittamaan olinpaikkansa. Näihin sanomiin ei saatu vastausta. Sotapäiväkirjassa on 12.2.1945 merkintä siitä, että *U 745*:n tuhoutuminen on todennäköistä.⁷² Ahvenanmaalaiset kalastajat löysivät 10.2. Föglön eteläpuolelta meressä ajelehtivan ruumiin, jolla oli saksalaisen kapteeniluutnantin virkapuku. Taskussa olleiden paperien mukaan vainaja tunnistettiin Wilhelm von Trothaksi. Hänet haudattiin 13. helmikuuta vainajana nro 8 Föglön muukalaisten hautausmaalle.

Luutnantti Werner Sassin *U 676* palasi Suomen vesille 25.1.1945. Myös se toimi lyhyen ajan Narvanlahdella, kunnes operaatioalueeksi 7. helmikuuta määrättiin Hamster Hankoniemen eteläpuolella. Vene ilmoitti 12.2., että jäät olivat vahingoittaneet sen tutkaa, tutkanilmaisimen antennia, etummaista 20 mm:n kaksoisilmatorjuntatykkiä sekä 37 mm:n ilmatorjuntatykkiä.⁷³ Jäätyminen oli alkanut Hangon eteläpuolisella merialueella niin, että 4.2. jään raja oli ollut noin 10 meripeninkulman etäisyydellä Russaröstä etelään.⁷⁴ Siitä voisi päätellä *U 676*:n toimineen varsin pohjoisessa. Muita mainintoja veneen liikkeistä ei tutkituissa lähteissä ole. Saksan merisodanjohdon operatiivisen osaston sotapäiväkirjassa⁷⁵ on 20.2.1945 maininta siitä, että *U 676*:ta on 19.2. jo toisen kerran pyydetty ilmoittamaan jäättilanne. Venettä on 22.2. jälleen vaadittu ilmoittamaan asemansa. Vielä 27.2. venettä oli kehoitettu palaamaan tukikohtaansa. 2.3. pidetään sen tuhoutumista varmana.

Lehtitietojen mukaan⁷⁶ 2000-luvun alussa Hangon eteläpuoliselta merialueelta löydettiin läheltä toisiaan kaksi saksalaisen sukellusveneen hylkyä. Edellä selostettujen asiakirjatietojen perusteella on ilmeistä, että kyseessä ovat juuri *U 676* ja *U 745*. Molemmat veneet ovat ennen katoamistaan olleet tuolla merialueella ja ovat saattaneet joutua johonkin sinne lasketuista miinoitteista, joiden sijainti ei todennäköisesti ole ollut saksalaisille tunnettu.

Alkuvuoden 1945 aikana saksalaisveneet tekivät *Louhen* lisäksi enää vain neljä hyökkäystä vihollisaluksia vastaan. Viimeisenä alueelta vedettiin pois *U 475*, joka lähti kotimatkalle Danzigiin maaliskuun 11. päivänä.

Kaiken kaikkiaan 18 saksalaista sukellusvenettä oli jossain vaiheessa operoimassa Suomen lähivesillä syksyn ja talven 1944–45 aikana. Suurimmillaan luku oli syyskuun puolivälissä, jolloin alueella oli yhtäaikaa kymmenen venettä. Loka–marraskuun aikana veneitä vähitellen vedettiin pois Suomenlahdelta, niin että pienimmillään marraskuun loppussa niiden määrä oli vain kolme. Joulukuun alussa määrä kasvoi taas yhdellä. Tammikuun alussa paikalla oli hetkellisesti kuusikin venettä, mutta keskimäärin lukumäärä säilyi neljänä tammikuun puoliväliin saakka pudotakseen sitten kolmeen. Helmikuun alkupuolella vielä kaksi venettä operoi Suomenlahden suulla, kunnes Sassin *U676*:n upottua jäljelle jäi vain *U475*.

Suomenlahdella toimineiden sukellusveneiden päälliköt eivät olleet suuria »ässäiä», jotka olisivat niittäneet laakereita saattuetaisteluissa valtamerillä. Yksikään heistä ei esimerkiksi saanut rautaristin ritariristiä, joka oli eräänlainen kelpoisuusmerkki. Vain puolella heistä voidaan katsoa olleen aikaisempaa rintamakokemusta sukellusveneessä esimerkiksi vahtiupseerina, ja valtaosa sai ensimmäisen päällikkyytensä vasta vuoden 1943 loppupuoliskolla tai sitäkin myöhemmin. Kuusi päälliköistä oli reservin upseereita, mikä lähinnä kuvastaa, kuinka kipeästi tarvittiin uusia miehiä korvaamaan sukellusveneiden suuria miehistötappioita.

Sukellusveneiden käyttäminen Suomenlahdella oli alun perin kyseenalaista. Niiltä puuttuivat sopivat maalit. Suomenlahti ei vesialueena ole kovin sovelias sukellusvenesodankäyntiin. Saksalaiset VII C -tyypin veneet oli rakennettu valtamerellä käytävää sotaa varten, ja niiden käyttämät torpedot olivat tavallaan liian moderneja käytettäväksi pieniä puusta rakennettuja vartioaluksia vastaan. Neuvostolaivaston »pienet metsästäjät» (MO-veneet) osoittautuivat myös vankkatekoisiksi ja sitkeiksi vastustajiksi ja kestivät kovaakin kuritusta. Niitä oli myös runsaasti käytettäväksi saattueiden suojaamiseen.

Jälkeenpäin arvostellen saksalaisten sukellusveneiden tuominen Suomenlahdelle ja sen suulle tuntuu täysin turhalta. Sotilaallisen tilanteen kehittyminen oli riippuvainen maasodankäynnistä, eikä Suomenlahden sulkujen, Seeigelin ja Nashornin puolustaminen ollut enää mahdollista sen jälkeen kun Suomi oli irtautunut sodasta ja Viro oli joutunut Neuvostoliiton haltuun. Sukellusveneillä ei niiden toimintalueella ollut vesien mataluuden ja karikkoisuuden vuoksi mahdollisuuksia tehokkaaseen toimintaan, kun vielä vihollisen ilmavoimat hal-

litsivat ilmatilaa. Kaiken lisäksi sukellusveneiltä puuttuivat niiden arvoiset maalit, kun Neuvostoliiton Punalippuinen Itämeren laivasto ei eri syistä voinut eikä halunnut käyttää raskaampia sota-aluksia alueella.

Sukellusveneet kärsivät myös suhteellisen raskaat tappiot, kun muistetaan, että 18:sta eri aikoina alueella toimineesta veneestä menetettiin viisi. Tuhoutuneiden sukellusveneiden miehistöjen jäsenistä pelastuivat vain ne kuusi, jotka *U 250*:n upottua pystyivät pääsemään pinnalle. Neuvostolaivaston menetykset olivat suhteellisen vähäiset verrattuina saksalaisten tappioihin. Saksalaiset taistelivat tapansa mukaan viimeiseen saakka kyseenalaistamatta sitä, oliko toiminnalla mahdollisuuksia johtaa järkevään lopputulokseen. Sukellusveneiden miehistöt tekivät velvollisuutensa siitäkkin huolimatta, että saavutukset eivät vastanneet tehtyjä uhrauksia.

Lähdeviitteet

¹ *Kriegstagebuch der Seekriegsleitung 1939–1945*, Teil A, Band 57, s. 550–551, Verlag E. Mittler & Sohn, Berlin–Bonn–Hamburg.

² »Führer der Unterseeboote Mitte« oli johtoelin, joka oli perustettu toukokuussa 1944 maihinnousujen torjuntaa ajatellen. Sen alaisuuteen kuului kotimaasta tulevia veneitä, jotka sijoitettiin aluksi Norjan tukikohtiin. Normandian maihinnousun alettua snorkkelilla varustetut sukellusveneet lähetettiin torjumaan maihinnousua. F.d.U.Mitte:n päällikkönä oli 20.6.1944 alkaen komentajakapteeni, myöh. komentaja Victor Oehrn. F.d.U.Mitte lakkautettiin 10.8. ja sen tehtävät siirrettiin Marineoberkommando Ostseelle, jonne muodostettiin työryhmä sukellusveneoperaatioiden johtamista varten. Viimeinen käskyvalta säilyi silti Merisodan johdolla.

³ 2/Skl-B.d.U.op. Osaston päällikkönä oli sodan päättymiseen saakka kontra-amiraali Eberhard Godt.

⁴ *Kriegstagebuch der Seekriegsleitung 1939–1945*, Teil A, Band 58/I, s. 346, Verlag E. Mittler & Sohn, Berlin–Bonn–Hamburg.

⁵ Kommodori/kontra-amiraali Kurt Böhmer toimi Itäisten miinanraivausvoimien komentajana (Führer der Minensuchboote Ost) toukokuusta 1941 kesäkuuhun 1944. Siitä lähtien hän oli 9.Varmistusdivisioonan (9.Versicherungsdivision) komentajana. Hänelle oli sodan loppuvaiheessa operatiivisesti alistettu käytännössä kaikki Suomenlahdella toimineet saksalaiset sota-alkukset.

⁶ *Kriegstagebuch (KTB)/9.Sich.Div. 1.–15.7.1944, 6.7.1944 s. 1120–11 21. BA/MA RM 67V/148.*

⁷ KTB 9.Sich.Div. 1.–15.7.1944, 7.7.1944 s. 1124–1125, BA/MA RM 67V/148.

⁸ KTB 9.Sich.Div. 1.–15.7.1944, 8.7.1944 s. 1139–1140 BA/MA RM 67V/148.

⁹ Tässä esityksessä on käytetty vastaavia suomalaisia sotilasarvoja. Oberleutnant zur See = luutnantti jne.

¹⁰ KTB/F.d.Uboote Mitte 16.6.–10.8.1944, 18.6.1944 BA/MA RM 89/25.

¹¹ KTB/F.d.Uboote Mitte 16.6.–10.8.1944, 1.7.1944 BA/MA RM 89/25.

¹² KTB/F.d.Uboote Mitte 16.6.–10.8.1944, 4.7.1944 BA/MA RM 89/25.

¹³ KTB 9.Sich.Div. 1.–15.7.1944, 8.7.1944 s.1168 BA/MA RM 67V/148.

- ¹⁴ Kalervo Kijanen: Sukellushälytys s. 152 ja kartta s. 153.
- ¹⁵ Myös saksalaiset käyttivät yleensä suomalaista karttaruudustoa. Oli tietysti käytännöllistä, että yhteistyökumppanit »puhuivat samaa kieltä». Käytäntö ei kuitenkaan ollut täysin kiinteä, koskapa eräissä saksalaisissa sotapäiväkirjoissa esiintyy myös saksalaisen kartan ruutujen numeroita. Näin erityisesti silloin kun saksalaiset asioivat oman laivastonsa ylempien portaitten kanssa. Syyskuun puolenvälin jälkeen saksalaiset käyttivät yksin omaan omaa ruudustoaan.
- ¹⁶ Per-Olof Ekman, *Havsvargar, Ubåtar och ubåtskrig i Östersjön*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1999, s. 298.
- ¹⁷ KTB U 679 6.7.–10.9. 1944, s. 4 BA/MA RM 98/1146.
- ¹⁸ KTB/F.d.Uboote Mitte 16.6.–10.8.1944, 15.7.1944 BA/MA RM 89/25.
- ¹⁹ KTB 9.Sich.Div. 16.–31.7.1944, 19.7.1944 s. 1219–1220, BA/MA RM 67V/148.
- ²⁰ KTB U 481 19.7.–21.8. 1944, s. 51–52, BA/MA RM 98/972.
- ²¹ Selostus U 250:n tuhoutumisesta perustuu Boris Karschawinin kirjaan *Das deutsche Unterseeboot U 250, Neue Dokumente und Fakten. U 250:n päällikkö Werner Karl Schmidt on tarkastanut kirjan tekstin ja lisännyt siihen omia kommenttejaan*. Kirjassa on, kuten muistitietoon perustuvissa kirjoituksissa pitkän ajan kuluttua useimmiten on, joitakin epätarkkuuksia, jotka eivät kuitenkaan vähennä teoksen mielenkiintoisuutta.
- ²² MO tulee sanoista Morskoi Otsotnik = merellä metsästäjä. Joskus se on tulkittu myös pieneksi metsästäjäksi (malyi otsotnik) erotuksena hieman suuremmasta BMO (Bolsoi Morskoi Otsotnik) tyypistä.
- ²³ *Secret Naval Investigator*, London 1961, s. 175–176.
- ²⁴ KTB 9.Sich.Div. 1.–15.9.1944, 3.9.1944 s.1572 BA/MA RM 67V/149.
- ²⁵ KTB 9.Sich.Div. 1.–15.9.1944, 11.9.1944 s.1622–1624 BA/MA RM 67V/149.
- ²⁶ KTB U 676 24.8.–25.10.1944 24.8.1944 s. 253, BA/MA RM 98/1144.
- ²⁷ KTB U 676 24.8.–25.10.1944 24.8.1944 s. 254, BA/MA RM 98/1144.
- ²⁸ KTB U 479 10.7.–23.9.1944 s. 41 BA/MA RM 98/870.
- ²⁹ KTB 9.Sich.Div. 16.–30.9.1944, 23.9.1944 s. 1653 BA/MA RM 67V/149.
- ³⁰ Paavo E. Kauppinen, *Itämeren merisodan varjossa*. Muistelmateos, s.128. Tampereen yliopisto, Poliitikan tutkimuksen laitos, Tutkimuksia. Tampere 1995.
- ³¹ KTB 9.Sich.Div. 16.–30.9.1944, 23.9.1944 s.1710 BA/MA RM 67V/149.
- ³² KTB 9.Sich.Div. 16.–30.9.1944, 24.9.1944 s.1718 BA/MA RM 67V/149.
- ³³ KTB 9.Sich.Div. 16.–30.9.1944, 21.9.1944 s.1693 BA/MA RM 67V/149.
- ³⁴ KTB U 479 10.7.–23.9.1944 s. 47 BA/MA RM 98/870.
- ³⁵ *Kriegstagebuch der Seekriegsleitung 1939–1945*, Teil A Band 62/I s. 72, 113, Verlag E. Mittler & Sohn, Berlin–Bonn–Hamburg.
- ³⁶ KTB Marineoberkommando Ost 6.10.1944 BA/MA RM 31/3217.
- ³⁷ KTB 1/Seekriegsleitung Teil C IV, (B.d.U. Lageberichte) 17.12.1944–19.3.1945, 4.10.1944, BA/MA RM 7/848.
- ³⁸ *Kriegstagebuch der Seekriegsleitung 1939–1945*, Teil A Band 62/II s. 675, Verlag E. Mittler & Sohn, Berlin–Bonn–Hamburg.
- ³⁹ Helge Heikkinen, *Vaarallisilla vesillä, Suomen kauppalaivaston vaiheita toisessa maailmansodassa*, WSOY Porvoo 1960, s. 322–323.
- ⁴⁰ KTB Marineoberkommando Ostsee 9.10.1944 BA/MA RM 31/3217.
- ⁴¹ KTB 1/Seekriegsleitung Teil C IV, (B.d.U. Lageberichte) 17.12.1944–19.3.1945, 25.10.1944, BA/MA RM 7/848.
- ⁴² Eberhard Rössler, *Die Torpedos der deutschen U-Boote*, s. 123, Verlag E. Mittler & Sohn, Hamburg–Berlin–Bonn 2005.
- ⁴³ Glavni Stab vojenno-morskogo flota: Poteri boevnih korablei i sudov vojenno-morskogo flota, transportnih, ribolovnih i drugih sudov SSSR v velikoj otsetstvennuju voinu 1941–1945 gg. Moskva 1959.
- ⁴⁴ KTB 1/Seekriegsleitung, Teil C IV 15.7.1944–12.1.1945, 1.11.1944, BA/MA RM 7/848.
- ⁴⁵ Erik Wihtol, Meripuolustus 1944 – aukeaako Suomenlahti, *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 13, Helsinki 1994.

- ⁴⁶ KTB Adm. Östl. Ostsee 17.6.1944–15.1.1945 28.11.1944, BA/MA RM 45I/79.
- ⁴⁷ Per-Olof Ekman, *Havsvargar, Ubåtar och ubåtskrig i Östersjön*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1999, s. 330.
- ⁴⁸ KTB Adm. Östl. Ostsee 17.6.1944–15.1.1945 2.12.1944, BA/MA RM 45I/79.
- ⁴⁹ KTB 1/Seekriegsleitung, Teil C IV 15.7.1944–12.1.1945, 7.11.1944, BA/MA RM 7/848.
- ⁵⁰ KTB 1/Seekriegsleitung, Teil C IV 15.7.1944–12.1.1945, 12.12.1944, BA/MA RM 7/848.
- ⁵¹ Per-Olof Ekman, *Havsvargar, Ubåtar och ubåtskrig i Östersjön*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1999, s. 311.
- ⁵² A.V. Platonov, *Enziklopedia sovietskij podvodnij lodok 1941–1945*, Isdžatelstvo Polygon, Moskva–Sankt Peterburg 2004.
- ⁵³ KTB Adm. Östl. Ostsee 17.6.1944–15.1.1945, 28.11.1944, BA/MA RM 45I/79.
- ⁵⁴ Admiral Östliche Ostsee, Sperre »Nil» BA/MA RM 45/147.
- ⁵⁵ KTB Adm. Östl. Ostsee 17.6.1944–15.1.1945, 18.12.1944, BA/MA RM 45I/79.
- ⁵⁶ KTB Adm. Östl. Ostsee 17.6.1944–15.1.1945, 24.12.1944, BA/MA RM 45I/79.
- ⁵⁷ KTB 1/Seekriegsleitung, Teil C IV 17.12.1944–19.3.1945, 19.1.1945, BA/MA RM 7/849.
- ⁵⁸ Per-Olof Ekman, *Havsvargar, Ubåtar och ubåtskrig i Östersjön*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1999, s. 331.
- ⁵⁹ KTB 1/Seekriegsleitung, Teil C IV 17.12.1944–19.3.1945, 13.–14.1.1945, BA/MA RM 7/849.
- ⁶⁰ Günther W. Gellermann, *Geheime Reichssache – Geheime Kommandosache*. Rätselhafte Fälle aus der Zeit des Zweiten Weltkrieges, Verlag E. Mittler & Sohn, Berlin–Bonn–Hamburg 2002, s. 28–29.
- ⁶¹ Niilo Lappalainen, *Aselevoon jälkeen*, WSOY, Porvoo 1997, s. 116–117.
- ⁶² KTB 1/Seekriegsleitung, Teil C IV 23.1.1945, BA/MA RM 7/849.
- ⁶³ Miinalaiva *Louhi* oli Venäjän keisarillisesta laivastosta Suomeen jäänyt alus, joka aluksi oli nimeltään *Voin*. Se oli rakennettu 1916 Kolonnassa Moskovan lähistöllä. Sen mitat olivat 50 x 8 x 2,7 m ja uppouma 776 t. Suomalaiset antoivat alukselle nimen *M1*. Vuonna 1936 se muutettiin *Louheksi*.
- ⁶⁴ Merivoimatoimisto/Pv.PE, Kuulustelupöytäkirja ja meriselitys, 15719/13 Sota-arkisto.
- ⁶⁵ KTB Adm.östl. Ostsee 12.1.1945 BA/MA RM 45 I/79.
- ⁶⁶ Saksalaisten sukellusveneiden käyttämää Keski-Euroopan aikaa, joka oli tunnin jäljessä Suomen ajasta.
- ⁶⁷ Kyseessä on saksalainen karttaruutu, joka kattoi mm. *Louhen* uppoamiskohdan.
- ⁶⁸ Esim. Eino Pukkila, *Taisteluhälytys. Suomen laivasto jatkosodassa*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1961.
- ⁶⁹ Niilo Lappalainen, *Aselevoon jälkeen*, WSOY, Porvoo 1997, s.166.
- ⁷⁰ KTB 1/Seekriegsleitung, Teil C IV 17.12.1944–19.3.1945, 6.2.1945, BA/MA RM 7/849.
- ⁷¹ KTB 1/Seekriegsleitung, Teil C IV 17.12.1944–19.3.1945, 25.1.1945, BA/MA RM 7/849.
- ⁷² KTB 1/Seekriegsleitung, Teil C IV 17.12.1944–19.3.1945, 12.2.1945, BA/MA RM 7/849.
- ⁷³ Tohtori Axel Niestlen virallisista asiakirjoista keräämän luettelon mukaan. Jäljennös kirjoittajalla.
- ⁷⁴ *Die Eisverhältnisse in den Finnland umgebenden Meeren in den Wintern 1938–45 und die baltischen Eiswochen in den Wintern 1938–39* von Risto Jurva und Erkki Palosuo, s. 49. Merentutkimuslaitoksen julkaisu n:o.188, Helsinki 1959.
- ⁷⁵ KTB 1/Seekriegsleitung, Teil C IV 17.12.1944–19.3.1945, 20.2.1945, BA/MA RM 7/849.
- ⁷⁶ *Ilta-Sanom*at 11.8.2004.

The Activity of German Submarines in the Waters near Finland in 1944–45

Summary

From the beginning of Operation Barbarossa in 1941 the aim of the German fleet was to shut up the Red Banner Baltic Fleet in the head of the Gulf of Finland and thus to safeguard the vital shipments of iron ore from Sweden and to secure the safe exercise areas for submarines in the central and southern Baltic Sea. When the situation began to turn more critical in the eastern part of the Gulf of Finland in summer 1944, the Germans expected the Soviets to carry out landings on the coasts of Finland and Estonia. It was also feared that Soviet submarines would be able to get through the 'Nashorn' and 'Seeigel' minefields and also the anti-submarine net laid between Porkkala and Naisaari. To prevent this from happening the German naval command decided to send submarines to the area to support the surface vessels already there. The war in the Atlantic had swung in favour of the allies and because of this Germany had been forced to withdraw a number of its submarines from there. These boats were now sent to the Gulf of Finland. The boats working there were all type VII C, which was the most numerous class of submarines built by the Germans.

The first three submarines arrived in the area at the end of June 1944. The boats made a demonstrative passage via Helsinki and Kotka to Tallinn. The aim was to strengthen the Finns' fighting spirit and to keep them in the war on the side of Germany. As the great Soviet offensive advanced on the Karelian isthmus, the submarines were rapidly moved to the area of their bases in the archipelago of the eastern Gulf

of Finland. The Finns surveyed and prepared several anchorages for them. These were chosen to be located beside sheltered islands with steep coasts so that camouflaging the boats as part of the island was possible. At the same time care was taken that the passage to these harbours was as safe as possible among the sunken rocks of the archipelago. The actual operational areas were initially 'Trinidad' at the northern point of the Koivisto strait, 'Bengalen' to the south-east of Narvi island, and later the shipping channel to Leningrad on the north side of Shepelevski lighthouse at the mouth of the Kronstadt strait. At times the submarines also patrolled at the southern end of the Koivisto strait. Submarines were also used to protect the 'Seeigel' minefield as enemy air activity intensified and in consequence it became more difficult to use surface vessels for this task.

Hostile contacts began immediately during the first passages to the operational areas. The Soviet Union had in the area numerous motor torpedo boats and wooden MO-class guard ships, which could also be adapted for anti-submarine duties. The largest warships against which the submarines fought were the size of the Fugas class of minesweepers. Soviet submarines were hardly ever encountered. The Germans succeeded in torpedoing some enemy ships but these were counterbalanced by the loss on 31 July 1944 of *U 250*, which sank after a depth charge attack at the northern end of the Koivisto strait. The Soviets raised the hulk and obtained from it war booty which included an Enigma encoding machine and above all three TV acoustic torpedoes, the detailed construction of which was hitherto unknown to them. As the end of August approached, contacts diminished significantly and by the beginning of September they ceased almost entirely.

When Finland disengaged from the war in mid September and the allied relationship between Germany and Finland was cut, the possibilities for German naval forces to operate in the eastern Gulf of Finland changed decisively. The submarines were no longer able to use their transit routes in Finnish territorial waters and could not be supported by anchorages in Finland. From the Germans' standpoint the situation became worse than ever when the Soviet offensive in Estonia led to the capture of Tallinn and to the entire southern coast of the Gulf of Finland falling into Soviet hands. In accordance with the terms of the Armistice Agreement, the Finns had to allow Soviet vessels transit

through their territorial waters. Several Soviet submarines, piloted by the Finns, did indeed sail through the coastal channel to Hanko and Turku, from where they left for the Baltic. German submarines had to be based far away at harbours in Latvia and later even further away in the Gulf of Danzig. In spite of everything, the attempt was made to continue to guard the Suursaari barrier. At the same time the attempt was made to prevent the 'Nashorn' barrier and the anti-submarine net from being cleared. The new operational areas were designated as to the west of 'Nashorn' in the western Gulf of Finland and in the sea area bounded by Hiidenmaa, Utö and Hanko at the mouth of the Gulf of Finland.

In spite of the attempt to capture Suursaari, a fairly peaceful time initially prevailed between Finland and Germany at sea. Admittedly when they left the Germans had mined the channels leading to Finnish ports but they informed the Finns of the location of the minefields. The submarines *U 242* and *U 1001* went on 19 September to lay two 'Kuckucksei' minefields in the channel around Porkkala and at the beginning of October also a third a little further north. The last of these minefields claimed the Finnish S.S. *Rigel* as its victim. The Finns were told nothing of these measures. In October the German submarines also attacked those Finnish vessels which the Soviet Union had demanded that Finland put at its disposal as transports after it landed on the Estonian islands. Five smallish Finnish merchant vessels were sunk at that time. Attacks on Soviet shipping were made chiefly in the sea area bounded by Paldiski, Osmussaari and Hanko. There in October the German submarines sank five Soviet vessels, in November four and even in December a further two. The last Soviet vessel sunk by a German submarine in the Gulf of Finland was the minesweeper *T 76*, which *U 745* torpedoed north of Tallinn on 11 January 1945. The operation of German submarines in the waters near Finland, which had begun in June 1944, ended on 17 March 1945 when the last boat, *U 475*, left the area.

There has been debate about what caused the sinking of the Finnish minelayer *Louhi* off Hanko on 12 January 1945. *Louhi* was returning with the minelayer *Ruotsinsalmi* from laying mines in the Vantaa minefield when an explosion occurred in the stern followed quickly by the sinking of the ship, taking with it eleven of the forty-four crew.

The cause of the sinking is generally held to be an influence mine. However, doubts can be raised about this idea. The depth of water where the sinking took place was so great that the use of an influence mine there was improbable. Nor is there any proof of who could have laid mines in the place in question. The channel has also been test swept before the event. The German submarine *U 370* was on patrol in the same area at the same time when *Louhi* sank. According to the German boat's war diary, it fired a torpedo at 'two large guard ships' only two minutes before the moment of sinking. Although the submarine had dived immediately after firing to avoid its own torpedo and could not observe a possible hit, it is very probable that this was in fact the cause of the destruction of *Louhi*.

In addition to *U 250* the Germans also lost four other submarines in the Gulf of Finland. On 12 December 1944 the Soviet submarine *Lembit*, while returning from the open sea to the Finnish archipelago, collided while submerged off Utö with an underwater obstacle, which the boat's commander Matiasevich considered to be another submarine. This could only have been the German *U 479*, with which the Germans lost contact at precisely the same time. *Lembit* was docked at Helsinki after the incident. Damage to the boat was so slight that it may be doubtful whether the collision could have caused the other boat to sink. The next loss was *U 679*, which attacked a group of Soviet minesweepers reinforced by three guard boats to the north-east of Pakri point on the Estonian coast. However, the guard boats noticed in time the submarine preparing to attack and depth charged it. In the attack *U 679* was destroyed with its crew. Two other submarines, *U 745* and *U 676*, sank after striking mines south of Hanko, the former at the end of January 1945 and the latter around mid February.

Using submarines against Soviet warships in the Gulf of Finland was not a very successful decision from the German point of view. The shallowness and rockiness of the Gulf of Finland were unfavourable to submarines. In the eastern Gulf of Finland in particular the Soviets also had air superiority, which forced the boats to dive repeatedly. In addition they lacked proper targets because the Soviet fleet did not use large surface warships in the area. After the Soviet Union had seized Estonia and with it control of the entire coast of the Gulf of Finland, the conduct of naval operations became difficult because

the important supporting bases were lost. Although the number of submarines lost in relation to the number operating in the area – out of eighteen boats five were lost – did not reach the magnitude of other areas of operations, the results were in no way commensurate with the sacrifices made.

(s. 1980) valtiotieteen maisteri, toimittaja, valmistunut maisteriksi Turun yliopiston poliittisen historian laitokselta 2007. Suomen Sotahistoriallinen Seura on palkinnut hänen pro gradu -tutkielmansa *Aseveljistä lapinpolttajiksi – saksalaiset suomenkielisessä lehdistössä Lapin sodan aikana 1944–1945*.

Aseveljistä lapinpolttajiksi – saksalaiset suomenkielisessä lehdistössä Lapin sodan aikana 1944–45

Sodassa Suomen ja Saksan välillä 1944–45 kuoli tuhansia suomalaisia ja saksalaisia sotilaita. Syyskuun puolivälin ja huhtikuun lopun välillä saksalaiset tuhosivat suurimman osan Lapista. Tämä tapahtui vain muutama kuukausi siitä, kun Saksalta saatu merkittävä aseapu oli auttanut suomalaisjoukkoja pysäyttämään hyökkäävän puna-armeijan. Saksalaiset syöksypommittajat olivat hidastaneet neuvostojoukkojen etenemistä, ja suomalaiset jalkaväensotilaat olivat iskeneet aukkoja hyökkääviin panssarimuodostelmiin saksalaisilta saaduilla panssarintorjunta-aseilla. Operaatioita olivat tukeneet aseveljeltä saadut rynnäkkötykit. Suomalaisotilaiden syövä leipä oli leivottu saksalaisesta viljasta, ja olipa joillakin upseereilla ollut käytössään saksalaisilta saatua konjakkiaakin.

Kysymys, miten vuosia äärimmäisen kovassa koetuksessa ollut kansa saatiin äkkiä suopeaksi sotaan entistä aseveljeään vastaan, on esittämisen arvoinen. Lehdistön merkitys ihmisten mielipiteen muokkaajana on erityisesti kriisiaikoina suuri, joten lehtikirjoittamisen tutkiminen myös Lapin sodan ajalta on tärkeää. Touko Perko on väitöskirjassaan *Aseveljen kuva* (1971) selvittänyt perusteellisesti lehdistön suhtautumisen saksalaisiin jatkosodan aikana, mutta Lapin sota on jäänyt tutkimuksessa vähemmälle huomiolle. Vaikka joissakin tutkimuksissa aihetta sivutaan,¹ lehdistötutkimus Suomen historian toistaiseksi viimeisestä sodasta on vajaa. Tämä artikkeli perustuu kirjoittajan Turun yliopiston poliittisen historian laitokselle vuonna 2007 tekemään pro gradu -tutkielmaan.

SUOMEN
SOSIALIDEMOKRAATTI

SUOMEN SOSIALIDEMOKRAATTISEN PUOLUEEN PÄÄ-ÄÄNENKANNATTAJA

1944 N:o 249 (116) (Ilmestys 2:—) ***

Lauantai-ilta, syyskuun 16 p:nä

1944 N:o 249

VENÄLAISTEN SUURHYÖKKÄYS ALKANUT VIROSSA JA LATVIASSA.
Saksalaiset aloittaneet vihollisuudet

Tirolissa Helsinkiin tulleita sotavainajia. — TK, Helsinki.

**HALLITUKSEN TIEDOSSA
VENÄLAISTEN EHDOT.**

Helsingin poliisista päivänä tiedettiin, että Venäjä esittää, että Suomen valtakunnan Moskovan edustantoverit 21 ensimmäisen vuorokauden kuluessa luovutetaan osittain. Venäjä esittää, että Suomen valtakunnan Moskovan edustantoverit luovutetaan osittain.

**Suomea vastaan.
Hyökkäsivät Suursaareen,
mutta lyötiin perin pohjin.**

Vierailijan tiedustelu.

Syyskuun 15:nä päivänä tulleita saapui Suursaaren laaksoihin lauantaina illoin saksalaisten siviilit, jotka saivat suuren lauantaina aamulla kello kahdella. Vuoksi saapui lauantaina illoin, koreanalaiset siviilit saivat lauantaina illoin kello kahdella. Venäjä esittää, että Suomen valtakunnan Moskovan edustantoverit luovutetaan osittain. Venäjä esittää, että Suomen valtakunnan Moskovan edustantoverit luovutetaan osittain.

Suursaaren laakso.

**Suomalaisten tuli tuhosi
10 maittonuolasta ja -lauttaa.**

Pääministeri Hackzell

HELSINGIN SANOMAT N:o 282 — 1944 — 2

**Saksalaiset puolustautuvat
ankarasti Ounasjoen varrella.**

Rovaniemi täydellisesti hävitetty.
Luuksa saavutettu Kemijärven suunnalla.

Saksalaisten tuhojoutia.

Vierailijan tiedustelu 18. 10. 44.
Kemijärven suunnalla joulukuun 18 päivän aamuna. Rovaniemi täydellisesti hävitetty. Luuksa saavutettu Kemijärven suunnalla. Saksalaiset puolustautuvat ankarasti Ounasjoen varrella. Rovaniemi täydellisesti hävitetty. Luuksa saavutettu Kemijärven suunnalla.

Koko Rovaniemen kauppalapalaneena rauniokasana.

Saksalaiset valmistelleet hävitystä pitkin ajan kuluksessa — osa poltoista suoritettu kauan ennen välttämistä.

Rovaniemi hävitettiin. TK — Täydellisesti hävitettiin. Ounasjoen varrella saksalaiset puolustautuvat ankarasti. Luuksa saavutettu Kemijärven suunnalla. Saksalaiset valmistelleet hävitystä pitkin ajan kuluksessa — osa poltoista suoritettu kauan ennen välttämistä.

**Suomalaiset saapuivat
polletettuun Pellon
keskiyökkösaunna.**

Vierailijan tiedustelu 18. 10. 44.
Suomalaiset saapuivat polletettuun Pellon keskiyökkösaunna. Saksalaiset valmistelleet hävitystä pitkin ajan kuluksessa — osa poltoista suoritettu kauan ennen välttämistä.

**Suuren kaksikolman-
vomisista tavaroista.**

Suuren kaksikolmanvomisista tavaroista. Saksalaiset valmistelleet hävitystä pitkin ajan kuluksessa — osa poltoista suoritettu kauan ennen välttämistä.

**Suuroffensiivi lännessä
alkeellisin kappalein**

Suomen Sosialidemokraatti 16.9.1944: Saksalaisten hyökkäys Suursaareen päätti perusteettoman toivon ajan lehdistössä karulla tavalla.

Suomen Sosialidemokraatti, 16 September 1944. The Germans' attack on Suursaari ended harshly an unfounded period of hope in the press.

Helsingin Sanomat 19.10.1944: Rovaniemen tuhon paljastuminen loka-jouluun lopulla ei enää antanut aihetta koko sivun otsikoihin.

Helsingin Sanomat, 19 October 1944. The revelation of the destruction of Rovaniemi at the end of October no longer prompted full-page headlines.

Neuvostojoukot lopettivat suomalaisten tulittamisen 5.9.1944. Suomi oli katkaissut Neuvostoliiton vaatimuksesta diplomaattisuhteet Saksaan jo 2.9., mutta julkiseksi ongelmaksi saksalaisjoukkojen oleilu maassa tuli vasta 15.9. Tuolloin umpeutui aselevon ehtojen mukainen, mutta mahdottomaksi arvioitu aikaraja 200 000 saksalaissotilaan poistumiselle maasta.² Siihen mennessä kunnes viimeisten saksalaisten to-dettiin 27.4.1945 poistuneen Suomen rajojen sisäpuolelta, mahtavasta aseveljestä oli tullut inhottava vihollinen myös julkisessa sanassa. Suomalaisia oli kuollut Lapin sodassa hieman yli 1000 ja haavoittunut yli 3000. 20. Vuoristoarmeijan saksalaissotilaita oli kuollut ja haavoittunut jopa hieman enemmän kuin suomalaisia.³ Yhteenoton rajuudesta kertovat myös saksalaisten Lapille aiheuttamat hämmästyttävät tuhot. Sak-salaiset tuhosivat Rovaniemen kunnan 87-prosenttisesti. Enontekiön taloista tuhottiin peräti 90 prosenttia, 70–80-prosenttisen tuhon koki-vat Salla, Inari, Kolari, Sodankylä ja Muonio.⁴ Pohjois-Suomessa tu-hottiin 10 000 kilometriä maanteitä, satoja siltoja, rautateitä ja poroja. Hävitettäväksi kelpasi lähestulkoon kaikki mihin ehdittiin syventyä. Yli 100 000 miinaa ja ammusta jätti suomalaisten käsiin ennen kokematto-man raivaustyön, joka vaati tuhansia uhreja haavoittuneina ja kuollei-na.⁵

Vuodatetun veren ja Lapin kärsimien tuhojen valossa on helppo ymmärtää, että pohjoisessa mellastava sotajoukko oli todellakin vihollinen eikä entinen aseveli. Mutta miten, milloin ja missä saksalaisista tuli suomalaisten vihollisia? Miten lehdistö omaksui valtionjohdon narussa lojaalisti kulkevan ja osoitettua puuta haukkuvan roolin? Kyseenalais-tiko yksikään tässä artikkelissa tarkastelluista lehdistä tuhoisan sodan oikeutuksen tai järkevyyden? Entä vaikuttiko sensuuri lehtien asentee-seen? Näihin kysymyksiin etsitään vastauksia tässä artikkelissa sitoutu-mattoman *Helsingin Sanomien*, kokoomuksen *Uuden Suomen*, sosiaali-demokraattien *Suomen Sosialidemokraatin*, IKL:n *Ajan Suunnan* ja SKDL:n *Vapaan Sanan* palstoilta.

Uuden aikakauden alussa lehdistölle haluttiin nopeasti antaa mah-dollisimman paljon liikkumatilaa muuttuneen maailman arvioimiseen. Sensuurisäännöksiä lievennettiin syksyn 1944 mittaan huomattavasti.⁶ Keväällä 1945 valtioneuvoston tarkastuselimet lopettivat sensuuri-oh-jeiden antamisen lähes kokonaan, mikä käytännössä merkitsi sensuurin loppumista. Ennen avointa yhteenottoa sensuuriviranomaiset kuitenkin

kin pyrkivät tiukasti rajoittamaan kirjoittelua saksalaisista. Saksalaisten turhaa ärsyttämistä kehoitettiin välttämään ja muistelot entisestä aseveljeydestä haluttiin lopettaa tykkäänään. Tiukimmillaan sensuurilinja sai lähes hysteerisiä piirteitä. Ohje, jonka mukaan ylipäälliköstä tai kenraaleista ei saanut julkaista kuvia, joissa he kantoivat saksalaisia kunniamerkkejä,⁷ muistutti enemmän George Orwellin dystopiaa kuin harmittua sotasensuuria. Tällaiset määräykset olivat lopulta hyvin harvinaisia, eikä niistä tullut merkittävää estettä lehtikirjoittelulle.

Uskon, toivon ja taistelun alkusyksy

Varmasti yhtä paljon uuden tilanteen hämmentäminä kuin sensuurin kaitsemina lehdet käsittelivät uutta tilannetta syyskuun alusta lähtien kritiikittä. Ainoastaan *Helsingin Sanomissa* vilahti lievää saksalaisten aseman ymmärtämistä, kun se kirjoitti: »Suomen tie osoittaa Saksan kannalta epätavallisten pulmien täyttävän viikon huippukohtaa niinhyvin sotilaallisessa kuin poliittisessäkin suhteessa.»⁸ Tukholman kirjeenvaihtaja puolestaan raportoi Saksan kansan olleen järkyttynyt Suomen valinnasta. Lehti katsoi myös tarpeelliseksi muistuttaa, että »jokainen vastuunalainen ihminen» oli kiittolinen Saksalle sen avusta vuonna 1941.⁹ *Uusi Suomi* pysytteli kutakuinkin samalla linjalla valtakunnan päälehden kanssa. Saksalaismielisempänä lehtenä jatkosodan aikana tunnettu *Uusi Suomi* suoristi selkensä ja löysi keinon käsitellä ikävää pakkotilannetta.

»Se [ratkaisu suhteiden katkaisemisesta Saksaan] ei ole voinut olla helppo nimenomaan suomalaiselle, jonka luonteen olennaiset peruspäiirteet vain vastahakoisesti ja ankaran sisäisen taistelun jälkeen taipuvat sellaiseen ratkaisuun, josta nyt on kyse.»¹⁰

Lukijan kannattaa painaa mieleensä nämä »ymmärryksen osoitukset», sillä ne sisältävät vastauksen yhteen tutkimuskysymyksistä.

Siinä missä *Suomen Sosialidemokraatille* uusi tilanne tarjosi herkullisen tilaisuuden karsastamansa järjestelmän arvostelemiseen, *Ajan Suunta* näytti aluksi haluavan kaatua saappaat jalassa. IKL-lehden syyskuun alun kirjoitukset »Saksan ahdingosta», »Berliinin urheasta varusväestä» ja »ryssistä» vaihtuivat kuitenkin pian hillittyyn, suorastaan varautuneeseen kirjoitteluun. *Suomen Sosialidemokraatti* aloitti hyökkäyksensä »joi-

takin oikeistolehtiä» vastaan pääasiallisesti nimimerkin Muste-Maalari taakse kätkeytyneen kärkevän toimittajan Ano Airiston johdolla.¹¹

Aikaa ennen Suursaaren kohtalokkaita tapahtumia leimasi lehdistös-
sä toiveikkuus, jota voi oikeutetusti kutsua perusteettomaksi. Myös ai-
kalaisella lehtimiehellä on ollut kaikki mahdollisuudet tajuta, etteivät
saksalaiset ehdi poistua asetettuun määräaikaan mennessä.¹² Kaikki tar-
kastellut lehdet välttivät aikarajan pohtimista niin visusti, että se vai-
kuttaa itsesensuurilta, jonka pontimena on mahdollisesti ollut halu pi-
tää kansa rauhallisena räjähdysherkkänä aikana. Jatkosodan aikana leh-
distö oli usein aiheuttanut hetkellistä päänvaivaa sensuuriviranomaisille
kirjoittamalla saksalaisten tai jopa oman maan viranomaisten mielestä
sopimattomia juttuja.¹³

Uudessa tilanteessa lehdet eivät vain vaienneet, vaan lehdistössä
esiintyi myös toiveikkuutta. Näiden ehkä sittenkin -muodossa esitetty-
jen arvioiden on vaikea nähdä perustuvan mihinkään muuhun kuin
jaloon toiveeseen verenvuodatuksen välttämisestä. Vasta 15.9. – Suur-
saaren taistelun päivänä – *Suomen Sosialidemokraatti* rikkoi perusteetto-
man toiveikkuuden kuplan kirjoittamalla, että pelkkä silmäys karttaan
riittää kertomaan, etteivät kaikki saksalaiset ole mitenkään voineet vie-
lä poistua. Pohjoissuomalaisia lehti kehotti äärimmäiseen varovaisuus-
teen.¹⁴ Kun kyseinen lehti tavoitti lukijansa, entiset aseveljet kävivät jo
katkeraa kamppailua Suursaaren omistuksesta.

Suursaaren hyökkäys tuli yllätyksenä niin lehdistölle kuin Suomen
sodanjohdolle. Lehdistön eteneminen oli kuitenkin tästä lähin no-
peampaa kuin armeijan. Vaikka samaan aikaan Suursaaren hyökkäyksen
kanssa Porissa räjähti lentokenttä, sodanjohto ei ollut halukas hyökkää-
mään saksalaisia vastaan. Heidän annettiin vetäytyä rauhassa. Kenellä-
kään ei ollut halua taistella, koska saksalaiset myöhästymisestään huoli-
matta olivat vetäytymässä. Saksa oli antanut Suomelle kuin tarjottimel-
la syyn aloittaa sotatoimet, mutta mahdollisuutta ei haluttu vielä tässä
vaiheessa käyttää. Suursaareen tehty yllätyshyökkäys oli tehnyt Saksasta
hyökkääjän samana päivänä, kun vastentahtoisten suomalaisten olisi pi-
tänyt ryhtyä toimiin heitä vastaan. Sen sijaan lehtien palstoilla saksalais-
ten yllätyshyökkäys aloitti sodan.

Sensuuriviranomaiset häkeltyivät tapahtumien saamasta käänteestä
niin, että sensuuriohjeiden määrä lisääntyi vielä viimeisen kerran. Jon-
kinmoinen vaikutus lehtityöhön ohjeilla on täytynyt olla, vaikka osa

ohjeista olikin ylimalkaisuudessaan ongelmallisia. Kaikki omien joukkojen liikkeisiin, vahvuuksiin tai tunnustietoihin liittyvät viittaukset luonnollisesti kiellettiin, kuten ennenkin sodan aikana, mutta osaa ohjeista oli mahdoton noudattaa. Esimerkiksi 19.9. annettu ohje: »Ei mitään julkisuuteen saksalaisista»¹⁵ olisi kieltänyt käytännössä kaiken kirjoittamisen. Tällaiset määräykset lehdistö jätti omaan arvoonsa. Linja oli joka tapauksessa ajoittain erittäin tiukka, ja sen on täytynyt näkyä myös toimitusten työskentelyssä. Kun saksalaiset hieman myöhemmin toden teolla alkoivat tuhota Pohjois-Suomea, sensuuri halusi jarruttaa tämänkin asian käsittelyä. Kaikkiin tuhoista kertoviin juttuihin oli saatava erikseen lupa sensorilta.¹⁶

Armeija pelasi saksalaisten kanssa pohjoisessa sopupeliä, jota armeijan päämajoitusmestari Aksel Airo nimitti syysmanöövereiksi. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että saksalaiset kertoivat suomalaisille, mihin he milloinkin aikoivat vetäytyä, minkä jälkeen suomalaiset »hyökkäsivät» saman verran eteenpäin.¹⁷ Sodanjohto halusi salata sen mihin hintaan hyvänsä, sillä välirauhan ehdot olivat tältä osin selvät: suomalaisten olisi pitänyt aktiivisesti käydä päin saksalaisia, jotka eivät olleet poistuneet maasta määräaikaan mennessä. Sodanjohto pelasi tietoisesti riskipeliä ja oletti lehdistön pysyvän hiljaa – ja se pysyi. Kansalaisille olisikin ollut sängen hankala selittää, miksi armeija viivytteli maantieverkkoa ja siviiliomaisuutta turmelevien saksalaisten pois ajamisessa, joten oli parempi pitää kaikki tiedot poissa julkisuudesta. Kun valvontakomission painostus teki Airon järjestelyt mahdottomiksi, salailunkin tarve loppui.

Helsingin Sanomissa Suursaaren taistelu ei vielä syyttänyt kovin suurta taisteluintoa. *Uusi Suomi* oli uudessa tilanteessa aavistuksen jyrkempi. Sen mukaan tapahtumat osoittivat, että saksalaisilla ei ollut aikomustakaan poistua maasta aikarajaan mennessä. Kuin todisteena talvisotaa edeltäviä neuvostoväitteitä vastaan lehti kirjoitti ylpeänä Suursaaren taistelun todistaneen, että Suomi oli valmis puolustautumaan mitä hyökkääjää vastaan tahansa.¹⁸ *Suomen Sosialidemokraatti* ei tuonut kirjoitteluun merkittävää lisäsävyä muutamasta lupaavasta aloituksesta huolimatta. Se totesi 17.9., että »Suomi on lujalla työtäisyllä työnnetty liittoutuneiden leiriin»,¹⁹ mutta pian into hiipui. Lehti palasi Suursaaren tapahtumiin lähipäivinä enää kerran. Syyskuun lopulla se julkaisi 10-vuotiaan Jyrki Marttilan piirroksen »Taistelu Suursaaresta»,

joka varsin havainnollisesti ja vauhdikkaasti kuvasi kolmen aselajin yhteistoimintaa. Piirroksella irtosi lehden piirustuskilpailun voitto.²⁰ Jopa *Ajan Suunta* otti mukisematta mitä annettiin, vaikka sen kirjoituksissa vivahtikin muutamaan otteeseen pettymyksen sävyjä.

»Sotilaallisen velvollisuutensa mukaisesti saaren varusväki torjui saksalaisten vaatimukset ja sitten tapahtuneen valtausyrityksen. Näin on Suomi joutunut ristiriitaan Saksan kanssa vastoin pääministeri Hackzellin syyskuun 2 p:nä esittämää, koko kansamme omaksumaa toivomusta, että monivuotisen aseveljeyden kuva säilyisi kauniina muistona ja ettei välikohtauksia syntyisi. [...] Tapahtumat kulkevat loogillista latuaan eikä kannata tuhlata voimiaan tunteenpurkauksiin.»²¹

Myötätunto palaa loppuun pohjoisessa

Lehdistön kipukynnys ylittyi 17.9. Tuolloin toimitukset saavutti tieto siitä, että entinen aseveli poltti kylää Kainuussa. Seuraavan päivän otsikot huusivat tyrmistystä. *Helsingin Sanomat* piti saksalaisten toimia raakalaismaisena.

»On tyrmistyttävää, että sotavoimat, jotka ovat maamme alueella olleet esittävinään auttajan osaa, ryhtyvät raakalaismaisesti tuhoamaan turvattomia korpikyliä ja yksinäisiä asumuksia, joita ankarissa oloissa asuva korpikansa on vuosisatojen kuluessa sinne pystyttänyt ja joita se on saanut suojella henkensä ja verensä hinnalla vainolaisen hävityksiltä.»²²

Seuraavien päivien painopiste *Helsingin Sanomissa* oli suomalais-evakkojen hädän kuvaamisessa, mikä takuuvarmasti oli omiaan herättämään lukijoissa katkeruutta saksalaisia kohtaan. Lehti oli lähettänyt tapahtumapaikoille oman kirjeenvaihtajansa, joka maalaili lukijoille kuvan kovia kokeneesta, mutta lannistumattomasta kansasta, joka joutui jättämään primitiiviset kotinsa pakon edessä. Niin hulluksi oli maailma toimittaja Anna-Liisa Turusen mukaan mennyt, että »emännät polttavat piippua».²³ Syyskuun loppua lähestyttäessä uutiset tuhoäisestä tarkentuivat. Viimeistään tässä vaiheessa lukijoille on täytynyt selvitä lehden sanoma: minkä saksalaiset tuhoavat, se tuhoutuu täydellisesti.²⁴

Edes Suomussalmen ja Hyrynsalmen polttaminen ei jostain syystä

innostanut *Uutta Suomea* korottamaan ääntään entisestä. Vasta kun sekin sai paikalle oman kirjeenvaihtajansa, sävy alkoi muuttua tiukemmaksi. Saksalaisten ryöstelyn kuvaamisessa *Uusi Suomi* kunnostautui *Helsingin Sanomia* näkyvämmiin,²⁵ mutta pääkirjoituspalstalle ei ilmestynyt rajuja kannanottoja vielä lokakuun alussa, jolloin raportoitiin jo ensimmäisestä yhteenotosta.²⁶ Moralisoinnin välttely saattoi johtua siitä, ettei lehti vielä syyskuun lopussa ollut valmis luopumaan toivosta, että saksalaiset poistuisivat maasta ilman veristä yhteenottoa. Myös *Uuden Suomen* lukijakunnassa oli monia, jotka olisivat mielellään muistaneet saksalaiset aseveljeydestä eivätkä sodasta Suomea vastaan.

Suomen Sosialidemokraatti oli ennen pohjoisen kylien polttamista vain raottanut kaunalaatikkoaan. Siihen oli jatkosodan saksalaismielisinä vuosina ymmärrettävästi kertynyt paljon materiaalia, jota ei sopinut aseveljeyden aikaan käyttää. Taivaanrannassa lyövät liekit saivat kuitenkin etenkin Muste-Maalarin lopullisesti suunniltaan.

»Niin, lähtiessään täältä etelästä saksalaiset jättivät hyvästi kohteliaasti hymyillen, mutta mielessä oli piru. [...] Mitä tulee työväenluokkaamme, niin se ilmaisi käsityksensä natsismista täysin selvin sanoin jo ennen sotaa, eikä sodan aikana sen käsitykset ole siinä suhteessa muuttuneet.»²⁷

Ajoittain kovaksi äityneestä arvostelusta huolimatta lehden pääpaino oli uutisjutuissa. *Uuden Suomen* tapaan *Suomen Sosialidemokraatissa* oli laadukas uutistoimitus, vaikka kyseessä oli pienilevikkisempi puoluelehti.²⁸ Joissakin kohdin *Sosiaalidemokraatin* kirjoittelu muistuttaa vaali- taistelua kommunisteja vastaan. Etenkin vakuuttelut Suomen kansan perimmäisestä demokraattisuudesta²⁹ voivat olla paitsi inhoa kansallissosialismia kohtaan myös tulevaisuuden petaamista kommunisminvastaisessa taistelussa. Jos oli *Suomen Sosialidemokraatilla* muita helpompaa suhtautua uuteen tilanteeseen, monin verroin vaikeampaa se oli *Ajan Suunnalle*. Saksalaisten toimet pohjoisessa tekivät sillekin kaiken ymmärryksen täysin mahdottomaksi.

»Rumaa menettelyä äskeisen aseveljen taholta. Hävitystöitä tuhopolttoineen Hyrynsalmella, Suomussalmella ja Kuusamossa.»³⁰

Välirauhansopimuksen mukaisesti IKL:n pää-äänenkannattajan taru oli kuitenkin jo lopussa, eikä minkäänlainen linjanmuutos olisi enää pelastanut sitä. *Ajan Suunta* ilmestyi vielä muutamia päiviä lokakuun alussa melko uutismaisena julkaisuna, kunnes puhelinsoitto sisäministeriöstä lopetti sen tarinan.³¹

Kaiken kaikkiaan Saksa näytti syyskuun puolivälistä lähtien omalla toiminnallaan paitsi säästävän vastentahtoisesti entistä aseveljeään vastaan käyvän Suomen omatunto-ongelmilta myös tarjoavan loistavaa materiaalia itsensä vastaiseen sotapropagandaan. Vaikka sodanjohto olikin valmis hyväksymään tietyt saksalaisten tuhotoimet, lehdistössä niiden oikeutusta ei tunnustettu. Edes Pohjois-Suomen kylien alkaessa palaa armeija ei heti hyökännyt. Tässä suhteessa lehdistön ja armeijan eteneminen tapahtui eri vauhtia.

Lehdistö turtuu jo ennen Rovaniemeä

Syysmanööverien aika päättyi viimeistään lokakuun alkuun tullessa. Valvontakomission painostuksesta Suomen armeijan oli yritettävä ottaa aloite käsiinsä, ja se päätettiin tehdä uhkarohkealla maihinnousulla Tornioon. Saksalaisille teko oli vähintään yhtä katkera kuin Suursaa-reen tehty hyökkäys oli ollut suomalaisille. Tästä huolimatta saksalaisjoukkojen ylipäällikkö, kenraali Lothar Rendulic oli vielä heti Tornion maihinnousun jälkeen halukas palaamaan sopupeliin,³² mutta poliittisen painostuksen alainen Suomen armeija ei siihen voinut enää ryhtyä. Tornion tapahtumien jälkeen saksalaisten toiminta alkoi pikku hiljaa muistuttaa yhä enemmän heidän menettelyään miehittämillään alueilla. Saksalaisten jaloista paenneet ihmiset menettivät kotejaan, teitä tuhottiin ja pihamaita miinoitettiin. Huipentumana koko Rovaniemen kauppala tuhottiin maan tasalle vain muutamaa rakennusta lukuun ottamatta. Siviiliväestöön kohdistuvia raakuuksia tapahtui todistettavasti ainakin muutamia,³³ joskin vähemmän kuin mitä lehdistön kirjoittelu antaa ymmärtää. Tämä kielii osaltaan lehdistössä vallinneesta spontaanista kiukusta, jota ei liiemmin tarvinnut ruokkia. Kaikki tarinat raakuuksista otettiin vastaan ja nieltiin sellaisinaan. On tosin huomattava, että toimittajat liikkuvat Lapissa pitkälti puolustusvoimien osoittamispaikoissa, joten armeijan ja tiedotuskomppanioiden piilovaikutus lehtikirjoitteluun on voinut olla suuri.

Lokakuussa 1944 sensuuriolotkin olivat täysin toisenlaiset kuin syyskuussa, elokuusta puhumattakaan. Ohjeiden määrä oli pudonnut elokuun 99:stä syyskuun 55:een,³⁴ mutta oli lokakuussa enää muutamia. Sensuuri tosin pyrki muistuttamaan joissakin ohjeissaan, että van-

hat ohjeet olivat yhä voimassa.³⁵ Sanottavaa merkitystä lehtien linjaan näillä muistutuksilla tuskin on enää ollut. Jo aikaisemmat tapaukset ovat osoittaneet myös sen, että lehdistö näkyy helposti »unohtaneen» viikkoja vanhat määräykset.

Maihinnousu sai saksalaiset raivon valtaan, ja siitä seurannut vimmaiseksi yltynyt tuhoaminen raivostutti puolestaan Suomen lehdistön lopullisesti. Saksalaisten »mieletön raivoisa rikkomisen, repimisen ja polttamisen halu» tuotiin nyt lukijoiden tietoisuuteen niin kovalla voimalla, että on turhaa epäillä sen spontaaniutta. Esimerkin tarjoaa ote tiedotuskompanian TK-miehen kirjoittamasta ja ainakin *Helsingin Sanomissa* julkaistusta artikkelista.

»Tunnottoman tuhoajan käsi ei ole säästänyt ainuttakaan asumusta tässä korpikylässä. [...] Tulivat ystävinä. Kun verivihollisina lähtivät. [...] Hyrynsalmi – surun salmi. Uskon, että olet jälleen nouseva. Uskon, ettet ole kuollut, vaikka Sinut on, kädet selän taakse sidotuina, raukkamaisesti isketty maahan.»³⁶

Uutena ilmiönä lehdistön linjaan tuli lokakuun tuoksinoissa yksittäisten saksalaisten demonisointia muistuttava parjaaminen. Joissakin tilanteissa lukijan annettiin ymmärtää, että saksalaissotilaat olivat suorastaan nauttineet tihutöistään.³⁷ *Helsingin Sanomat* aloitti lisäksi lokakuussa valistuksellisen juttusarjan »Miksi Saksaa vihataan»³⁸, jossa saksalaisten miehityspoliittikan todelliset kasvot haluttiin paljastaa suomalaisille ainakin Norjan ja Tanskan osalta.

Muut tarkastellut lehdet eivät poikkeaa merkittävästi *Helsingin Sanomista*, joskin *Uusi Suomi* oli aavistuksen hillitympi raivossaan. *Suomen Sosialidemokraatin* muutos aikaisempaan ei ole yhtä voimakas kuin kahden muun lehden; sehän oli päästänyt toimittajansa valloilleen jo muita aikaisemmin. Lisäksi sen kärki oli Lapin sodan kuumimmassa vaiheessa suunnattu toiseen osoitteeseen. Lehti käytti tilaisuutta hyväkseen koottaakseen sitä aikaisemmin voimakkaasti arvostelleille »natseille» ja »oi-keistopiireille».

»Meilläkin oli sellaisia poliittisia kuppikuntia, joita eivät tuollaiset raakuudet kauhistuttaneet, vaan jotka kaikesta huolimatta ylistivät saksalaista natsismia maasta taivaaseen ja uhkailivat niitä, jotka eivät yhtyneet heidän kuoroonsa, vaan koettivat arvostella natsismia edes sen verran, mikä silloisissa sensuurioloissa mahdollista oli.»³⁹

Lokakuussa Suomessa koettiin myös sodankäynnin ilmiöitä, joita

edes itse »perivihollinen» ei ollut käyttänyt vuosia jatkuneen sodan aikana. Näin suomalaisetkin saivat maistaa vuoden 1941 »välttämättömyyden» seurauksia, kun vuoristoarmeija alkoi soveltaa kansallissosialistisia toimintatapojaan entisessä asevelimaassa. Erityisen tuohtunut saksalaisten toimista oli taas kerran Muste-Maalari.

»Saksalaiset natsit näkyvät Pohjois-Suomessa paljastavan kaikki rosvo-, ryöväri- ja pyövelitapansa. [...] Nyt viimeksi ne ovat ottaneet panttivankeja ja uhkaavat ruveta näitä teurastamaan, ellei Suomi lopeta maassaan riehuvien saksalaisten poisajamista. Tällaisesta kuolemanrangaistuksen vastustajasta kuin meistä on panttivankien tappaminen kaikista ihmisten tappamisista kurjinta.»⁴⁰

Helsingin Sanomat ja *Uusi Suomi* kirjoittivat myös summittaisesti valikoiden miinoituksista, panttivankien ottamisesta ja jopa siviilien murhasta. Kahdesta lehdestä *Helsingin Sanomat* käytti kovempia äänenpainoja, mutta myös *Uusi Suomi* kunnostautui saksalaisten tuomitsemisessa.

Lokakuusta voi kokonaisuutena sanoa, että lehdistön raivo syttyi silloin korkeimpaan liekkiinsä, mutta alkoi pian myös hiipua polttoaineen käydessä vähiin. Lokakuussa saksalaisten tuhotöiden laajuus alkoi viimein täydellisesti paljastua, ja tiedot panttivankien ottamisesta, murhasta sekä miinojen käyttämisestä siviileitä vastaan alkoivat tulla esiin koko laajuudessaan. Syyskuussa ilmennyt itsehillintä oli jo lokakuussa tiessään, eikä minkäänlaiselle varovaisuudelle ollut enää sijaa. Saksalaisten annettiinkin kuulla kunniansa kaikissa lehdistä. Kovinta kieltä käytti *Suomen Sosialidemokraatti* ja varovaisimpia sanankäänteitä *Uusi Suomi*, vaikka jälkimmäistäkään ei juuri arastelusta voi syyttää. Ankarimmat taistelut jäivät pian taakse, minkä myötä lehdistön kirjoittelu alkoi vähentyä. Rovaniemen tuhon paljastuessa kaikki oli jo koettu, eikä Suomen oloissa ainutkertaista tuhotyötä pidetty Lapin yleisestä kohtalosta erillisenä tapahtumana. Lokakuun alku oli tehnyt lehdistölle selväksi sen, mikä odotti myös »Lapin helmeä».

Pohjoisesta ei mitään uutta

Tarkasteluväli marraskuun alusta huhtikuun loppuun ei tuonut lehtikirjoitteluun mitään olennaista uutta. Nyt lehdistöllä oli aikaa tarkastella Lapin tuhoja ja katsoa taaksepäin. Uutiset pohjoisesta rajoittuivat viik-

ko viikolta useammin puolustusvoimien pieniin tiedotteisiin siellä täällä käydyistä partiokahakoista. Joitakin uusia tuhotöitä paljastui sitä mukaa, kun Suomen armeija eteni, mutta Lapin perukoilla tuhottavaa oli vähän. Lehdistö kääntyi katsomaan Euroopassa riehuvaa maailmansotaa. Erityisellä mielenkiinnolla seurattiin tapahtumia Norjassa ja Tanskassa, joista molemmista tihkui silloin tällöin uutisia saksalaisten raakuuksista.⁴¹ Edes Suomen sodanjulistus Saksalle maaliskuun alussa 1945 ei tuonut uutta puhtia lehdistön kirjoitteluun. Keväinen kirjoittelu saksalaisista huipentui huhtikuun lopussa kaikissa lehdissä *Uuden Suomen* otsikon tavoin: »Viimeiset laukaukset on ammuttu».⁴²

Kevät ei tuonut mitään uutta lehtikirjoitteluun, mutta se on tutkimuksen kannalta merkityksellinen kahdesta syystä. Keväällä 1945 sensuuri oli käytännössä loppunut. Ohjeita ei ilmestynyt enää edes joka kuukausi. Koko sensuurijärjestelmä oli rahanpuutteen ja tilanteen helpottumisen jälkeen ajettu tilanteeseen, jossa lehdet saivat lähestulkoon itse päättää, miten määräyksiä noudattivat.⁴³ Uudessa tilanteessa lehtien palstoilta ei kuitenkaan löytynyt mitään uutta sävyä tai käsittelyaihetta. Tämä puhuu sen puolesta, että sensuuri ei Suursaaren tapahtumien jälkeen enää kyennyt suitsimaan kirjoitteluun muuten kuin taktisten ja strategisten tietojen osalta. Jos lehdiltä olisi jäänyt jotakin sanomatta yksyllä, kevät olisi mahdollistanut sen päästämisen ilmoille.

Toinen merkittävä huomio kevään ja myös marraskuun osalta on se, että *Vapaa Sana* käsitteli saksalaisia kaikkein vähiten. *Vapaa Sana* alkoi ilmestyä 7.11. julistuksenomaisena julkaisuna, mutta muuttui pian uutismaisemmaksi. Aluksi harvakseltaan ilmestynyt lehti mainitsi saksalaiset ensimmäistä kertaa vasta joulukuussa. Lehti myös muisti mainita, että parhaillaan Norjassa riehuva Saksa on natsien lisäksi myös muun muassa Karl Liebknechtin ja Rosa Luxemburgin maa.⁴⁴ Myöhemmin lehti otti kantaa vain muutaman kerran »röyhkeiden ja hävityshaluisten hitleriläisten» toimintaan Suomessa.⁴⁵

Lapin sodan henki

Sitten talvisodan ei Suomen lehdistössä varmasti ollut nähty sellaista yhteistä tuomiota, jonka Saksan vuoristoarmeijan toiminta Lapissa sai osakseen. Heti syyskuun ensimmäiseltä puoliskolta lähtien kaikki tut-

kitut lehdet asettuivat mukisematta tehdyn täyskäännöksen taakse, joutuessa myös IKL:n pää-äänenkannattaja *Ajan Suunta*. Mustamaalaukseen lehdet eivät vielä tuolloin lähteneet, vaan lehdistössä vallitsi jännittyneen odotuksen ja perusteettoman toiveikkouden aika.

Osasy kirjoittelun niukkuuteen ja varovaisuuteen oli ainakin aluksi sensuuri, joka kielsi syyskuun alkupuoliskolla melko perusteellisesti kirjoittelun saksalaisista. Tämä ei kuitenkaan estänyt lehtiä tuomasta näkemyksiään julkisuuteen. Vapauttavan kirjoitusluvan lehdistölle antoi sensuurin sijaan Saksa. Hyökkäys Suursaareen ja etenkin pian sen jälkeen paljastunut Suomussalmen ja Hyrynsalmen polttaminen mitätöivät hetkessä sensuurin pari viikkoa aiemmin antamat hillitsevät ohjeet. Kun kerran Saksa itse aloitti sotatoimet Suomea vastaan, mistään kunnivelasta ei ollut enää puhuttakaan. Jopa *Ajan Suunta* kutsui ihannomansa valtion toimintaa »rumaksi» ja lähti mukaan lehdistön kirjoituskarkeloihin.

Suursaaren jälkeen seuraavaksi merkittäväksi kulmakiveksi muodostui Tornion taistelu ja sen jälkimainingit. Vetäytyvät saksalaiset polttivat, miinoittivat ja räjäyttivät kaiken, minkä suinkin ehtivät siitä lähtien. Suomen lehdistön reaktio oli sen mukainen. Erityisen törkeiksi teoiksi katsottiin panttivankien ottaminen ja muut siviiliväestön hengen ja terveyden vaarantaneet toimet. *Uutta Suomea* myöten lehdissä alkoi esiintyä kiihtyvään tahtiin luonnehdintoja törkeä, raakalaismainen, tyrmistyttävä, vandalismi ja niin edelleen. Lehdistön suuttumuksen aitous ei ole aiheellista kyseenalaistaa. *Suomen Sosialidemokratissa* tosin näkyi myös patoutuneiden tunteiden purkamista ja *Uudessa Suomessa* tarvetta korostaa uuden politiikan hyväksymistä.

Kirjoittelu oli raivokkaimmillaan lokakuun puolivälissä, mutta alkoi rauhoittua saman kuun jälkipuoliskolla jo ennen Rovaniemen tuhon paljastumista. Nykysuomalaiselle Rovaniemen tuho on Lapin sodan tunnetuin seuraus, mutta aikalaisille se oli vain osa Lapin kokemaa kohtaloa. Rovaniemen tuhoa ei voi pitää minkäänlaisena käännekohdantana lehtien kirjoittelussa. Rovaniemen valtauksen jälkeen kirjoittelu alkoi toden teolla vähentyä. Keväällä 1945 maan tulevaisuuden kannalta äärimmäisen tärkeät vaalit ja ulkomaiden dramaattiset tapahtumat veivät palstatilan Pohjois-Suomen partiokahakoilta.

Se, miten lehdistö saatiin hyväksymään uusi tilanne, kiteytyy kenraali Hjalmar Siilasvuon lehtilausunnessa: »Saksalaisten esiintyminen

on tehnyt taistelun suomalaisille helpoksi.»⁴⁶ Entisen aseveljen hyökkäys Suursaareen ja sen jälkeinen toiminta Pohjois-Suomessa pyyhkivät pois omatunto-ongelmat ja tekivät moralisoinnit tarpeettomiksi jopa *Ajan Suunnalle*. Lehdissä ei kertaakaan pohdittu Suomen tekemän täyskäännöksen oikeutusta kriittiseen sävyyn. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta ei myöskään minkäänlaista suomalaisten toiminnan arvostelua esiintynyt. Poikkeus oli *Vapaa Sana*, joka yhdessä jutussaan arvosteli ensin tyypilliseen sävyyn suomalaista »taantumuspörvaristoa» rikollisesta sotaseikkailupolitiikasta ja sen jälkeen moitti suomalaisjoukkoja ponnottomasta taistelusta saksalaisia vastaan. Lehden mukaan saksalaisten annettiin »veljellisessä yhteisymmärryksessä» miinoittaa sillat ja tiet, eikä saksalaisten tuhoamiseen puututtu tarpeeksi suurella tarmolla.⁴⁷

Saksalaisten viholliskuvan muodostumisessa on painotettava sitä, kuinka saksalaisia kuvattiin »tihutöiden» tekijöinä ja »vandaaleina». Hieman ontuvalla logiikalla poltetun maan taktiikan ei katsottu olevan perusteltua Lapissa, koska perässä tuleva armeija oli Suomen. Saksalaisten pelolle siitä, että puna-armeija iskisi sen vetäytyviin joukkoihin, ei annettu painoarvoa. Monessa lehtijutussa painotettiin vieläpä erikseen saksalaisten syyllistyneen yksilöinä perusteettomaan pahantekoon, jota ei voinut mitenkään puolustella. Pohjoisessa käyty sota esitettiin myös täysin välttämättömänä, mitä se varmasti olikin. Kuitenkin ani harvoin perusteluna käytettiin kaikkein ilmeisintä syytä eli Neuvostoliiton vaatimusta.

Olisi liioiteltua väittää, että lehdistössä nähtiin saksalaisia ymmärtäviä kirjoituksia. Viileää ymmärrystä Saksaa kohtaan esitti *Helsingin Sanomat* ja *Uusi Suomi* syyskuun alussa kirjoittaessaan muun muassa Saksan »epätavallisen pulmien täyttämästä viikosta» ja muistuttaessaan siitä kiitollisuudesta, jota Suomessa tunnettiin Saksaa kohtaan vuonna 1941. Kun katsoo tätä »ymmärryksen» määrää ja muistaa, ettei vastaavaa enää syyskuun 15. päivän jälkeen esiintynyt, voi oikeutetusti todeta, ettei Saksalle liennyt myötätuntoa tutkituissa lehdissä.

Lehtien poliittiset sidonnaisuudet nousivat tarkastelussa esiin. Ehkä mielenkiintoisin sivujuonne oli ero Suomen Sosialidemokraatin ja *Vapaan Sanan* kirjoittelussa. *Suomen Sosialidemokraatti* viljeli ajoittain vimmasta saksalaisvastaisuutta ja hyökkäili tasaisin väliajoin myös suomalaisia oikeistopiirejä vastaan. SKDL:n *Vapaa Sana* puolestaan vaikenä saksalaisista lähes tyystin. Sosiaalidemokraateilla oli luonnollisesti tarve

todistaa perimmäinen suhtautumisensa saksalaisiin jo senkin takia, että puolue oli ollut luotsaamassa Suomea jatkosotaan Saksan rinnalla. Olihan Väinö Tannerkin istunut koko sodan sotakabinetissa ja istui pian myös vankilassa sotasyylisenä.

Kommunistit puolestaan halusivat säilyttää fasisminvastaisen taistelun monopolin itsellään. Osa heistä oli toiminut jopa aktiivisesti Suomen sotaponnisteluja vastaan ja moni oli ollut vankilassa. Voimakas hyökkääminen saksalaisia vastaan Lapin sodan aikana olisi voinut turhaan kiinnittää huomion pohjoisen tapahtumiin ja saada aikaan kuvan, että Suomi olikin taistellut sodassa oikealla puolella. Saksalaisia päinhän kävi sama armeija samoin johtajin kuin se, joka oli muutama vuosi aiemmin hyökännyt Neuvostoliittoon. On helppo kuvitella, ettei sen paremmin SKDL kuin NKP ilahtunut lehdistön vihjailusta, jonka mukaan Suomi taisteli pohjoisessa liittoutuneiden puolella.⁴⁸ Kaikkein vähiten haluttiin päästää sosiaalidemokraatteja jakamaan kunniaa fasisminvastaisesta taistelusta.

Suomen lehdistölle kääntyminen Saksan aseveljestä sen vastustajaksi ja pian todelliseksi viholliseksi kävi kaiken kaikkiaan helposti. Lehdistö koki tehtäväkseen asettua uuden linjan taakse mukisematta ehkä siksi, että sen arveltiin olevan ainoa mahdollisuus. Aivan samoin pidettiin hakeutumista Saksan suojiin välttämättömyytenä vuosina 1940 ja 1941. Mahdollisesti esiintyneet kriittiset äänenpainot pidettiin tiukasti toimitusten sisällä. Samaan aikaan sensuuria kevennettiin nimenomaan poliittisen mielipiteenilmaisun helpottamiseksi, joskaan tämän tarkoitus ei ollut antaa eväitä uuden politiikan arvostelulle. Saksan tarjoamaan propagandavalttiin tartuttiin innokkaasti, ja entisestä aseveljestä alettiin tehdä aidon kiukun siivittämänä Suomen pahinta vihollista.

Tämän tutkimuksen tuloksia voi tarkastella myös kriittisesti siltä kantilta, mitä on kirjoitettu suomalaisen lehdistön itsensensuurista ja kansallisiin tavoitteisiin alistumisesta. Kun vihollisesta on aika tehdä ystävä tai ystävästä vihollinen, Suomen lehdistö on todistanut pystyvänsä asettamaan valtiovaltan »kansalliset tavoitteet» vapaan ja kriittisen tiedonvälityksen periaatteiden edelle.

Lähdeviitteet

- ¹ Aiemmista tutkimuksista ehkä eniten aihetta sivuaa teos: Salminen Esko, *Aselevosta kaappaushankkeeseen. Sensuuri ja itsesensuuri Suomen lehdistössä 1944–1948*. Keuruu 1979.
- ² Metsälä Tarmo, *Isänmaan puolesta. Suomalaisen taistelujen tiet ja tappiot 1939–1945*. Jyväskylä 2002, s. 140; Nevakivi Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–1995*. Juva 1996, s. 198–199.
- ³ Metsälä 2002, 144; Nevakivi 1996, 202.
- ⁴ Kallioniemi Jouni, *Suursodan loppunäytös pohjoisessa. Lapin sota 1944–1945*. Raisio 1989, s. 262.
- ⁵ Kallioniemi 1989, 54–61; Nevakivi 1996, 202.
- ⁶ Salminen 1979, 26, 55; Salminen Esko, Itsesensuurin synty ja lehdistön suhtautuminen sananvapauden ulkoisiin rajoituksiin. Artikkelit teoksessa Suomen sanomalehdistön historia –projektiin julkaisuja N:o 17. *Sensuuri ja sananvapaus Suomessa*. Toim. Leino-Kaukiainen Pirkko. Helsinki 1980, s. 150; Favorin Martti, *Valtioneuvoston tiedotus- ja tarkastuselimet v. 1939–1948*. Valtionarkiston provinienssityö. Helsinki 1969, s. 19.
- ⁷ Kansallisarkisto (KA), Helsinki. Valtioneuvoston tarkastuselimet 1940–1947, kiertokirjeet ja ohjeet. Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaosto. Kansiot Da1 ja Da2. Kunniamerkeistä annettu ohje: Ohje B 15.9.1944.
- ⁸ *Helsingin Sanomat* (HS) 1944–1945, 4.9.1944. Lainausten nykykieliopin mukaan virheelliset ilmaiset on jätetty korjaamatta, jos niistä ei aiheudu olennaista häitää ymmärtämiselle.
- ⁹ HS 4.9.1944.
- ¹⁰ *Uusi Suomi* (US) 1944–1945, 3.9.1944.
- ¹¹ *Ajan Suunta* (AS) 1944–1945, 1.9.1944; *Suomen Sosialidemokraatti* (SS), 7.9.1944.
- ¹² Jo pelkäänsä saksalaisjoukkojen suuri määrä teki niiden nopeasta poistumisesta mahdottoman. Ks. esim. Rimpiläinen Tuomas, *Aseveljistä lapinpolttajiksi. Saksalaiset suomenkielisessä lehdistössä Lapin sodan aikana 1944–1945*. Pro gradu –työ, Turun yliopisto, poliittisen historian laitos. Turku 2007, s. 10.
- ¹³ Ks. Rimpiläinen 2007, 28–29.
- ¹⁴ SS 15.9.1944.
- ¹⁵ KA.VN:n tarkastuselinten kiertokirjeet ja ohjeet 1940–1947 Da 2. Ohje 19.9.1944 C.
- ¹⁶ Esim. KA.VN:n tarkastuselinten kiertokirjeet ja ohjeet 1940–1947 Da 2. Ohje 23.9.1944; 26.9.1944.
- ¹⁷ Ahto Sampo, *Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945*. Hämeenlinna 1980, s. 114.
- ¹⁸ US 16.9.1944.
- ¹⁹ SS 16.9., 17.9.1944.
- ²⁰ SS 24.9.1944.
- ²¹ AS 16.9.1944.
- ²² HS 18.9.1944.
- ²³ HS 19.9., 20.9., 21.9., 22.9.1944.
- ²⁴ Esim. otsikko HS 23.9.1944.
- ²⁵ US 24.9., 25.9., 26.9., 27.9.1944.
- ²⁶ US 1.10.1944.
- ²⁷ Muste-Maalari SS 19.9.1944.
- ²⁸ Salminen 1979, 44–45; Perko Touko, *Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949*. Jyväskylä 1988, s. 78.
- ²⁹ »Kuten muutenkin kansallissosialistien yritysten täydellinen epäonnistuminen Suomen kansan sielun valtaamiseksi – suotuista ulkonaisista suhdanteista huolimatta – osoitti, on kansamme perusolemukseltaan siksi demokraattista, ettei se varmaankaan koskaan tule siitä vapaaehtoisesti luopumaan.» (SS 26.9.1944.)
- ³⁰ AS 18.9.1944.
- ³¹ Perko 1988, 116.
- ³² Ahto 1980, 162–163.
- ³³ Martikainen Tyyne, *Jatkosodasta Lapin sotaan. Lapin tuho – sotarikos*. Kemi 2005, s. 234.

- ³⁴ Perko Touko, *Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944*. Porvoo 1971, s. 53.
- ³⁵ KA.VN:n tarkastuslinten kiertokirjeet ja ohjeet 1940–1947 Da 2. Ohje 4.10.1944.
- ³⁶ HS 8.10.1944.
- ³⁷ HS 5.10., 7.10.1944. Saksalaisten kerrotaan mm. kehuskelleen tehneensä perusteellista työtä tuhottuaan siltoja ja ylenkatsoneen suomalaisten siviilien vetoomuksia esimerkiksi siltojen säästämisestä.
- ³⁸ HS 16.10.1944. Juttusarjan ensimmäisessä osassa kerrotaan mm. tietoihin pakotetuista norjalaisista opettajista ja keskitysleireille lähetetyistä panttivangeista. Lehti perustelee kirjoitussarjansa julkaisua sillä, että tulevan pohjoismaisen yhteistyön kannalta on tärkeää tajuta, miten Saksa on Norjassa ja Tanskassa käyttäytynyt.
- ³⁹ Muste-Maalari SS 5.10.1944.
- ⁴⁰ SS 5.10.1944.
- ⁴¹ HS 3.11.1944; HS 14.11.1944; SS 8.11.1944: »Gestapon murharaivoa» Kööpenhaminassa. Ks. myös »Miehitysjoukoille elanto Tanskasta» (HS 8.12.1944.) ja »Gestapo raivoaa Kööpenhaminassa» (HS 10.12.1944.)
- ⁴² US 30.4.1945.
- ⁴³ Salokangas Raimo; Tommila Päiviö, *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Helsinki 1998, s. 234; Favorin 1969, 20; Kansallisarkisto (KA).VN:n tarkastuslinten kiertokirjeet ja ohjeet 1940–1947 Da 1. Kiertokirje 28.12.1944, dokumentti nro 2381; KA.VN:n tarkastuslinten kiertokirjeet ja ohjeet 1940–1947 Da 1; Da 2.
- ⁴⁴ *Vapaa Sana* (VS) 1944–1945, 5.12.1944.
- ⁴⁵ VS 13.12.1944.
- ⁴⁶ Mm. US 5.10.1944.
- ⁴⁷ VS 10.1.1945.
- ⁴⁸ Esim. SS 16.9., 17.9.1944. »Suomi on lujalla työtäisyyllä työnnetty liittoutuneiden leiriin.» Ks. lisää: Rimpiläinen 2007, 79–80; Rentola Kimmo, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Juva 1994, s. 507–508.

The Portrayal of the Germans in the Finnish-Language Press during the Lapland War, 1944–45

Summary

This article considers what was written about the Germans in Finnish-language newspapers during the Lapland War between 1 September 1944 and 30 April 1945. It is based on the author's dissertation at the Institute of Political History, University of Turku, in 2007. The newspapers studied were the independent *Helsingin Sanomat*, the conservative *Uusi Suomi*, the social democrat *Suomen Sosialidemokraatti*, the extreme right-wing *Ajan Suunta* and the communist *Vapaa Sana*. In addition to these newspapers the sources used for the research included research studies and the archives of the government's information and censorship authorities.

The Germans had been the Finns' comrades in arms against a common enemy from 1941 until autumn 1944. During the fierce defensive battles of summer 1944 the Finns succeeded in halting the attacks of the Soviet forces, in part with the help of weapons sent by the Germans. On the demand of the Soviet Union and in accordance with the Armistice Agreement, the Finns had to expel the German troops in Finland who did not agree to leave the country voluntarily according to a prescribed timetable. Only a few months after receiving extremely important assistance in the form of weapons, the Germans and Finns fought a destructive war against each other, as a conse-

quence of which the greatest part of Lapland was destroyed and thousands of soldiers died. The research explains how over a very short period the Germans became the enemies of the Finns in the columns of the press. The article answers the questions when and why the attitude in the press towards the Germans changed to one of hostility. It explains also whether any opinions in defence of the Germans' activities or critical of the actions of the Finns appeared in the Finnish press.

In the newspapers studied there was hardly anything in defence of the Germans or criticism of the policy pursued by Finland. At the beginning of the period studied the newspapers wrote cautiously about the Germans. What was written was marked by the unfounded optimism that the Germans would leave the country within the prescribed time limit without resorting to resistance. However, this did not happen. The papers criticized the Germans' actions extremely violently from the battle for Suursaari (when the Germans attacked the Finns) and the landing at Tornio (when the Finns attacked the Germans) onwards. Writing in the press was at first noticeably more aggressive than the operations of the Finnish defence forces against the Germans who were destroying northern Finland.

The written attacks on the Germans almost reached their peak when the first German destruction of civilian dwellings was revealed after mid September. Anti-German writing peaked at the beginning of October when the Finns landed at Tornio and the Germans speeded up their destruction work. The press was angered especially by the seizure of hostages by the Germans and the laying of mines in civilian dwellings. The defamation and even the downright demonization of individual German soldiers appeared in the press when writing was at its most violent.

The fate of Lapland's largest centre of population, Rovaniemi, has come in Finnish history to symbolize the destruction of Lapland. However, the disclosure in the contemporary press that Rovaniemi had become a heap of ruins did not inflame matters further. Writing began to diminish already a little before the capture of Rovaniemi and did not significantly increase, even momentarily, after the revelation of Rovaniemi's fate.

There were differences between the newspapers in how the Ger-

mans were treated. From the outset *Suomen Sosialidemokraatti* criticized the Germans most violently, while the communist *Vapaa Sana* wrote very little about them. It must be noted, however, that *Vapaa Sana* began to appear only at the beginning of November, when the sharpest fighting was already over. The extreme right-wing *Ajan Suunta*, like the others, condemned the Germans' actions immediately after the battle for Suursaari, but this did not save the paper and its publication ceased in November in accordance with the conditions of the Armistice Agreement.

At the very beginning of the period studied the military censorship had a slightly restraining influence on what the papers wrote. After the battle for Suursaari it can be said that the censorship authorities no longer had the desire, let alone the opportunity, to influence what the newspapers wrote. Keeping a rein on the press was also unnecessary for the censorship authorities because the papers changed their direction in exactly the way the government wanted.

(s. 1933) everstiluutnantti evp, valtiotieteiden tohtori, poliittisen historian tutkija ja tietokirjailija. Tuotantoa: *Kuuma elokuu 1991, musta lokakuu 1993 Moskovassa – suomalaiset vallankaappausten melskeissä* (2001), *Avaran sielun anarkia – voiko venäläisyyttä ymmärtää?* (2002), *Miekkailija vastaan Tulivuori. Urho Kekkonen – Nikita Hrustsev 1955–1964* (2004), *Itäsuhteiden kolmio-draama. Kekkonen – Brežnev – Kosygin 1960–1980* (2007).

Kenraali Yrjö Keinosen salamaeron taustat, syyt ja tapahtumat

Prikaatikenraali evp. Pentti Airion väitöstilaisuus 26. lokakuuta 2007 Maanpuolustuskorkeakoululla nosti jälleen kerran esiin kiistanalaisen kysymyksen kenraali Yrjö Keinosen yrityksestä turvautua Neuvostoliiton apuun eroproessinsa kulminaatiovaiheessa. Väitöstilaisuuden yleisöpuheenvuorossa Keinosen tytär, rouva Marja Lappi käytti puheenvuoron, jossa hän mainitsi muun muassa majuri Esa Seppäsen sanoneen hänelle puhelimesta, ettei Keinonen pyytänyt suoranaista apua neuvostoasevoimien johdolta. Vastareplikkissani tiivistin, että käsitykseni mukaan keskustelussa Neuvostoliiton Helsingin-suurlähetystön sotilas-, laivasto- ja ilmailuasiamiehen, eversti A. Mantrovin kanssa kenraali Keinonen juonitteli ylipäällikkönsä selän takana voidakseen turvata edelleen asemansa puolustusvoimain komentajana.

Pentti Airion väitöskirjassa *Yrjö Keinonen – uudistajaksi asetettu* tätä kysymystä käsitellään perusteellisesti ja nojaututaan asiasta antamaan haastatteluun yhtenä päätodisteena. Seuraavassa tiivistelmä Airion kirjan tiedoista ja Keinonen–Mantrov -keskustelun ydinsisällöstä:

»Eversti Mantrov sai majuri Seppäsen kertoman mukaan kuulla, että Keinosen eron syynä oli maan oikeistovoimien häntä kohtaan suuntaama ajojahti. Hän oli muka tulkinnut yya-sopimusta liian laveasti. Hän oli Suomen ja Neuvostoliiton asevoimien läheisen yhteistyön kannattaja. Kaiken lisäksi Keinonen lähetti terveisiä nimeltä mainitsemilleen johtaville asevoimien upseereille. Seppäsen tapaamisen jälkeen laati-man keskustelumuition lukeneille esimiehille oli ilmeisesti syntynyt sellainen vaikutelma, että Keinonen pyrki tapaamisen avulla hankki-

Neuvostoliiton lähtevä sotilasasiamies kenraalimajuri J. J. Malahov ja uusi sotilasasiamies eversti A. G. Mantrov tervehdyskäynnillä puolustusvoimain komentajan luona joulukuussa 1967. (Puolustusvoimat)

The outgoing Soviet military attaché, Major-General J. J. Malakhov, and the new military attaché, Colonel A. G. Mantrov, on a formal visit to the commander-in-chief of the defence forces in December 1967.

maan itselleen Neuvostoliiton sotilasjohdon taustatukea. Keinosen taivote oli ehkä se, että Moskovasta olisi esitetty tasavallan presidentille toive hänen jatkamisestaan tehtävässään. Hän ei ilmoittanut suorasanaisesti pyytävänsä tukea.»¹

Olin todella simultaanitulkkina tuossa tapaamisessa ja Keinosen ja Mantrovin ohella ainoa Keinosen Pääesikunnan virkahuoneessa tapahtumahetkellä ollut henkilö. Vaikenin keskustelusta 34 vuotta, mutta sitten kun huomasin, että asia tuli uudelleen esille professori Juhani Suomen vuonna 2003 toimittamassa presidentti Kekkonen päiväkirjassa vuosilta 1969–74, katsoin olevani vapaa siitä sisäisestä vaitiolovalasta, jonka olin itselleni tapauksen jälkeen tehnyt, ja annoin haastattelun *Suomen Kuvalehdelle* 16.1.2004.

Jarkko Vesikansan tekemässä artikkelissa kerroin yksityiskohtaisesti kaiken, mitä muistin tapaamisesta ja tähdensin haastattelijalle olleeni »todistamassa keskustelua, jossa puolustusvoimain komentaja pyrki juonittelemaan neuvostojohdon kanssa presidentin selän takana». Muita haastatteluja tai lausuntoja en ole antanut lukuun ottamatta sitä, mitä edellä kerroin puhelinkeskustelusta Keinosen tyttären kanssa heti po. haastattelun ilmestymisen jälkeen.²

Pentti Airion väitöstilaisuuden jälkeen päätin vielä kerran kertoa tästä tapaamisesta niin yksityiskohtaisesti kuin vain kykenen 38 vuoden jälkeen tapahtumasta. Paitsi itse keskustelun kulkua ja sisältöä haluan tuoda esille erityisesti olosuhteet, esimiesteni antamat ohjeet. Tähän on lisättävä myös silloinen palvelusasemani, suhteeni venäjän kieleen ja tulkkipätevytyeni.

Olen laatinut kertomukseni paitsi tuon keskustelun tulkin ja yleisesikuntaupseerin ominaisuudessa myös väitelleen tutkijan optimaalisen kriittisestä näkökulmasta. Kirjoitan kertomukseni pääosin historiallisessa preesensissä, jotta lukijalla olisi mahdollisuus eläytyä tapahtuman kulkuun ja siihen liittyviin taustatekijöihin. Olen pyrkinyt saamaan käyttööni silloin huhtikuussa 1969 laatimani salaisen muistion po. keskustelusta, mutta ikävä kyllä, en ole pyrkimyksessäni onnistunut. Kertomukseni perustuu näin ollen inhimilliseen, 34 vuoden aikana kulu-neeseen ja riepoteltuun muistiini. Ymmärrän hyvin, että asioiden tarkka rekonstruoiminen niin pitkän ajan takaa on mahdotonta, mutta toisaalta haluan painottaa sitä, että koko tapahtuma teki nuoreen yleisesikuntamajuriin niin lähtemättömän syvän vaikutuksen, jopa järkytyksen, että uskon muistavani historiallisesti riittävän tarkasti kaiken olennaisen tuosta keskustelusta ja koko tapahtumaprosessista. Tukeudun siis pääasiallisesti muistiini sekä sen tukena kysymyksestä julkaistuun kirjalliseen materiaaliin, johon jo osittain yllä viitattiin.

Juhani Suomi kirjoitti tästä asiasta ensimmäisen kerran julkisuudessa presidentti Kekkonen päiväkirjamerkintöihin perustuen vuonna 1996 Kekkos-elämäkerran 6. osassa.³ Olin siihen aikaan ulkomailla enkä ollut perillä siitä, että tiukasti salassa pitämäni keskustelua oli käsitelty Suomen kirjassa. Kuten edellä totesin, ensimmäisen kerran mustaa valkoisella tästä asiasta näin vuonna 2003 Suomen toimittamasta Urho Kekkonen päiväkirjasta.

Kenraali Y. Keinosen ja eversti A. G. Mantrovin tapaamispäivänä

maanantaina 28.4.1969 palvelin Pääesikunnan tiedusteluosaston toimistoiesiupseerina rakennuksen 5. kerroksessa. Johonkin aikaan aamupäivän lopulla esimieheni, tiedustelupäällikkö eversti Lars Heinrichs kutsuu minut puhelimella huoneeseensa ja ilmoittaa, että minun on mentävä tulkiksi komentajan ja Neuvostoliiton sotilasasiamiehen, eversti Mantrovin tapaamiseen Keinosen virkahuoneessa. Mantrov tulee puolen tunnin kuluttua ja Heinrichs kehottaa minua menemään vastaan, ohjaamaan Keinosen luokse, tulkkaamaan keskustelun ja painamaan tarkasti mieleeni mitä puhutaan.

Itse keskustelutapahtumasta ja sen sisällöstä on kerrottu yksityiskohdaisesti Pentti Airion kirjassa sekä Juhani Suomen teoksissa, joten siinä suhteessa minulla ei ole mitään lisättävää. Sen sijaan haluan tehdä pari lisähuomautusta, korjata muutaman asiavirheen ja kertoa sen, mitä tapahtui Keinosen ja Mantrovin tapaamisen jälkeen. Katson, että nimenomaan keskustelun jälkeisillä tapahtumilla oli erittäin suuri vaikutus siihen, että presidentti erotti Keinosen puolustusvoimain komentajan tehtävästä valtioneuvoston esittelyssä 29.4. eli seuraavana päivänä Keinosen ja Mantrovin tapaamisesta.

Miksi juuri minut määrättiin Keinosen ja Mantrovin keskustelutulkiksi? Tähän on varmasti monta syytä. Ensinnäkin toimin tiedusteluosaston tehtävissä ja komentotie kulki suoraan tiedustelupäällikön kautta yleisesikuntapäällikköön, kenraaliluutnantti Lauri Sutelaan. Toiseksi olin ulkomaosaston venäjän kielen tulkin, majuri Niilo Pellisen ohella käytännöllisesti katsoen ainoa upseeri, joka Pääesikunnassa pystyi omin voimin hoitamaan niinkin vaativaa tulkintehtävää.⁴

Eriyispiirteenä haluaisin mainita sen, että olin opettanut puolustusvoimain komentajalle virka-aikana hänen pyynnöstään venäjän kieltä »luonnon menetelmällä», joten Keinonen tunsikin minut muutenkin kuin nimeltä ja ilmeisesti luotti minuun niin paljon, että uskoi minulle tämän epäilemättä hyvin arkaluontoisen tehtävän keskustelutulkkina.

Olen jälkikäteen miettinyt sitä, miksi Keinonen talvella 1969 halusi ryhtyä opiskelemaan venäjää. Uskon, että Keinosen yhtäkkinen innostus venäjän kieleen oli yksi tapa osoittaa ulospäin kiinnostusta suureen naapuriin ja luoda siten itsestään myönteistä kuvaa yhteistyöhalukkaasta sotilasjohtajasta.

Keinonen oli hyvä ja tarkkaavainen oppilas, ja uskon, että jos olisin saanut opettaa häntä kauemmin, tulokset olisivat olleet hyviä. Nyt lu-

paavasti alkanut opiskelu sattuneesta syystä katkesi ennen aikojaan.

Mitä sitten tarkasti ottaen tapahtui, kun Mantrov joskus aamupäivän lopulla oli poistunut Keinosen virkahuoneesta nautittuaan normaalit pullakahvit eikä aamiaista, kuten Kekkonen päiväkirjassa ja Suomen Kekkos-elämäkertateoksessa erheellisesti mainitaan? Tapaamisen aikana nautittiin vain virvoitusjuomia – ei edes Keinosen lempijuomaa, puolukkamehua.

Keskustelun päätyttyä saatan Mantrovin alas pihalle autoonsa ja palaan työhuoneeseeni 5. kerrokseen. Saan oitis puhelinsoiton Keinosen adjutantilta, majuri Veikko Vesteriseltä, että minun on heti palattava Keinosen luokse. Noudatan käskyä viipymättä, komentaja seisoo keskellä huonetta, katsoo minua tiukasti silmiin ja sanoo sanat, jotka elävästi muistan: »Majuri Seppänen, tästä asiasta ei sitten puhuta kenellekään.» Vastaan, kuten sellaisessa tilanteessa armeijassa aina sanotaan: »Kyllä, herra kenraali.» Sisälläni käy kuitenkin kova myllerrys. Poistun komentajan huoneesta pika pikaa kaksi kerrosta ylempänä sijaitsevaan tiedusteluosastoon ja menen suoraan esimieheni, eversti Heinrichsin luokse.⁵ Yläkerrassa kerron tiedustelupäällikölle pääpiirtein Keinosen ja Mantrovin keskustelun olennaisen sisällön, erityisesti ne kaksi pääasiaa: Keinonen kertoi Mantroville joutuneensa oikeistovoimien hyökkäyksen kohteeksi, tulkitsi YYA-sopimusta liian laveasti ja lähetti lämpimiä terveisii Mantrovin kautta tuntemilleen neuvostoasevoimien johtajille, puolustusministeri, marsalkka Malinovski ja yleisesikuntapäällikkö, marsalkka Zaharov etunenässä.

Heinrichs ottaa välittömästi minut mukaansa ja laskeudumme kerrosta alemmaksi yleisesikuntapäällikön, kenraaliluutnantti Lauri Sutelan virkahuoneeseen. Kerron Sutelalle saman, minkä olen juuri kertonut Heinrichsille. Rikon siis komentajalle antamani lupauksen, mutta jo yksinomaan sotilasvalassani antamani lupauksen »jos saan tietää valtakuntaa uhkaavan...» perusteella katson olevani velvollinen kertomaan suoranaisille esimiehille, mitä Suomen puolustusvoimien komentaja on puhunut vieraan valtion asevoimien johdolle sen edustajan välityksellä. Olen täysin samaa mieltä Vesterisen kanssa siitä, että vaikka keskustelussa Mantrov oli lähinnä kuuntelijana, hänen »telegramminsä» keskustelun arkaluontoisesta sisällöstä on varmasti jo tässä vaiheessa tapahtumaketjua matkalla Moskovaan.⁶

Keskustelun jälkeen yleisesikunnan päällikön huoneessa saan tehtä-

vän laatia pikaisesti raportin Keinosen ja Mantrovin keskustelusta. Näen esimiestäni ilmeistä ja kuulen heidän sanoistaan, että nyt on todella kiire. Toisaalta tärkeät asiat on aina pantava heti tuoreeltaan ylös, ettei muisti pääse tekemään tepposiaan. Pitää muistaa, että Keinosen huoneessa ei ollut muita, tosin Veikko Vesterisen kertomus komentajan ja adjutantint huoneita erottavasta ohuesta Siporex-siirtoseinästä antaa aihetta muunlaiseenkin olettamukseen.⁷

Kirjoitan raporttini työhuoneessani kirjoituskoneella enkä muistaakseni käytä kalkeeripaperia. Kopiokoneita ei siihen aikaan ollut. Leimaan raporttini punaisella salainen-leimalla. Siitä koituu noin runsaan kahden sivun pituinen yksityiskohtainen selostus Keinosen ja Mantrovin välisestä keskustelusta. Raportin tarkkuutta ja käytettyjen repliikkien siteeraamista edistää se, että keskustelun tulkkinä käsittelin samaa asiaa kaksi kertaa. Raportissa ei ole omia johtopäätöksiäni siitä, mistä todella oli kyse. Johtopäätökset ovat päässäni ja ne vahvistuvat seurattessani Sutelan ja Heinrichsin ilmeitä ja eleitä ja erityisesti sitä, että heillä on kova kiire saada käsiinsä mustaa valkoisella. Miksi? Se selviää, kun Heinrichs luettuaan muistioni ottaa minut mukaansa ja menemme uudelleen Sutelan luo, jolla on siis jo siihen mennessä käsitys keskustelun olennaisesta sisällöstä suullisen kertomukseni perusteella. Mantrovin lähdöstä on tällöin kulunut korkeintaan yksi tunti.

Sutela lukee raportin läpi ja kommentoimatta sen enempää tarttuu puhelimeen ja soittaa presidentin 1. adjutantille, eversti Urpo Levolle ja pyytää, että tämä ottaisi heti vastaan majuri Seppäsen, joka tuo hänelle tärkeän muistion kenraali Keinosen ja Neuvostoliiton sotilasasiamiehen, eversti Mantrovin välisestä juuri päättyneestä tapaamisesta Pääesikunnassa. Levo ilmoittaa olevansa valmis, ja muistio salkussani harpon Kauppatorin halki presidentinlinna. Eversti Levo ottaa minut vastaan toisen kerroksen työhuoneessaan. Hän lukee raportin läpi ja kommentoimatta sitä millään lailla tai tekemättä kysymyksiä pistää sen pöydälleen. Tapaaminen Linnassa päättyy siihen ja palaan Pääesikuntaan. Kello on nyt suunnilleen yksi iltapäivällä eli Mantrovin tulosta Keinosen luokse on kulunut korkeintaan kaksi tuntia.⁸ Haluan korostaa, että aloite siihen, että tieto Keinosen ja Mantrovin välisestä keskustelusta saatettiin maksimaalisella nopeudella 1. adjutantille ja sitä kautta Lapin hiihtoretkeltä palaavalle presidentille, oli yksinomaan kenraali Sutelan ja eversti Heinrichsin puolella. Mitä sitten tapahtui,

on luettavissa Pentti Airion väitöskirjasta, jossa kerrotaan, että saatuaan adjutantilta luettavakseen Seppäsen laatiman raportin presidentti tuohtui siinä määrin, että päätti myöntää eron heti. Tämä tapahtui presidentin esittelystä 29.4. eli Keinosen ja Mantrovin tapaamisesta seuraavana päivänä.⁹

Jälkiselvittelyissä on kiistelty nimenomaan siitä, onko olemassa riittävästi perusteita tulkita Keinosen kutsu Mantroville ja käyty, noin puolen tunnin keskustelu Keinosen yritykseksi vaikuttaa neuvostoasevoimien johdon kautta presidentti Kekkoeseen siinä määrin, että Keinonen olisi voinut säilyttää komentajanvirkansa, vaikka eropäiväkäskey oli jo annettu 25.4. Haluan huomauttaa, että nyt esittämäni perustelut eivät pohjaudu ainoastaan omaan käsitykseeni, vaan olen vakuuttunut siitä, että ne ovat myös kenraali Sutelan ja eversti Heinrichsin käsitykset asiasta. Muutenhan he eivät olisi aikaa hukkaamatta lähettäneet minua presidentinlinnaan Levon puheille mukanani muistio, johon ei tehty mitään muutoksia – ei täsmennyksiä eikä korjauksia, ei lisäyksiä eikä poistoja. Taisi muuten olla ensimmäinen kerta, kun esimieheni millään taholla eivät riepotele paperiani ja sutineet siihen Eskon puumerkkiään.

Juhani Suomen kirjoista ja Pentti Airion väitöskirjasta käy selvästi ilmi, että Keinosen ja Mantrovin keskustelu oli piste iin päällä jo pitemmän aikaa tulehtuneesta suhteesta ylipäällikön ja komentajan välillä. Ratkaiseva käänös oli tapahtunut sen jälkeen, kun Keinonen oli *Lalli*-lehdelle antamassaan haastattelussa määritellyt Suomen puolustusvoimien »vähimmäispuolustuskyvyn» YYA-sopimuksen sotilaallisten velvollisuuksien täyttämiseksi ja saanut presidentiltä paheksuvan myllykirjeen. Presidentti paheksui sitä, että Keinosen määritelmän pohjalta oli syntynyt mahdollisuus tehdä johtopäätös, jonka mukaan Suomen puolustusvoimat olisivat eräänlainen Neuvostoliiton asevoimien »kylläinen». ¹⁰ Presidentillä oli täysi syy olla tyytymätön ja suorastaan suuttunut alaisensa lausuntoihin. Uskon kuitenkin, ettei presidentin suuttumus Keinosen harkitsemattomiin puheisiin ollut se de-tonaattori, joka johti Keinosen pikaiseen erottamiseen. Presidentin tärkein motiivi oli varmasti se, että hän halusi blitz-operaatiolla eliminoida sen mahdollisuuden, että hän olisi voinut ehkä hyvinkin pian joutua neuvostojohdon painostuksen kohteeksi. Myös Keinosella itsellään oli täysi syy laskelmoida, että neuvostojohto ja asevoimien marsal-

kat suhtautuisivat häneen »yhteistyömiehenä» niin myönteisesti, että nämä olisivat voineet olla valmiita painostamaan hänen hyväkseen Suomen presidenttiä. Sitä, miten se olisi saattanut tapahtua ja miten voimakkaan painostuksen kohteeksi presidentti olisi saattanut joutua, on mahdotonta päätellä. Teknisesti pitää kuitenkin ottaa huomioon, että Vladimir Stepanov oli syksyllä 1964 tullut Suomeen neuvostojohdon (Brežnev ja Kosygin) ja presidentti Kekkonen väliseksi yhteismieheksi, joten suoraa kanavaa pitkin neuvostojohdolla olisi ollut mahdollisuus saada viestinsä nopeasti presidentti Kekkonen tietoon. Presidentin salamaoperaatio on siis ymmärrettävissä tässäkin valossa.

Kun presidentti Kekkonen tapasi pääministeri Aleksei Kosyginin Leningradissa Nordek-hankkeen merkeissä Keinosen eropäivän jälkeen 19.5.1969, kävi ilmi, että Keinosen ja Mantrovin keskustelu ja erokysymys oli neuvostojohdossa venäläisille tyypillisten epäilyjen saattamana noteerattu.

»Kosygin, kun selostin Keinosen eroa, arveli, että syyt eivät todelliset, vaan oikeisto johtanut siihen. Keinosen ero herättänyt epäilyjä Nliitossa Suomea ja asevoimia kohtaan!»¹¹

Airion väitöskirjassa käsitellään myös kysymystä, miksi Keinonen ylipäätään halusi erikseen »informoida» erostaan Neuvostoliiton sotilasiamiestä eikä käyttänyt muita keinoja, kuten ulkomaaosaston tiedotetta, tapaamista sotilasiamieskunnan vanhimman kanssa tai järjestänyt yhteistä tilaisuutta koko Helsingin sotilasiamieskunnalle.¹²

Uskon, että erillistapaaminen Mantrovin kanssa oli Keinosen taholta tarkkaan laskelmoitua taktiikkaa. Jonkin muun tiedottamistavan valitseminen ei olisi mahdollistanut sellaisen viestin lähettämistä neuvostosevoimien johdolle kuin Mantrovin kautta oli tapahtunut. Vesterinen on antanut Airiolle ymmärtää onnistuneensa adjutanttina taivuttelemaan vastahakoisen komentajan siihen, että vastaavasti toisen naapurimaan edustajalle, Ruotsin sotilasiamiehelle Bertil Rislingille – joka sattui olemaan myös sotilasiamieskunnan vanhin Helsingissä – järjestettiin samanlainen erityistapaaminen heti Mantrovin käynnin jälkeen.¹³ Käsittäkseni olisi näyttänyt epätasapainoiselta ja suorastaan epäilyttävältä, jos vain Mantrov olisi saanut sellaisen kohtelun. On myös otettava huomioon se, että Mantrov tuli tapaamiseen yksin ilman apulaistaan ja tulkiaan (Mantrov ei osannut suomea). Hän ilmeisesti tiesi, että edessä oli niin arkaluontoinen keskustelu, että hän halusi säi-

lyttää sen sisällön omana tietonaan. Poliittinen ja protokollaarinen tasapaino syntyi heti, kun molempien naapurimaiden edustajat kävivät peräkanaa Keinosen luona eikä neuvostoasiamiehen käynti näin ollen korostunut Keinosen päiväohjelmassa.

Minusta kaikessa tässä on jo riittävästi painavia perusteita vastata kenraali Keinosen omaisten argumenttiin, jonka mukaan Keinonen ei juonitellut tasavallan presidentin selän takana eikä suoranaisesti pyytänyt sotilasasiamiehen kautta Neuvostoliiton apua. Sen toki myönnän, että puheissaan Mantrovin kanssa Keinonen ei todella käyttänyt sellaisia sanoja enkä minä niitä tulkannut sillä tavalla, että se olisi neuvostotaholla voitu tulkita suoraksi avunpyynnöksi. Mutta epäsuoraksi, suoraksi ymmärrettäväksi avunpyynnöksi Keinosen yritys on tulkittava. Kun lasketaan kaikki asiat yhteen ja Keinosen hankkima maine »neuvostomyönteisenä miehenä», pelkkä perusteltu kokonaisjohtopäätös siitä, että oli konkreettinen mahdollisuus, suorastaan vaara neuvostojohdon puuttumisesta asiaan Keinosen hyväksi, on täysin riittävä. Näin on ymmärrettävissä, miksi Keinonen halusi erikseen informoida Neuvostoliiton sotilasasiamiestä, miksi omat esimieheni pitivät kovaa kiirettä saattaakseen tiedon keskustelun sisällöstä presidentille ja miksi Keinonen sai salamaeron. Tässä valossa löytyy myös järkevä selitys, miksi Keinonen käski minut takaisin Mantrovin lähdeyttä ja vannotti, etten kertoisi keskustelun sisällöstä kenellekään. Ilmeisesti hän luotti liikaa auktoriteettiinsa ja lojaalisuuteeni. On myös pantava merkille, että presidentti on merkinnyt päiväkirjaansa paljon puhuvat sanat »...tulkkina kapt. Seppänen. *Ke kieltänyt häntä puhumasta...*»¹⁴ Mutta Keinonen teki kohtalokkaan virhelaskelman. Ei yksinomaan se, mitä sanottiin, ollut tässä tapahtumassa tärkeää, yhtä tärkeää tai ehkä tärkeämpää oli se, miten Keinosen toimintaa ja sanoja terveisiä myöten neuvostoasevoimien johdolle voitiin tulkita eri tahoilla Neuvostoliitossa ja Suomessa. Esimiehen peruslinjan vastainen »minimipuolustuskylläinen» oli paha virhe, mutta kohtalokas virhe Keinoselta oli henkilökohtaisten ambitioiden ajamana turvautua YYA-sopimuksen avunantopokälään.

Lähdeviitteet

- ¹ Pentti Airio, *Yjö Keinonen – uudistajaksi asetettu*. Helsinki 2007, s. 217.
- ² Jarkko Vesikansa. »Komentaja ja kohtalokas keskustelu». *Suomen Kuvalehti* 16.1.2004.
- ³ Juhani Suomi, *Taistelu puolueettomuudesta. Urho Kekkosen 1969–1972*, s. 295–297; Urho Kekkosen päiväkirja 3, s. 43.
- ⁴ Airio, s. 218.
- ⁵ Veikko Vesterisen kirjassa *Kolmen kemmaalin kiintereillä* (s. 179) annetaan virheellistä tietoa väittämällä, että hän antoi minulle käskyn »mennä heti yläkertaan Sutelan luo kertomaan tietoni». Käsittääkseni Vesterinen on kirjassaan halunnut tällä tavalla korostaa omaa rooliaan Keinosen eroon johtaneessa tapahtumaprosessissa. Lisäksi Vesterinen mainitsee samassa kohdassa, että olin ulkomaosaston upseeri, vaikka palvelin tiedusteluosastossa.
- ⁶ Vesterinen, s. 179.
- ⁷ *Ibid.*, s. 83: »Hiljaista puhetta seinät estivät kuulumasta, mutta kovempi ääni kulki kepeästi läpi.»
- ⁸ Urho Kekkosen päiväkirjaan on merkitty erheellisesti, että »Levo kutsui S:n luokseen ja määräsi hänet puhumaan, mitä tietää». Vrt. UK pvk 3, s. 43.
- ⁹ Airio, s. 220–221.
- ¹⁰ Airio, s. 203; Urho Kekkosen, *Kirjeitä myllystäni* 2, s. 32: »...Tämän tyyppiesimerkin valossa voitaisiin väittää, että maamme turvallisuusstrategia rakentuu Neuvostoliiton sotilaallisen avun varaan ja että kriisitilanteen loppujen lopuksi hoitaa Neuvostoliitto. Tosiasia kuitenkin on, että Suomen puolustusvoimien tehtävänä on maan puolustaminen omin voimin, kuten sanotte haastattelussanne: 'estämään sen kautta tapahtuvat hyökkäykset'.»
- ¹¹ Urho Kekkosen pvk 3, s. 148.
- ¹² *Ibid.*, Airio, s. 219–220.
- ¹³ *Ibid.*, s. 216–217. Myös Vesterinen, s. 179, jossa käytetään ilmaisua »adjutantti vaati komentajaa ottamaan vastaan myös sotilasiamieskunnan vanhimman Ruotsin eversti Bertil Rislingin».
- ¹⁴ Urho Kekkosen pvkt 3, s. 43 (kursiv. ja allev. ES). Myös Airio, s. 218, viite 813.

The Background, Reasons and Events Surrounding the Sudden Departure of General Yrjö Keinonen

Summary

The thesis by Brigadier-General Pentti Airio (rtd), *Yrjö Keinonen – uudistajaksi asetettu* ('Yrjö Keinonen – Appointed as a Modernizer') raised once again the controversial question of General Keinonen's attempt to have recourse to assistance from the Soviet Union during the final phase of his resignation. Airio's thesis includes my statement about the conversation between Keinonen, the commander-in-chief of the defence forces, and Colonel A. Mantrov, the Soviet military attaché, in Keinonen's office at General Headquarters on 28 April 1969. I was working at the time as a senior desk officer in the intelligence section of General Headquarters and I took part in the meeting in question in the capacity of simultaneous interpreter. No other persons took part in the conversation and Mantrov did not have his own interpreter with him.

I was silent about the meeting for thirty-four years but when I noticed that the matter came up again when Professor Juhani Suomi edited in 2003 President Kekkonen's diary for the years 1969–74, I considered myself free from the personal vow of secrecy which I had taken after the event and I gave an interview to the magazine *Suomen Kuvalehti* on 16 January 2004.

After Mantrov had left General Headquarters I drew up on the or-

ders of my superior, rapidly and while still fresh in the mind, a report several pages long about the content of the conversation and we immediately presented it to General Lauri Sutela, the chief of the general staff.

Two principal matters are emphasized in the report:

- General Keinonen informed the Soviet military attaché that he had become the object of a witch hunt by the political right because he had interpreted the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance (between the Soviet Union and Finland) too broadly and he was regarded as a supporter of close cooperation between the armed forces of Finland and the Soviet Union.
- Keinonen sent via the military attaché warm greetings to the leaders of the Soviet armed forces, especially the defence minister, Marshal Malinovskii, and the chief of the general staff, Marshal Zakharov.

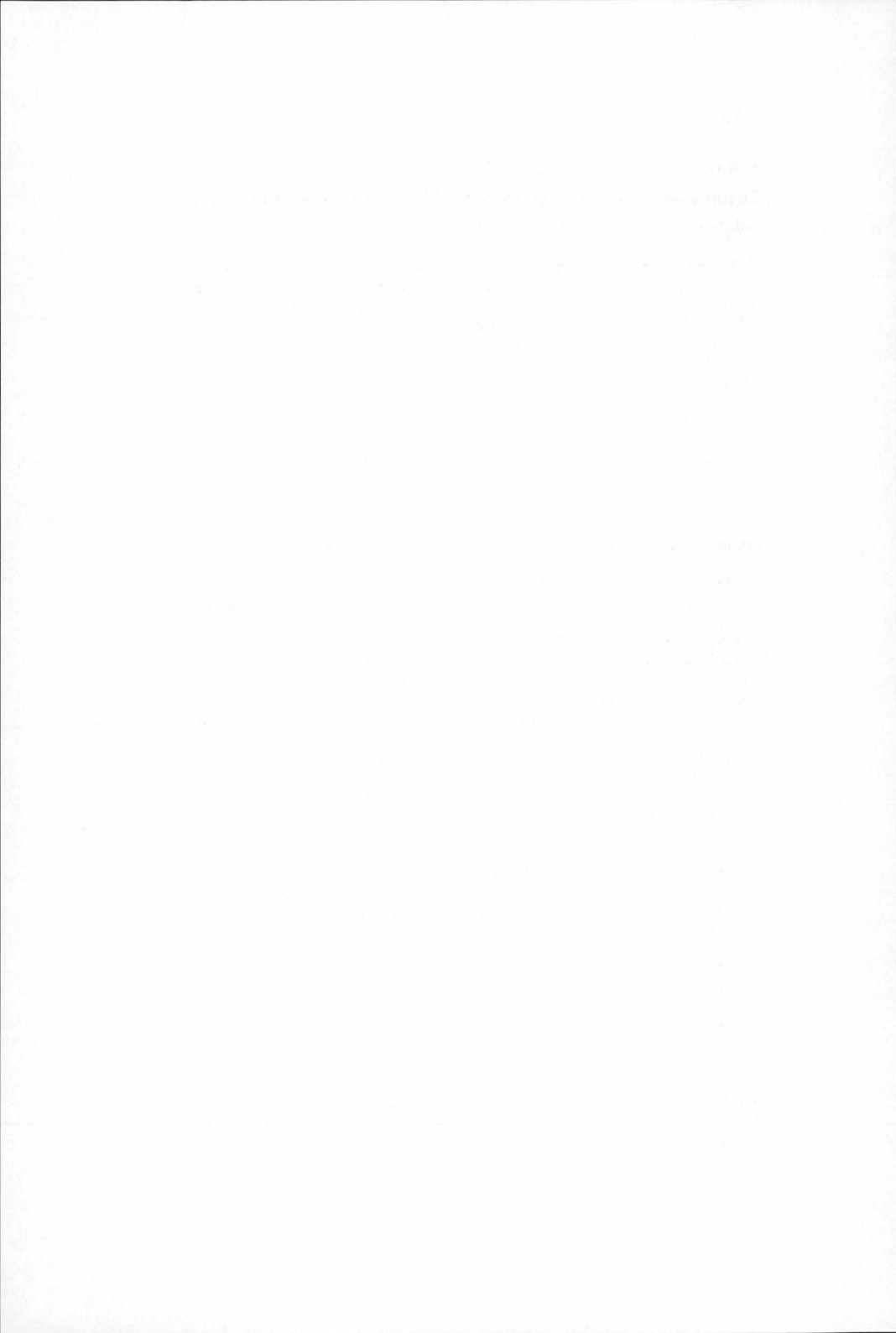
After reading the report, General Sutela immediately sent me to Colonel Levo, President Kekkonen's senior aide-de-camp at the President's Palace, where I handed over the report. The following day, 29 April 1969, the president dismissed General Keinonen from his appointment as commander-in-chief of the defence forces.

In his diary President Kekkonen has noted the conversation between Keinonen and Mantrov. He mentioned especially there that Keinonen had told Mantrov that he was a supporter of close cooperation with the Soviet Union and had become the object of attack from the political right. In the diary is found also the significant detail connected with the meeting, namely that General Keinonen specifically prohibited me from speaking to anybody about the conversation after Mantrov had left General Headquarters.

In my opinion – and I am certain that this is also the opinion of my superiors – the main motive for the president's rapid dismissal of Keinonen – in addition to earlier inflamed relations – was that he wanted to avoid coming under possible future pressure from Moscow in support of Keinonen. There was every reason for this: first because it was fully to be expected that Mantrov had sent a telegram to Moscow immediately after the meeting and secondly because the president was in direct communication with the Soviet leadership through his contact man in the Soviet embassy in Helsinki.

The fact that Mantrov's report actually did reach the Soviet political leadership appears from President Kekkonen's diary entry. According to the diary, prime minister Kosygin had surmised to him in Leningrad that the political right was guilty of Keinonen's departure, which in turn had aroused suspicions in the Soviet Union towards Finland and its armed forces.

In explaining the event subsequently, there is particular argument about whether there exist sufficient reasons to interpret Keinonen's invitation to Mantrov and the subsequent conversation of about half an hour, as Keinonen's attempt to influence President Kekkonen, through the leadership of the Soviet armed forces, to the extent that Keinonen would have been able to retain his appointment as commander, although the order dismissing him had already been given on 25 April. The president took offence that Keinonen had said in public that he was a supporter of the Finnish army's 'minimum defence capacity' when meeting its obligations under the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance in a crisis situation. The president had thus a sufficient reason to be dissatisfied and was downright enraged by the statements of his subordinate. Expressing opinions about 'minimum defence', contrary to the basic line of his superior, was a bad mistake, but the fateful error for Keinonen was to use the assistance paragraph of the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance to pursue his personal ambitions.

Sotamuseon vuosikirjojen I–VI (1948–1955), Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon vuosikirjojen VII–X (1971–1978) ja Sotahistoriallisen Aikakauskirjan 1–26 (1980–2007) sisällysluettelot

Luettelo on jaettu viiteen aihepiiriin ja kahteen aikajaksoon. Aiheenmukainen jako käsittää seuraavat aiheet: poliittinen historia, esineellinen sotahistoria, katsaukset ja arvostelut, henkilöhistoria, yleinen sotahistoria. Aikajakson vedenjakajana on Suomen itsenäisyys: kukin aihepiiri on jaettu sotahistoriaan ennen vuotta 1917 ja sotahistoriaan vuoden 1917 jälkeen. Artikkelit ovat tekijänmukaisessa aakkosjärjestyksessä ja saman tekijän eri artikkelit niiden julkaisujärjestyksessä. Jos artikkelilla on useita tekijöitä, artikkeli esiintyy luettelossa vain ensimmäisenä mainitun tekijän kohdalla.

Julkaisuista käytetyt lyhenteet:

SM = *Sotamuseon vuosikirja* (I–VI, 1948–1955)

SSV = *Sotahistoriallisen Seuran ja Sotamuseon vuosikirja* (VII–X, 1971–1978)

SH = *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* (1–26, 1980–2007)

Poliittinen historia ennen vuotta 1917

Fieandt, Kai von: Haminan kadettien arvo-maailma 1860-luvulla ja sen heijastuminen Turkin sotaan, SH 3/1984, s. 145

Möller, Sylvi: Sotilasmajoitus Helsingissä Kustaa III:n sodan aikana, SM III/1950, s. 106

Ropponen, Risto: Saksan arvio Itävalta-Unkarista liittolaisena Kaksiliitossa 1879–1918, SH 24/2005, s. 9

Syrjö, Veli-Matti: »Vankilan portit ovat suljetut ja kärsimyksen ovi avautunut» – kuvaus venäläisestä sotaväestä sadan vuoden takaa, SH 24/2005, s. 22

Poliittinen historia vuoden 1917 jälkeen

Aalto, Pentti: Sotasyllisyyyslaki ja ministeri Ramsayn matka Berliiniin, SH 11/1992, s. 177

Arimo, Reino: Suomen sotilasjohdon osuudesta heimosotiin, SH 4/1985, s. 24

Jensen-Eriksen, Niklas: Brittiisiin suihkukoneiden aikakauteen, SH 25/2006, s. 304

Jokipii, Mauno: Saksan ja Suomen laivastoyhteistyö 1941 jatkosodan syttymiseen asti, SH 1/1980, s. 25

Jokipii, Mauno: Korkealta johdettu maa, SH 21/2002, s. 71

Jokipii, Mauno: Mannerheim ja saksalaiset, SH 23/2004, s. 90

Kari, J. K.: Ilmari Kiannon sotapetosjuttu talvisodan Suomussalmella, SH 24/2005, s. 112

Kemppi, Jarkko: Viron suojeluskunnat 1917–1940, SH 22/2003, s. 63

Kotakallio, Juho: Suomen ja Ison-Britannian tiedusteluyhteistyö 1918–1920, SH 25/2006, s. 7

Laari, Jouni: Panssarintorjuntamme kehittyminen 1944–1964, SH 26/2007, s. 252

Leskinen, Jari: Sotilaallinen Suomen silta – Suomen sotilasjohto ja Viron puolustuksen vahvistaminen, SH 18/1999, s. 65

Lonka, Petri: Äänishinna ja muut jatkosodan aikana uudelleen nimetyt kaupungit, SH 26/2007, s. 200

Manninen, Ohto: Väliarvansopimuksen valvonta, SH 16/1997, s. 31

Manninen, Ohto: Miehitysuhasta väliarvansopimukseen, SH 23/2004, s. 134

Mertanen, Tomi: SAT/VIA – myyräntyön mestarit, SH 25/2006, s. 183

Paakkinen, Juhani: Ilmatilan loukkaukset 1945–1959 Suomen rajoilla, SH 12/1993, s. 190

Pietäinen, Jukka-Pekka: Sotilaslainvalmistelukomitea 1918–1919, SH 1/1980, s. 178

Rautkallio, Hannu: Puuttuvia argumentteja Stalinin pehmeään linjaan Suomessa 1944–1945, SH 16/1997, s. 79

Richly, Gábor: Unkari ja Suomen talvisota, SH 15/1996, s. 134

Roselius, Aapo: Vapausodan muisto Varsi-

- nais-Suomessa 1918–1939, SH 26/2007, s. 59
- Saarialho, Antti: Yhdysvaltain lend-lease-apu Neuvostoliitolle toisessa maailmansodassa, SH 26/2007, s. 225
- Selén, Kari: Syyskuun kriisi 1938, SSV X/1978, s. 139
- Selén, Kari: Paavo Talvelan Amerikan-matka 1939, SH 6/1987, s. 111
- Selén, Kari: Suojeluskunnat tienhaarassa 1921, SH 18/1999, s. 24
- Selén, Kari: Sotamarsalkka Mannerheimin asema ja valtuudet talvisodan ja välirauhan aikana, SH 25/2006, s. 230
- Stenbäck, Nils Erik: De krigförandes freds-sonderingar 1939–1945, SH 10/1991, s. 109
- Šerbinskis, Valters: Talvisota ja Latvia, SH 22/2003, s. 118
- Strelbitskij, K. B.: Suomen ja Puolan Neuvostoliittoon kohdistunut tiedusteluyhteistyö 1921–1939, SH 23/2004, s. 122
- Syrjä, Veli-Matti: Itsenäisen Suomen upseeriston muotoutuminen, SH 26/2007, s. 92
- Tala, Henrik: Ranskan hanke sotilasoperaatiosta Petsamoon talvisodan aikana, SH 25/2006, s. 111
- Tervasmäki, Vilho: Maanpuolustuskysymyksen ratkaisuehdotuksia Suomen itsenäisyyden ensimmäisen neljännesvuosisadan aikana, SH 4/1985, s. 6
- Turtola, Martti: Presidentti K. J. Ståhlbergin kyyditys ja suomalais-ruotsalainen sotilaallinen yhteistyö 1930, SH 1/1980, s. 5
- Turtola, Martti: Lähettämättä jäänyt apu. Suomen auttaminen Ruotsin sotilaallisissa suunnitelmissa 1930-luvulla, SH 2/1982, s. 5
- Turtola, Martti: Eräitä näkökulmia suomalais-virolaisiin sotilassuhteisiin 1920- ja 1930-luvuilla, SH 6/1987, s. 95
- Turtola, Martti: Poliittinen kehitys ennen suurhyökkäystä, SH 13/1994, s. 13
- Turtola, Martti: Suomi ja Neuvostoliiton antautumisvaatimus, SH 13/1994, s. 164
- Turtola, Martti: Liittoutuneiden Valvontakomission organisaatio ja sijoittuminen Suomeen, SH 16/1997, s. 9
- Vasara, Erkki: Maanpuolustuksen ja urheilun aatteellinen yhteys 1920- ja 1930-lukujen Suomessa, SH 24/2005, s. 79
- Visuri, Pekka: Valvontakomission vaikutus Suomen sotilaspolitiikkaan, SH 16/1997, s. 58
- Vuorisjärvi, Esko: Petsamon nikkeli – suurvaltojen tavoittelema strateginen metalli, SH 4/1985, s. 115
- Esineellinen sotahistoria ennen vuotta 1917**
- Airola, O.: Kymminlinna, SM V/1953, s. 77
- Arimo, R.: Korsuteknikka viime sotien aikana, SM VI/1955, s. 5
- Ericsson, Christoffer H.: A Critical Survey of Eighteenth Century Sveaborg as a Sea Fortress; Sweden's major Bulwark against Imperial Russia, SH 18/1999, s. 267
- Gripenberg, Ole: Finska kadettkårens uniformer, SSV VII/1971, s. 89
- Gripenberg, Ole: Uniformerna vid den »Kongl. Zelowska Cosaque-Corpsen», SSV VIII/1974, s. 103
- Gripenberg, Ole: Nationalitetsflaggor förda av finska fartyg under autonomtidens, SSV IX/1976, s. 65
- Hallakorpi, E. A.: Tykkien nauhalukunimitykset ja tykistön mittaviivoitin, SM III/1950, s. 48
- Hallakorpi, E. A.: Katsaus 1700-luvun tykistön ampumatarvikkeisiin, SM IV/1951, s. 5
- Heinonen, Jorma: Muinaislinnoista, niiden puolustuksesta ja vainoaikojen hälytystavoista, SSV VII/1971, s. 21
- Lauerma, Matti: 1700-luvun kenttätykistön tulitehosta, SM IV/1951, s. 38
- Lauerma, Matti: Miekka pisto- ja lyömäaseena, SM V/1953, s. 9
- Lauerma, Matti: Jalkaväen tulivoima piilukokaudella, SSV VIII/1974, s. 111
- Leppäaho, Jorma: Eräs Ümār Dzhavush – mestarin tekemä jatagan-säälä, SM II/1949, s. 33
- Leppäaho, Jorma: Hiukan heittokeihästä ja peitsitaktiikan synnystä, SM III/1950, s. 80
- Linkomies, B.: Katsaus suustaladattavan riihikiväärin kehittymiseen jalkaväen yleiskivääriksi, SM I/1948, s. 48
- Linkomies, B.: »n kiväärin syntyvaiheita, SM II/1949, s. 5
- Lohman, Aimo R.: Suomalaisten rykmenttien karoliiniformuista ennen vuotta 1756, SM VI/1955, s. 24
- Löfgren, Kaj-Erik: Helsingin maa- ja merilinnointus, SSV VIII/1974, s. 67
- Paulaharju, Jyri: Suustaladattavista tykeistä ja niiden tunnistamisesta, SH 7/1988, s. 152
- Pohjanvirta, Yrjö: Inon linnointus, SH 7/1988, s. 59
- Rekola, Kauko: Vanhinta suomalaista tuliaseistusta ja asetuotantoa, SM I/1948, s. 91
- Rekola, Kauko: Rataslukkoinen tussari, SM II/1949, s. 22

- Rekola, Kauko: Punkaharjun vanhat sotavarustukset, SM II/1949, s. 78
- Rekola, Kauko: Suomalainen sotilaspäähine Venäjän-vallan aikana, SM III/1950, s. 28
- Rekola, Kauko: Olavinlinna Turun rauhan jälkeisenä aikana, SM III/1950, s. 122
- Rekola, Kauko: Vuosien 1812–30 värvätyn suomalaisen sotaväen univormu, SM IV/1951, s. 59
- Rekola, Kauko: Piilukosta nallilukkoon, SM V/1953, s. 39
- Rekola, Kauko: Suustalatauksesta syytysneulaan, SM VI/1955, s. 46
- Rekola, Kauko: Höyry ampuma-aseen käyttövoimana, SM VI/1955, s. 139
- Räisänen, A. E.: Katsaus venäläisen kenttätykistökaluston kehitykseen Suomen sotaan 1808–09 mennessä, SM VI/1955, s. 66
- Seitz, Heribert: Befälsvapen vid Finska förband under 1700-talet, SM VI/1955, s. 94
- Talvio, Paavo: Suomen sotaväen alipäällystön ja miehistön urhoollisuuden ja palvelusnon kunniamerkit, SM IV/1951, s. 83
- Talvio, Paavo: Venäjän sukellusvenease 1800-luvun ensi puoliskolla, SM V/1953, s. 58
- Talvio, Paavo: Suomalaisen meriväen univormut ja aseistus Venäjän vallan aikana, SM VI/1955, s. 118
- Talvio, Paavo: Piirteitä Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunasta ja sen normaali-muodon synnystä, SSV VII/1971, s. 7
- Talvio, Paavo: Kunniamiekoista ja kultaisista aseista, SSV VIII/1974, s. 24
- Talvio, Paavo: Suomen sotaväen joukko-osastoliput vv. 1819–1905, SSV IX/1976, s. 73
- Talvio, Paavo: Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosina 1808–1805, SSV X/1978, s. 99
- Talvio, Paavo: Viaporin linnoitus ja sen tykistö Krimin sodasta vuosisadan vaihteeseen, SH 1/1980, s. 128
- Talvio, Paavo: Viaporin linnoitus ja sen tykistö vuosisadan vaihteesta vallankumoukseen, SH 2/1982, s. 155
- Talvio, Paavo: Marsalkka Mannerheimille kuuluneet teräaseet – asehistoriallinen katsaus, SH 6/1987, s. 7
- Wirilander, Kaarlo: Miekkan sosiaalishistoriaa, SSV VII/1971, s. 61
- Virtanen, Matti: Nallilukkokivääri Venäjän armeijassa, SSV VII/1971, s. 107
- Esineellinen sotahistoria vuoden 1917 jälkeen**
- Castrén, Klaus: Yhteisöille suodut Vapaudenristit, SH 2/1982, s. 205
- Frolov, Dmitri: Talvisodan 1939–40 neuvostoliittolaiset sotavangit, SH 19/2000, s. 175
- Harvila, Lauri: Suomen kenttätykistöjoukkojen tykkikalusto sodissa 1939–1945, SSV X/1978, s. 44
- Heinonen, Keijo: Kuka keksi »Molotovin cocktailin»? SH 24/2005, s. 131
- Juottonen, Jorma: Suomen puolustusvoimien materiaalien valmistus talvisodan edellä, SH 19/2000, s. 7
- Juutilainen, Antti: Talvi- ja jatkosodan komentajista laadittujen henkilökuvien anti sotahistorian tutkijoille, SH 23/2004, s. 67
- Lehtovirta, Jaakko: Puolustusvoimien kenraalinarvojen ja -arvomerkkien uudistus kansainvälisen kehityksen valossa, SH 15/1996, s. 227
- Leivo, Teemu: Kiinteän rannikkotykistön uudelleen ryhmittäminen Suomessa Pariisin rauhansopimuksen jälkeen, SH 18/1999, s. 195
- Melkko, Markku: Sukellusvene Vesikko, SSV IX/1976, s. 105
- Mikola, K. J.: Näkökohtia joukko-osastolippujemme heraldisista perinteistä ja suunnittelusta, SSV IX/1976, s. 89
- Myllyniemi, Urho: »Pietari Suuren merilinnituksesta» talvisodan merivoimiin. Meripuolustuksen tila ja valmius syksyllä 1939, SH 19/2000, s. 21
- Palokangas, Markku: Suomalainen sotilaspistooli L-35 »Lahti», SH 2/1982, s. 219
- Palokangas, Markku: Miekkan tarina itsenäisen Suomen puolustusvoimissa, SH 9/1990, s. 157
- Palokangas, Markku: Suomen panssarintorjunnan tykkiaseistus, SH 17/1998, s. 242
- Palokangas, Markku: Talvisota – 60 vuotta kunniamme päivistä. Erikoisnäyttely Sotamuseossa 30.11.1999–1.10.2000, SH 19/2000, s. 229
- Palokangas, Markku: Suomen sotahistorian museoiminen ja esineelliset lähdeaineistot, SH 23/2004, s. 21
- Paulaharju, Jyri: Asehistoria ja filatelia, SSV X/1978, s. 169
- Paulaharju, Jyri: Karttahuolto sodassa 1941–1945, SH 1/1980, s. 101
- Paulaharju, Jyri: Sotilaskortit Suomessa

vuosina 1918–1940, SH 8/1989, s. 37
 Paulaharju, Jyri: Kenttättykkien hankinnat ja menetykset sota-aikana 1939–1945, SH 10/1991, s. 71
 Paulaharju, Jyri: Kenttättykistö talvisodassa, SH 19/2000, s. 107
 Peltonen, Martti: Ilmavoimien valmius talvisodan edellä, SH 19/2000, s. 82
 Roudasmaa, Stig: Sotilasvirikapuvut vuonna 1918, SH 5/1986, s. 29
 Roudasmaa, Stig: Teräskypärä Suomen puolustusvoimissa, SH 15/1996, s. 7
 Syrjö, Sirkka: Kleineihin hotellista santarmihallituksen taloon. Yleisesikunnan ja sotaväen esikunnan sijoituspaikoista ja ulkoisista puitteista vuosina 1918–1925, SH 3/1984, s. 195
 Syrjö, Veli-Matti: Asiakirjat Suomen sotahistorian tutkimuksen lähteinä, SH 23/2004, s. 35
 Talvio, Paavo: Armeijan ja suojeluskuntien lipustosta, SM 1/1948, s. 22
 Talvio, Paavo: Vuosien 1919–1939 joukko-osastoliput. Lippuhistoriallinen katsaus, SH 3/1984, s. 214
 Talvio, Paavo: Suomen puolustusvoimain panssarijunat vuosina 1918–1939 ja niiden edeltäjät vapaussodassa, SH 4/1985, s. 70
 Talvio, Paavo: Panssarijunat talvi- ja jatkosodan taisteluissa, SH 5/1986, s. 193
 Talvio, Paavo: Talvi- ja jatkosodan sotasaalessippuja Sotamuseossa, SH 12/1993, s. 61

Katsaukset ja arvostelut

- Elfvengren, Eero – Koskimies, Tapio: Jääkäriliike jälkitarkastelussa. Jääkäriliikeseminaari Seinäjoella 17.–18.6.1983, SH 3/1984, s. 269
 Geust, Carl-Fredrik: Venäläinen talvisotakirjallisuus, SH 19/2000 s. 220
 Hakala, Ilmari: Sotakorkeakoulun tutkimuskentältä, SH 11/1992, s. 189
 Ilvessalo, Jaakko – Ahto, Sampo: Katsaus sotahistoriaan liittyviin tutkimuksiin ja kirjoituksiin 1978–1979, SH 1/1980, s. 211
 Juutilainen, Antti: Jatkosodan ajan maavoimien joukko-osastohistoriat, SH 14/1995, s. 218
 Lappalainen, Matti – Melkko, Markku: Sotatieteen laitos esitöttyy III. Sotamuseo uudistusten edessä, SH 3/1984, s. 296
 Lappalainen, Matti – Ropponen, Risto – Kerkkonen, Karin: Sotatieteen laitos esitöttyy I, SH 1/1980, s. 221
 Lappalainen, Matti – Vuoremaa, Anssi: Sotatieteen laitos esitöttyy II, SH 2/1982, s. 263
 Lappalainen, Matti: Ajan saatossa tutkimusta tukien ja perinteitä vaalien. Sotahistoriallisen Seuran neljältä vuosikymmeneltä, SH 3/1984, s. 6
 Lappalainen, Matti: Sotahistoria julkaisutoiminnan haasteena – neljä vuosikymmentä sotahistoriallista vuosi-aikakauskirjaa, SH 7/1988, s. 9
 Lappalainen, Matti: Sotahistorian tutkimuksen kansainvälisiä ilmentymiä – Stuttgartissa vuoden 1985 elo–syyskuun vaihteessa pidetyistä kokouksista, SH 5/1986, s. 236
 Lappi, Ahti (toim.): Suomen Sotahistoriallinen Seura ry – Krigshistoriska Samfundet i Finland rf 1944–2004, SH 23/2004, s. 9
 Nordman, C. A.: Esipuhe, SM 1/1948, s. 7
 Pohjanpää, Heikki: Joukko-osastohistorioiden bibliografia, SH 3/1984, s. 253
 Rekola, Kauko: Sotamuseo, SM 1/1948, s. 9
 Ropponen, Risto: Viisi vuosikymmentä sotahistorian tutkimusta, SSV IX/1976, s. 122
 Saloranta, Pekka: Sotahistoriallisen Aikakauskirjan sisältö 1948–1998, SH 18/1999, s. 316
 Sihvo, Aarne: Puolustusvoimain Komentajan tervehdys, SM 1/1948, s. 5
 Tervasmäki, Vilho: Sotahistoriaa Washingtonissa ja retkeilyä Amerikan taistelupaikoilla, SSV IX/1976, s. 127
 Turtola, Martti: Katsaus sotahistoriaan liittyviin tutkimuksiin ja kirjoituksiin 1984, SH 4/1985, s. 196
 Turtola, Martti: Sotaa ja politiikkaa, SH 8/1989, s. 209
 Turtola, Martti – Ahto, Sampo: Katsaus sotahistoriaan liittyviin tutkimuksiin ja kirjoituksiin 1980–1981, SH 2/1982, s. 254
 Turtola, Martti – Ahto, Sampo: Katsaus sotahistoriaan liittyviin tutkimuksiin ja kirjoituksiin 1982–1983, SH 3/1984, s. 287
 Turtola, Martti – Ahto, Sampo: Katsaus sotahistoriaan liittyviin tutkimuksiin ja kirjoituksiin, SH 6/1987, s. 158
 Turtola, Martti – Raunio, Ari: Katsaus poliittiseen ja sotahistoriaan liittyviin tutkimuksiin ja kirjoituksiin, SH 14/1995, s. 260
 Turtola, Martti – Kesseli, Pasi: Katsaus po-

liittiseen ja sotahistoriaan liittyviin tutkimuksiin ja kirjoituksiin, SH 15/1996, s. 251

Turtola, Martti – Kesseli, Pasi: Katsaus poliittiseen ja sotahistoriaan liittyviin tutkimuksiin ja kirjoituksiin, SH 16/1997, s. 208

Wihtol, Erik: Yhdysvaltain arkistot, SH 12/1993, s. 225

Henkilöhistoria ennen vuotta 1917

Linkomies, B.: H. H. Hackstedt. Suomalaisen osanottaja suurvallan kiväärikonstruktiokilpailussa, SM IV/1951, s. 118

Pohlekin, V.V.: A.V. Suvorov Suomessa vuosina 1791–1792, SH 2/1982, s. 149

Rekola, Kauko: Suvorov Suomen linnoittajana, SSV VII/1971, s. 72

Salomaa, Markku: Suomalaisen Axel Bergin tarina: sattumien kautta insinööriamiraaliksi ja Neuvostoliiton varapuolustusministeriksi, SH 20/2001, s. 36

Screen, J. E. O.: Suomen Kadettikoulun kasvatit Venäjän armeijassa, SH 18/1999, s. 7

Screen, J. E. O.: Mannerheim rykmentinkomentajana, SH 21/2002, s. 7

Syrjö, Veli-Matti: Tykistön kenraali Vilho Petter Nenosen Venäjän ajoilta, SH 6/1987, s. 66

Henkilöhistoria vuoden 1917 jälkeen

Ahto, Sampo: Pekka Peitsi ja toinen maailmansota, SH 5/1986, s. 154

Backström, Åke: Viipurin upseerikokelas-kurssi 1918–1919. Hajatietoja opettajista ja oppilaista, SH 5/1986, s. 103

Kanninen, Ermei: Venäläiset emigrantit Suomen neuvostoliittolaisia sotavankeja avustamassa, SH 7/1988, s. 144

Keltikangas, Matti: L. Arvi P. Poijärvi – sodanajan merkittävä vaikuttaja, SH 24/2005 s. 154

Laaksonen, Lasse: Mannerheimin ja hänen kenraaliensa henkilösuhteet kesän 1944 taisteluissa, SH 24/2005, s. 207

Manninen, Ohto: Mannerheimin ero toukokuussa 1918, SSV IX/1976, s. 5

Mikola, Keijo: Jarl Gallén 23.5.1908–27.3.1990, SH 9/1990, s. 6

Pohjanpää, Heikki: Mannerheimin puheet, SH 6/1987, s. 39

Rekola, Kauko: Akseli Gallen-Kallela suomalaisen sotilaspuvun suunnittelijana, SM I/1948, s. 61

Saario, Lauri: Sotiemme 1939–1945 tunnistamattomat suomalaiset kaatuneet, SH 5/1986, s. 124

Salomaa, Markku: Punaupseeri Toivo Antikaisen toiminta ammattivallankumouksellisenä vuosina 1918–1941, SH 14/1995, s. 60

Salomaa, Markku: W. D. Gröndahl ja V. P. Nenonen – viholliset vastoin tahtoaan, SH 17/1998, s. 114

Salomaa, Markku: Punaupseeri Vehviläisen »venäläinen ruletti» SH 22/2003 s. 103

Salomaa, Markku: Punaupseeri Saviranta alias »Alanne», SH 23/2004, s. 115

Snellman, Eero: Gallen-Kallelan apulaisena päämajassa vuonna 1918, SM IV/1951, s. 109

Syrjö, Sirkka: Suomalaisten upseerien opiskelu Italiassa 1920-luvulla, SH 7/1988, s. 109

Syrjö, Veli-Matti: Jääkärikohtaloitten kirjoja, SH 7/1988, s. 85

Syrjö, Veli-Matti: Toisen maailmansodan aikaisista kenraaliylennyksistä puolustusvoimissa, SH 18/1999, s. 176

Syrjö, Veli-Matti: Luutnantti Lammio vai vänrikki Koskela. Upseeri sodissamme 1939–1945, SH 20/2001, s. 89

Syrjö, Veli-Matti: Mannerheim ja muut kenraalit, SH 22/2003, s. 7

Tervasmäki, Vilho: Jääkärien marssi ja marsin runoilija, SH 7/1988, s. 19

Tervasmäki, Vilho: Reino Arimo – linnoittaja ja historioitsija, SH 10/1991, s. 7

Tuunainen, Pasi: »Ensiluokkainen esikunta-upseeri» – kapteeni Alpo K. Marttinen eversti Hjalmar Siilasvuon esikuntapäällikönä talvisodassa, SH 25/2006, s. 141

Vares, Vesa: Hans Kalm ja suurpolitiikka – tottelemattomuudella miltei maailmanhistoriaan, SH 9/1990, s. 49

Yleinen sotahistoria ennen vuotta 1917

Franck, Leo: Reflexion vid läsandet av ett 200-årigt kavallerireglemente, SM II/1949, s. 87

Grönroos, S.: Postista entisten sotiemme aikana, SM I/1948, s. 80

Härö, A. S.: Suomi Napoleonin sotakartalla vuonna 1812, SH 20/2001, s. 220

- Jahnukainen, S.: Magasinsystemets inverkan på Klingspors krigsföring i Finska kriget 1808–1809, SM IV/1951, s. 124
- Jahnukainen, S.: Sotamuseon merkitys sota-historiallisessa tutkimustyössä, SM V/1953, s. 5
- Jokipii, Mauno: Suomen Kaarti Bulgarian vapaussodassa 1877–78, SSV X/1978, s. 184
- Jokipii, Mauno: Parkumäen taistelu 21. heinäkuuta 1789, SH 9/1990, s. 11
- Lindén, Alexander – Taipale, Ensio: Sotaväen lääkintähuolto Ruotsi-Suomessa vuosina 1500–1809 Suomen kannalta tarkasteltuna, SH 2/1982, s. 98
- Manninen, Ohto: Poukkurintein kahakka 1742, SH 5/1986, s. 5
- Mothander, Carl: Dragoner eller husarer? En liten utredning beträffande Kungl. Karska Lätta Dragonregementet, SM V/1953, s. 29
- Nyman, Pehr-Erik: Kapteeni Hall Hangon vesillä 1854–1855, SH 17/1998, s. 170
- Paulaharju, Ahti: Vanhoja sotamuistoja Hailuodosta, SM II/1949, s. 63
- Pylkkänen, Ali: Hämeen Jalkaväkirykmentin ja Hämeen-Uudenmaan Ratsuväkirykmentin vuoden 1641 päällystön palvelusura, SH 10/1991, s. 12
- Pylkkänen, Ali: Vanhempi jakolaitos ja sotaväen aluejärjestelmä – »Ruotsin kotimainen suurvaltaihme», SH 14/1995, s. 7
- Rekola, Kauko: »Relation om de i St. Michel inrättade Tyg- och förrådshusen för Kongl. Savolaxske Brigaden år 1789», SM III/1950, s. 71
- Ropponen, Risto: Lyhyt sota? Euroopan suurvaltojen suhtautuminen ajan operatiiviseen muotiajatukseen »lyhyeen sotaan» ensimmäisen maailmansodan alkaessa, SH 21/2002, s. 27
- Screen, J. E. O.: Suomen sotaväki 1881–1901, SH 14/1995, s. 40
- Screen, J. E. O.: The last decades of tenure army in Finland: military effectiveness and cost effectiveness, SH 20/2001, s. 237
- Suviniemi, Jukka: Brest-Litovskin rauhan taustoista ja seuraamuksista 1917–1918. Itärintaman erillisrauhan poliittisia vaikutusarviointeja Suomen itsenäistymiseen, vapaussotaan, SH 17/1998, s. 32
- Syrjö, Veli-Matti: Muuan sotilasseikkailu Krimin sodan päiviltä, SH 1/1980, s. 189
- Talvio, Paavo: Miekkaritarikunnasta Mannerheimin ristiin, SM III/1950, s. 5
- Wihtol, Erik: Hyökkäys Rågervikiin 1790, SH 11/1992, s. 7
- Wirilander, Kaarlo: Puustellinväkien asumaoloja 1700-luvun sotilasvirkataloissa, SM II/1949, s. 47

Yleinen sotahistoria vuoden 1917 jälkeen

- Ahto, Sampo: Läpimurtotaistelu Änkilänsalossa kesällä 1941, SH 2/1982, s. 22
- Ahto, Sampo: Sotateoriat maailmansotien välisenä aikana, SH 3/1984, s. 96
- Andolf, Göran: Den Svenska Frivilligkåren i Finlands vinterkrig 1939–1940, SH 8/1989, s. 76
- Aptekar, Pavel: 8. Armeijan toiminta Neuvostoliiton–Suomen sodan 1939–1940 alkuvaiheessa, SH 14/1995, s. 95
- Baryshnikov, Nikolai: Neuvostoliittolais-suomalainen sota, SH 8/1989, s. 133
- Božko, Oleg: Ukrainalainen 44. Divisioona talvisodassa 1939–1940, SH 26/2007, s. 123
- Geust, Carl-Fredrik: Helsingin ja Kannaksen taivaalla 1944 – Neuvostoliiton kaukopommitusilmavoimien toiminnasta, SH 13/1994, s. 124
- Geust, Carl-Fredrik: Stalinin haukat Suomen kentillä, SH 16/1997, s. 157
- Geust, Carl-Fredrik – Hazanov, Dimitrij: Jatkosodan alun neuvostopommitukset, SH 20/2001, s. 49
- Geust, Carl-Fredrik: Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimat kesän 1944 suurhyökkäyksessä Karjalan kannaksella, SH 23/2004, s. 143
- Geust, Carl-Fredrik: Suomen ilmakuvaustiedustelu ennen talvisotaa, SH 25/2006, s. 79
- Grönbacka, Rauno: Merenkurkun talvitie 17.2.–25.3.1940, SH 22/2003, s. 136
- Hakala, Anu: Maarian punakaartin naiskomppania Suomen sisällissodassa, SH 24/2005, s. 67
- Hannula, J. O.: Summan läpimurto, SH 15/1996, s. 121
- Herlin, Henry: Suojeluskuntaupseerijärjestelmän vaiheet, SH 12/1993, s. 46
- Hoppu, Tuomas: Tampereen taistelun tappiot 1918, SH 26/2007, s. 8
- Jokipii, Mauno: Hitlerin idänsodan luonne, SH 22/2003, s. 166
- Jokipii, Mauno – Manninen, Ohto: Leningradin saarto: Saksan ja Suomen tavoitteet,

- SH 25/2006, s. 256
- Juutilainen, Antti: Valkeasaaresta Ilomantsiin. Maasotatoimet 10.6.–13.8.1944, SH 13/1994, s. 45
- Juutilainen, Antti: Talvisodan maavoimiin kuuluneiden joukkojen historiikit, SH 19/2000, s. 196
- Klink, Ernst: Saksan sodanjohdon sotilasstrateginen suunnittelu ja operatiiviset johtamisratkaisut Neuvostoliittoa vastaan kesäkuusta 1940 joulukuuhun 1941, SH 4/1985, s. 136
- Koskimies, Tapio: Suomen sodanaikaisen tiedustelun salainen rahoitus ja sen käyttö, SH 20/2001, s. 169
- Koskimies, Tapio: Tiedustelu säästöliekillä toisen maailmansodan jälkeen, SH 24/2005, s. 256
- Laaksonen, Lasse: Olisiko taisteluja kyetty jatkaa? Suomalaisten tilanne Kannaksella talvisodan lopussa 1940, SH 19/2000, s. 128
- Laasi, Evald: Neuvostoliiton ilmavoimien hyökkäyksestä Suomeen talvisodan aikana Virossa sijaitsevista tukikohdista, SH 11/1992, s. 49
- Lackman, Matti: Punasissit suksilla. Punaisen sissitaktiikka Neuvosto–Karjalan kapinan kukistamisessa 1921–1922, SH 17/1998, s. 83
- Laidinen, Einar P.: Suomalaiset tiedustelukoulu 1941–1944, SH 22/2003, s. 218
- Laine, Antti: Miinanraivaukset Neuvosto–Karjalassa sodan jälkeen 1944–1947, SH 15/1996, s. 197
- Lappi, Ahti: Kenttäarmeijan ilmatorjunta ratkaisutaistelussa 1944, SH 24/2005, s. 175
- Lauerma, Matti: Talvisodan taustaa ja tuloksia, SSV IX/1976, s. 50
- Lehti, Aarni: Merisodan strategioita Suomenlahdella 1919–1939, SH 25/2006, s. 36
- Manninen, Ohto: Syväri vai Kannas – Suomen hyökkäyssuunnan ratkaisu kesäkuussa 1941, SSV X/1978, s. 5
- Manninen, Ohto: Valkoisen armeijan suoje-luskuntarykmentti, SH 8/1989, s. 7
- Manninen, Ohto: Neuvostoliiton operatiiviset suunnitelmat 1939–1941 Suomen suunnalla, SH 11/1992, s. 77
- Manninen, Ohto: Neuvostojoukot Suomen rajoilla kesällä 1944, SH 13/1994, s. 167
- Manninen, Ohto: Suurhyökkäys ja sen päämäärät, SH 13/1994, s. 24
- Manninen, Ohto: Pietarilaiset joukot Suomessa 1918, SH 17/1998, s. 45
- Martikainen, Olavi: Muistelmia sotavankeudesta Neuvostoliitossa 15.9.1942–25.12.1944, SH 21/2002, s. 267
- Medved, Aleksandr N. – Hazanov, Dmitri B.: ADD:n hyökkäykset Helsinkiin helmikuussa 1944, SH 18/1999, s. 134
- Mikola, K. J.: Suomalaisten joukkojen käyttösuunnitelmat v. 1941, SSV VIII/1974, s. 5
- Paarma, Heikki – Puranen, Elja – Käkälä, Erkki: Näkökohtia pioneeroitotöiden järjestelyistä läntisellä Karjalan kannaksella kesäkuussa 1944, SH 17/1998, s. 133
- Palmroth, R. W.: Sotamuistonäyttelyt 1941–1943, SH 1/1980, s. 195
- Palmu, Pentti: Rannikkotyökistön ilmatorjunnan tarve 1919–1925, SH 11/1992, s. 35
- Palokangas, Markku: VT-aseman menettäminen ja siihen johtaneet tekijät kesällä 1944, SH 22/2003, s. 237
- Paulaharju, Jyri: Tykistö-tiedustelu Hangon rintamalla 1941, SH 2/1982, s. 73
- Paulaharju, Jyri: Mittaustiedustelun saamat tulokset Karjalan kannaksella ennen neuvostojoukkojen suuroffensiivia kesällä 1944, SH 4/1985, s. 159
- Paulaharju, Jyri – Juhola, Aimo E.: Tiedusteluilmakuvaus – kenttätykistön silmä, SH 21/2002, s. 187
- Peltonen, Martti: Kaukopartioiden lentokuljetukset jatkosodassa ja Lapin sodassa, SH 14/1995, s. 169
- Peltonen, Martti: Keskustelu ilmavoimista 1920- ja 1930-luvuilla, SH 15/1996, s. 67
- Peltonen, Martti: Ilmavoimien lentokalusto talvi- ja jatkosodassa, SH 17/1998, s. 204
- Peltonen, Martti: Ilmavoimien erikoishuoltolaitokset, Ilmailuvarikko ja ilmailukenttävarikot, talvisodassa, SH 18/1999, s. 107
- Peltonen, Martti: Ilmavoimien tuki Suursaa-ren valtauksessa kevättalvella 1942, SH 21/2002, s. 223
- Poteri, Juha: Karjalassa tammikuussa 1918 kaatuneiden valkoisten hautaaminen, SH 26/2007, s. 36
- Roudasmaa, Stig: Rajasuojeluskunnat itärajan turvana vapaussodassa ja heimosotien aikana, SH 20/2001, s. 7
- Rönkkönen, Teuvo: Linnoitustykistö – ase-laji välirauhan alkamisesta jatkosodan loppuun, SH 14/1995, s. 106
- Rönquist, Lars: Lunkulansaaren ja Mant-

- sinsaaren maihinnousun torjuntataistelut heinäkuussa 1941, SH 17/1998, s. 7
- Saario, Lauri: Kaatuneiden evakuoitinkeskusten toiminta talvi- ja jatkosodassa, SH 8/1989, s. 166
- Sarmaa, Boris: Kokemuksistani yhteysupseerina Yhteysesikunta Roissa 1941–1944, SH 6/1987, s. 130
- Salomaa, Markku: Suomalaisyrykmentti Venäjän kansalaissodassa, SH 12/1993, s. 7
- Salomaa, Markku: Suomalaiset punaupseerit Itä-Karjalan kansannousun kukistajina 1922, SH 21/2002, s. 54
- Savia, Markku: Dak Pek – alkuperäiskansan leiritukikohta Vietnamin sodassa, SH 22/2003, s. 267
- Sillanmäki, Jouni: Näkökohtia suomalaisten osuudesta Viron vapaussotaan, SH 22/2003, s. 34
- Stade, Arne: Svenska frivilligbataljonen framför Hangö 1941, SH 10/1991, s. 133
- Strelbitski, Konstantin: Suomalaisia aluksia Neuvostoliiton palveluksessa 1944, SH 16/1997, s. 153
- Sundbäck, Esa: Britannian Suomea koskevat sotilaalliset suunnitelmat vuosina 1918–1919, SH 10/1991, s. 47
- Suominen, Reijo: IV Armeijakunnan huollon järjestelyt kesällä 1944 taisteltaessa VKT-asemassa, SH 12/1993, s. 108
- Syrjö, Veli-Matti: Kulttuurien kohtaaminen – englantilaiset talvisodan vapaaehtoiset Suomessa, SH 9/1990, s. 134
- Syrjö, Veli-Matti: Miehet univormun takana – valvontakomission jäsenet suomalaisin silmin, SH 16/1997, s. 179
- Syrjö, Veli-Matti: Propaganda jatkosodassa, SH 21/2002, s. 169
- Talvio, Paavo: Toinen Karjalan raskas tykistö-patteri 1918, SH 7/1988, s. 29
- Tammi, Eeva: Viipuria ei aiottukaan pitää 1944?, SH 24/2005, s. 228
- Tammi, Eeva: Petäjäsaari 6.3.1940 – talvisodan suurimmat tappiot, SH 26/2007, s. 164
- Tervasmäki, Vilho: Alueellisen liikekannallepanojärjestelmän syntyvaiheet 1920- ja 1930-luvulla, SSVVIII/1974, s. 32
- Toiviainen, Mauri: Hajoanut pataljoona – kadonnut komentaja, SH 20/2001, s. 150
- Tudeer, Erik: Ålands Hemvärn 1939–1940, SH 9/1990, s. 89
- Turtola, Martti: Risto Ryti – sota-ajan valtiomies, SH 20/2001, s. 150
- Tuunainen, Pasi: Riihimäen–Kouvolan–Viipurin rataosan sotilaskuljetukset talvisodassa, SH 21/2002, s. 109
- Vahe, Juha: Miten toisen maailmansodan kokemuksia Suomessa tulkittiin sodan jälkeen maavoimien puolustustaistelujen osalta, SH 4/1985, s. 186
- Wihtol, Erik: Meripuolustus 1944 – aukeako Suomenlahti, SH 13/1994, s. 66
- Wihtol, Erik: Merivoimat valvontakomission kynsissä, SH 16/1997, s. 113

Toimintakertomus vuodelta 2007

Vuosikokous

Suomen Sotahistoriallisen Seuran vuosikokous pidettiin Tieteiden talolla Helsingissä 12.3.2007. Kokouksen puheenjohtajana toimi kenraaliluutnantti Heikki Tilander ja sihteerinä FM Juho Kotakallio.

Vuosikokous kutsui seuran kunniajäseneksi dosentti Martti Turtolan. Vuosikokouksessa jaettiin hallituksen myöntäminä hopeiset ansiomerkit eversti Ahti Lapille ja toimituspäällikkö Pekka Salorannalle.

Hallitus

Vuosikokouksessa valittiin seuran puheenjohtajaksi professori, yleisesikuntaeverstiluutnantti Pasi Kesseli puheenjohtajana kymmenen vuotta toimineen yleisesikuntaeverstiluutnantti, valtiotieteiden maisteri Ari Raunion jättäessä tehtävän.

Vuosikokous valitsi erovuorossa olleista hallituksen jäsenistä diplomaatininsinööri Carl-Fredrik Geustin, filosofian maisteri Markku Melkon ja sihteerin Pirjo Pesosen uudelleen hallitukseen uudelle kolmi-vuotiskaudelle. Uutena jäsenenä hallitukseen Pasi Kesselin tilalle valittiin prikaatikenraali Pentti Airio.

Seuran hallitus muodostui seuraavanlaiseksi:

puheenjohtaja:

- professori *Pasi Kesseli*

hallituksen jäsenet sekä vuosi, jolloin erovuorossa:

- hinnoittelupäällikkö *Sami Korhonen* (kotisivuista vastaava) 2008
- toimituspäällikkö *Pekka Saloranta* 2008

- VTT *Esko Vuorisjärvi* (pro gradu –palkintotoimikunnan puheenjohtaja) 2008
- professori *Ohto Manninen* 2008
- ekonomi KHT *Timo Mäki* (rahastonhoitaja) 2009
- VT *Heikki Pohjolainen* (palkitsemistoimikunnan puheenjohtaja) 2009
- erikoissairaanhoitaja *Eeva Tammi* 2009
- dosentti *Pasi Tuunainen* 2009
- prikaatikenraali *Pentti Airio* 2010
- DI *Carl-Fredrik Geust* 2010
- FM *Markku Melkko* 2010
- sihteeri *Pirjo Pesonen* (matkasihteeri) 2010.

Vuosikokouksen valitsemina tilintarkastajina ovat toimineet kauppatieteiden maisteri KHT Hannu Siniharju ja kauppatieteiden lisensiaatti KHT JHTT Seppo Pitkänen, varalla pankinjohtaja Kari Salo ja ekonomi KHT Arto Sopenen.

Hallitus valitsi seuran varapuheenjohtajaksi prikaatikenraali Pentti Airion. Rahastonhoitajana jatkoi ekonomi Timo Mäki, sihteerinä filosofian maisteri Juho Kotakallio, matkasihteerinä sihteeri Pirjo Pesonen ja jäsensihteerinä tietohallintopäällikkö Matti Hartikainen.

Jäsenmaksut

Vuosikokous päätti pitää liittymismaksun/henkilöjäsenen vuosimaksun 28 euronä. Ainaisjäsenmaksu on maksuvuoden henkilöjäsenen vuosimaksu viisitoistakertaisena. Kannattavan henkilöjäsenen ja yhteisöjäsenen vuosimaksu on sama kuin henkilöjäsenen vuosimaksu. Kannattavan yhteisöjäsenen vuosimaksu on henkilöjäsenen vuosimaksu kymmenkertaisena.

Jäsenistö

Kertomusvuoden lopussa seurassa oli jäseniä yhteensä 837, joista vuosisijäseniä 793, ainaisjäseniä 35, kunniapuheenjohtajia 1, kunniajäseniä 3, kutsujäseniä 1 ja lahjoittajajäseniä 3 sekä yhteisöjäseniä 1. Vuoden 2007 aikana seuraan liittyi 96 uutta jäsentä. Vuonna 2007 seurasta erosi 20 jäsentä ja katsottiin maksamattomien jäsenmaksujen takia eronneeksi

22 jäsentä. Hallituksen tietojen mukaan seuraavat jäsenet siirtyivät ajasta iäisyteen: lakitieteen lisensiaatti Bror Wahlroos, seuran kunniajäsen, professori Mauno Jokipii, filosofian maisteri Paavo Talvio, teknologie doktor Lars J. Aschan, eversti Georg-Eric Strömberg, eversti Osvald Rafael Bäckman, toimitusjohtaja Kari Heikkilä, talousneuvos Jorma Kivistö, sotakamreeri Raimo Moilanen, emäntä Heli Pohjolainen, kenraalimajuri Kalevi Sarva, eversti Martti Sinerma ja oikeustieteen tohtori Urpo Järvi-Laturi.

Seuran toiminta vuonna 2007

Vuoden ensimmäinen kokous pidettiin 24.1. Helsingissä Tieteiden talolla. Kokouksessa VTM Kari Salo piti esitelmän aiheesta »Ylipäällikkö juna». Paikalla oli 81 kuulijaa.

Tieteiden talolla 12.3. pidettyyn vuosikokoukseen osallistui 98 jäsentä. Kokouksen jälkeen everstiluutnantti, VTM Ari Raunio piti esitelmän aiheesta »Jatkosodan hyökkäysvaihe 1941».

Kevätkokous pidettiin 7.5. Tieteiden talolla. Tilaisuudessa dosentti Kustaa H. J. Vilkuna Jyväskylän yliopistosta piti esitelmän aiheesta »Isoviha». Paikalla oli 45 kuulijaa.

Ensimmäinen syyskokous pidettiin 8.10. Tieteiden talolla. Kokouksessa emeritusprofessori Jussi T. Lappalainen esitelmöi aiheesta »Osa-aikaiset ja ammattisotilaat vastakkain – Ruotsin ja Venäjän armeijat ennen Suomen sotaa». Paikalla oli 67 kuulijaa.

Toinen syyskokous pidettiin 3.12. Tieteiden talolla. Kokouksessa FT Marko Tikka esitelmöi aiheesta »Kapinalliset ja valkoinen väki – vuoden 1918 sodan henkiset rintamalinjat». Tilaisuudessa oli 76 kuulijaa.

Seuran kevätretken kohteena 5.5. oli Hanko ja Hankoniemi. FM Markku Melkon vetämälle retkelle osallistui 56 jäsentä. Retken aikana tutustuttiin Hangon Rintamamuseoon sekä vuoden 1941 Hangon rintaman aseisiin Harparskogissa ja Hangon kaupunkialueella.

Kesäkuun alussa 7.–10.6. seura teki professori Pasi Kesselin ja sihteeri Pirjo Pesosen johdolla matkan Suursaareen. Asiantuntijaoppaana matkalla oli majuri Pertti Huhtanen. Matka tehtiin aluksi linja-autolla Koiviston satamaan, mistä edelleen laivalla Suursaareen ja takaisin. Matkan teemoina olivat suomalainen Suursaari, talvisota Suursaaressa, Suursaaren valtaus sekä saksalaisten Suursaaren valtausyritys Tanne-Ost. Retkelle osallistui 37 jäsentä.

Syyskuussa 22.–23.9. seura järjesti yhdessä Keski-Suomen Ilmailumuseon kanssa kaikille sotahistoriasta kiinnostuneille avoimen maksuttoman ilmasotaseminaarin Tikkakoskella Luonetjärven Upseerikerhollla. Esitelmöijinä olivat Pilvenveikkojen puheenjohtaja, lääkintäneuvos Olli Kivioja, kenraaliluutnantti Heikki Nikunen, diplomi-insinööri Jukka Raunio, eversti Perttu Peitsara, eversti Ahti Lappi, toimittaja Kalevi Keskinen, everstiluutnantti, filosofian tohtori Hannu Valtonen, insinöörieversti Lauri Lehtonen, diplomi-insinööri Carl-Fredrik Geust ja eversti Matti Antikainen. Seminaarissa tutustuttiin myös Keski-Suomen Ilmailumuseoon museon johtajan, everstiluutnantti Kai Mecklinin opastuksella. Seminaariin osallistui 105 henkilöä.

Lokakuussa 22.–27.10. seura teki toimituspäällikkö Pekka Salorannan ja sihteeri Pirjo Pesosen johdolla retken Bulgariaan. Matkan teemana oli Suomen Kaarti Turkin sodassa. Matkan kohteina olivat mm. Suomen Kaartin reitin varrella Svistov Tonavan rannalla, Pleven (Plevna), Gorni Dubnik, useat paikat Balkanvuorten alueella, Plovdiv sekä Sofia. Retken asiantuntijaoppaana toimi *Suomen Kaarti 1812–1905* -kirjan kirjoittaja, toimittaja, valtiotieteen maisteri Torsten Ekman. Retkelle osallistui 42 jäsentä.

Seuran hallitus kokoontui 12 kertaa. Yksi kokouksista pidettiin seuran vuoden 2008 toimintasuunnitteluseminaarin yhteydessä Pietarissa.

Julkaisutoiminta

Sotahistoriallinen Aikakauskirja n:o 26 ilmestyi lokakuussa. Toimituskuntaan ovat kuuluneet eversti Ahti Lappi (pj), professori Ohto Manninen, toimituspäällikkö Pekka Saloranta, komentaja Ove Enqvist sekä toimitussihteerinä filosofian maisteri Riitta Blomgren.

Muu toiminta

Suomen Sotahistoriallisen Seuran kolmatta kertaa jaetun pro gradu -tutkielmapalkinnon ensimmäinen palkinto, 1200 euron stipendi myönnettiin Pekka Jääskeläiselle Joensuun yliopistosta pro gradusta *Kenraalimajuri Nathanael Greenen sotilaallinen ja poliittinen toiminta Eteläisen armeijan komentajana Yhdysvaltain vapaussodassa lokakuusta 1780 helmikuuhun 1781*. Toinen palkinto, 800 euron stipendi myönnettiin Katri Hiltulalle aiheesta *Sotilaskoti – keidas keskellä kasarmia, Oulun So-*

tilaskotiyhdistys ry vuosina 1918–2005. Kolmannelle sijalle arvioitiin kaksi tutkielmaa ja kumpikin palkittiin 400 euron stipendillä. Nämä työt olivat Turun yliopiston Matti Kentan *Viron itsenäisyyttä hujittamassa, suomalaiset Viron maanpuolustuksen jälleenrakentamisessa 1991–2003* sekä Maanpuolustuskorkeakoulun Antti Vuorenvirran *Brittiläisen panssarivaunun kehittyminen toisen maailmansodan jälkeen.*

Seura osallistui Helsingin Messukeskuksessa järjestetyille Kirjamesuille 25.10.–28.10. jatkaen seuran tunnettavuuden edistämistä myymällä seuran julkaisuja ja mahdollistamalla kiinnostuneille liittymisen seuran jäseneksi. Tällä kertaa seura ei ollut mukana omalla esittelyosastollaan, vaan osallistui messuille Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitoksen osastolla.

Seura jatkoi yhteistoimintaa Etelä-Karjalan museon kanssa. Seuran varapuheenjohtaja Pentti Airio piti avauspuheen Lappeenrannan taiselun vuosipäivänä 23.8. Lappeenrannassa pidetyssä seminaarissa.

Puheenjohtaja Pasi Kesseli ja seuran hallituksen jäsen Pirjo Pesonen luovuttivat SSHS:n mitalin numero 3 seuran kunniajäsenelle, dosentti Martti Turtolalle hänen 60-vuotispäivänään.

DI Carl-Fredrik Geust osallistui seuran edustajana Sotavainajien muiston vaalimisyhdistyksen matkalle Hatsinaan elokuussa 2007. Matka liittyi ensimmäisen Venäjälle pystytetyn suomalaisen sotavankimuoimtomerkin 15-vuotisjuhlaan.

Seuran hallituksen jäsenet Eeva Tammi ja Carl-Fredrik Geust sekä seuran sihteeri Juho Kotakallio osallistuivat Pietarissa huhtikuussa 2007 järjestettyyn »Pietari ja Pohjoismaat» -konferenssiin ja pitivät konferenssin aikana sotahistorialliset esitelmät.

DI Carl-Fredrik Geust ja professori Ohto Manninen osallistuivat Venäjän sota-arkiston johtajan Suomen-vierailun yhteydessä pidettyyn neuvottelutilaisuuteen 13.6. Sota-arkistossa.

Seuraa ovat taloudellisesti tukeneet Maanpuolustuksen Tuki ja Kaatuneiden Muistosäätiö.

Suomen Sotahistoriallinen Seura ry.
Krigshistoriska Samfundet i Finland rf.

Seura perustettiin vuonna 1944 Sotamuseon kannatusyhdistykseksi. Seuraan kuuluu henkilöitä ja yhteisöjä, joita kiinnostaa sotahistoria, ase- ja varustehistoria sekä Suomen sotahistorian tallentaminen ja vaaliminen. Seuran tarkoituksena on edistää sotahistoriallista asianharrastusta, tutkimustyötä ja julkaisutoimintaa. Seura järjestää esitelmätilaisuuksia, seminaareja ja matkoja sekä julkaisee sotahistoriallisia teoksia. Sotahistoriallinen aikakauskirja ilmestyy kerran vuodessa.

Seuran puheenjohtaja on professori, yleisesikuntaeversti Pasi Kesseli ja varapuheenjohtaja prikaatikenraali, sotatieteiden tohtori Pentti Airio. Seuran sihteerinä toimii filosofian lisensiaatti Juho Kotakallio ja rahastonhoitajana ekonomi, KHT Timo Mäki. Sotahistoriallisen aikakauskirjan päätoimittaja on dosentti, filosofian tohtori Touko Perko ja toimitussihteeri filosofian maisteri Riitta Blomgren.

Suomen Sotahistoriallisen Seuran postiosoite on
PL 266, 00171 Helsinki

Seuran sähköpostiosoite on
sshs@sshs.fi (puheenjohtaja)

Seuran internet-kotisivu on osoitteessa
www.sshs.fi

Seuran liittymis/jäsenmaksu on 28 euroa, ainaisjäsenmaksu 420 euroa, yhteisöjäsenmaksu 28 euroa ja kannattavan yhteisöjäsenen maksu 280 euroa. Jäsenmaksuun sisältyy Sotahistoriallinen aikakauskirja.

Kannen kuva: Suomalaisten Waffen-SS-vapaaehtoisten vala Groß-Bornissa marraskuussa 1941.
Cover: The Finnish volunteers in the Waffen SS take the oath in November 1941.

ISSN 0357-816X